

**NAZWY GEOGRAFICZNE
W POLSKICH PRZEKŁADACH
NOWEGO TESTAMENTU
Z XVI I XVII WIEKU
ANALIZA I SŁOWNIK**

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO

Rafał Zarębski

**NAZWY GEOGRAFICZNE
W POLSKICH PRZEKŁADACH
NOWEGO TESTAMENTU
Z XVI I XVII WIEKU
ANALIZA I SŁOWNIK**

Rafał Zarębski — Uniwersytet Łódzki, Wydział Filologiczny,
Instytut Filologii Polskiej i Logopedii, Zakład Historii Języka Polskiego,
90-236 Łódź, ul. Pomorska 171/173

RECENZENT

Tomasz Lisowski

REDAKCJA JĘZYKOWA I SKŁAD

Anna Lenartowicz-Zagrodna

REDAKTOR INICJUJĄCY

Urszula Dzieciatkowska

KOREKTA TECHNICZNA

Leonora Gralka

PROJEKT OKŁADKI

Krzysztof de mianiuł

Ilustracja wykorzystana na okładce:

Guillaume Delisle, *Terra Sancta que in Sacris Terra Promissionis ol: Palestina*

Publikacja finansowana ze środków dziekańskich

Wydziału Filologicznego Uniwersytetu Łódzkiego

Wydrukowano z gotowych materiałów dostarczonych do Wydawnictwa UŁ

© Copyright by Rafał Zarębski, Łódź 2020

© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2020

Publikacja jest udostępniona na licencji Creative Commons

Uznanie autorstwa-Użycie niekomercyjne-Bez utworów zależnych 4.0 (CC BY-NC-ND)

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

Wydanie I. W.09929.20.0.M

Ark. druk. 20,25

ISBN 978-83-8220-208-3

e-ISBN 978-83-8220-209-0

<https://doi.org/10.18778/8220-209-0>

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

90-131 Łódź, ul. Lindleya 8

www.wydawnictwo.uni.lodz.pl

e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl

tel. (42) 665 58 63

Pamięci mojej Mamy — Zofii Zarębskiej z Przepiórów

Spis treści

Wstęp	11
1. Cele badawcze — źródła — ustalenia terminologiczne	17
2. Zaplecze metodologiczne	22
3. Stan badań	30
Rozdział I. Charakterystyka toponimii nowotestamentowej	33
1. Uwagi na temat frekwencji i funkcji	35
2. Językowa struktura toponimów	40
2.1. Nazwy jednowyrazowe	40
2.2. Nazwy zestawione	41
2.3. Nominacje z formułami <i>zwany, który jest</i>	42
2.4. Nominacje z eksplicytnym wyrażeniem objaśniającym	46
Rozdział II. Językowe sposoby przyswajania toponimów nowotestamentowych	51
1. Translokacja	53
1.1. Translokacja obcych form nominatywnych	56
1.1.1. Translokacja form łacińskich	56
1.1.2. Translokacja form greckich	57
1.1.3. Translokacja form łacińskich i / lub greckich	57
1.2. Translokacja obcych form przypadków zależnych	59
2. Adaptacja	63
2.1. Adaptacja graficzna i fonetyczna	63
2.1.1. Przejmowanie obcych samogłosek i dyftongów	65
2.1.1.1. Pozycja nagłosowa	65
2.1.1.2. Pozycja śródgłosowa	66

2.1.2.	Przejmowanie obcych spółgłosek i grup spółgłoskowych	72
2.1.2.1.	Spółgłoski przedniojęzykowe	73
2.1.2.2.	Spółgłoski wargowe	76
2.1.2.3.	Spółgłoski tylnojęzykowe	77
2.1.3.	Inne zjawiska	80
2.1.4.	Obce zwyczaje graficzne	80
2.2.	Adaptacja morfologiczna	86
2.2.1.	Adaptacja fleksyjna	87
2.2.1.1.	Nazwy zakończone w łacinie i grece na samogłoskę	90
2.2.1.2.	Nazwy zakończone w łacinie i grece na spółgłoskę	100
2.2.1.3.	Nazwy mające postać liczby mnogiej	110
2.2.2.	Fleksja formacji pochodnych	113
2.2.2.1.	Etnonimy i nazwy mieszkańców	114
2.2.2.2.	Przymiotniki odmiejscowe (w tym od nazw plemion i mieszkańców)	115
2.2.2.3.	Odantroponimiczne przymiotniki dzierżawcze	119
2.2.3.	Słowotwórstwo formacji pochodnych	121
2.2.3.1.	Etnonimy i nazwy mieszkańców	123
2.2.3.2.	Przymiotniki odmiejscowe	124
2.2.3.3.	Odantroponimiczne przymiotniki dzierżawcze	127
2.3.	Adaptacja składniowa	130
2.3.1.	Toponimy w strukturze wyrażen przyimkowych	132
2.3.2.	Toponimy w strukturze nazw mieszkańców i osób związanych z danym miejscem	134
2.3.3.	Toponimy w strukturze nazw zestawionych i deskrypcji	136
2.3.4.	Szyk członów zestawień i deskrypcji toponimicznych	138

3.	Translacja i operowanie wariantami leksykalnymi	140
3.1.	Rodzime ekwiwalenty leksykalne	142
3.2.	Pomiędzy wariantem tradycyjnym a nowszym	147
Rozdział III. Toponimy jako czynnik indywidualizujący język i styl średniopolskich przekładów <i>Nowego Testamentu</i>		155
1.	Wariantywność	157
1.1.	Wariantywność wewnątrzleksemowa toponimów jednoskładnikowych	160
1.2.	Wariantywność leksykalna toponimów jednoskładnikowych	163
1.3.	Wariantywność w zakresie struktury toponimów zestawionych i deskrypcji toponimicznych	167
2.	Wartość stylistyczna toponimów oraz ich udział w indywidualizacji języka i stylu średniopolskich przekładów <i>Nowego Testamentu</i>	171
2.1.	Onimiczne postulaty tłumaczy	172
2.2.	Rola glos i komentarzy marginesowych w kształtowaniu warstwy toponimicznej	174
2.3.	Wybór spośród wariantów współfunkcyjnych	176
2.4.	Działania na strukturze nazw złożonych jako czynnik stylistyczny	178
Zakończenie		181
Słownik nazw geograficznych i ich ekwiwalentów w polskich przekładach <i>Nowego Testamentu</i> z XVI i XVII wieku		197
	Zasady redakcyjne	199
	Słownik	207
Bibliografia i skróty		295
	Źródła	297
	Słowniki i źródła pomocnicze	298
	Opracowania	300
Summary		317

WSTEP

Właściwie powiedzieć dziś coś nowego na temat *Biblii* i jej roli w kulturze to niełatwe zadanie. To, że *Biblia* jest jednym z najczęściej tłumaczonych tekstów na świecie (czy nawet najczęściej tłumaczonym), że jest źródłem rozmaitych odniesień kulturowych, odwołań, symboli, skrzydlatych słów funkcjonujących w przeróżnych językach i kulturach świata, wreszcie przedmiotem badań rozmaitych nauk — brzmi jak frazes. *Biblia* tą niesłabnącą popularnością w roli obiektu zainteresowań różnych dyscyplin cieszy się od dawna, bo od starożytności, zatem od czasów, kiedy powstawały jej poszczególne części. Chyba każda próba odkrycia w *Biblii* czegoś nowego wiąże się z ryzykiem otarcia się o metaforę wyważania otwartych drzwi. A jednak Księga ta nie traci na atrakcyjności i wciąż staje się źródłem inspiracji, w tym inspiracji naukowych.

Nauką, która od wieków szczególnie eksploatuje *Biblię*, jest szeroko rozumiana filologia, a w jej obrębie językoznawstwo. Pierwotnie skupiano się głównie na etymologii i morfologii biblijnych nazw własnych, co kierowało uwagę badaczy w stronę języków oryginału. Z czasem zaczęto się interesować kwestiami z zakresu przekładoznawstwa i językiem pierwszych, najstarszych przekładów biblijnych (na grekę i łacinę), by wreszcie zająć się warstwą językową przekładów na języki narodowe. Na tym polu podejmowano różnorodną tematykę: od zjawisk związanych ze sposobem tłumaczenia, przez szczegółowe zagadnienia ekwiwalencji form obecnych w podstawie tłumaczenia (przekłady na języki narodowe bazują — jak wiadomo — na różnych tekstach źródłowych, np. hebrajskim i greckim oryginale, greckiej *Septuagincie*, łacińskiej *Wulgacie* itd.) i kwestie związane z opisem poszczególnych podsystemów danego języka docelowego po ukształtowanie stylistyczne i problematykę pragmatyczną przekładów. Obszar nazw własnych stwarza możliwości do badań właściwie każdego ze wspomnianych tu aspektów, tym bardziej jeśli osią zainteresowania uczyni się serię translatorską, czyli szereg tłumaczeń w obrębie jednego języka, powstałych w różnym czasie i zależnych od odmiennych warunków zewnętrznych.

Wprowadzeniem do rozważań nad biblijną warstwą onimiczną niech będzie fragment wypowiedzi Ireny Kwileckiej (2003, 153), wybitnej badaczki dawnych polskich, czeskich i francuskich przekładów *Biblii*:

Biblia jest dziełem wyjątkowo trudnym do tłumaczenia. Oryginał powstawał etapami w dawnych, odległych czasach, pisany był przez różnych autorów, zawierał w sobie różne rodzaje literackie — był wytworem starej, odrębnej kultury. Rozlegała tematyka biblijna, obejmująca niemal wszystkie dziedziny ówczesnego życia: politycznego, społecznego, gospodarczego, handel, przemysł, rzemiosło, sztukę, filozofię, religię, wiedzę o świecie roślinnym i zwierzęcym — wymaga i dziś od tłumacza nie tylko dobrego przygotowania filologicznego, ale również ogromnej erudycji i doskonałej orientacji w aktualnym stanie wiedzy ogólnej.

Tłumaczenie ksiąg biblijnych i współcześnie nie należy do zadań łatwych, niemało też trudności sprawiało autorom najdawniejszych przekładów na języki narodowe, w tym także słowiańskie. Za cel stawiano przede wszystkim znalezienie najwłaściwszego sposobu przybliżenia odbiorcy nieznanym i często niezrozumiałym realiów kultury semito-chamickiej, w której *Biblia* się zrodziła. Transpozycję często bardzo odległych od siebie systemów kulturowych należy uznać za główną przyczynę trudności w procesie tłumaczenia *Biblii* (Szczerbowski 2002). Problemy te wynikały nie tylko z odmienności w sferze mentalno-pojęciowej, ale także z różnic genetycznych, systemowych i leksykalnych, jakie istnieją pomiędzy językami *Biblii* a językami indoeuropejskimi. Znaczną pomocą w rozwiązywaniu licznych trudności związanych ze wspomnianymi czynnikami z czasem stały się przekłady innojęzyczne oraz efekty translatorskiej działalności poprzedników. Wiadomo bowiem, że autorzy praktycznie każdego przekładu biblijnego w mniejszym lub większym zakresie odwołują się do tradycji tłumaczeniowej. Praktykę tę powszechnie stosuje się także współcześnie, kiedy stan badań w zakresie filologii biblijnej jest nieporównanie bardziej rozwinięty, niż to było w czasach powstawania najdawniejszych przekładów. Konteksty translatoryki biblijnej są — co oczywiste — zmienne w czasie. Ich dynamika zależy od wielu czynników, w tym na przykład od poszerzającego się stanu wiedzy. Piszę o tym szczegółowo, używając w odniesieniu do dawnych przekładów określenia *wernakularna / narodowa Wulgata*, Izabela Winiarska-Górska (2017, 103–119, 121–127).

Odrębne zagadnienie stanowi nazewnictwo biblijne w tłumaczeniach. Na temat specyfiki nazw własnych w tekście przekładowym pisze Michel Ballard (2001, 203):

Dire que le nom propre est intraduisible revient à le poser comme un obstacle, une limite, la trace d'un échec ; or il n'en est rien si l'on considère sa vraie nature et celle de la traduction. La traduction vise à fournir un équivalent d'un texte à l'aide d'une autre que celle dans laquelle il a été originellement écrit (...) ; la traduction est un contact de langues et de cultures, elle est occasion d'observer des disponibilités

et de négocier des transferts. Le nom propre remplit une fonction fondamentale, quasi-déictique, de désignation directe d'un référent (censé être unique) à l'aide des phonèmes spécifiques d'une langue ; cette fonction le place hors du lexique alors qu'il fait partie de la langue ; c'est cette fonction qui nécessite sa préservation en traduction (...). La préservation du Npr [nom propre] en traduction lui confère une fonction de marqueur ethnolinguistique, qui relevé de la couleur local mais qui fonctionne également comme révélateur de degrés de tolérance plus ou moins élevés à l'égard d'une présence linguistique autre¹.

Na ogół podkreśla się asemantyczność nazw własnych i ich funkcję identyfikacyjną. W *Biblii* — jak w wielu tekstach literackich — zajmują one wyjątkową pozycję. Trudno ustalić pochodzenie wielu z nich, mają złożoną strukturę i wielokrotnie pełnią funkcję symboliczną. Zagadnienie to wiąże się z charakterem i przeznaczeniem samego tekstu. Ideowa wymowa biblijnych *nomina propria* wynika również z właściwości języków semito-chamickich, które wykazują tendencję do tworzenia gier słownych i różnego rodzaju kalamburów, a ponadto charakteryzują się bogatą synonimiką i rozbudowanymi możliwościami derywacyjnymi. W odniesieniu do onomastykonu tekstu biblijnego szczególnie aktualny wydaje się sąd Jeana Molino (1982, 10):

Tout peut être nom propre. Ce qui signifie que le nom propre n'est pas seulement un nom, mais peut aussi bien être une quelconque partie du discours, une phrase quelconque „translatée” (...) et jouant le rôle de nom. On connaît de nombreuses langues dans lesquelles une phrase complète peut servir de nom propre (...), et, par ailleurs, aucune espèce de mot n'est exclue de la transformation en nom propre (...) ².

¹ „Sąd o nieprzetłumaczalności nazwy własnej sytuuje ją jako przeszkodę, nieprzekraczalną granicę, jednakże, biorąc pod uwagę prawdziwą istotę nazwy i istotę tłumaczenia, sprawa wygląda inaczej. Celem przekładu jest dostarczenie ekwiwalentu tekstu przy pomocy innego języka niż ten, w którym powstał tekst pierwotny (...). Tłumaczenie jest kontaktem języków i kultur, jest okazją do obserwacji możliwości i negocjowania transferu treści. Nazwa własna pełni funkcję podstawową, quasi-deiktyczną, polegającą na bezpośrednim oznaczeniu referenta (teoretycznie jednostkowego) przy użyciu składających się na nią fonemów właściwych dla danego języka. Funkcja ta lokuje nazwę poza leksyką, ale w obrębie systemu językowego, i podlega ochronie w przekładzie (...). Ochrona nazwy własnej w przekładzie pozwala zachować jej funkcję wskaźnika etnolingwistycznego, który nie tylko przywołuje koloryt lokalny, ale działa również jako wyznacznik wyższego lub niższego stopnia odpowiedniości między nazwą a jej ekwiwalentem” (tłum. własne).

² „Wszystko może być nazwą własną. Co oznacza, że jest nią nie tylko konkretna nazwa, ale także jakkolwiek część dyskursu, dowolne wyrażenie »tłumaczone« (...) i pełniące rolę nazwy. Istnieją liczne języki, w których całe zdanie może pełnić funkcję nazwy własnej (...), co więcej, żadna funkcja wyrazu nie uniemożliwia mu przekształcenia się w nazwę własną” (tłum. własne).

Genetycznie obce nazwy własne w tekście tłumaczonym stanowią swego rodzaju pomost pomiędzy różnymi rzeczywistościami językowymi, a w odniesieniu do tłumaczeń biblijnych — rzeczywistościami bardzo odległymi. Należą do tej części różnych systemów językowych i kulturowych, która — mimo że w przekładzie dotknięta rozmaitego rodzaju praktykami adaptacyjnymi — jest wspólna i najbardziej oporna na tłumaczenie. W tym sensie trzeba by na nie również patrzeć jako na sygnał dwu- czy nawet wielojęzyczności dawnych autorów (Moss 1994; Huchon 1995; Shendl 2000; 2012; Cunha 2009; Adams 2003; Kappler, Thiolier-Méjean (red.) 2009)³. Można przypuszczać, że sygnał ten był tym silniejszy, im mniejszej adaptacji ulegała forma danej nazwy. Obce *propria* stanowią też zbiór leksyki, który w języku docelowym, a właściwie — środowisku docelowym i kulturze docelowej, jest najbliższy oryginałowi, a najbardziej odległy od produktu finalnego, czyli przekładu. Obca nazwa własna w tekście tłumaczonym ewokuje rzeczywistość języka źródłowego nie tylko poprzez swoje znaczenie (etymologiczne, symboliczne, aluzyjne, metaforyczne), ale także zanurza odbiorcę w środowisku oryginału również poprzez warstwę dźwiękową i graficzną (Ballard 2011, 37). Specyfika onimów w tekście tłumaczonym lokowałaby je na obrzeżach języka docelowego i w tym sensie w dużej mierze stanowią one obiekt badań językoznawstwa zewnętrznego, o którego istocie i roli Ferdinade de Saussure (1976, 40–43) pisał:

Notre définition de la langue suppose que nous en écartons tout ce qui est étranger à son organisme, à son système, en un mot tout ce qu'on désigne par le terme de „linguistique externe”. Cette linguistique-là s'occupe pourtant de choses importantes, et c'est surtout à elles que l'on pense quand on aborde l'étude du langage. Ce sont d'abord tous les points par lesquels la linguistique touche à l'ethnologie, toutes les relations qui peuvent exister entre l'histoire d'une langue et celle d'une race et d'une civilisation⁴.

---

³ Z perspektywy badań nad bilingwizmem na najdawniejszą literaturę polską, której źródła leżały w piśmiennictwie łacińskim czy czeskim, patrz m.in. Kuźmicki 2013; Borowiec 2015; Krążyńska, Mika, Słoboda 2015; Ziółkowska 2016; Masłej 2018; Mika 2018. Kontekst ten dla badań nad onimią dawnych tekstów w polskiej literaturze naukowej stanowi pole słabo rozpoznane.

⁴ „Nasza definicja języka zakłada, że wykluczamy wszystko, co jest obce jego organizmowi, jego systemowi, jednym słowem wszystko, co określa się terminem *językoznawstwo zewnętrzne*. Ta część lingwistyki zajmuje się jednak ważnymi zagadnieniami, które decydują o istocie języka. Chodzi zwłaszcza o aspekty dotyczące związków językoznawstwa i etnologii oraz relacji między historią języka a narodem i cywilizacją” (tłum. własne).

1. Cele badawcze — źródła — ustalenia terminologiczne

Geneza i interpretacja toponimów staro- i nowotestamentowych, mimo znacznego zaawansowania filologii biblijnej (z dużym wykorzystaniem źródeł pozabiblijnych), wciąż jeszcze stanowią obszar nie do końca poznany. Różnojęzyczność autorów *Biblii*, wpływy pomiędzy językami, w których powstawały teksty na nią się składające, symboliczno-metaforyczny charakter wielu pism, a także duży dystans czasowy utrudniają jednoznaczne ustalenie etymologii wielu nazw. Ponadto pojawiają się problemy z właściwą identyfikacją miejsc biblijnych, geografii biblijną, przekształcaniem nazw w ciągu wieków, błędami, które w językowej postaci nazw zaszły już w starożytności (zob. BNOT¹ 17–18; SWB XX; Lipiński 1975; 1980). Są to ważne zagadnienia, nad którymi pracują badacze reprezentujący różne dziedziny wiedzy.

Przedmiotem zainteresowania uczyniłem w niniejszym studium nazwy geograficzne w średniopolskich (powstałych w XVI i XVII wieku) przekładach *Nowego Testamentu* (dalej NT). Kwestie z zakresu etymologii nazw nowotestamentowych, relacji na płaszczyźnie nazwa — obiekt, dotyczące ogólnie archeologii i filologii biblijnej pozostawiam poza kręgiem moich zainteresowań, skupiając się przede wszystkim na językowej strukturze toponimów w dawnych tłumaczeniach NT, sposobach ich przybliżania rodzimemu odbiorcy (różnych mechanizmach przystosowawczych do języka polskiego) oraz na uwarunkowaniach stylistyczno-pragmatycznych, związanych z podstawą tłumaczenia, strategiami translatorskimi oraz stosunkiem do tradycji tłumaczeń wcześniejszych.

Ekwiwalenty nowotestamentowych jednowyrazowych toponimów, zestawień oraz deskrypcji toponimicznych (zob. SNG i rozdz. I) zgromadzono w oparciu o dostępne słowniki i konkordancje (m.in. GPSS) z dzieł wzięciu tłumaczeń powstałych w XVI i XVII wieku. W dalszej kolejności obserwacji poddano poszczególne odpowiedniki nazw geograficznych w ramach tych samych miejsc biblijnych we wszystkich uwzględnionych tekstach. Metodę tę z powodzeniem w studiach na temat biblijnej

---

¹ Rozwiązanie skrótów zob. *Słowniki i źródła pomocnicze*.

leksyki przekładowej zastosowała Danuta Bieńkowska (1992). Najstarszy z uwzględnionych tekstów to w ogóle najdawniejszy znany, pełny, polski przekład NT z 1553 roku autorstwa Stanisława Murzynowskiego. Datę graniczną natomiast wyznacza wydana w 1632 roku *Biblia gdańska*, która wieńczy epokę średniopolskich przekładów biblijnych.

Na korpus tekstów, z których wyekscerpowano toponimy, złożyły się następujące średniopolskie przekłady NT: autorstwa Murzynowskiego (Mu), Leopolicy (L), Budnego (B), Czechowica (Cz), Wujka z roku 1593 (W), Wujka z roku 1599 (Wu) oraz zamieszczone w *Biblii Szarfienberga* (Sz), *Biblii brzeskiej* (Brz) i *Biblii gdańskiej* (G), z czego pięć (L, Brz, B, Wu, G) weszło w skład pełnych (tj. obejmujących również *Stary Testament* — ST) tłumaczeń *Biblii*². Są one zróżnicowane w zakresie:

- źródła (na greckim tekście NT — *Textus Receptus* oparte były: Mu, Brz, B, Cz, G, zaś na łacińskiej *Wulgacie*: Sz, L, W, Wu),
- kręgu wyznaniowego, w którym i na którego potrzeby powstały (katolickie: Sz, L, W, Wu, protestanckie: Mu, Brz, B, Cz, G),
- metody tłumaczenia: przekłady dosłowne (powstałe w duchu zasady *verbum de verbo*, np. B, W, Wu) i przekłady swobodne (np. L, Brz³).

W analizach pomijam nieco mniej znane przekłady NT: wydany w Łosku w 1574 roku przekład Szymona Budnego, który w pewnym stopniu różni się od przekładu NT zawartego w *Biblii nieświeskiej* (1572)⁴, *Nowy Testament rakowski* (1606, 1620) oraz *Nowy Testament gdański* (1606)⁵.

---

² Rozwiązania skrótów zob. *Źródła*.

³ Wśród dawnych przekładów NT pojawiły się również próby kompromisu między metodą zgodności w zakresie sensu a metodą racjonalnej zgodności co do słowa. Taki charakter miał *Nowy Testament gdański* z 1606 roku (Lisowski 2010, 23–24). Dość powiedzieć, że Jakub Wujek, przekładający zgodnie z tradycyjną metodą przekładu dosłownego, odstępował od tej zasady w tych miejscach, gdzie powodowałaby ona zniekształcenie lub pozbawienie sensu tekstu biblijnego w języku polskim. Wujek, tłumacząc z *Wulgaty*, korzystał z tekstów oryginalnych, w tym z greckiego NT. Znał także przekłady wcześniejsze, tak katolickie: Sz, L, jak i protestanckie: Brz, Cz oraz przekłady Sz. Budnego (zob. Kossowska 1968, 313–338).

⁴ Różnicom pomiędzy NT z *Biblii nieświeskiej* a NT z 1574 roku z zakresu formy językowej toponimów poświęciłem odrębne studium: Zarębski 2018; por. też Pepłowski 1978.

⁵ Analizy leksyki *Nowego Testamentu gdańskiego* (1606) w ujęciu dystrybucyjno-kontekstowym dokonał Tomasz Lisowski (2018).

Na temat okoliczności powstania wykorzystanych w opracowaniu tłumaczeń i ich ogólnej charakterystyki językowej istnieje bogata literatura. Najważniejsze informacje zawierają monografie: Marii Kosowskiej (1968; 1969), Romualda Pietkiewicza (2003, 194–321) oraz Jadwigi Czerniatowicz (1969), wobec czego rezygnuję z omawiania poszczególnych źródeł⁶.

Procedura kompletowania materiału przebiegała następująco. Punktem wyjścia w procesie gromadzenia zbioru nazw i ustalania zasobu ich ekwiwalentów były opracowania współczesne: BNOT, GPSS, SWB, a także BT. Wychodząc od poszczególnych toponimów w postaci obecnej w SWB, które zestawiono z uwzględnionymi w badaniach przekładami średniopolskimi, wyodrębniono blisko 170 haseł: 101 w postaci nazw jednoelementowych, np. *Mezopotamia*, i 66 — nazw zestawionych, np. *Kana Galilejska*. W obrębie poszczególnych haseł gromadzono słowoformy toponimów, np. *Cyrena*, *Cyreny*, *Cyrenie*, a także ekwiwalentne wobec nich rzeczownikowe nazwy etniczne i nazwy mieszkańców, np. *Cyrenejczyk*, oraz przymiotniki odtoponimiczne stanowiące człon grup nominalnych, np. *cyrenejski mąż*. Łącznie wyekscerpowano ok. 1350 form przetransliterowanych z dawnych druków. Nie wszystkie zostały objęte analizą ze względu na to, że wiele z nich poświadcza ten sam proces. W opracowaniu skupiano się zarówno na zjawiskach typowych, bardziej ogólnych i seryjnych, jak też wyjątkowych, dotyczących danej formy, konkretnego zjawiska czy przekładu.

Materiał przywołuję w transliteracji lub transkrypcji w zależności od doraźnych celów opisu⁷. W słowniku — poza nielicznymi odstępstwami (zob. *Zasady redakcyjne* w: SNG) — oraz w tych partiach monografii, w których ze względu na podejmowaną problematykę ważna jest graficzna i brzmieniowa postać toponimów, prezentuję je w transliteracji, natomiast w pozostałych częściach — w transkrypcji (każdorazowo sygnalizuję to w przypisach). W niektórych miejscach jako swego rodzaju tło porównawcze nowotestamentowe nazwy geograficzne przywołuję w postaci współczesnej. Zestaw wszystkich form zawiera SNG.

⁶ Szeroko na temat zachodnioeuropejskich renesansowych przekładów *Biblii* pisze Samuel Berger (1879; przedruk 2012); zob. też szereg studiów Ireny Kwileckiej na temat średniowiecznych i renesansowych przekładów polskich, czeskich i francuskich zebranych w tomie wydanym w 2003b; por. także Nadolski 1952.

⁷ W internetowej przeglądarce *Szesnastowieczne przekłady Ewangelii* (SPE), z którą konfrontowano niekiedy wyekscerpowane formy, zasadniczo dokonano transkrypcji materiału.

Używam terminów tradycyjnie przyjętych w polskim językoznawstwie. Na zasadzie synonimicznych odpowiedników stosuję terminy: *nazwa własna / onim / (nomen) proprium*, jako podrzędne wobec nich: *nazwa geograficzna / toponim*, a w obrębie tej grupy: *nazwa miejscowa / makrotoponim*, *nazwa terenowa / mikrotoponim*, *nazwa górską / oronim*, *nazwa wodna / hydronim*, *nazwa (struktra) jednoczłonowa / jednoelementowa / jednoskładnikowa*, *nazwa zestawiona / zestawienie / compositum / nazwa dwu-, wieloczłonowa / dwu-, wieloskładnikowa* itd. (zob. Rzetelska-Feleszko 1998a; Mrózek 1998; 2004).

Centrum opisu stanowią toponimy i ich językowe warianty wyekscerpowane z przekładów średniopolskich. W stosunku do językowych elementów współfunkcyjnych posługuję się zazwyczaj terminem *wariant* (w razie potrzeby z odpowiednią przydawką: *tłumaczeniowy, językowy, graficzny, fonetyczny, morfologiczny, składniowy, leksykalny* itd.). Wymiennie stosuję też synonim terminologiczny *ekwiwalent* (*tłumaczeniowy*)⁸, a także rzadziej w celach stylistycznych, by uniknąć nadmiernych powtórzeń, inne: *odmianka*, ewentualnie *dublet*⁹.

---

⁸ T. Lisowski (2018, 26) w odniesieniu do leksyki apelatywnej odpowiedniki te określa jako „leksemy będące wernakularnymi ekwiwalentami leksemów biblijnego tekstu wyjściowego”.

⁹ Na gruncie leksykologii nie zawsze są to terminy równoznaczne. *Wariant leksykalny* odnosi się do elementów językowych mających to samo znaczenie, a różniących się nieznacznie, np. cechą fonetyczną: *dzióbek* — *dziobek* czy morfologiczną: *rodzynek* — *rodzynka*; *ekwiwalent (odpowiednik) leksykalny* wskazuje na elementy leksykalne o tym samym znaczeniu, ale występujące w różnych odmianach języka, np. *chłopak* — *synek*. Do elementów współfunkcyjnych zalicza się także leksemy i ich parafrazy, np. *badać* — *przewodzić badania* oraz najbardziej typowe synonimy (Markowski 2012, 90–95). Terminy *wariantywność* i *wariant* powszechnie występują także w pracach dotyczących gramatycznych form obocznych w tej samej funkcji (zob. Heinz 1974; Skubalanka, Książek-Bryłowa 1992; 1994; Lisowski, 1999, 29–39; 2001, 15–19). Na temat wariantów i ekwiwalentów nazw własnych wypowiedział się Cz. Kosyl (1982, 213–214). Za warianty (graficzne, fonetyczne, słowotwórcze, syntaktyczne, leksykalne) uznał „mniej lub bardziej do siebie podobne pod względem formy lub całkowicie różne formalnie nazwy własne, które oznaczają jeden i ten sam desygnat w rzeczywistości pozajęzykowej, choć mogą się odnosić do różnych okresów w rozwoju tego desygnatu”, natomiast za ekwiwalenty „niepodlegające urzędowej kodyfikacji konstrukcje quasi-onomastyczne, które nastawione są na pełnienie funkcji zarówno denotacyjnej (służą do identyfikacji miejsc i osób), jak i semantycznej: są one zamierzonym i celowym nośnikiem pewnych treści znaczeniowych; stanowią rodzaj skrótowej, ustalonej zwyczajowo, powielanej wielokrotnie deskrypcji jednostkowej”.

W literaturze przedmiotu jako synonim *nazwy obocznej* czy *wariantu nazwy* funkcjonuje termin *alanim*, oznaczający różne nazwy odnoszące się do jednego obiektu topograficznego. Wśród alonimów wyróżnia się kilka typów: warianty nazewnicze (nazwy oboczne) różniące się tylko szczegółami formalnymi, np. *Kordowa* / *Kordoba*, alonimy różniące się formalnie, lecz mające identyczną lub bardzo podobną treść, np. *Kubango* / *Okawango* ‘rzeka w Afryce uchodząca do bagien Okawango’, alonimy różniące się pod względem treści, np. *Korea Południowa* / *Republika Koreańska* (zob. Czerny 2011, 176–182).

Przez *ekwiwalencję* rozumiem zjawisko, kiedy dwa elementy (źródłowy i przekładowy) mają taką samą wartość lub są identyczne pod względem funkcji i skutków współdziałania. Związek identyczności zachodzić może pomiędzy elementami morfologicznymi, leksykalnymi, syntaktycznymi czy semantycznymi. W konsekwencji tekst wyjściowy podlega transformacji w tekst docelowy, zaś pomiędzy tymi tekstami istnieje związek, który można nazwać związkiem ekwiwalencji (Osadnik 2010, 86).

2. Zaplecze metodologiczne

Zapleczem metodologicznym podjętych badań jest w pierwszej kolejności onomastyka, a szczegółowiej ta jej subdyscyplina, którą określa się mianem *onomastyki translatorycznej* (Gałkowski 2018). Na przekładowe *nomina propria* patrzę z perspektywy metod językoznawstwa diachronicznego: metody filologicznej — warianty nazw zostały bowiem wyekscerpowane z dawnych tekstów drukowanych — a także wąsko rozumianej metody kontrastywnej¹ — ponieważ warianty poszczególnych nazw porównywano w różnych realizacjach przekładowych tekstu źródłowego (tekstów źródłowych) — oraz w mniejszym zakresie — w kontekście traduktologii.

Nowotestamentowe nazwy geograficzne w przekładach średniopolskich będą rozpatrywane z perspektywy czynników zewnątrzjęzykowych (związanych z typem tekstu źródłowego, metodą translacji, stosunkiem do tradycji tłumaczeniowej) i wewnątrzjęzykowych (dotyczących różnych mechanizmów adaptacyjnych). Zarówno pierwszy, jak i drugi typ parametrów kształtuje stylistykę (a zatem również warstwę nazewniczą) konkretnego przekładu. Aspekt pragmatyczny onimii przekładowej jawi się jako rezultat oddziałujących na siebie obu rodzajów uwarunkowań.

Opracowanie niniejsze stanowi w znacznej mierze kontynuację opublikowanej przed kilkunastu laty monografii poświęconej nazwom osobowym w dawnych i współczesnych polskich przekładach NT (Zarębski 2005a; 2006a). W znacznej mierze też z tym studium koresponduje przede wszystkim w zakresie kompozycji. Monografia składa się z następujących części: wstęp, rozdział poświęcony charakterystyce i strukturze toponimów nowotestamentowych (rozdz. I); obszerny rozdział dotyczący językowych sposobów przybliżania nazw geograficznych w przekładach średniopolskich (rozdz. II), w obrębie którego omówiono nazwy w postaci obcojęzycznych cytatów, zjawiska z zakresu poszczególnych etapów adaptacji językowej (graficznej,

---

¹ Metoda porównawcza w klasycznym rozumieniu stawia sobie za cel — jak wiadomo — ustalenie pokrewieństwa między językami.

fonetycznej, fleksyjnej, słowotwórczej i składniowej) oraz proces tłumaczenia obcych nazw; rozdział obejmujący rozważania na temat roli formy językowej toponimów w indywidualizacji kształtu językowo-stylistycznego dawnych tłumaczeń (rozdz. III) i słownik nazw geograficznych oraz ich ekwiwalentów w przekładach średniopolskich (SNG). Najważniejsze wnioski płynące z analizy oraz perspektywy dalszych badań podjętej problematyki przedstawiono w zakończeniu.

W translacjach na języki narodowe ważna jest nie tylko etymologia i struktura gramatyczna nazwy, ale także jej semantyka i funkcja pełniona w tekście. Z aspektem funkcjonalnym wiąże się wartość stylistyczna formy językowej onimów, która odciska piętno na ukształtowaniu stylistycznym konkretnego przekładu (Zarębski 2006a, 167–195; 2015). Obce *propria* w tłumaczeniu mieszczą się w grupie szeroko pojętych realiów. Ich postać językowa stanowi wypadkową czynników dwójakiego rodzaju: wewnątrztekstowych, związanych z gatunkiem i funkcją tekstu oraz zewnątrztekstowych, do których należą warunki socjokulturowe, polityczne, ekonomiczne, historyczne, w jakich powstał tekst (Raková 2014, 53). Obserwacja nazewnictwa geograficznego w biblijnych przekładach na języki narodowe (w serii translatorskiej) jawi się jako wieloaspektowe zagadnienie. Decydują o tym zarówno czynniki *stricte* lingwistyczne, jak i ekstralingwistyczne. Na temat czynników zewnętrznych, warunkujących swego rodzaju renesansową i współczesną modę na tłumaczenia biblijne, jako zjawisko charakterystyczne dla różnojęzycznych kultur europejskich, szeroko pisze Nicole Guenier (2009, 22). Autorka, rozpatrując eksplozję biblijnych europejskich przekładów XVI-wiecznych i jej reaktywację w czasach współczesnych w kategorii momentów kluczowych (fr. *moments-clés*), wskazuje sprzyjające zjawisku okoliczności. W warunkach renesansowych były to: zainteresowanie filologią starożytną, wynalazek druku i reformacja, natomiast w dzisiejszych są to: uprzedmiotowienie, upowszechnienie książki, rozwój racjonalizmu krytycznego oraz — nieco paradoksalnie — laicyzacja społeczeństw.

Każdy przekład na język docelowy stanowi wynikającą ze zderzenia dwóch systemów językowych i stylistycznych interpretację tekstu wyjściowego (Klemensiewicz 1955). Taką interpretacją jest choćby użycie jednego ze znaczeń leksemu polisemicznego w oryginale (Lisowski 2010, 390). Problem nie sprowadza się dziś już tylko do relacji język źródłowy — język docelowy, jak to miało miejsce przez długie lata, ale dotyczy środowiska źródłowego i docelowego tłumaczenia

(fr. *milieu-source* vs. *milieu-cible*)² (Thieberger 1972, 79; Rico 2002, 201). Okoliczności powstawania *Biblii* skutkowały pojawieniem się licznych miejsc trudnych do przetłumaczenia. Rzec się dodatkowo komplikowała w przypadku przekładów, które w dobie renesansu mogły być oparte na innym przekładzie (chodzi o tłumaczenia z *Wulgaty*).

Dawni tłumacze zgodnie z odrodzeniowym ideałem *homo trilinguis* posiadali — oczywiście w różnym stopniu — znajomość języków *Biblii*, dodatkowo zaś w procesie przekładania posiłkowali się dostępną wówczas wiedzą z obszaru szeroko pojętej filologii biblijnej. Cechowała ich również orientacja w stylistycznym rozwarstwieniu języka, a co się z tym wiąże — wyższa niż przeciętna świadomość językowa. Każdy z nich, dysponując środkami oferowanymi przez ówczesną polszczyznę i ulegając w różnym stopniu tradycji translatorskiej, odcisnął jakieś mniejsze czy większe autorskie piętno na ostatecznym kształcie danego przekładu. Słusznie zauważa I. Winiarska-Górska (2017, 9), że już sam wybór metody tłumaczeniowej i kształt językowy tłumaczeń był „naznaczony wyznaniową optyką interpretacyjną”. Trzeba wreszcie dodać, iż wiek XVI, w którym pojawiło się tak wiele polskich przekładów NT, zamyka etap kształtowania się polskiego języka literackiego. Do wyznaczników kresu tego procesu, przejawiających się w polskich przekładach, należą: szeroki zakres synonimii kontekstowej, wzrost sprawności funkcjonalnej polszczyzny, normalizacja (kodyfikacja) języka oraz jego intelektualizacja (Lisowski 2010, 389–390, 439; 2018, 30–31).

Ostatnie ze wspomnianych zjawisk wynika z kontaktów języka kształtującego się w odmianie literackiej z językiem wysoko prestiżowym (Lewaszkiewicz 1992, 236–237), a raczej językami prestiżowymi: tj. greckim, łacińskim, czeskim, językami przekładów innojęzycznych i źródeł pomocniczych, np. francuskim, jak to miało miejsce w odniesieniu do *Biblii brzeskiej*. Ważnym kontekstem dla fenomenu intelektualizacji języka w aspekcie proprialnym wydaje się odwołanie do popularnej w traduktologii koncepcji polisystemu Itamara Evena-Zohara i Gideona Toury’ego³. Otóż warstwa onimiczna przekładu na

---

² Por. zjawisko ekwiwalencji dynamicznej w zakresie przekładu biblijnego (Nida 1981; Zieniukowa 1992).

³ Ta rozwinięta w latach 70. i 80. XX wieku teoria podnosi problem miejsca i funkcji literatury tłumaczonej, pojmowanej jako system w obrębie złożonego, wieloelementowego, wewnętrznie powiązanego polisystemu społecznego (na który składają się inne systemy, np. kulturowy czy polityczny) danego narodu (Toury 1995; za: Raková 2014, 53).

docelowy język piśmiennictwa o niższym prestiżu niż język oryginału wykazuje tendencję do słabego podporządkowywania się systemowi języka docelowego, co znajdowałoby odzwierciedlenie w dawnych polskich przekładach biblijnych w znacznym udziale indeclinabiliów, form słabo zaadaptowanych, a także w rozległej wariantowości form współfunkcyjnych. Zdaniem przywołanych badaczy strategia translatorska, polegająca na podtrzymywaniu nazw wywodzących się z kręgu wyższej kultury w formie oryginalnej (często egzotycznej), stymuluje rozwój kultury docelowej. Im ten system jest słabszy, tym bardziej otwiera się na systemy silniejsze (Raková 2014, 53, 63).

Jak pisze Danuta Bieńkowska (2002, 42): „Najbardziej wyrazistą płaszczyzną odzwierciedlającą postać (nacechowanie) stylistyczną polszczyzny biblijnej oraz dokonujących się w tym zakresie jest słownictwo. Dlatego najwięcej różnic i zmian zarówno w dawnych, jak i współczesnych tłumaczeniach obserwować możemy właśnie w zakresie biblizmów leksykalnych”. Każdy wybór w zakresie podstawień leksykalnych powstaje z indywidualnych decyzji tłumacza, zawsze też jest związany z interpretacją przekazu, jaki niesie podstawa tłumaczenia. Ostateczna postać leksemu, który może być dotknięty takimi operacjami, jak amplifikacja, symplifikacja, uniwerbalizacja, ekwiwalencja wielowyrazowa czy aktualizacja semantyczna, wynika z przyjętej metody translacyjnej, autorskiej — indywidualnej predylekcji stylistycznej (stosunku tłumacza do archaizmów, neologizmów, dialektyzmów, leksemów zapożyczonych), względów konfesyjnych, źródła tłumaczenia, kompetencji językowej, sprawności funkcjonalnej polszczyzny na danym etapie jej rozwoju, pozostającej pod wpływem kontaktów z językami wyższej kultury. Dystans dzielący przekład od oryginału, język wyjściowy od języka docelowego i wreszcie kulturowy pełni zatem istotną funkcję w kształtowaniu warstwy leksykalno-stylistycznej tłumaczeń (Lisowski 2010, 33–36; 2018, 29–30).

Wydaje się, że *propria* w przekładzie stanowią zbiór mniej podatny na zmiany w stosunku do źródła tłumaczenia niż leksyka apelatywna, choćby ze względu na znaczny stopień ich asemantyczności. W tłumaczeniu wskutek różnego rodzaju praktyk adaptacyjnych w głównej mierze zmienia się ich forma zewnętrzna (kształt językowy) w porównaniu z formami wyjściowymi. W konsekwencji wyłączane są na przykład z badań leksykologicznych, dotyczących różnicowania w zakresie doboru ekwiwalentów w przekładzie na języki wernakularne: „(...) *nomina propria* nie mogą wpływać na zasób leksykalny polskiego

przekładu, a to z tego względu, że choć miały one w języku polskim w dużym stopniu nieustalone realizacje formalne, to ich liczba jest zazwyczaj identyczna z liczbą wystąpień w tekście oryginału” (Lisowski 2010, 37). Przywołana konstatacja, mimo że w ogólnym wymiarze słuszna, to w szczegółach nie znajduje pełnego uzasadnienia. Jak bowiem należałoby patrzeć z tej perspektywy na nazwy, których ekwiwalenty mają postać zestawioną, np. *Judea, Juda, Żydostwo / Ziemia Żydowska, Żydowska Ziemia, Ziemia Juda* (Łuczak 2016, 103), *Adryja* (B, Wu) / *Morze Adryjackie* (Mu, Sz, L, Brz), *Morze Adryjatyckie* (Cz, W, G), czy inne modyfikacje materii onimicznej?

Okazuje się jednak, że wszelkie zjawiska dotyczące przeobrażeń leksyki apelatywnej w przekładzie w stosunku do źródła (amplifikacje, symplifikacje, uniwersalizacje, ekwiwalencja wielowyrazowa) dotyczyć mogą — rzecz jasna z różnym natężeniem — materiału proprialnego. Na problem, wspomniawszy również o zjawisku objaśniania znaczeń nazw czy opatrywania ich dodatkowymi epitetami, zwróciła uwagę przed laty Maria Kamińska (1993, 323, 326):

Zdarza się tak, że nazwę własną jeden translator oddaje przez *nomen proprium*, inny tę samą przez *apellativum*, okazuje się w konsekwencji, że bilans nazw własnych oryginału różni się od odpowiednich danych przekładu, a i poszczególne przekłady na ten sam język różnią się między sobą. Jednowyrazowe *nomen proprium* oddaje się niekiedy w języku tłumaczenia przez wielowyrazowe kombinacje, co także zmienia pozycję nazwy własnej.

Różnice dotyczące stanu liczbowego nazw własnych pomiędzy tekstem wyjściowym a docelowym to częsta cecha tłumaczeń: „Un texte contient un certain nombre de noms propres, sa traduction peut afficher le même nombre, un nombre réduit, des effacements, des insertions”⁴ (Ballard 2011, 40), u podłoża której leżą czynniki rozmaitej natury (socjologiczne, historyczne, językowe, stylistyczne), o czym szerzej pisze M. Ballard (2011, 40–45).

Zdaniem Ewy Wolnicz-Pawłowskiej (2014) *nomina propria* do przekładu dostają się w drodze adaptacji, adideacji i reinterpretacji oraz tłumaczenia. Rozleglejsze, bardziej szczegółowe spektrum operacji, którym poddawane są onimy w przekładzie, dostrzega Artur Gałkowski (2018, 131–132). Autor wymienia wśród nich: translację etymologicznych podstaw apelatywnych, translację składników apelatywnych o niezbędnym do funkcjonowania nazw własnych znaczeniu

⁴ „Tekst zawiera pewną liczbę nazw własnych, jego tłumaczenie zaś — tę samą liczbę, liczbę mniejszą, przypadki nazw odrzuconych i dodanych” (tłum. własne).

leksykalnym, adaptację fonetyczno-morfologiczną, oddanie propriów odpowiednikami przyjętymi w onomastykonie języka docelowego, cytowanie (kopiowanie, zapożyczanie), asymilację homofoniczną i adideację⁵.

Podnoszone tu zagadnienie kompleksowo omawia M. Ballard (2001) w fundamentalnej monografii z zakresu problematyki nazw własnych w przekładzie (na materiale francusko-angielskim). Badacz dokonał skrupulatnej klasyfikacji kolejnych etapów przybliżania w przekładzie różnych klas nazw własnych, mając na uwadze specyfikę poszczególnych kategorii onimicznych. Wśród stopni przyswojenia wymienił: transkrypcję i transliterację nazw, asymiliację fonetyczną i graficzną, tłumaczenie, przy czym pokazał też, że poszczególne praktyki przybliżania nazw własnych mogą zależeć od różnorodnych czynników lingwistycznych i ektralingwistycznych, np. od etymologii nazwy, właściwości gramatycznych, typu relacji w stosunku do referenta, konotacji, jakich nazwa jest źródłem w języku wyjściowym (i docelowym), sensów metaforycznych, aluzyjnych, jej uwikłań w relacje semantyczne itd.⁶

Forma, w jakiej nazwy własne pojawiają się w przekładzie literackim, zależy, zdaniem Aleksandry Cieślikowej (1996, 312), od decyzji tłumacza, „na którą powinny mieć wpływ: geneza językowa, kategoria semantyczna, przede wszystkim zaś tekst i funkcja, jaką pełni nazwa w tekście”. W biblijnej serii przekładowej, obejmującej przekłady na konkretny język narodowy, wybór tłumacza jest każdorazowo uzależniony od szeregu wspomnianych już uwarunkowań zewnętrznych. Ponadto trzeba pamiętać, że *Biblia* (oraz każdy jej przekład) jest specyficznym tekstem literackim, że wreszcie biblijny onomastykon chyba jak żaden inny potwierdza tezę o stopniowalnym charakterze własności (Wolnicz-Pawłowska 2014, 203), a co się z tym wiąże — o ciągłym ścieraniu się sfery własności i apelatywnej (Rymut 1979; Komárek 2000, 50–67; Dittmann 2009, 227–298).

Mając na uwadze szereg czynników decydujących o kształcie nazw własnych w tłumaczeniu i specyfikę *Biblii*, można wyróżnić trzy podstawowe sposoby, za pośrednictwem których onimy przedostają się do przekładu biblijnego.

⁵ Klasyfikacji tego typu jest znacznie więcej. W dużej mierze zależą one od gatunku literackiego tekstu tłumaczonego, przestrzeni (literackiej, medialnej), w której nazwy tłumaczone funkcjonują, typu przekładu itd.; por. np. Nord 2003, 183.

⁶ W związku z faktem, że badacz operował materiałem francusko-angielskim, nie jest to spektrum pełne, co wynika ze specyfiki tych języków, np. braku fleksji.

Po pierwsze, spora część nazw biblijnych przedostawała się do przekładów (zwłaszcza dawnych) w drodze translokacji, czyli w przeniesionej na zasadzie cytatu formie oryginalnej. O pełnej translokacji można mówić jedynie w odniesieniu do sytuacji, gdy zarówno język oryginału, jak i przekładu korzysta z alfabetu opartego na tym samym źródle. Zatem w przypadku tłumaczeń biblijnych pełna translokacja jest możliwa na przykład pomiędzy łacińską *Wulgatą* a przekładami na języki zachodnioeuropejskie (np. francuski, włoski, hiszpański, angielski, niemiecki) czy niektóre języki słowiańskie (np. polski, czeski, słowacki, słoweński).

Tłumacze najdawniejszych przekładów biblijnych w procesie przybliżania genetycznie obcych nazw polskiemu odbiorcy napotykali znaczne trudności, wynikające z różnic strukturalnych i braku oparcia tych nazw w rodzimych systemach onimicznych. Pokażna część propriów biblijnych ma charakter *hapaks legomenon* w tekście źródłowym, a tylko niektóre (zwłaszcza antroponimy) były reprodukowane w polskiej wspólnocie komunikatywnej. Okoliczności te nie sprzyjały adaptacji językowej onimów, w tym również toponimów o nietypowej dla języków słowiańskich budowie, które odnosiły się do bardzo odległej, nieznannej, egzotycznej rzeczywistości geograficznej. Wobec tego faktu — czasem nieco nieporadni — tłumacze najdawniejszych tekstów podążali drogą w pewnym sensie na skróty, uciekając się do przeniesienia nazwy w postaci oryginalnej. Stąd tak częste w dawnych przekładach przypadki użycia nazw w postaci nieodmiennej czy też polegające na przeniesieniu form źródłowych (greckich lub łacińskich przypadków zależnych) bezpośrednio do tłumaczenia niezależnie od kontekstu składniowego (Kamińska 1981, 115–120; Cybulski, 1988, 270–275; Woźniak 1994). Niekiedy bywały one później uznawane za formy wyjściowe (mianownikowe), podlegające polskiej fleksji (Breza 1992, 157).

Z czasem, gdy kolejni tłumacze i czytelnicy w większym zakresie oswajali się z biblijnymi propriami, kiedy coraz bardziej poddawały się one regułom polszczyzny, adaptacyjne trudności mogły maleć. Obserwacja nazw własnych w staro- i średniopolskich przekładach *Biblii* unaocznia na przykład, że tendencja do włączania ich do rodzimych paradygmatów deklinacyjnych systematycznie rosła, by ulec zahamowaniu dopiero w czasach współczesnych. Toponimy w tekstach z końca XVI wieku podlegały polskiej fleksji w znacznie większym stopniu niż w tłumaczeniach dzisiejszych, o czym przekonuje zestawienie wydanej w 1599 roku *Biblii* Jakuba Wujka (Wu) i XX-wiecznej

Biblii Tysiąclecia (BT), np. w *Ainonie, do Betlehema, do Kafarnauma, Korozaimie* (voc. sg.), w *Ramie, blisko Salima, do Sychema* (Wu) vs. w *Ainon, do Betlejem, do Kafarnaum, Korozain* (voc. sg.), w *Rama, blisko Salim, do Sychem* (BT) (Breza 1992).

Po drugie, najczęściej nazwy geograficzne w dawnych przekładach ulegały różnym przeobrażeniom, których zadaniem było ich przystosowanie do systemu języka docelowego. Adaptacja językowa przybierała różny zakres i stopień natężenia — od częściowej, obejmującej jeden czy kilka poziomów przyswojenia językowego (graficzny, fonetyczny, fleksyjny, słowotwórczy, składniowy), do pełnej, np. *Józef, Teofil, Zuzanna, Rzym, Ateny*.

Po trzecie, najpełniejszy stopień przyswojenia nazwy stanowiło jej przetłumaczenie, choć trzeba mieć na uwadze, że zabieg miewał (i miewa) dobre i złe strony. Na pewno w przypadku asemantycznych dla polskiego odbiorcy nazw biblijnych sięgnięcie po ekwiwalent znaczeniowy mógł spowodować większą przystępność tekstu, tym bardziej że większość onimów biblijnych nie tylko oznacza, ale również znaaczy. Obce nazwy własne w jakimkolwiek tekście tłumaczonym jako prymarnie identyfikujące stanowią ważny element kolorytu lokalnego, jednakże — jak wiadomo — duża ich część zachowuje znaczenie leksykalne, a także symboliczne, metaforyczne czy konotacyjne. Jak słusznie przekonuje Michel Ballard (2011, 45) w studium o znamienym tytule *Epistémologie du nom propre en traduction*, to od tłumacza zależy wykorzystanie odpowiednich technik służących wydobywaniu poszczególnych sensów. Odwołanie się do apelatywów stojących w tle onimów metaforycznych, nasyconych dużą dozą symboliki, często też o charakterze *noms parlants*, i sięgnięcie do złóż leksyki rodzimej może być praktyką pożyteczną, czego dowodzą przetłumaczone antroponimy nowotestamentowe, obecne w polskich translacjach, np. *Boanerges* > *Synowie Gromu*, *Justus* > *Sprawiedliwy*, *Kefas* — *Piotr* > *Skała*, *Opoka*, *Opoczysty*, *Kamień*, *Tabita* — *Dorkas* > *Gazela*, *Sarna*, *Koza*, *Zelota* > *Gorliwy* (zob. Zarębski 2010). Zdarza się jednak, że przełożenie nazwy może prowadzić do jej zubożenia (nawet w obrębie języków blisko spokrewnionych), zwłaszcza wtedy, gdy jest ona w wersji oryginalnej nośnikiem jakiejś aluzji czy ma funkcję ekspresywną. Do takich nieudanych, pozbawionych aluzyjności prób przekładania propriów w serbskich i chorwackich tłumaczeniach *Ogniem i mieczem* Henryka Sienkiewicza należą przykładowo *Psiekiszki* > *Pasjidrobe* czy *Zerwikaptur* > *Smičikapa* (zob. Cieślíkowa 1996, 317).

3. Stan badań

Jak wcześniej powiedziano, *Biblia* otwiera wiele możliwości badawczych dla różnych nauk, w tym przede wszystkim dla rozważań filologicznych, choć nie tylko. Tekst oryginału stanowi przedmiot zainteresowań naukowych już od czasów starożytnych. Już wtedy rozpoczęły się badania z zakresu onomastyki biblijnej, które także w wiekach późniejszych nastawione były przede wszystkim na opis etymologii i struktury językowej propriów (Klawek 1961; Strus 1978).

Przekłady biblijne początkowo przyciągały uwagę badaczy zwłaszcza w kontekście roli w kształtowaniu polszczyzny literackiej. Z czasem punkt ciężkości przesunął się na problematykę językowo-stylistyczną tłumaczeń, co zaowocowało obszerną literaturą przedmiotu. Swego rodzaju kompendium wiedzy na ten temat stanowi wydana przed blisko 20 laty książka Danuty Bieńkowskiej (2000), poświęcona polskiemu stylowi biblijnemu¹. Oczywiście od tego czasu pojawiło się wiele kolejnych drobnych i obszerniejszych opracowań z tego zakresu. Ważne miejsce zajmuje tu studium Tomasza Lisowskiego (2010), w którym autor na materiale wybranych renesansowych przekładów nowotestamentowych kręgu ewangelickiego i katolickiego podejmuje między innymi próbę oceny wartości stylistycznej ich leksyki poprzez odniesienie jej do tak zwanej średniej leksykalnej ówczesnej polszczyzny, zrekonstruowanej z wykorzystaniem statystycznych metod stylometrycznych. Z nowszych ważniejszych pozycji, które dotyczą właściwie nieporuszanych wcześniej aspektów zagadnienia, warto wymienić książkę Izabeli Winiarskiej-Górskiej (2017)². Autorka polskie renesansowe przekłady biblijne rozpatruje w kontekście genologiczno-tekstologicznym.

Perspektywa badań onomastycznych na gruncie przekładowym w porównaniu z badaniami nazw oryginału *Biblii* wygląda nieco inaczej³. Punkt ciężkości przesuwają się tu z dociekań dotyczących

---

¹ Tam podstawowa literatura.

² Tam nowsza literatura.

³ Pomijam tu kwestię dotyczącą rozważań nad nazwami własnymi w tłumaczeniach innych typów tekstów. Istnieje o tym ogromna literatura, np. Ballard 2001; Raková 2014.

etymologii i struktury językowej nazw na opis sposobów ich uobecniania się i funkcjonowania w tekście tłumaczonym. Mowa przede wszystkim o zagadnieniach z zakresu adaptacji językowej genetycznie obcych nazw własnych. Nazewnictwo w przekładach *Biblii* na języki narodowe (tu konkretnie na język polski) od dłuższego czasu znajduje się także w kręgu badań językoznawców.

Interesują ich między innymi problemy metodologiczne (Kamińska 1993; Rzetelska-Feleszko 1993), kwestie związane z adaptacją językową (Rospond 1980; Breza 1992; Sowa 1992; Malec 2003), wpływ czynników zewnątrzjęzykowych na postać nazewnictwa w różnych przekładach *Biblii* (Bieńkowska 1996), onimia konkretnych przekładów (Długosz-Kurczabowa 1989/1990; Moszyński 1992; 1994, 404–407; 1997; 2005a; 2005b; Umińska-Tytoń 1993; Zarębski 2005a), wybranych ksiąg biblijnych (Rospond 1982–1983; 1983; Moszyński 1998; Zarębski 2005b), określona kategoria onimiczna (antroponimy, toponimy) (Bieńkowska 1993; Kępka 2003; Zarębski 2006a; 2007; Зазембски 2013), konkretna nazwa, np. *Eden* (Kawecka, Zarębski 2016), *Szeol* (Кавецка, Зазембски 2018; Zarębski 2018), *Juda, Judea* (Łuczak 2016). Badaniom poddaje się również warstwę onimiczną przekładów innosłowiańskich (Moszyński 1992; Friedelówna 1993; Komárek 2000; Dittmann 2009; Зазембски 2013) czy pozasłowiańskich (np. Krašovec 2007), co pozwala znacznie poszerzyć kontekst porównawczy. Czasami przedmiotem zainteresowania czyni się drobne zagadnienie (jedną nazwę), które nie tylko wpływa na ostateczny kształt językowo-stylistyczny przekładu, ale również pozwala wskazać trudności metodologiczne i wieloaspektowość zagadnienia (Moszyński 1992).

***

Niniejsze studium stanowi kontynuację badań nad polszczyzną przekładów biblijnych, które na Uniwersytecie Łódzkim na początku lat 80. XX wieku zainicjowała prof. zw. dr hab. Maria Kamińska. W ciągu czterdziestu lat przedstawiciele łódzkiego środowiska językoznawczego nie tylko wypracowali i rozwinęli metodologię badawczą, dotyczącą języka oraz stylu dawnych i współczesnych przekładów *Biblii*, ale także przedmiotem zainteresowania uczynili obszerny zbiór zagadnień związanych z tematem, a analizą objęli pokaźny zasób tekstów.

Chciałbym w tym miejscu podziękować Pani Dziekan Wydziału Filologicznego Uniwersytetu Łódzkiego, prof. dr hab. Joannie Jabłkowskiej, za sfinansowanie druku niniejszej książki, Recenzentowi wydawniczemu, prof. dr. hab. Tomaszowi Lisowskiemu z Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za cenne uwagi (zwłaszcza dotyczące rozdziału poświęconego adaptacji graficznej i fonetycznej obcych nazw nowotestamentowych), które wpłynęły na ostateczny kształt monografii, dr Annie Lenartowicz-Zagrodnej za konsultacje merytoryczne dotyczące greki i łaciny oraz za opracowanie językowo-redakcyjne tej książki oraz wszystkim Bliskim i Przyjaciołom, a także Koleżankom i Kolegom z Wydziału Filologicznego UŁ i spoza niego za pomoc, wsparcie i życzliwość.

ROZDZIAŁ I

CHARAKTERYSTYKA TOPONIMII NOWOTESTAMENTOWEJ

1. Uwagi na temat frekwencji i funkcji

O tym, na czym polegała istotna nazw własnych w kulturze semito-chamickiej, świadczą najpełniej słowa francusko-izraelskiego badacza André Chouraquiego (2012, 164):

Hebrajczycy byli świadomi potęgi słowa. Podobnie jak mieszkańcy Mezopotamii i Egipcjanie zdawali też sobie sprawę z więzi pomiędzy słowem a jego desygnatem. Nazwa była czymś równie realnym i żywym, jak rzecz, którą określała; była duszą rzeczy; słowo nie tylko informowało o rzeczy, ale samo na tę rzecz oddziaływało. Słowo samo w sobie miało moc kreacyjną; posługując się słowem, Bóg stworzył niebo i ziemię, światłość i ciemności; dzięki słowu człowiek może albo stać się współuczestnikiem dzieła stworzenia, czuwać nad nim i wypełniać je, albo przeciwnie — szkodzić mu i je niweczyć. Słowo sprowadzało błogostawieństwo bądź przekleństwo, pokój albo wojnę, życie lub śmierć. Hebrajczyk nie odczuwał różnicy między nazwą a rzeczywistością nazywaną: słowo „dabar” równało się zarówno pojęciu, jak samej rzeczy. Zastąpić słowo innym znaczyło zmienić los, przeznaczenie. Ciało i dusza tak ściśle przylegają do swojej nazwy jak jedna dachówka do drugiej — niepodobieństwem jest rozdzielić je, nie burząc przy tym całego dachu. Materia jest widzialną formą duszy, duszy człowieka, narodu, wszystkiego, co na ziemi i w niebie. Nazywając jakąś rzecz, wyrażamy i potwierdzamy nierozzerwalną jedność owej rzeczy z jej duszą.

Nowotestamentowe nazwy geograficzne kreślą mapę wydarzeń, które opisali autorzy poszczególnych ksiąg, choć trzeba pamiętać, że:

Nowy Testament [*Biblia w ogóle* — R.Z.] nie jest podręcznikiem geografii, a tym bardziej geografii współczesnej; możemy przeto dziwić się temu, że wiele nazw (czy pojęć geograficznych) w nim nie występuje. Należy również pamiętać o tym, że nawet takie, które brzmią całkiem współcześnie, oznaczają coś innego (Ponia-towski 1971, 80).

Nomina propria składają się na istotną i obszerną część zasobu leksykalnego *Biblii*. Jak wynika z ustaleń badaczy, pojawiają się blisko 38 000 razy, co stanowi aż ósmą część tekstu. Wszystkich nazw odnotowano 4 420, z czego 1 200 to *hapaks legomena*. NT zawiera 440 nazw osobowych (wskazujących 600 postaci) oraz niewiele ponad 100 nazw geograficznych (Odelain, Séguineau 1978; BNOT 14–15).

Mając na uwadze specyfikę biblijnych *propriów* (w tym rzecz jasna toponimów), nie wolno zapomnieć, że znaczenie leksykalne jest często ich immanentną cechą i wiąże się z egzegetycznym rozróżnieniem

poczwórnego sensu: *litteralis*, *allegoricus*, *moralis*, *anagogicus*, np. *Golgota* I — ‘okolice Jerozolimy, miejsce ukrzyżowania Chrystusa’ i *Golgota* II — „to jest miejsce Trupiej Głowy” / „to znaczy Miejsce Czaszki” (Mt 27,33), *Hakeldamach* I — ‘pole kupione za Judaszowe srebrniki’ i *Hakeldamach* II — „to znaczy Pole Krwi” (Dz 1,19).

Wiele tych samych obiektów rzeczywistości biblijnej było określanym za pomocą różnych *propriów*, co mogło mieć przyczyny językowe, gdyż używano różnojęzycznych wariantów, i pozajęzykowe, np. geograficzne, historyczne itd. Zjawiska związane z wielodesygnatowością nazw oraz polionimią rozpatrywane przez niektórych w kontekście — tak jak w przypadku wyrazów pospolitych — relacji leksykalno-semantycznych polisemii, homonimii (wielodesygnatowość) i synonimii (wielonazwość) (Długosz-Kurczabowa 1989/1990, 78–87) stanowią charakterystyczny rys onimii biblijnej.

Do wielodesygnatowych nazw geograficznych należą w NT, np. *Jerozolima* ‘stolica Judei’ (sens wyrazowy), ‘kościół NT’ (sens duchowy, dogmatyczny), ‘dusza człowieka’ (sens duchowy moralny), ‘ojczyzna niebieska’ (sens duchowy anagogiczny), *Syjon* — najpierw ‘wzgórze w Jerozolimie’, potem ‘cała góra’, wreszcie ‘Jerozolima’, *Izrael* — najpierw konkretna postać, potem pokolenie, nazwa terytorium zajmowanego przez to pokolenie, członek tej społeczności, *Areopag* — najpierw wzgórze, potem trybunał religijny.

Spośród synonimicznych ekwiwalentów tłumaczeniowych warto wymienić, np. *Golgota* — *Miejsce Czaszki* (Mt 27,35), *Kalwaria* — *Golgota* (J 19,17), *Hakeldamach* — *Pole Krwi* (Dz 1,19), *Litostrotos* — *Gabbata* (J 19,13).

Nie bez znaczenia pozostaje także aspekt funkcjonalny słownictwa *proprialnego*. Toponimy nowotestamentowe w pierwszej kolejności identyfikują. Ponadto lokalizują wspomniane w tekście obiekty geograficzne w określonej przestrzeni, sytuują wydarzenia w czasie (por. zmieniające się w historii nazwy tego samego obiektu, np. *Sza-lem* — *Jerozolima*), pełnią funkcję socjologiczną (informują o przynależności społecznej, środowiskowej, etnicznej), aluzyjną (odnoszą nazwę miejsca w tekście do miejsca autentycznego), treściową (charakteryzują miejsce), symbolizującą (zachowując związek z desygnatem, stają się symbolem, alegorią niektórych cech desygnatu), profetyczną (zapowiadają jakieś wydarzenia), ekspresywną (ujawniają i przekazują emocjonalne nacechowanie w stosunku do kreowanej rzeczywistości literackiej), scalającą (nazwy starotestamentowe pojawiają się w NT).

Trzeba jednak podkreślić, że *Biblia* „ze względu na teandryczny charakter, czas i sposób powstawania, niejednorodny i skomplikowany charakter literacki, ze względu na adresatów i zasięgi oddziaływania” (Długosz-Kurczabowa 1989/1990, 76–80) w zakresie zagadnienia funkcji nazw własnych w odniesieniu do innych tekstów literackich wykazuje daleko idące odmienności o charakterze ilościowym i jakościowym. Różnice ilościowe dotyczą różnej hierarchii funkcji wspólnych z tekstami literackimi, zaś jakościowe wiążą się z faktem pełnienia przez *propria* biblijne funkcji nieznanymi innym w innych typach tekstów.

Wśród nazwy geograficznych NT występują¹ (Długosz-Kurczabowa 1989/1990, 74–75; Malec 2003, 369):

- nazwy krain, prowincji, regionów, królestw, np. *Abilena, Achaja, Arabia, Azja, Bitynia, Dalmacja, Dekapol, Egipt, Fenicja, Frygia, Galacja, Galilea, Genezaret, Grecja, Hiszpania, Idumea, Iliria, Italia, Iturea, Izrael, Judea, Kanaan, Kapadocja, Libia, Licja, Macedonia, Magadan, Mezopotamia, Pamfilia, Pont, Samaria, Syria, Trachon,*
- nazwy wysp, np. *Chios, Cypr, Kauda, Knidos, Kreta, Melita, Pafos, Patmos, Rodos, Samos,*
- nazwy miast, osad, wsi i ich części, np. *Ainon, Aleksandria, Amfipolis, Antiochia, Antipatris, Apolonia, Arymatea, Assos, Ateny, Attalia, Azot, Babilon, Berea, Betania, Betfage, Betlejem, Bet-sajda, Cezarea, Charam, Cyrena, Dalmanuta, Damaszek, Derbe, Efez, Efraim, Emaus, Feniks, Filippi, Forum Appiusza, Gabbata, Gaza, Getsemani, Golgota, Hakeldamach, Har-Magedon, Hierapolis, Ikonium, Jafa, Jerozolima, Jeruzalem, Jerycho, Kafarnaum, Kana, Kenchry, Kolosy, Korozaim, Korynt, Laodycea, Lasaia, Lidda, Likaonia, Listra, Lithostrotos, Milet, Mitylena, Myzja, Myra, Nain, Neapol, Niniwa, Patara, Pergam, Perge, Pizydia, Ptolemaida, Puteoli, Rama, Regium, Rzym, Salamina, Salim, Salmone, Samaria, Samotraka, Sardy, Sarepta, Saron, Seleucja, Siloe, Sodoma, Sychar, Sychem, Sydon, Syrakuzy, Sarem, Tars, Tesalonika, Tiatyra, Troada, Tyberiada, Tyr,*

¹ Nazwy przytaczam tutaj w formie podanej w: Długosz-Kurczabowa 1989/1990, 74–75. Za tym opracowaniem podaję także dane liczbowe, które mogą się różnić w poszczególnych przekładach. Wszystkie ekwiwalenty nazw (także człony nazw zestawionych oraz formacje pochodne) niezależnie od obowiązujących we współczesnym języku polskim reguł ortograficznych zapisuję wielką literą.

- nazwy terenowe (pól, puszczy, ogrodów itd.), np. *Hakeldamach*, *Getsemani*,
- nazwy gór, np. *Areopag*², *Góra Oliwna*, *Syjon*, *Synaj*,
- nazwy wód (potoków, rzek, sadzawek, mórz, jezior), np. *Adria*, *Betesda*, *Cedron*, *Eufkrat*, *Genezaret*, *Jordan*, *Siloe*, *Syrta*, *Jezioro Tyberiadzkie* (*Galilejskie*).

W tym zbiorze przeważają nazwy poświadczone jednokrotnie (67 nazw): *Abilena*, *Achaja*, *Adria*, *Ainon*, *Amfipolis*, *Antipatris*, *Apolonia*, *Ateny*, *Attalia*, *Azot*, *Forum Appiusza*, *Betesda*, *Cedron*, *Chios*, *Dalmacja*, *Dalmanuta*, *Efraim*, *Emaus*, *Feniks*, *Gabbata*, *Gaza*, *Grecja*, *Hakeldamach*, *Hierapolis*, *Idumea*, *Iliria*, *Iturea*, *Kanaan*, *Kauda*, *Knidos*, *Kolosy*, *Lasaia*, *Libia*, *Licja*, *Likaonia*, *Lithostrotos*, *Magadan*, *Madian*, *Melita*, *Myra*, *Mitylena*, *Nain*, *Neapol*, *Niniwa*, *Pafos*, *Patara*, *Patmos*, *Pizydia*, *Ptolemaida*, *Puteoli*, *Rama*, *Regium*, *Rodos*, *Salamina*, *Satim*, *Salmone*, *Samos*, *Samotraka*, *Sarepta*, *Saron*, *Seleucja*, *Sychar*, *Syrta*, *Tesalonika*, *Trachon*, *Tyberiada*. Spośród nich cztery mają potwierdzenie w ST: *Azot* (ST: *Aszdod*), *Efraim*, *Gaza*, *Kanna*.

Nazwy użyte na kartach NT od 2 do 5 razy to: *Aleksandria*, *Arabia*, *Arymatea*, *Assos*, *Berea*, *Betfage*, *Bitynia*, *Charon*, *Cyrena*, *Dekapol*, *Derbe*, *Eufkrat*, *Fenicja*, *Filippi*, *Frygia*, *Galacja*, *Genezaret*, *Getsemani*, *Golgota*, *Gomora*, *Hiszpania*, *Italia*, *Jerycho*, *Kana*, *Kapadocja*, *Kenchry*, *Korozaime*, *Kreta*, *Lidda*, *Listra*, *Mezopotamia*, *Milet*, *Myzja*, *Siloe*, *Sychem*, *Synaj*, *Salem*, *Tars*, *Tiatyra* (39 nazw). Osiem z nich wystąpiło również w ST: *Eufkrat*, *Gomora*, *Jerycho*, *Mezopotamia*, *Niniwa*, *Sychem*, *Synaj*, *Salem*.

Do często używanych (od 6 do 50 razy) należy 30 nazw: *Achaja*, *Antiochia*, *Azja*, *Betania*, *Betlejem*, *Betsajda*, *Cezarea*, *Cypr*, *Efez*, *Ikonium*, *Kafarnaum*, *Korynt*, *Laodycea*, *Macedonia*, *Pamfilia*, *Rzym*, *Troada*, z czego 13 pojawiło się także w ST: *Babilon*, *Damaszek*, *Egipt*, *Galilea*, *Jafa*, *Jordan*, *Judea*, *Samaria*, *Sodoma*, *Sydon*, *Syjon*, *Syria*, *Tyr*.

Najpopularniejsze nazwy w NT to *Izrael* i *Jerozolima*. Łącznie w NT wystąpiło 26 nazw ze ST.

Do toponimów najczęściej pojawiających się na kartach NT należą (Poniatowski 1971, 81):

---

² *Areopag* to nazwa wieloznaczna, która pierwotnie odnosiła się do wzgórza, a w czasach NT wskazywała na 'trybunał religijny'. Doszło tu do przesunięcia znaczenia (Długosz-Kurczabowa 1989/1990, 75, 82).

- spośród nazw krajów, krain, państw: *Galilea* (61), *Judea* (44), *Egipt* (25), *Macedonia* (22), *Azja* (18), *Samaria* (11), *Achaja* (10), *Syria* (8),
- spośród nazw miast: *Jerozolima* (139), *Antiochia* (18), *Cezarea* (17), *Kafarnaum* (16), *Efez* (16), *Damaszek* (15), *Nazaret* (12), *Babilon* (12), *Betania* (12), *Betlejem* (8), *Rzym* (8),
- spośród innych nazw (rzek, gór, jezior): *Góra Oliwna* (11), *Morze Galilejskie* (4), *Jezioro Genezaret* (3), *Morze Tyberiadzkie* (1), *Rzeka Jordan* (1).

W świetle ustaleń z zakresu frekwencji nazw geograficznych istotny jest również zakres występowania nazw *Jeruzalem* (forma semicka) — *Jerozolima* (forma grecka) w tekście NT (łącznie obie nazwy pojawiły się 139 razy)³ (Poniatowski 1971, 82):

- *Ierousalem*: Mt — 2, Łk — 27, Dz — 36, *Listy św. Pawła* — 7, Hbr — 1, Ap — 3 (razem 76),
- *Hierosolyma*: Mt — 11, Mk — 10, Łk — 4, J — 12, Dz — 23, *Listy św. Pawła* — 3 (razem 63).

---

³ Na temat repartycji form *Jerozolima* — *Jeruzalem* w NT istnieje bogata literatura (zob. Kudasiewicz 1973; Rospond 1980; Mielcarek 2008). Szerzej piszę o tym w rozdz. III.

2. Językowa struktura toponimów

2.1. Nazwy jednowyrazowe

Pod względem struktury językowej wśród toponimów nowotestamentowych w przekładach średniopolskich¹ dominują jednoelementowe nazwy rzeczownikowe, np. *Achaja, Adria, Aion, Aleksandria, Amfipolis, Antiochia, Antipatris, Apolonia, Arabia, Areopag, Arymatea, Assaron, Assos, Atalia, Ateny, Azja, Azot, Babilonia, Berea, Bet-Abara, Betania, Betesda, Betfage, Betlejem, Betsaida, Bitynia, Cedron, Cezarea, Charan, Chios, Cylicja, Cypr, Cyrena, Dalmacja, Dalmanuta, Damaszek, Dekapol, Derbe, Efez, Efraim, Egipt, Emaus, Eufrat, Fenicja, Feniks, Filadelfia, Filippi, Frygia, Gabbata, Galacja, Galilea, Gaza, Genezaret, Getsemani, Golgota, Gomora, Grecja, Hakeldamach, Har-Magedon, Hierapolis, Hiszpania, Idumea, Ikonium, Illiria, Italia, Iturea, Izrael, Jafa, Jerozolima, Jeruzalem, Jerycho, Jordan, Juda, Judea, Kafarnaum, Kana, Kanaan, Kapadocja, Kauda, Kenchry, Knidos, Kolegium, Korozain, Korynt, Kos, Kreta, Laodycea, Lasaia, Libia, Licja, Lidda, Likaonia, Listra, Lithostrotos, Łysina, Macedonia, Magadan, Magdala, Malta, Melita, Mezopotamia, Milet, Mitylena, Myra, Myzja, Nain, Nazaret, Neapol, Nikipolis, Niniwa, Pafos, Pamfilia, Patara, Patmos, Pergamon, Perge, Pizydia, Pont, Ptolemaida, Puteoli, Rama, Regium, Rodos, Rzym, Salamina, Salem, Salim, Salmone, Samaria, Samos, Samotraka, Sardes, Sarepta, Saron, Seleucja, Siloam, Siloe, Smyrna, Sodoma, Sychar, Sychem, Sydon, Syjon, Synaj, Syrakuzy, Syria, Syrta, Talassa, Tars, Tesalonika, Tassus, Tiatyra, Troada, Trogil, Tyberiada, Tyr, Włochy, Zajordanie, Żydostwo.*

---

¹ Niektóre z nich wchodzą w skład zestawień i deskrypcji. Podaję tylko formy hasłowe ze słownika (SNG), natomiast poszczególne warianty omawiam w dalszych partiach opracowania. W tej części posługuję się przykładami w transkrypcji (pełnej lub częściowej).

2.2. Nazwy zestawione

Obszerny zbiór stanowią w NT nazwy zestawione (*composita*)², wśród których możemy wyodrębnić następujące rodzaje grup nominalnych ze względu na gramatyczny status członów:

- a) rzeczownikowy człon określany w postaci nazwy geograficznej + człon określający w postaci przymiotnika odtoponimicznego, np. *Antiochia Pizydyjska, Betlejem Judzkie, Betsaida Galilejska, Kana Galilejska, Sarepta Sydońska*, lub odosobowego przymiotnika dzierżawczego, np. *Cezarea Filipowa*,
- b) rzeczownikowy człon określany (zwykle odapelatywny termin topograficzny) + przydawka wyrażona:
  - przymiotnikiem odtoponimicznym³, np. *Jezioro Galilejskie, Jezioro Tyberiadzkie, Kraina Gerazeńska, Kraina Żydowska, Kraina Judzka, Kraina Trachonicka, Kraj Gergezeński, Kraj Judzki, Morze Adriatyckie, Morze Galilejskie, Morze Tyberiadzkie, Okolice Gadaryńska, Pustynia Judzka, Puszcza Judzka, Puszcza Żydowska, Ziemia Chaldejska, Ziemia Chananejska, Ziemia Galilejska, Ziemia Genezarecka, Ziemia Izraelska, Ziemia Judzka, Ziemia Misraimska, Ziemia Neftalimska, Ziemia Sodomka, Ziemia Trachonicka, Ziemia Włoska, Ziemia Żydowska*, lub nieodtoponimicznym (różny szyk członów), np. *Góra Oliwna, Morze Czerwone, Kamienne Położenie, Łysa Głowa, Trupia Głowa, Dobre Porty, Dobre Przystania, Piękne Porty, Piękne Przystania*,

² Nazwy dwu- lub wielowyrazowe, np. *Mała Panew*, w polskiej tradycji językoznawczej uznaje się za zestawienia. Zestawienia (*nazwy złożone, komponowane, composita*) to onimy zbudowane z dwóch tematów lub nazwy złożone za pomocą kompozycji wyrazów z dwu lub więcej tematów. Do zestawień należą: *Białystok, Krasnystaw (zrosty), Bartodzieje, Białowieża, Czarnolas (złożenia), Zielona Góra, Nowa Wieś Królewska (zestawienia)*. Mieszczą się tu też antroponimy typu *Małolepsy, Moczygęba* (Walczak 2000, 301).

³ Zestawienia tego typu zaliczane są również do deskrypcji (por. *Francuska Ziemia, Ziemia Siedmiogrodzka, Duńskie Państwo, Księstwo Moskiewskie, Marchija Brandenburska, Królestwo Portugalskie*). Jak piszą K i Z. Zierhofferowie (2007, 178): „Powstawanie licznych form deskrypcyjnych [w dawnej polszczyźnie — R.Z.] powodowane było w jakimś stopniu zazębianiem się kategorii choronimów z kategorią nazw etnicznych. Deskrypcje spełniały wówczas ważną rolę jako całkowicie jednoznaczne. Służyły one również często do określania ustroju politycznego państwa albo jego części. Ponadto wzbogacały odnośny zasób nazewniczy przez synonimiczne warianty, które przyczyniały się do zróżnicowania form nazewniczych”.

- rzeczownikami: *Kraina Gadarenów, Kraina Gergezenów, Kraj Gadarenów, Kraj Gerazanów, Ziemia Gadareńczyków, Ziemia Sodomczyków, Ziemica Gadareńczyków, Rynek Appiusza, Pole Garncarza, Pole Krwi, Rola Garncarza, Rola Krwi, Rola Zduna, Góra Syjon, Góra Synaj, Jezioro Genezaret,*
- c) zestawienia z członem liczebnikowym, np. *Dziesięć Miast, Trzy Gospody, Trzy Karczmy, Trzy Taberny,*
- d) nazwy w postaci zestawień wieloskładnikowych (więcej niż dwuelementowych), np. *Ziemia Sodomka i Gomorejska, Ziemia Sodomczyków i Gomorejczyków, Trzy Domy Gościnne, Forum Appiusza i Trzech Gospód.*

W strukturze językowej nowotestamentowych nazw zestawionych występują często terminy topograficzne: *morze* (gr. *θάλασσα*), *góra* (gr. *ὄρος*), *pustkowie* (gr. *ἐρήμος*), *rzeka* (gr. *ποταμός*), *źródło* (gr. *πηγή*), *jezioro* (gr. *λίμνη*), *wyspa* (gr. *νῆσος*), *potok* (gr. *χείμαρρος*), *sadzwaka* (gr. *κολυμβήθρα*, czasem też gr. *λίμνη*). Na temat ich statystyki w NT pisze Z. Poniatowski (1971, 85). Ze spostrzeżeń badacza warto przywołać fakt, że Łukasz ewangelista jako lepiej wykształcony nigdy nie nazywał Jeziora Galilejskiego morzem lecz jeziorem (gr. *λίμνη*). Gr. *θάλασσα* w *Dziejach Apostolskich* odnosi się zwykle do Morza Śródziemnego, gr. *ὄρος* w *Ewangeliach* oznacza zazwyczaj Górę Oliwną, a gr. *ποταμός* — rzekę Jordan.

2.3. Nominacje z formułami *zwany, który jest*

Ważną cechą onimii biblijnej (zarówno antroponimii, jak i toponimii) są nominacje o charakterze deskrypcji z członem *zwany* (*nazywany, przezwiskiem, który, -q, -ego nazywają, zowq* itd.) oraz zawierające formułę objaśniającą *czyli, to jest, który, -a, -e jest* itd. (zob. Zarębski 2015). Pozostają one w silnej zależności od greckich i łacińskich konstrukcji obecnych w tekstach podstawowych (por. łac. *qui, quae vocatur, dicitur, appellatur, qui est* itd.). Deskrypcje określone, definowane jako opisowe wyrażenia identyfikujące, umożliwiają wskazanie przedmiotów jednostkowych poprzez przypisanie im pewnych własności, np. *stolica Polski, najwyższy szczyt Tatr* (Kaleta 1998, 33–34). Znaczenie deskrypcji wynika ze znaczeń poszczególnych składników, zaś funkcja referencyjna upodabnia je do nazw własnych. Deskrypcje

pełnią zasadniczo dwie funkcje: opisową (predykatywną) i wskazującą (referencyjną), przy czym — inaczej niż ma to miejsce w przypadku typowych nazw własnych — referencja jest tu sekundarna. Toponimy często uobecniają się w nominacjach tego typu, np. *Kotlina Jeleniogórska*, *Republika Południowej Afryki*. Deskrypcje posiadające postać grupy nominalnej mogą ulegać elipsie, np. *obecna stolica Polski* > *stolica* (Czerny 2011, 183–204).

W skład toponimicznych deskrypcji określonych wchodzi konkretne nazwy geograficzne, przymiotniki odtoponimiczne, metajęzykowe formuły objaśniające (*zwany, nazywają, zową, co się tłumaczy, co jest* itd.) oraz różnego rodzaju wyrazy pospolite, które w jakiś sposób doprecyzowują nazwę i wskazują na rodzaj nominowanego obiektu (Umińska-Tytoń 1993, 333; Zarębski 2006a, 45–65; Запембски 2013). W kontekście badań procesu kształtowania się nazwisk słowiańskich leksemy stanowiące człon jednostkowych deskrypcji określonych Zofia Kaleta (1991, 8–14) nazywała *terminami indywiduowymi*⁴, zaś sposób wyznaczania konkretnej osoby w danym dokumencie, odwołujący się do jej imienia i różnego rodzaju terminów indywiduowych, badaczka określiła mianem *identyfikacji przez imię i tekst*.

Nominacje o charakterze deskrypcyjnym budują pewien koloryt dla wydarzeń biblijnych i przywołują pamięć dawnych systemów nazewnicznych, dla których konstrukcje tego typu (obok różnego rodzaju deskrypcji rodzinnych, często stosowanych w nazywaniu osób) były jedną z bardziej znamiennych cech. Ze względu na tworzywo leksykalne

⁴ Do terminów indywiduowych w deskrypcjach, które stanowiły protonazwiska słowiańskie, Z. Kaleta (1991, 8–14) zaliczyła między innymi nazwy miejscowe i przymiotniki od nich utworzone, nazwy osób, w stosunku do których dana osoba pozostawała w jakiejś relacji (najczęściej rodzinnej, np. nazwa ojca, brata itd.), zaimki dzierżawcze, wyrazy pospolite, które nazywały status społeczny danej osoby, wykonywaną przez nią funkcję, relacje rodzinne, w jakie ona wchodziła, a także daty i terminy. Ważną cechą tych dodatkowych określeń było to, że wykazywały one tendencję do grupowania się obok imion. W konsekwencji powstawały deskrypcje określone, które najczęściej miały charakter odmiejscowy, np. *Ratibor castellanus de Godonin* 1174 (Polska), lub filiacyjny (zazwyczaj patronimiczny), np. *Toma Leovъ zet* 1343 (Macedonia), *Vars filius Mantinae* 1189 (Polska). Wyrazy pospolite nazywające relacje rodzinne (podobnie jak inne apelatywa wchodzące w skład deskrypcji określonych) w deskrypcji pełniły funkcję predykatów, którym towarzyszyły dwa argumenty. Argument z lewej strony miał formę imienia nazywanej osoby. Elementem deskrypcji był tylko argument, który znajdował się po prawej stronie rzeczownika pospolitego, np. *Igorъ synъ Glѣbovъ* → *Igorъ* (który jest) *synъ Glѣbovъ*. Deskrypcje te z czasem stawały się strukturami syntaktycznymi w postaci nazwisk odmiejscowych i patronimicznych.

(apelatywne lub apelatywno-proprialne) i funkcje wykraczające poza zwykłą nominację (lokalizacja w przestrzeni, w czasie itd.) stanowią one szczególnie istotny element tekstu literackiego, zwłaszcza w aspekcie funkcjonalno-stylistycznym (Szewczyk 1996). Mimo że deskrypcje i rozbudowane konstrukcje nominacyjne nie należą do prototypowych nazw własnych, mieszcząc się na obrzeżach kategorii *nomina propria*, to ten mający archaiczną metrykę, nieobecny już od dawna nie tylko w polskiej wspólnocie komunikatywnej sposób nominowania miejsc i ludzi stanowi ważny wyznacznik stylu biblijnego.

Na ogół w zakresie deskrypcji z członem *zwany* (i podobnymi) autorzy dawnych polskich tłumaczeń NT wiernie podążają śladem rozwiązań obecnych w podstawie przekładu.

Występują tu następujące typy strukturalne⁵:

- a) apelatyw (*miasto, miasteczko, miejsce, wieś, gora, wyspa* itd.) + formuła *zwany* (lub wariant) + toponim (w postaci obcej przyswojonej lub przetłumaczonej):

do miasta **ktore zowq** (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) / **nazwanego** (B) Naim / Nain (gr. εἰς πόλιν καλουμένην Ναῖν, łac. in civitatem, quae vocatur Naim) (Łk 7,11),

miasta **ktore zowq** (L, Brz, Cz, W, Wu, G) / **rzeczonego** (Mu) / **ktore rzeczone** (Sz) Efraim / Efraimem; do Efraima **rzeczonego** miasta (B) (gr. εἰς Ἐφραίμ λεγομένην πόλιν, łac. in civitatem quae dicitur Ephraim) (J 11,54),

miasto **ktore ... zowq** (Mu, Sz, L, B) / **ktore jest ... rzeczone** (Brz) / **nazywajq** (Cz, W, Wu, G) Sodomq / Sodoma (gr. ἐπὶ τῆς πλατείας τῆς πόλεως τῆς μεγάλης, ἣτις καλεῖται πνευματικῶς Σόδομα, łac. in platea civitatis magnae, quae vocatur spiritaliter Sodoma) (Ap 11,8),

w mieście **ktore zowq, zowiq** (Mu*, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) / **ktore zwano** (Sz) / **zwane** (Mu*) / **przezwisekiem** (Mu) Nazaret (gr. εἰς πόλιν λεγομένην Ναζαρέτ, łac. in civitate quae vocatur Nazareth) (Mt 2,23),

miasta **zwanego** (B) / **ktore zowq** (Mu, Brz, Cz, G) Betsajdq / Betsajda; miejsce **ktore zowq** Betsajda (L); miejsce puste **ktore jest zwane** Betsajda (Sz); miejsce puste **ktore jest** Betsajdskie (Wu); miasta **nazwanego** Betsajda (W*, Wu*); Betsajdskie miejsce (W) (gr. εἰς πόλιν καλουμένην Βηθσαϊδά, łac. ad civitatem quae vocatur Bethsaida) (Łk 9,10),

na miejsce niejakie **ktore zowq** (Sz, L, Brz, Cz, W, Wu, G) / **rzeczonego** (B) Dobre Porty / Dobry Port / Piękne Porty / Dobre Przystania / Piękne Przystania; na miejsce niektóre Piękne Porty **przezwisekiem** (Mu) (gr. εἰς τόπον τινὰ καλούμενον Καλοὺς Λιμένας, łac. in locum queudam, qui vocatur Boni Portus) (Dz 27,8),

⁵ Na temat rzeczowników *miasto, miasteczko, wieś* w strukturze zestawień toponimicznych w polskich przekładach NT zob. Bieńkowska 1996.

na miejsce **przezwisekiem** (Mu) / **ktore zowq** (Brz, B) / **ktore zwano** (G) Getsemani; do wsi **ktorq zowiq**, **zowq** (L, W, Wu) / **ktora rzeczona** (Sz) Getsemani (gr. εἰς χωρίον λεγόμενον Γεθσημανεί, łac. in praedium, quod dicitur Gethsemani) (Mt 26,36); na miejsce **ktore zwano** (Brz, W*, G) / **ktoremu**, **ktorego imię** (Mu*, B, Cz) / **przezwisekiem** (Mu) Getsemane / Getsemani; do wsi **ktorej imię było** (Sz) Getsemani; do folwarku **ktory nazywano** (L) / **ktory zwano** (W) / **ktoremu zwano** (Wu) Getsemani (gr. εἰς χωρίον οὗ τὸ ὄνομα Γεθσημανεί, łac. in praedium, cui nomen Gethsemani) (Mk 14,32),

na miejsce **ktore zowq** Trupich Głow (Brz, W, G) / Głow Trupich (B) / Trupiq Głowq (Mu, Sz) / Trupiej Głowy (Wu) / Łysq Głowq (L) / Łysina (Cz) (gr. τὸν τόπον τὸν καλούμενον Κρανίον, łac. in locum, qui vocatur Calvariae) (Łk 23,33),

miasteczka ... **imieniem** (Sz, L) / **na imię** (Wu) / **ktorego imię** (Mu*, Cz, W) / **zwano je** (Brz) / **ktore zwano** (G) Emaus / wsi ... **ktorej imię** Emaus (Mu*, B) / **zameczku** (Mu) ... **ktoremu imię** Emaus (gr. εἰς κώμην ἀπέχουσαν σταδίους ἐξήκοντα ἀπὸ Ἱερουσαλήμ, ἧ ὄνομα Ἑμμαοῦς, łac. in spatio ... nomine Emmaus) (Łk 24,13),

gory **ktorq zowq** (Sz, L, B, Brz, Cz, W, Wu, G) / **przezwisekiem** (Mu) Oliwnq (gr. ἀπὸ ὄρους τοῦ καλουμένου Ἑλαιῶνος, łac. monte qui vocatur Oliveti) (Dz 1,12),

wysep / wyspa ... **ktory nazywan** (Sz) / **ktory (-q) zowiq** (L, Brz, B, Cz, W, G) / **przezwisekiem** (Mu) Kauda / Klauda / Syrte (gr. νησίον δέ τι ὑποδραμόντες καλούμενον Κλαῦδα, łac. insulam ..., quae vocatur Cauda) (Dz 27,16),

wysep **ktory zowq** Melita (Brz); Melitq wyspę **zwano** (B); wysep Melita **nazywano** (G) / Mitylene **zowq** (Sz, L); wyspę Melitq / Maltq / Mitylenq **zowq** (Mu) / **nazywajq** (W, Wu) (gr. ὅτι Μελίτη ἡ νῆσος καλεῖται, łac. Melita *insula uouatur — *Militene, *Mitilene, *Melite) (Dz 28,1),

na wyspie / ostrowie (B) **ktorq zowq** (L, Brz, Cz, W, Wu, G) / **przezwisekiem** (Mu) Patmos / Patmem (gr. τῇ νήσῳ τῇ καλουμένῃ Πάτμῳ, łac. insula, quae appellatur Patmos) (Ap 1,9),

b) toponim + formuła metajęzykowa (typu *zwany*) + dodatkowe określenie przydawkowe:

Morze Galilejskie **ktore jest** (Sz, Brz, Cz, W, G, Wu) / **ktore zowq** (L) Tyberyjadzkie; Morze Galilejskie **ktore leży pod Miastem Tyberyjas / Tyberyjady** rzeczzone (Mu); Morze Galilejskie Tyberyjady (B) (gr. τῆς θαλάσσης τῆς Γαλιλαίας τῆς Τιβεριάδος, łac. trans mare Galilaeae, quod est Tiberadis) (J 6,1),

Cesaryjej (Mu) / Miasta Cesarskiego (L) **przezwisekiem** Filipowuj (Mu) / **ktore zwano** Filipowym (L); Cezarea Filipa / Filipowa (Sz, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (gr. εἰς τὰ μέρη Καισαρίας τῆς Φιλίππου, łac. in partes Caesareae Philippi) (Mt 16,13),

Cezarei **ktorq nazywano** Filipowq (Brz) / **(przezwisekiem)** Filipowej (L); Cezarei Filipowej (Sz, B, Cz, W, Wu, G) (gr. εἰς τὰς κώμας Καισαρίας τῆς Φιλίππου, łac. in castella Caesareae Philippi) (Mk 8,27),

- c) apelatyw (*miasto*) + element w postaci przymiotnika odtoponimicznego, dzierżawczego lub nazwy rzeczownikowej + formuła *zwany* (lub wariant) + toponim:

do Miasta Galilejskiego *ktore zwano* Nazaret (Brz, G) / *ktorego imię* Nazaret (B, W) / *ktoremu imię* Na(d)zaret (Mu, Sz, L, Cz, Wu) (gr. εἰς πόλιν τῆς Γαλιλαίας ἣ ὄνομα Ναζαρέθ, łac. in civitatem Galilaeae, cui nomen Nazareth) (Łk 1,26),

do Miasta Samarytańskiego / Samaryjskiego, *zwanego* (Brz, W, W*) / *ktore zowią* (Cz) / *ktore rzeczono* (Sz) Sychar / Sychem; Miasta Samaryjey *ktore zową* (W, Wu*, G) / *rzeczonego* (B) Sychar / Sychem; Miasta Samaryjskiego *ktore zową* Sychar (Mu, L) (gr. εἰς πόλιν τῆς Σαμαρίας λεγομένην Συχάρ, łac. in civitatem Samariae, qui dicitur Sichar) (J 4,5),

do Miasta Dawidowego *ktore zową* Betleem (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (gr. εἰς πόλιν Δαυεὶδ ἣτις καλεῖται Βηθλεέμ, łac. in civitatem David, quae vocatur Bethlehem) (Łk 2,4).

2.4. Nominacje z eksplicytnym wyrażeniem objaśniającym

Pewną część deskrypcji nowotestamentowych stanowią takie nominacje, w których obok formuły metajęzykowej typu *zwany* za tekstem podstawowym wskazuje się sytuację będącą źródłem oboczności oraz różnego rodzaju objaśnienia językowe, związane z tłumaczeniem, a niekiedy nawet etymologizowaniem pewnych znaczących nazw. Nominacje tego typu różnią się od nazw tłumaczonych na gruncie przekładowym (zob. rozdz. II.3.) tym, że objaśnienie jest podyktowane źródłem i stanowi rezultat użycia eksplicytnie wyrażonej formuły objaśniającej typu *co znaczy, co się wykłada, to jest* itd., wprowadzającej synonim toponimiczny. Leksykalne (rodzime) odpowiedniki nazw obcych na gruncie przekładowym mogą też wystąpić wskutek indywidualnego wyboru tłumacza.

Dają się tu wyróżnić dwa podstawowe schematy, które w obrębie poszczególnych tłumaczeń mogą być różnorako realizowane:

- a) z eksplicytnym wskazaniem języka źródłowego, będącego źródłem synonimii:

miejsce, ktore bywa zwano (Sz) / *ktore jest rzeczono* (Brz) / *ktore zową* (Mu, Cz, W, Wu, G) / *nazywane* (B) **po żydowsku** (Mu, Sz, L, Cz, W, Wu, G) / **po ebrejsku** (B) Armagedon (gr. τὸν τόπον τὸν καλούμενον Ἑβραϊστί Ἀρμαγεδών, łac. in locum, qui vocatur Hebraice Harmagedon) (Ap 16,16),

owcza sadzawka (Sz, B, Wu) / bydlęca sadzawka (L), która przezywana jest **po żydowsku** (Sz) / którą zową **po żydowsku** (L) / którą **po żydowsku** zową (Wu) / nazwana (**po**) **ebrejsku** (B) Betsajda / Betezda; jest w owczarniej sadzawka, którą **po żydowsku** zową Betezda (Mu); w rynku gdzie owce przedawano (Brz) / podle placu owczego (Cz, W) / przy owczej bramie (G) sadzawka, którą **po żydowsku** zwano (Brz, Cz) / którą **po żydowsku** zowią (W) / którą zowią **po żydowsku** (G) Betezda / Betsajda (gr. τῇ προβατικῇ κολυμβήθρα, ἡ ἐπιλεγομένη Ἑβραϊστί Βηθζαθά, łac. super Probatica, piscina, quae cognominatur Hebraice Bethsatha *Bethsaida, *Bethseda) (J 5,2),

na miejscu, które zową (Sz, Brz, B, Cz, W, Wu, G) / co ji zową (L) Litostrotos / Litostrat a **po żydowsku** (Sz, L, W, Wu, G) / **ebrejsku** (B) / **hebrajsku** (Brz, Cz) Gabata; na miejscu rzeczonym Kamienne Położenie, a **po żydowsku** Gabata (Mu) (gr. εἰς τόπον λεγόμενον Λιθόστρωτον, Ἑβραϊστί δὲ Γαββαθά, łac. in locum, qui dicitur Lithostrotos, Hebraice autem Gabbatha) (J 19,13),

na miejsce, które / których (Cz) zwano Trupich Głow (Brz, Cz, W, G) / Trupiej Głowy (Wu) a **po hebrajsku** (Brz, Wu) / **po żydowsku** (W) Golgota / a **po żydowsku** zowią je Golgota (G) / a **po hebrajsku** Golgota nazywają (Cz); na miejsce rzeczone Trupich Głow, które zową **po ebrejsku** Golgota (B); na miejsce, które zową Łysą Głową a **po żydowsku** Golgota (L); na miejsce Trupią Głową rzeczone, które (Mu) / na ono miejsce, które rzeczone jest (Sz) a **po żydowsku** zową Golgota (Mu) / a **po żydowsku** Golgota (Sz) (gr. τὸν λεγόμενον Κρανίου τόπον, ὃ λέγεται Ἑβραϊστί Γολγοθᾶ, łac. qui dicitur Calvariae locum, quod Hebraice dicitur Golgotha) (J 19,17),

- b) z formułą objaśniającą bez eksplicytnego wskazania językowego źródła synonimii:

na miejsce, które zową Golgota (L, Wu) / rzeczone Golgota (B), **co sie wykłada** miejsce Trupiej Głowy (Wu) / **co sie wykłada** Trupich Głow miejsce (L) / **to jest wyłożywszy** (B) / **co jest** (Sz) Trupich Głow miejsce; na miejsce rzeczone (Brz, Cz, G) / które rzeczono (Sz) / przezwiskiem (Mu) Golgota, **które jest** miejscem Trupich Głow (Brz) / **które zowią** miejscem Trupich Głow (Mu, G) / **to jest** Trupich Głow miejsce / [**które jest nazwane**] (Cz) / **co jest wyłożywszy** (Cz*) miejscem Trupich Głow; na miejsce rzeczone Golgota, **co sie wykłada** miejsce Trupich Głow (W) (gr. εἰς τόπον λεγόμενον Γολγοθᾶ, ὃ ἔστιν κρανίου τόπος λεγόμενος, łac. in locum, qui dicitur Golgotha, quod est Calvariae locus) (Mt 27,33),

owa / ona rola nazwana jest (W, Wu) / wezwana jest rola ona (Sz) / nazwana była ona rola (L) Hakeldama, **to jest** Rola Krwie (Sz, L, W, Wu); ona rola nazwana jest (Brz, Cz) / nazywana jest (G) Rolą Krwie (Brz, Cz, G); wezwano rolę onę Rolą Krwie (Mu); nazwano pole one Pole Krwie (B) (gr. ἀγρὸς ἐκεῖνος Ἀγρὸς αἱματος, łac. Proper hoc vocatus est ager ille ager Sanguinis) (Mt 27,8),

nazwano pole ono (Brz, B) własną ich rzeczą (B) / własnym ich językiem (Brz) Akeldama **to jest** Rola Krwie (Brz) / Pole Krwie (B); nazwano onę rolę (L, W, Wu, G) ich (L, Wu) / własnym ich (Cz, W*, G) językiem Hakeldama, **co jest** (W) / **to jest** (L, Cz, Wu, G) Rola Krwie; swoją własną mową zową onę

rolą Akeldama **to jest** Rola Krwie (Mu); była nazwana rola ona Akeldama, **to jest** Rola Krwie (Sz) (gr. τὸ χωρίον ἐκεῖνο τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ αὐτῶν Ἀκελδαμάχ, τοῦτ' ἔστιν χωρίον αἱματος, łac. appellatur ager ille lingua eorum Aceldamach, hoc est ager Sanguinis) (Dz 1,19),

na miejsce Golgota, **co sie wykłada** (Brz, B, Cz, W, Wu, G) miejsce Trupich Główn (Brz, B, Cz, W, G) / miejsce Trupiej Główny (Wu); na Golgota miejsce (Sz, L), **które wyłożone** znamionuje Trupich Główn miejsce (Sz) / **co sie wykłada** miejsce Trupich Główn (L); na miejsce [przezwickiem] Golgota, **co sie wykłada** Trupich Główn miejsce (Mu) (gr. τὸν Γολγοθᾶν τόπον, ὃ ἔστιν μεθερμηνεύμενος Κρανίου τόπος, łac. in Golgotha locum, quod est interpretatum Calvariae locum) (Mk 15,22).

***

Struktura toponimów NT bywa różnorodna i często zależy od indywidualnych decyzji tłumaczy (rozdz. III). Na szczególną uwagę zasługuje zjawisko wielodesygnatowości, a zwłaszcza polionimii w obszarze nazw geograficznych. Obserwacja nominacji o charakterze deskryptywnym prowadzi ponadto do kilku wniosków. Zazwyczaj tłumacze średniopolscy — niezależnie od przyjętej podstawy i strategii tłumaczenia oraz kręgu konfesyjnego, dla którego przygotowywali przekład, podążają śladem źródeł. Pozostawiają obce *propria* uwikłane w konstrukcje tego typu, poddając je różnym stopniom adaptacji (w tym zwłaszcza składniowej, której przejawem są wielorakie działania na szyku członów; rozdz. II.2.4.), lub tłumaczą za pomocą rodzimego ekwiwalentu leksykalnego, gdy narzuca im to tekst podstawy. Formuły objaśniające (*to znaczy, co jest wyłożywszy, co się wykłada* itd.), które wprowadzają w stosunku do nazwy hebrajskiej w tekście greckim ekwiwalent grecki, a w łacińskim — łaciński, stwarzają możliwość zastosowania semantycznych odpowiedników polskich. W zakresie ich wyboru pojawiają się pewne różnice pomiędzy poszczególnymi przekładami, które mogą świadczyć o indywidualnych preferencjach ich autorów oraz zależnościach pomiędzy tekstami (rozdz. III.2.), związanych z poziomem pragmatycznym (chodziłoby zwłaszcza o nacechowanie stylistyczne i emocjonalne leksyki apelatywnej, która wskutek proprializacji w tego typu kontekstach, tj. w obrębie deskrypcji, zaczyna funkcjonować jako nazwa własna) (rozdz. II.3.).

W niektórych przypadkach możemy dostrzec praktyki niepodwytkowane tekstem źródłowym, polegające na przykład na amplifikacji danej deskrypcji o dodatkowe wyrażenie metajęzykowe, przy czym zwykle zjawisko takie nie jest konsekwentne (występuje w jednym czy

kilku przekładach), np. *gory którą zową* (L, Mu*) / *przezwiseim* (Mu) *Oliwną* / *Oliwnyj* — *Gory Oliwnej* (Sz, B, Brz, Cz, W, Wu, G) (gr. τοῦ ὄρους τῶν Ἑλαιῶν, łac. *montis Oliveti*) (Łk 19,37). Zdarzają się także sytuacje odwrotne, polegające na uszczupleniu nominacji o jakiś element, na przykład o formułę metajęzykową: *Gora Oliwna* (Sz) — *na gorze którą zową* (L, B, Brz, Cz, W, Wu, G) / *przezwiseim* (Mu) / *rzeknącyj* (Mu*) *Oliwną* (gr. εἰς τὸ ὄρος τὸ καλούμενον Ἑλαιῶν, łac. *in monte qui vocatur Oliveti*) (Łk 21,37), *Morze Galilejskie Tyberyjady* (B) — *Morze Galilejskie zwane / nazywane Tyberyjadzkie* (nastąpiło tu odejście od podstawy tłumaczenia).

Rozbieżności pomiędzy tłumaczami dotyczą niekiedy wyboru objaśniających formuł metajęzykowych (*zwany* — *nazywany* — *nazywająca, co jest* — *co się wykłada* itd.), przy czym i w tym zakresie można dostrzec pewne prawidłowości. Na przykład tekst Mu wykazuje szczególną preferencję do wyzyskiwania formuły *przezwiseim* w znaczeniu ‘zwany, którego zową’, nieobecnej w innych tłumaczeniach. Odmienności w zakresie nominacji deskrypcyjnych pomiędzy tłumaczeniami wynikają niekiedy z istnienia zależności pomiędzy niektórymi przekładami, będących przejawem nawiązań do tradycji tłumaczeniowej, uwarunkowań konfesyjnych czy podyktowanych konkretnym tekstem źródłowym. Czynniki te — jak wcześniej wspomniano — wpływają nie tylko na strukturę toponimów biblijnych i sposoby ich adaptacji, ale w ogóle na ukształtowanie językowe i stylistyczne poszczególnych przekładów (rozd. III). Interesujące są też wahania tłumaczy w zakresie wyboru właściwej formuły metajęzykowej.

Podstawową przyczyną wariantywności w zakresie członów wchodzących w skład deskrypcji toponimicznych jest warstwa apela tywna, która wskutek procesu onimizacji uzyskuje w tekstach przekładowych charakter *proprialny* (rozd. III.1.). Zdarza się, że tłumacze, podążając śladem tekstów podstawowych, zgodnie wybierają jeden ekwiwalent semantyczny danego członu — terminu indywiduowego, np. *miasto* (Mt 2,23; 27,33; Mk 15,22; Łk 1,26; 2,4; 7,11; J 11,54; 19,13; Ap 11,8; 16,6), *miejsce* (Łk 23,33; Dz 27,8), *gora* (Dz 1,12). Wielokrotnie jednak dochodzi na tym polu do powstawania — niekiedy kilkunastu — łańcuchów wariantów, np. *Emaus: miasteczko* — *wieś* — *zameczek* (Łk 24,13), *Sychar: miasto* — *miasteczko* (J 4,5), *Getsemani: miejsce* — *wieś* — *folwark* (Mk 14,32), *miejsce* — *wieś* (Mt 26,36), *Patmos: wyspa* — *ostrow* (Ap 1,9). Analogicznie rzecz wygląda w odniesieniu do tłumaczonych nazw geograficznych, np. *Trupie Głowy*

(Brz, W, G) / *Głowy Trupie* (B) / *Trupia Głowa* (Mu, Sz, Wu) / *Łysa Głowa* (L) / *Łysina* (Cz) (rozdz. II.1.). Wariantywność konstrukcji i ich członów wynika także z innych zjawisk, związanych z procesami adaptacyjnymi, w szczególności zaś z odmiennym ukształtowaniem zdań i szykiem, np. *do Efraima rzeczzonego miasta — miasta ktore zowq Efraim / ktore zowq Efraimem*.

Ponadto, warto dodać, iż warianty tłumaczeniowe w stosunku do apelatywów wchodzących w skład toponimicznych deskrypcji NT pojawiają się niekiedy niezależnie od źródła w glosie marginesowej czy komentarzu jako wyraz troski o dobór jak najwłaściwszego ekwiwalentu, a w konsekwencji — o komunikatywność tłumaczenia, np. **sadzawka* (Mu) (*kapielnica tak właśnie po grecku od kapanie*) (J 5,2). Wśród takich dodatkowo objaśnionych wyłącznie w przekładach protestanckich (Mu, Brz, B i Cz) można wskazać także toponimy *Armagedon*, *Bethesda* i *Golgota* (rozdz. III.2.2.).

ROZDZIAŁ II

JĘZYKOWE SPOSOBY PRZYSWAJANIA TOPONIMÓW NOWOTESTAMENTOWYCH

1. Translokacja

Proces tłumaczenia polega na wyborze odpowiednika o identycznym bądź zbliżonym znaczeniu w języku docelowym; w przypadku nazw własnych dotyczyłoby to przede wszystkim znaczenia funkcjonalnego — deiktycznego, ale także innych znaczeń, np. konotacyjnego (Gałkowski 2018, 131). W odniesieniu do przedostawiania się nazw własnych z jednego języka do drugiego należy uściślić sens terminu *tłumaczenie*, który w niniejszym studium oznacza zastąpienie obcej nazwy rodzimym ekwiwalentem semantycznym (kalką semantyczną). Tłumaczeniem nazwy nie jest więc, w moim rozumieniu, jej adaptacja językowa¹ ani tym bardziej translokacja (obcojęzyczny cytat). W tym sensie nazwami przetłumaczonymi są tylko: *Biały Dom* (< ang. *White House*) i *Republika Zielonego Przylądka* (< port. *República de Cabo Verde*), nazwami zaadaptowanymi (o różnym stopniu przyswojenia językowego) — *Rzym* (< wł. *Roma*), *Francja* (< fr. *France*), *Madryt* (< hiszp. *Madrid*), *Moskwa* (< ros. *Москва*), *Ateny* (< nowogr. *Αθήνα*), zaś nazwami translokowanymi (przeniesionymi w postaci obcej, nie podlegającymi polskiej fleksji) — *Grenoble* (< fr. *Grenoble*), *Bordeaux* (< fr. *Bordeaux*) czy *Aix-en-Provence* (< fr. *Aix-en-Provence*)².

Translokowane (cytowane, kopiowane) nazwy oryginalne w języku docelowym mogą pełnić funkcję informatywną (informują o miejscu i czasie zdarzeń, narodowości, pochodzeniu regionalnym, społecznym, środowiskowym) i ekspresywną (za pośrednictwem ekspresji fonicznej) (Ballard 2011, 37). Jak pisze A. Cieślíkowa (1996, 315):

---

¹ Uznanie adaptacji fonetyczno-morfologicznej danej nazwy za rodzaj tłumaczenia (jak to wynika z niektórych opracowań, np. Gałkowski 2018) wymaga rozszerzonego rozumienia terminu *tłumaczenie*. W takiej sytuacji należałoby je rozumieć jako zjawisko oddawania pewnej nazwy w języku docelowym jakimkolwiek ekwiwalentem (nie tylko semantycznym czy w postaci zaadaptowanej, ale także jako cytatu obcojęzycznego).

² Niektóre z nazw geograficznych dziś funkcjonujących w języku polskim jako obce cytaty w dawnej polszczyźnie mogły występować w postaci przyswojonej. Dotyczyło to zwłaszcza tych toponimów, które pierwotnie przedostawały się do polszczyzny za pośrednictwem łaciny, np. *Burdegala* < łac. *Burdigala* (por. fr. *Bordeaux*) (zob. Zierhoffer, Zierhofferowa 2000, 62–76).

Niekiedy pisarz stwarza swoistą aurę przez pozostawienie oryginalnych brzmień nazw mniejszych obiektów: ulic, dzielnic, budowli, kościołów. Nasycają utwór melodią i egzotyką: *Via Foria*, *Via Toledo*, *Ponte della Morte*, *Ponte della Sanita*, *Palazzo Vescovile*, *Piazza del Duomo*, *Monte Tiberio*, *Marina Grande*; kościoły: *Santa Maria Prisca*, *San Lorenzo de Arari*, *San Domenico*, *San Francesco*, *San Giovenale*.

W przypadku przekładów biblijnych, choć dotyczy to wszelkich nazw na styku różnych języków, o pełnej translokacji (całkowitym przeniesieniu) nazwy możemy mówić wtedy, gdy zostaje ona skopionowana w niezmienionej postaci z jednego języka do drugiego, przy czym oba posługują się tym samym alfabetem. Zatem w naszym przypadku dotyczy to toponimów w przekładach korzystających z łacińskiej *Wulgaty*, i to wyłącznie tych, wobec których nie możemy stwierdzić śladów przyswojenia językowego (lub ewentualnie ślady te są znikome i przejawiają się wyłącznie w warstwie pisownianej, np. w zastąpieniu częstego w łacinie połączenia liter *th* grafemem *t*). Toponimem w pełni translokowanym (przeniesionym z tekstu łacińskiego) jest forma *Bethfage* (łac. *ad Bethfage*)³, która w tej lokalizacji (Łk 19,29) w polskich przekładach Sz i L została użyta w funkcji gen. sg.

W odniesieniu do niektórych nazw możemy dostrzec zjawisko polegające z jednej strony na przeniesieniu obcej formy w pewnych kontekstach, z drugiej — na jej przyswojeniu w innych kontekstach. Translokowaną formą mianownikową jest jednostka *Gomorra* w przekładach W, Wu, bez zmian kontynuujących w Jud 1,7 łac. *Gomorra*, która w innych kontekstach w tych przekładach występuje w postaci morfologicznie zaadaptowanej, np. *Gomorze* (dat. sg.) (Rz 9,29). Przypadki tego typu w ujęciu globalnym, a zatem dotyczącym całościowego oglądu danego toponimu (wraz z jego wszystkimi formami fleksyjnymi) mieszczą się w strefie przejściowej pomiędzy translokacją a adaptacją, choć oczywiście bliżej im do tej drugiej (zob. II.2.).

Trzeba podkreślić, że w celu stwierdzenia, jaki jest stopień przyswojenia danego toponimu, należałoby poddać obserwacji nie tylko wszelkie jego formy w całym korpusie (we wszystkich poddanych excerptacji przekładach) i lokalizacje, w których wystąpił, ale zastosować optykę w skali mikro, czyli przyjrzeć się nazwie i jej formom w ramach każdego z przekładów z osobna. Często się bowiem zdarza, że nazwa przyswojona w jednym przekładzie, w innym występuje w formie

---

³ W tym rozdziale przytaczam warianty w transliteracji, co ma na celu ukazanie rozmiarów zależności między poszczególnymi formami greckimi i łacińskimi a obecnymi w przekładach polskich. Obcojęzyczne formy nazw podaję za: EPIB, GPSS, NA, NVG, SGŁP (zob. SNG).

przeniesionej, np. w *Bet(h)abarze* (Mu, B, G) vs. w *Bethabara* (Brz, Cz) (J 1,28). Co więcej, ten sam toponim może się pojawiać w tym samym przekładzie zarówno w formie przyswojonej, jak i translokowanej, np. w Brz: *do Berea* (Dz 17,10) (forma przeniesiona) vs. w *Berei* (Dz 17,13) (forma zaadaptowana fleksyjnie).

Za formy translokowane w nieco szerszym sensie można uznać także te jednostki, które zostały przeniesione do tekstu polskiego bez modyfikacji postaci morfologicznej, ale przy jednoczesnej transkrypcji z jednego alfabetu na inny. Należy pamiętać, że zmiana alfabetu jest już adaptacją graficzną, wobec czego przypadki takie lokują się na granicy translokacji i adaptacji. Zjawisko to dotyczy nazw w przekładach opartych w głównej mierze na źródle greckim, np. w *Joppe* (Brz, Cz) (Dz 9,36; 9,43) (gr. *ἐν Ἰόππῃ*). W tłumaczeniach bazujących na greckim oryginale NT przeniesieniu toponimu zawsze musi towarzyszyć adaptacja graficzna, która jest wynikiem transkrypcji liter obcego alfabetu. Ponadto warto dodać, że znaczna część *propriów* nowotestamentowych została zaczerpnięta ze ST, wobec czego już w tekście NT musiało dojść do przetranskrybowania nazw semickich odpowiednio na grekę lub łacinę.

Nazwy i ich formy w postaci obcojęzycznych cytatów występują w średniopolskich przekładach NT dość licznie, co wynika przede wszystkim stąd, że wiele z nich nie miało w ówczesnej polszczyźnie ustabilizowanej postaci językowej. Do bardziej znanych (a zatem lepiej przyswojonych) należały toponimy częste w NT, np. *Galilea*, *Jerozolima*, *Betlejem*, choć i one przysparzały niemało kłopotów dawnym tłumaczom.

W związku z faktem, iż znaczna część nazw geograficznych w NT miała identyczną formę tak w języku greckim, jak i łacińskim, nie zawsze wiadomo, jaka była droga przeniesienia. Trzeba wziąć pod uwagę, że tłumacze, korzystając z podstawowego źródła (greckiego lub łacińskiego), posługiwali się także nie tylko źródłami i przekładami innojęzycznymi, ale również innymi przekładami polskimi. Wobec tego trudno jednoznacznie rozstrzygnąć, czy faktycznie mamy do czynienia z bezpośrednim przejęciem przetranskrybowanej formy greckiej do tekstu polskiego, nawet wówczas, gdy programowo jego autor przyjął za główne źródło podstawę grecką, czy nie wykorzystał rozwiązania, które zastosowali wcześniejsi tłumacze.

Poniżej podaję zestaw przeniesionych form nom. sg. toponimów NT i indeclinabliów oraz greckich i / lub łacińskich form przypadków zależnych.

1.1. Translokacja obcych form nominatywnych

1.1.1. Translokacja form łacińskich

Wśród nazw translokowanych w postaci oryginalnej można umieścić toponim *Bethlehem*, użyty w katolickich tłumaczeniach Sz i L (np. Mt 2,8). Został on przeniesiony bez żadnych zmian formalnych z łacińskiego źródła — *Bethlehem* (łac.). W tekstach opartych na greckim oryginale zapisy typu *Bethleem* (Mu, Brz), *Bethlehem* (Cz) (Mt 2,8) należy uznać za zaadaptowane graficznie gr. *Βηθλέεμ*.

Ponadto do form translokowanych z łaciny zaliczymy:

w Aenon (Wu), *w Ennon* (L), *w Enon* (Brz, Cz, G) (J 3,23) (łac. *in Enon*, por. gr. ἐν Αἰνών),

Areopagus (W*, Wu*) (Dz 17,19) (łac. *Areopagus*, por. gr. Ἀρείος Πάγος, Ἀρειοσπάγος),

Beroe (Sz) (Dz 17,13), *Berea* (Brz) (Dz 17,10) (łac. *Beroea*, por. gr. Βέροια),

Cauda (W, Wu) (łac. *Cauda*, por. gr. Κλαύδη),

Effrem (W, Wu), *Efrem* (Sz, L) (J 11,54) (łac. *Ephrem*, por. gr. Ἐφραίμ),

Gethsemani (Mu, B, L, W, Wu) (Mt 26,36; Mk 14,32) (łac. *Gethsemani*, por. gr. Γεθσημανή),

w / do / z Ikonium (Brz, Cz) (Dz 14,1; 14,21) (Dz 14,1; 14,19; 14,21), *z Ikonium* (Brz, Cz, G) (Dz 14,19) (łac. *Iconium*, por. gr. Ἰκόνιον),

Cafarnaum (Sz) (Mt 4,13), *Capharnaum* (L) (Mt 11,23), *Kapharnaum* (Sz) (J 2,12); (Sz, L, W, Wu) (Mk 2,1); (Sz, L, Wu) (Mk 1,21; J 4,46; 6,17; 6,24; 6,59); (L, Wu) (Łk 4,23; 4,31; 7,1; J 2,12); (L, W, Wu) (Mt 4,13); (W, Wu) (Mt 8,5; 17,24); (Wu) (Mt 11,23; Mk 9,33; Łk 10,15) (łac. *Capharnaum*, por. gr. Καπερναούμ, Καφαρναούμ),

w Kenchreache (B) (Dz 18,18) (por. łac. *Cenchrae*, gr. Κεγχρεαί),

Lasaea (W*), *Lasea* (Mu, Brz, B, Cz, G), *Lassea* (Wu*) (por. łac. *Lasaea*, gr. Λασαία),

Naim (Brz, Sz, L, W, Wu) (Łk 7,11) (łac. *Naim*, por. gr. Ναϊν),

Nazareth (Mu, Sz, L) (Łk 2,51); (Mu, L) (Łk 4,16); (Mu, L, Brz) (Mk 1,9); (Brz, Wu) (Mt 21,11); (Mu, Sz, L) (J 1,45); (Mu, L, Wu, Sz) (Dz 10,38); (Mu, B, W, Wu) (Łk 1,26); (Mu, Sz, L, Wu) (Łk 2,4); (Sz, L, Brz, W, Wu) (Mt 2,23), *Nazaret* (Brz, Wu) (Łk 2,51); (Sz, Brz) (Łk 4,16); (W, Wu) (Mk 1,9); (Mu, Sz, L) (Mt 21,11); (Sz, L, Brz, G) (Łk 1,26); (Brz) (Łk 2,4); (Mu, G) (Mt 2,23); (Brz, Wu) (Łk 2,39) (łac. *Nazareth*, por. gr. Ναζαρέθ),

Neftali (Brz) (Mt 4,13; 4,15) (łac. *Nephtali*, por. gr. Νεφθαλείμ),

Niniwe (Brz) (Mt 12,41) (łac. *Ninive*, por. gr. Νινευί),

do Rhegium (Brz, Cz), *Rhegium* (Mu), *Regium* (G) (Dz 28,13) (łac. *Rhegium*, por. gr. Ῥήγιον),

blisko Salim (Brz, Cz, G), *podle Salim* (L) (J 3,23) (łac. *Salim*, por. gr. Σαλείμ),

do Sardis (Sz, L) (Ap 1,11), *w Sardys* (Sz, L) (Ap 3,4) (łac. *Sardis*, por. gr. Σάρδεις).

1.1.2. Translokacja form greckich

Jak wyżej wspomniano, za formy na pograniczu translokacji i adaptacji graficznej mogą uchodzić także nazwy, w których doszło do zmiany alfabetu z greckiego na łaciński. Na przykład w Mu dokonano przeniesienia postaci gr. *Ἱερουσαλήμ* (gr.) — *Hierusalem* (np. Łk 2,25; 2,41; 2,45; 4,9; 13,34) z jednoczesnym przystosowaniem jej do systemu pisma obowiązującego w polszczyźnie. Pewną podporą mógł być w tym wypadku oczywiście przekład łaciński, gdyż *Wulgata* ma w obrębie wskazanych lokalizacji postać *Ierusalem* (łac.), a także *Hierusalem* (łac.). Można jednak arbitralnie uznać, że skoro autor przekładu Mu tłumaczył z tekstu greckiego, to również przejmował z niego konkretne onimy. Natomiast już odmianki typu *Jeruzalem* (L, Cz) (Mt 3,5; Łk 2,45 itd.), *Jerusalem* (W) (Mk 3,8 itd.), obecne w innych przekładach średniopolskich (np. L, Cz, W) z nagłosową jotą i substytucją s (gr., łac.) > z (pol.), należy uznać za oznakę adaptacji graficzno-fonetycznej.

Za translokowane formy greckie można przyjąć:

Bethsaidan (Mu, Brz) (Mt 11,21) (gr. *Βηθσαιῶν, Βηθσαιῶν*, por. łac. *Bethsaida*),
Efraim (Brz), *Efrajim* (G), *Ephraim* (W*, Wu*), *Ephram* (Mu) (J 11,54) (gr. *Ἐφραῖμ*,
 por. łac. *Ephrem*),

Gethsemane (Brz, Cz) (Mt 26,36); (Brz, Cz) (Mk 14,32), *Getsemane* (G) (Mt 26,36;
 Mk 14,32) (gr. *Γεθσημανή, Γεθσημανί*, por. łac. *Gethsemani*),

Kapernaum (Mu, Brz, Cz, G) (Mt 4,13; 8,5; 17,24; Mk 1,21; 2,1; 9,33; Łk 4,23; 10,15;
 J 2,12; 4,46; 6,17; 6,24; 6,59); (Mu, Brz, G) (Mt 11,23); (Brz, Cz, G) (Łk 4,31; 7,1) (gr.
Καπερναούμ, Καφαρναούμ, łac. *Capharnaum*),

Kedron (Cz) (J 18,1) (gr. *Κεδρών*, por. łac. *Cedron*),

Lithostrotos (Sz, L, Brz, Cz, W, Wu), *Litostrotos* (G) (J 19,13) (gr. *Λιθόστρωτος*, por.
 łac. *Lithostrotus*),

Nain (Mu, B, Cz, W*) (Łk 7,11) (gr. *Ναῖν*, por. łac. *Naim*),

Nadzareth (Cz) (Mt 2,23), *Nadzaret* (Cz) (Mt 21,11; Mk 1,9; Łk 2,51; 4,16; 1,26; 2,4;
 2,39) (gr. *Ναζαρέθ*, por. łac. *Nazareth*),

Patmos (Mu, L, Brz, Cz, Wu, G) (Ap 1,9) (gr. *Πάτμος*, por. łac. *Patmus*).

1.1.3. Translokacja form łacińskich i / lub greckich

Jako że spora część toponimów nowotestamentowych ma taką samą postać w grece i łacinie (różnice uobecniają się wyłącznie na płaszczyźnie alfabetu), w wielu przypadkach trudno jednoznacznie stwierdzić, czy przeniesiona forma została zaczerpnięta z łaciny, czy z greki. W takich sytuacjach możemy się jedynie posiłkować wiedzą

na temat podstawowego źródła danego przekładu, choć — jak wspomniano — postać toponimu mogła być wypadkową korzystania także z innych źródeł pomocniczych. Do takich niejednoznacznych form należą:

Acheldemach (Sz) (Dz 1,19), *Akeldama* (Mu, Brz, B, Cz, G) (Dz 1,19), *Haceldama* (Sz, L, W, Wu) (Mt 27,8); (L, W, Wu) (Dz 1,19) (por. gr. Ἀκελδαμά, Ἀκελδαμάχ, łac. *Haceldamach*),

Armageddon (G), *Armagedon* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu), *Armahgedhon* (B*) (Ap 16,16) (por. gr. Ἀρμαγεδδών, łac. *Harmagedon*),

Betesda (G), *Bethesda* (W*, Wu*), *Bethezda* (Brz, B, Cz) (J 5,2) (por. gr. Βηθεσδά, łac. *Bethesda*),

do Betfage (Brz, G) (Łk 19,29; Mk 11,1); (G) (Mt 21,1), *Bethfage* (Sz, L) (Łk 19,29); (Sz, Brz, Cz) (Mt 21,1); (Cz) (Mk 11,1), *Bethphage* (Wu) (Mt 21,1), *Betphage* (L) (Mt 21,1) (por. gr. Βηθφαγή, łac. *Bethfage*),

Bethabara (Brz, Cz) (J 1,28) (por. gr. Βηθαβάρ, łac. *Bethabara*),

Bethsaida (Sz, W, Wu) (J 5,2); (L) (Mt 11,21); (Brz) (Mk 6,45; 8,22; J 1,44); (Sz, L, Brz) (Łk 10,13) (por. gr. Βηθσαιῶν, Βηθσαιῶν, łac. *Bethsaida*),

Bethseda (L) (J 5,2) (por. gr. Βηθεσδά, łac. *Bethesda*),

Chanaan (Mu, Sz, Wu) (Dz 7,11); (Mu, Sz) (Dz 13,19) (por. gr. Χανάαν, łac. *Chanaan*),

Chorazin (Mu) (Mt 11,21; Łk 10,13) (por. gr. Χοραζίν, Χοραζείν, łac. *Chorazin*),

Dalmanuta (Brz, Wu), *Dalmanutha* (Mu, Sz) (Mk 8,10) (por. gr. Δαλμανουθά, łac. *Dalmanutha*),

Decapolis (Brz) (Mk 7,31) (por. gr. Δεκάπολις, łac. *Decapolis*),

Emaus (Sz, L, G), *Emmaus* (Mu, Brz, B, Cz, W, Wu) (por. gr. Ἑμμαοῦς, łac. *Emmaus*),

Euphrates (Wu) (Ap 16,12; Ap 9,14) (por. gr. Εὐφράτης, łac. *Euphrates*),

Filipis (L) (Flp 1,1), *Filippis* (Sz, L) (Dz 16,12); (Sz, L) (1 Tes 2,2); (Sz, L, Brz) (Dz 20,6); (G) (Flp 1,1) (por. gr. Φιλίπποις, łac. *in Philippis*),

Filippos (Brz, Cz) (Dz 16,12); (Cz) (Dz 20,6) (por. gr. Φιλίππους, łac. *Philippos*),

Genesar (W) (Mt 14,34), *Genezar* (Wu) (Mt 14,34), *Genezaret* (Cz, G) (Mk 6,53); (L, Brz, Cz, W*, Wu*, G) (Mt 14,34), *Genezareth* (Mu) (Mt 14,34); (Mu, Sz, L, Brz, W, Wu) (Mk 6,53); (Mu, Sz, L, Brz, Wu) (Łk 5,1), *Genezaret* (B) (Mt 14,34), *Gennisareth* (Cz*) (Mt 14,34) (por. gr. Γεννησαρέτ, łac. *Genesareth*),

Golgota (Mu, B, G) (Mt 27,33); (L, Brz, B, Cz, G) (Mk 15,22); (B, G) (J 19,17), *Golgotha* (Sz, L, Brz, Cz, W, Wu) (Mt 27,33); (Mu, Sz, W, Wu) (Mk 15,22); (Mu, Sz, L, Brz, Cz, W, Wu) (J 19,17) (por. gr. Γολγοθᾶ, łac. *Golgotha*),

Hiericho (Mu) (Mt 20,29; Mk 10,46; Łk 18,35), *Jericho* (Wu) (Mt 20,29), *Jerycho* (Brz) (Łk 10,30; 19,1); (Sz) (Hbr 11,30) (por. gr. Ἱερειχώ, łac. *Iericho*),

Joppe (Brz, Cz) (Dz 9,36; 9,43); (Sz) (Dz 9,38); (Sz, L) (Dz 10,23) (por. gr. Ἰόππη, łac. *Ioppe*),

Magadan (Cz*), *Magedan* (L, Wu), *Magedon* (Sz) (Mt 15,39) (por. gr. Μαγαδάν, łac. *Magadan*),

Magdala (Mu, Brz, Cz) (Mt 15,39) (por. gr. *Μαγδαλά*, łac. *Magdala*),
Mitelenē (Sz), *Mitylene* (L) (Dz 28,1) (por. gr. *Μιτυλήνη*, łac. *Mitylene*),
Sichem (Sz) (Dz 7,16), *Sychem* (Mu, L, Brz, Cz, Wu, G) (Dz 7,16); (Wu) (Dz 7,16);
 (W*, Wu*) (J 4,5) (por. gr. *Συχέμ*, łac. *Sichem*),
Syon (Brz) (Ga 4,24) (por. gr. *Σιών*, łac. *Sion*),
Talassa (Sz, L), *Thalassa* (W) (Dz 27,8) (por. gr. *Θάλασσα*, łac. *Thalassa*),
Zabulon (Mu, Sz, L, Brz) (Mt 4,15) (por. gr. *Ζαβουλών*, łac. *Zabulon*).

1.2. Translokacja obcych form przypadków zależnych

Za najpełniejszy przejaw translokacji należy uznać sytuacje polegające na przeniesieniu obcych (łacińskich, greckich) form przypadków zależnych poszczególnych nazw (słowoform⁴) do przekładu polskiego, w którym one występują w niezmienionej postaci wobec tekstu źródłowego w rozmaitych funkcjach składniowych (bez wykładników adaptacji morfologicznej, zatem bez polskich końcówek fleksyjnych) (Breza 1992, 157).

Z translokacją polegającą na kopiowaniu greckich i / lub łacińskich form przypadków zależnych i ich stosowaniu w miejscu form fleksyjnych, których oczekiwaliśmy w odmianie konkretnej nazwy według jednego z rodzimych paradygmatów, mamy do czynienia na przykład w odniesieniu do formy *do Derben* (Dz 14,20). Została ona przeniesiona z tekstu greckiego *Δέρβην* (gr.), gdzie stanowiła grecką formę acc. sg. fem. nazwy geograficznej, której postać mianownikowa to *Δέρβη* (gr.). Co więcej, tę samą grecką formę biernikową przeniesiono do tekstu łacińskiego łac. *in Derben* (łac.) — łaciński nom. sg. to *Derbe* (łac.). Obca forma przypadku zależnego w kontekście składniowym, wymagającym użycia dopełniacza *do Derben*, pojawiła się w tłumaczeniach polskich, tak korzystających prymarnie z tekstu greckiego (Brz, Cz) (Dz 14,20), (Cz) (Dz 14,6; 16,1), jak i z łacińskiego (Sz, L, Wu) (Dz 14,20), (Sz, L) (Dz 14,6; 16,1). W innych dawnych przekładach (ale również w tych, w których doszło do translokacji nazwy obcej, np. Wu) dokonano przyswojenia fleksyjnego nazwy, chociaż według różnych paradygmatów: odmiana żeńska — *do Derby* (Mu, Wu, G), *do Derbeny* (B), odmiana męska — *do Derbena* (B, W). Przy czym kilku tłumaczy z obcej formy przypadku zależnego wyprowadziło postać

⁴ Przez *słowoformę* rozumiem formy fleksyjne nowotestamentowych nazw geograficznych. W tradycji badań leksykologicznych zwykło się odnosić ten termin przede wszystkim do wyrazów pospoliczych.

mianownikową, która w tekście ulega odmianie: *Derben*, do *Derbena*, do *Derbeny*. Przypadki tego typu derywacji fleksyjnej w obszarze nazw własnych nie były niczym osobliwym w dawnych tekstach tłumaczonych (zob. rozdz. II.2.2.).

Zjawisko ilustruje także toponim *Jaffa*. Tłumacze szesnastowieczni przejęli obcą formę fleksyjną — acc. sg. fem.: *Ἰόππην* (gr.) (formę grecką przeniesiono również do tekstu łac. *Ioppen*), którą umieścili w kontekście składniowym, wymagającym użycia polskiego przypadku zależnego: *do* / *z Joppen* (L, Brz, Cz) (Dz 10,8); (Brz, Cz) (Dz 9,38; 10,32; 11,13); (Cz) (Dz 10,23); (L) (Dz 9,36). I w tym przypadku niektórzy autorzy zdecydowali się na przyswojenie fleksyjne nazwy: *do Joppy* (Mu, L, B, W, G), *w Joppie* (Mu, Sz, L, B, W, Wu, G).

Inne przypadki przenoszenia obcych form fleksyjnych do tekstów tłumaczonych ilustrują przykłady:

przez Amphipolim (Sz, L), *przez Amfipolim* (B, Brz, Cz, G) (Dz 17,1) (gr. *τὴν Ἀμφίπολιν*, łac. *Amphipolim*; obce formy mianownikowe: gr. *Ἀμφίπολις*, łac. *Amphipolis*),

do Choum (Sz, L), *do Koum* (Brz, Cz), *do Kou* (Mu, W, G) (Dz 21,1) (gr. *Κῶ*, łac. *Coum*, *Cho*; obce formy mianownikowe: gr. *Κῶς*, łac. *Cos*),

w Dekapolim (Cz, Brz) (Mk 5,20) (gr. *ἐν τῇ Δεκαπόλει*, łac. *in Decapoli*, *Decapolim*; obce formy mianownikowe: gr. *Δεκάπολις*, łac. *Decapolis*),

Euffrathen (L) (Ap 16,12), *Eufraten* (L) (Ap 9,14); (Sz) (Ap 16,12), *Euphratem* (Mu) (Ap 16,12) (gr. *Εὐφράτην*, łac. *Euphraten*; obce formy mianownikowe: gr. *Εὐφράτης*, łac. *Euphrates*),

Fenicen (Sz, L, Brz) (Dz 15,3) (gr. *τὴ Φοινίκη*, łac. *Phoenicen*; obce formy mianownikowe: gr. *Φοινίκη*, łac. *Phoenicia*),

w Hierapolim (Brz, Cz) (Kol 4,13) (gr. *ἐν Ἱεραπόλει*, łac. *Hierapoli*, *Hierapolim*; obce formy mianownikowe: gr. *Ἱεραπόλις*, łac. *Hierapolis*),

Neapolim (Brz, Cz) (Dz 16,11) (gr. *εἰς Νέαν Πόλιν*, łac. *Neapolim*; obce formy mianownikowe: gr. *Νεάπολις*, łac. *Neapolis*),

Nephtalim (Sz, L, Wu) (Mt 4,15); (Wu) (Mt 4,13) (gr. *γῆ Νεφθαλείμ*, łac. *terra Nephtalim*; obce formy mianownikowe: gr. *Νεφθαλείμ*, łac. *Nephtali*),

Nikopolim (Brz), *Nykopolim* (Cz, G) (Tt 3,12) (gr. *εἰς Νικόπολιν*, łac. *Nicopolim*; obce formy mianownikowe: gr. *Νικόπολις*, łac. *Nicopolis*),

Niniwen (Mu) (Mt 12,41) (gr. *Νινευῖται*, łac. *Niniven*; obce formy mianownikowe: gr. *Νινευῖ*, łac. *Niniue*),

do Patara (Brz) (Dz 21,1) (gr. *εἰς Πάταρα*, łac. *inde Patara*; obce formy mianownikowe: gr. *Πάταρα*, łac. *Patara*),

Pergen (Sz, L) (Dz 13,13); (Sz, L, Brz) (Dz 14,25); (Sz) (Dz 13,14) (gr. *εἰς Πέργην*, łac. *a Pergen*; obce formy mianownikowe: gr. *Πέργη*, łac. *Perge*),

do Puteolos (Brz) (Dz 28,13) (gr. *εἰς Ποτιόλους*, łac. *Puteolos*; obce formy mianownikowe: gr. *Ποτίολοι*, łac. *Puteoli*),

do *Rhodon* (Cz) (Dz 21,1) (gr. *Ῥόδον*, łac. *Rhodom*; obce formy mianownikowe: gr. *Ῥόδος*, łac. *Rhodus*),

w *Syrtyn* (Brz, Cz), na *Syrtym* (L) (Dz 27,17) (gr. *Σύρτιν*, łac. *Syrtim*; obce formy mianownikowe: gr. *Σύρτις*, łac. *Syrtis*).

Przeniesieniu uległy formy greckie, np. *Rhodon*, *Syrtyn*, łacińskie, np. *Amphipolim*, *Choum*, *Decapolim*, *Fenicen*, *Hierapolim*, *Neapolim*, *Nephtalim*, *Niniwen*, *Syrtym* lub tożsame w grece i łacinie, np. *Euffraten*, *Pergen*, *Puteolos*.

***

Wydaje się, że do strategii translokacji uciekano się przede wszystkim wówczas, gdy postać nazwy nie była ustabilizowana w polszczyźnie oraz w takich wypadkach, kiedy toponim cechował się niską frekwencją w tekście NT (zwłaszcza *hapaks legomena*). Szczególnie podatne na przeniesienie były również te toponimy, które w tekstach podstawowych wystąpiły jedynie w postaci przypadków zależnych. Takie gotowe formy greckie przejmował często już tekst łaciński, a dalej polskie wersje NT. Obce nazwy geograficzne, których cechy gramatyczne znajdowały oparcie w analogii do wyrazów polskich — słowiańskich, oczywiście łatwiej ulegały adaptacji morfologicznej (zob. rozdz. II.2.2.).

Przeniesieniu do tekstu polskiego towarzyszyły niekiedy drobne modyfikacje pisowniane, co byłoby już oznaką adaptacji graficznej. Trzeba jednak mieć na uwadze, że postać pisowniana nazw ulegała wahaniom już w różnych kodeksach, wersjach i odpisach greckich i łacińskich. Wobec czego można takie przypadki wariantowości graficznej umieścić w ramach szeroko pojętej translokacji.

Trudno jednoznacznie wskazać jakieś prawidłowości dotyczące preferencji poszczególnych tłumaczy w zakresie sięgania po gotowe cytaty obcojęzyczne. Użyto ich we wszystkich przekładach, niezależnie od źródła tłumaczenia, środowiska konfesyjnego i strategii tłumaczeniowej. Niekiedy jednak da się dostrzec pewne regularności. Dotyczą one zwłaszcza opozycji: przekłady z greki vs. przekłady z *Wulgaty*, np. *Efraim* vs. *Ef(f)rem*, *Kapernaum* vs. *Kafarnaum*, *Get(h)semane* vs. *Getsemani*. Niekiedy formy przeniesione pojawiły się w starszych przekładach, po czym w kolejnych uzyskały już postać przyswojoną, np. *Pergen* (Sz, L) w późniejszych tekstach z *Wulgaty*: w *Pergi(i)ey* (W, Wu), *Fenicen* (Sz, L) — potem *Pheniciey* (W), *Phenicieyey* (Wu). Można wreszcie wskazać przypadki translokacji odosobnionych, pojawiających

się jednostkowo czy charakterystycznych tylko dla jednego tłumacza, np. *Hierusalem* (Mu), *Nadzaret(h)* (Cz), *Kedron* (Cz), *w Kenchreache* (B). Często też autorzy tłumaczeń, idąc nieco na skróty i nie siląc się na próbę przyswojenia nazwy, przejmowali cytaty nazewnicze z tłumaczeń wcześniejszych. Takie zależności widać szczególnie pomiędzy przekładami z *Wulgaty* Sz i L oraz z greki: Brz, Cz i rzadziej G, por. wspólne formy typu *Hierapolim*, *Neapolim*, *Nikipolim*, *Nykipolim*, *Koum*, *Dekapolim*. W ten sposób ugruntowywała się polska (top)onimiczna tradycja przekładowa (zob. Bieńkowska 2002, 86–94; Zarębski 2006a, 184–195; 2017).

2. Adaptacja

2.1. Adaptacja graficzna i fonetyczna

O tym, jak złożone jest zjawisko adaptacji językowej obcej leksyki, piszą autorzy opracowania pt. *Nie całkiem obce. Zapożyczenia wyrazowe w języku polskim i czeskim*: „(...) adaptacja wyrazu obcego jest następstwem całego szeregu aktów jego użycia, czyli jednostkowych »zapożyczeń«, i nie da się precyzyjnie określić, w którym miejscu tego szeregu dany wyraz jest już »zapożyczony« do języka” (Bańko 2016, 16)¹.

Adaptacja graficzna i fonetyczna (tu rozpatrywana łącznie ze względu na częstą niemożność rozgraniczenia zjawisk z poziomu grafii i fonetyki odzwierciedlonych w tekstach pisanych) leksemów obcych (apelatywów i propriów) to pierwszy stopień ich przyswojenia do języka docelowego. Nie zawsze, ale jednak często tej fazie włączania obcej nazwy towarzyszą inne zjawiska wzmagające osadzenie jednostki w danym języku, tj. adaptacja morfologiczna i składniowa. Zdarza się i tak, że wyraz bardzo dobrze został przyswojony na płaszczyźnie fleksyjnej i słowotwórczej, a przeszkody natury fonetycznej uniemożliwiają przystosowanie go do rodzimej pisowni. Dobrym przykładem jest tu pochodzący z języka angielskiego rzeczownik *weekend*, który mimo znacznego rozpowszechnienia w polszczyźnie nie poddaje się zasadom rodzimej grafii. Szeroka ekstensja tekstowa pożyczki nie zawsze zakłada jej pełną adaptację formalną (Bańko 2016, 149).

Adaptacja graficzna jest właściwie obligatoryjna dla leksyki zaczerpniętej z języków posługujących się innym niż obowiązujący w języku docelowym systemem pisma, co w kontekście prowadzonych analiz dotyczy relacji pomiędzy przekładami NT z tekstu greckiego a tym właśnie źródłem. Wszelkie nazwy greckie (a ściślej zapisane alfabetem greckim) — jeśli nie zostały przetłumaczone — musiały przejść przez etap adaptacji graficznej. Trzeba przy tym sobie zdawać sprawę, jak

---

¹ Tam obszerna starsza i aktualna literatura na temat mechanizmów i istoty procesu zapożyczania wyrazów.

już powiedziano, że tłumacz programowo korzystający ze źródła greckiego w odniesieniu do onimów mógł się posiłkować rozwiązaniami przyjętymi przez innych autorów, w tym również tych, którzy przekładali z łacińskiej *Wulgaty*. Skutkiem transkrypcji obcych nazw są różnego rodzaju formy oboczne, choć w ogóle wariantywność wydaje się niejako wpisana w zjawisko zapożyczania (Bańko 2016, 20). Obserwacja toponimii w polskich przekładach NT pokazuje jej ogromną skalę (zob. rozdz. III.1.).

Nazewnictwo biblijne (w tym również geograficzne) mieści się w szeroko rozumianej terminologii chrześcijańskiej. Najpełniejszej jak dotąd charakterystyki warstwy fonetycznej i morfologicznej zapożyczonych imion chrześcijańskich, wśród których sporą część stanowiły antroponimy biblijne, dokonała Maria Malec (1994, 24–62). Badaczka, mając na uwadze rozmaite drogi przejmowania obcych nazw (nie tylko za pośrednictwem tekstów pisanych w językach liturgicznych, ale także „z żywej mowy ludów wcześniej schrystianizowanych, jak Niemcy czy Czesi”), stwierdziła, że: „Wyczerpujące opracowanie fonetyki imion zapożyczonych nie jest jeszcze możliwie na obecnym etapie wiedzy”. W oparciu o jej ustalenia opracowano grafikę i fonetykę antroponimów w polskich przekładach NT (Zarębski 2006a, 78–107).

Z faktu odmienności związanych z posługiwaniem się różnymi rodzajami pisma w językach, w których powstała *Biblia* i językach przekładów (greckiej *Septuagincie*, łacińskiej *Wulgacie*, językach narodowych), wynika główna potrzeba adaptacji graficznej biblijnej warstwy słownej. Jak zauważył F. Sowa (1992, 83–84): „O postaci fonetycznej imion biblijnych decydowały te same czynniki, co i przy przejmowaniu wyrazów pospolitych. Najważniejszy był jednak ten, że język grecki oraz łaciński nie miały niektórych głosek, jakie posiadał hebrajski”. Dla przykładu warto przywołać kilka istotniejszych odmienności graficznych pomiędzy hebrajszczyzną a greką i łaciną, które odcisnęły swoje piętno na zapisie nazw w polskich przekładach. Hebrajską głoskę š (*schin*) w grece i łacinie oddawano przez σ (ς), s, np. hebr. *Nahašon* (Rut 4,20 i Mt 1,4) > *Nahason*, *Naason*, czasem także możliwa tu była w łacinie substytucja przez z, np. *Jozue*, *Jezus*; hebr. s (*samech*) oddaje się za pomocą s, np. *Asenath*, *Asaf*, ale także z, np. *Azaf*, *Aza*; greckim odpowiednikiem hebr. afrykaty *cade* /c/ jest w grece σ (ς) lub ζ, a w łacinie s, np. *Cadoq* > *Sadok* / *Sadoc*, stąd w translacjach polskich *Sadok*; substytucja hebr. *cheth* laryngalnego stała się źródłem oboczności *He-/E-*, np. hebr. *Hawa* > gr. *Eῤῃ*, łac. *Eva*, *Heva*, pol. *Ewa* (Sowa 1992, 84; Altbauer 1965).

W przypadku adaptacji graficznej i fonetycznej nowotestamentowego nazewnictwa geograficznego działały te same mechanizmy, które regulowały przyswajanie antroponimów. W tej części opracowania skupię się przede wszystkim na tych faktach językowych, które były w jakiś sposób osobliwe, jednostkowe, poświadczone tylko w odniesieniu do określonych toponimów czy obecne w niewielkiej grupie tekstów. Nie tracę jednak z pola widzenia wszelkich regularności, które objęły swym zasięgiem toponimie w przekładach średniopolskich².

2.1.1. Przejmowanie obcych samogłosek i dyftongów

2.1.1.1. Pozycja nagłosowa

W zebranym materiale samogłosce nagłosowej zapisywanej po gr. jako *ᾱ*, a po łac. jako *a* odpowiada polskie *a* niepoprzedzane spółgłoskami protetycznymi, np. *Achaija*, *Amphipol*, *Antiochey*. Odzwierciedleniem różnic pomiędzy formą grecką a łacińską jest oboczność *Akel-dama* (Mu, Brz, B, Cz, G), *Acheldemach* (Sz) / *Haceldama* (Sz, L, W, Wu) (Dz 1,19) (gr. Ἀκελδαμά, Ἀκελδαμάχ, łac. *Haceldamach*) (Auerbach, Golias 1985, 6). Grecki dyftong zapisywany jako *αι* w nazwie gr. Αἰνών (łac. *Ainon*) został przejęty w postaci zgodnej z wymową grecką *e* (zob. Wikarjak 1978, 8): *En(n)on*, w *Ennonie* (Sz, L, Brz, Cz, G), a w kilku przekładach zapisano go jako *ae* -: *Aenon*, w *Aenonie* (Mu, B, W, Wu).

Obcej samogłosce nagłosowej zapisywanej po gr. *ῆ* (oraz *αι*), a po łac. jako *e* lub *ae* odpowiada rodzime *e* -, np. *Efez*, *Egipt*, *Emaus*. Jednak w odniesieniu do toponimu *Egipt* w kilku przekładach (Mu, W, Wu) powielono zapis łaciński dyftongu *ae*: *Aegypt*, *Aegyptu*, *Aegiptu* (Mt 2,11; 2,14; 2,15; Dz 7,34; Hbr 11,27).

² W rozważaniach na temat grafii i fonetyki ekwiwalentów toponimów nowotestamentowych, które przytaczam w tej części w transliteracji, czynię odniesienia do ich postaci obcych — greckich i łacińskich. Dokładna lokalizacja i zestaw wszystkich odnotowanych wariantów graficznych zob. SNG. W przedstawionej w tym rozdziale analizie za punkt wyjścia przyjęto płaszczyznę graficzną tekstu wyjściowego (greckiego bądź łacińskiego). Takie ujęcie uzasadnione jest tym, że ze względu na niewielką wiedzę na temat faktycznej wymowy głosek w grece klasycznej, a potem bizantyjskiej, a także w łacinie, która w okresie powstawania ekscerpowanych przekładów była już językiem martwym, nie możemy twierdzić nic pewnego o rzeczywistej wymowie głosek zapisywanych literami greckimi czy łacińskimi. Pamiętać trzeba ponadto, że tekst łaciński podlegał wernakularyzacji fonetycznej, czego efektem jest ówczesny brak jakiegokolwiek łacińskiej normy fonetycznej.

Obcy dyftong nagłosowy zapisywany po gr. jako *eu*, a po łac. jako *eu* w wariantach w przekładzie B (Ap 9,14; 16,12) jest realizowany w postaci grupy *ew-* (w innych tłumaczeniach *eu-*): *Ewfrat*, *Ewfracie*. W językach słowiańskich przejście *eu-* > *ev-* w starych zapożyczeniach greckich wiązało się z późnogrecką wymową tej grupy z labiodentalnym /v/ (Malec 1994, 31).

Obca samogłoska nagłosowa zapisywana po gr. jako *i*, a po łac. jako *i* przed spółgłoską w zebranych toponimach ma zwykle rodzimym odpowiednik *i*, np. *Idumeey*, *Ikoniey*, *Ikony*, *Italiey*, *Ituryey*. Protetyczne *j-*, które w staropolszczyźnie pojawiała się w wyrazach rozpoczynających się pierwotnym *i-*, nie jest z reguły oznaczane. Natomiast ta obca samogłoska nagłosowa przed samogłoską w dawnej polszczyźnie była oddawana jako *ja-*, *je-*, *jo-*, *ju-* lub z wstawną jotą między samogłoskami *ija-*, *ije-*, *ijo-*, *iju-*, ale realizacji tej nie oddaje grafia łacińska (Safarewicz 1972, 145–146; Malec 1994, 34); w naszym materiale ilustrują to przykłady: *Joppy*, *Jeruzalem*, *Jerozolima*, *Jordan*, *Judy*, *Judeq*.

W przypadku kilku nazw wystąpiły oboczności związane z pojawieniem się protetycznego *h-*: *Hierapolim*, *Hierapolu*, *Hjerapolu* (Mu, Sz, L, Brz, Cz, W, Wu, G) / *Jerapolu* (B) (Kol 4,13) (gr. *Ἱεραπόλις*, łac. *Hierapolis*), *Hiericho*, *Hiericha*, *Hierichu* (tylko w przekładzie Mu) / *Jerycho* (pozostałe przekłady), *Hierusalem* (tylko w Mu) / *Jeruzalem* (pozostałe przekłady), które mogło odzwierciedlać wymowę grecką (w formach greckich występowało *i*), por. gr. *Ἱεραπόλις*, *Ἱερειχώ*, *Ἱερουσαλήμ*, lub nawiązywać do form łacińskich, por. łac. *Hierapolis*, *Hierusalem*.

2.1.1.2. Pozycja śródgłosowa

Z reguły obce samogłoski w śródgłosie toponimów nowotestamentowych w realizacjach tłumaczeniowych są kontynuowane za pomocą tożsamy odpowiedników rodzimych. Zatem samogłosce zapisywanej po gr. *α*, zaś po łac. jako *a* odpowiada polskie *a*, np. *Cesareiey* (gr. *Καيسάρεια*, łac. *Caesarea*); analogicznie: obca samogłoska zapisywana po gr. jako *ε*, a po łac. jako *e* realizowana jest jako polskie *e*, np. *Cedron* (gr. *Κεδρών*, łac. *Cedron*); obca samogłoska zapisywana po gr. jako *ι*, a po łac. jako *i* realizowana jest jako polskie *i* lub *y*, np. *Antypatryda*, *Antypatrydy*, *Antypatridi* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Dz 23,31) (gr. *Αντιπατρίς*, łac. *Antipatris*), także obocznie, np. *Arimatheiei* (Mu) (Mt 27,57) / *Arymathei* (B) (Łk 23,51) (gr. *Ἀριμαθαία*, łac. *Arimathaea*), *Bi-thiniey* (Dz 16,7) (L) / *Bythyniey* (Cz) (1 P 1,1) (gr. *Βιθυνία*, łac. *Bithynia*),

Nikopolim, Nikopola (Sz, L, Brz, W, Wu) / *Nykypolim, Nykopola* (B, Cz, G) (Tt 3,12) (gr. *Νικόπολις*, łac. *Nicopolis*); obca samogłoska zapisywana po gr. jako *u*, a po łac. jako *y* realizowana jest jako polskie *i* lub *y*, np. *Babilon* (Mu, Sz, L, Cz, W, Wu, G) / *Babylon* (Mu) (Dz 7,43) (gr. *Βαβυλών*, łac. *Babylon*) (grafia ówczesnych druków odzwierciedla dość dowolne posługiwanie się grafemami *i* oraz *y*)³; obca samogłoska zapisywana po gr. jako *o*, a po łac. jako *o* realizowana jest jako polskie *o*, np. *Gomor(r)(h)a* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (gr. *Γόμορρα*, łac. *Gomorra*), *Siloe, Syloe* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Łk 13,4; J 9,7; 9,11) (gr. *Σιλωάμ*, łac. *Siloam*); obca samogłoska zapisywana po gr. jako *ou*, a po łac. jako *u* realizowana jest jako polskie *u*, np. *Zabulon* (Mu, Sz, L, Brz, Wu) (Mt 4,13; Mt 4,15) (gr. *Ζαβουλών*, łac. *Zabulon*).

Oboczności w toponimii polskich przekładów NT dotyczą gr. samogłoski zapisywanej jako *η* (po łac. *e*), np. *Bet(h)fage* / *Bethphage* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) / *Bit(h)sfagi* (Cz*) (Mt 21,1; Mk 11,1) (gr. *Βηθφαγή*, łac. *Bethphage*) (tu warto zwrócić uwagę, że w tłumaczeniu Cz w tekście głównym wystąpiły formy wspólne z innymi przekładami, zaś formy poświadczające realizację gr. *η* jako *i* pojawiły się tylko w glosie marginesowej), *Get(h)semane* (Brz, Cz, G) (Mt 26,36; Mk 14,32) / *Gethsemani* (Mu, B, L, W, Wu) (gr. *Γεθσημανή*, łac. *Gethsemani*), *Salem, Salema, Salemu* (Mu, Sz, L, Brz, Cz, W, Wu, G) / *Salima* (B) (Hbr 7,1; 7,2) (gr. *Σαλήμ*, łac. *Salem*). Gr. *η* jako *e* zostało też oddane w formie *Fenice(n)* (Sz, L, Brz) (Dz 15,3; 21,2) (gr. *Φοινίκη*, łac. *Phoenicia*).

W kilku formach w miejsce oczekiwanego *a* pojawia się litera *e*, co może wynikać z błędnego odczytania litery w tekście łacińskim lub pomyłki drukarskiej, np. *Acheldemach* (Sz) (pozostałe *Akeldama, Haceldama*) (Dz 1,19) (gr. *Ἀκελδαμά, Ἀκελδαμάχ*, łac. *Haceldamach*), *Zebulona* (Mu, Sz) (Mt 4,13) (gr. *Ζαβουλών*, łac. *Zabulon*) oraz *Magedan* (L, Wu) (Mt 15,39) (gr. *Μαγαδάν*, łac. *Magadan*), przy czym na ten ostatni zapis mogła wpłynąć inna, obecna w obcych kodeksach forma *Magedan*. Za błąd zecera związany z odczytaniem litery w rękopisie wypada uznać zmianę *e > o* w formie *Ptolomaidy* (Sz, B) (Dz 21,7) (pozostałe *Ptolemaidy*) (gr. *Πτολεμαῖς*, łac. *Ptolemais*).

³ Głoska *y* nie była typowa dla łaciny, natomiast litera *y* pojawiała się w łacinie w wyrazach zapożyczonych, zwykle greckich. Łac. *y* czytano jak *i*, co wzmagало trudności związane z oznaczaniem głosek *i* oraz *y* w drukach XVI-wiecznych (tekstach tłumaczonych z łaciny). Na mieszanie liter *i* — *y* wpływ miał także proces twardnienia rodzimych spółgłosek historycznie miękkich, który powodował zmianę prymarnie występującej po nich samogłoski *i* w *y* (Lisowski 2001, 44–46; Lenartowicz 2015, 27–33).

Podwyższeniem artykulacji jest zmiana $a > o$, wynikająca z pozycji zależnej samogłoski a przed spółgłoską półotwartą n , w formie *Magedon* (Sz) (Mt 15,39) (gr. *Μαγαδών*, łac. *Magadan*) (istnieje tu paralela w genetycznie obcej, chrześcijańskiej antroponimii staropolskiej). Jako refleks bizantyjskiej wymowy gr. η należy interpretować zmianę $e > i$ lub y w formach⁴: *Jeruzalim* (B) (Łk 21,20) (gr. *Ἱερουσαλήμ*, łac. *Hierusalem, Ierusalem*) (por. *Иерусалимъ* w Kzogr. i SJS), *Aryopag, Arypagu* (B) (Dz 17,19; 17,22) (pozostałe *Areopagus, Areopagu*) (gr. *Ἀρείος Πάγος, Ἀρειοσπάγος*, łac. *Areopagus*), *Putyolow* (B) (Dz 28,13) (gr. *Ποτίολοι*, łac. *Puteoli*) (pozostałe *Puteolos, Puteolow*) (por. Malec 1994, 38). Natomiast na zapis *Ituryey* (gen. sg.) (Sz, L) (Łk 3,1) (gr. *Ἰτουραία*, łac. *Ituraea*) prawdopodobnie wpłynęło odczytanie łac. *Ituraea* jako *Iturea*, czyli *Itureja* (z równoczesnym pochyleniem e oraz a , analogicznie np. do *lekcyja*). W konsekwencji nazwa ta podlegała odmianie typu *lekcyja, lekc-yje*: *Ituryey* (gen. sg.) (bez zaznaczonej joty, jak to było powszechne w ówczesnej grafii, wobec czego w transkrypcji *Ituryej*) (zob. rozdz. II.2.2.1.1.c).

O obniżeniu artykulacji $y > e$ świadczy forma *Mitelene* (Sz) (Dz 28,1) (w pozostałych przekładach, a także w Sz w ramach innej lokalizacji — Dz 20,14: *Mitylena, Mitylene*) (gr. *Μιτυλήνη*, łac. *Mitylene*), zaś $u > o$: *Jerozolim* (B) (Hbr 12,22) (gr. *Ἱερουσαλήμ*, łac. *Hierusalem, Ierusalem*). Obniżeniem artykulacji jest również przejście $o > a$ w wariantcie *Litostat* (B) (pozostałe przekłady *Litostrotos*) (gr. *Λιθόστρωτος*, łac. *Lithostrotus*). Zmiana ta znajduje potwierdzenie w staropolskiej antroponimii pochodzenia chrześcijańskiego (Malec 1994, 36) oraz w antroponimii renesansowych przekładów NT (Zarębski 2006a, 89). W badanym materiale doszło także do osobliwego przejścia obcego y w o w formie *Pamfoliey* (G) (Dz 2,10) (pozostałe przekłady *Pamfilia*) (gr. *Παμφυλία*, łac. *Pamphylia*). Zmiana może być wynikiem błędnego odczytania greckiego υ w zapisie oryginalnym, które jako nieczytelnie wydrukowane upodobniło się do o . Mogło tu także dojść do błędu zecerskiego.

Działaniem międzysylabowej harmonii wokalicznej, polegającej na upodobnieniu lub rozpodobnieniu samogłosek w sąsiednich sylabach ($a - a - a > a - e - a$), można by wyjaśnić wahania dotyczące form *Kapernaum* (Mu, Brz, B, Cz, G) (Mt 4,13; 8,5; 11,23; 17,24; Mk 1,21; 2,1; 9,33; Łk 4,23; 10,15; J 2,12; 4,46; 6,17; 6,24; 6,59) / *Kaf(f)arnaum*,

⁴ Wystąpiły one w przekładzie B, który korzystał z opartych na źródłach greckich tekstów cerkiewnoślawiańskich.

Kapharnaum, Cafarnaum, Capharnaum (Sz, L, W, Wu) (Mt 8,5; 11,23; 4,13; Mk 9,33; Łk 4,23) (gr. *Καπερναούμ, Καφαρναούμ*, łac. *Capharnaum*) (Malec 1994, 39–40; 2003, 351). Bardziej jednak prawdopodobną interpretację tej oboczności należy wiązać z faktem korzystania przez tłumaczy z rozmaitych źródeł obcych, w których odmianki gr. *Καπερναούμ / Καφαρναούμ* występowały wariantywnie. W przypadku form tej nazwy w polskich przekładach widać istotną różnicę wynikającą z czynników pozajęzykowych; katolickie tłumaczenia z *Wulgaty* mają *Kafarnaum*, zaś protestanckie tłumaczenia z greki — *Kapernaum*.

Mimo że w badanym materiale nie została poświadczona odmianka *Damaszek* (a wyłącznie formy przypadków zależnych), to najprawdopodobniej w nom. sg. występowało nieetymologiczne wstawne *e*, które we wcześniejszych zapożyczeniach za pośrednictwem staro-cerkiewno-słowiańskim kontynuowało dawny jer (Malec 1994, 44).

W wypadku odpowiedników obcych nieinicjalnych grup wokalicznych i dyftongów zwrócić uwagę trzeba na kilka kwestii.

Obca grupa samogłoskowa zapisywana po gr. jako *αα*, a po łac. jako *aa* przejmowana jest jako polskie *aa* albo z uproszczeniem (fonetycznym czy też graficznym) jako *a* (oboczności mogą też dotyczyć tej samej nazwy), np. *Chanaan* (Mu, Sz, Wu) (Dz 7,11; 13,19), *Chanański* (B) / *Chananejską, Chananejską, Chananeyskiey* (L, Brz, Cz, W, Wu, G) (gr. *Χανάαν*, łac. *Chanaan*). Bez zmian została także przejęta obca grupa zapisywana po gr. jako *αυ*, po łac. jako *au* w formach *Cauda, Kauda, Klauda, Klaudę* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Dz 27,16) (gr. *Κλαύδη*, łac. *Cauda*), podobnie też *Em(m)aus, Kafarnaum*.

Ponadto w zebranych materiale wystąpiły grupy spółgłoskowe, które nie uległy bądź ulegały modyfikacjom adaptacyjnym w zależności od danego toponimu i przekładu:

- obca grupa samogłoskowa zapisywana po gr. jako *αη*, a po łac. jako *ae* kontynuowana bez zmian jako *ae* w nazwie *Izrael, Israel* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (np. Łk 22,30; Rz 9,6; Flp 3,5) (gr. *Ἰσραήλ*, łac. *Israel*),
- obca grupa samogłoskowa zapisywana po gr. jako *αι*, a po łac. jako *ai* kontynuowana jako *ai* w nazwach (w niektórych przekładach ślady interwokalicznej joty⁵): *Bethsaidan, Bethsaida*,

⁵ Grafem *j* pojawia się w Mu i G, w pozostałych przekładach zgodnie z XVI-wieczną praktyką drukarską występują litery *i* oraz *y*. Szerzej na ten temat zob. m.in. Luto-Kamińska 2010, 20–21; Lenartowicz 2015, 31–33 (tam też starsza literatura).

Bethsaide (Mu, Sz, L, Brz, Cz, W*, Wu*), *Betsajda* (G) (Mt 11,21; Łk 9,10) (gr. *Βηθσαιῖδά, Βηθσαιῖδάν*, łac. *Bethsaida*), *Nain*, *Naim* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu), *Najim* (G) (Łk 7,11) (gr. *Ναῖν*, łac. *Naim*). Natomiast gr. dyftong *αί* (Auerbach, Golias 1985, 4–5) w nazwie *Ἐφραιμ* (łac. *Ephrem*) został zapisany jako *ai*: *Efracim*, *Efracim*, *Ephraim*, *Ephraim* (Brz, W*, Wu*, G) lub *a*: *Ephram* (Mu). W przekładach z *Wulgaty* wystąpiła kontynuacja łac. postaci nazwy: *Ef(f)rem* (Sz, L, W, Wu),

- obca grupa samogłoskowa zapisywana po gr. jako *εε* (w tym przypadku w łac. wersji toponimu grupa ta posiada odpowiednik z głoską epentetyczną *ehe*) kontynuowana jako *ee*, w formie *Bet(h)eelm* (Mu, Sz, L, Brz, Cz, W, Wu) (Mt 2,1; 2,16; Łk 2,4; J 7,42) zgadza się z postacią grecką, natomiast w wariantcie *Bet(h)lehem*, *Bethlehem* (Sz, L, Cz, W, Wu, G) (Mt 2,1; 2,5; 2,6; 2,8; 2,16; Łk 2,4; J 7,42) sięgnięto po postać łacińską z wstawnym *h*, co pozwoliło uniknąć hiatu (gr. *Βηθλέεμ*, łac. *Bethlehem*) (Malc 2003, 350–351),
- gr. dyftongowi *ει* w formach łacińskich regularnie odpowiada samogłoska *i*, którą — także w postaci *y* — kontynuują polskie warianty przekładowe, np. *Sardis* (Sz, L) (Ap 1,11) / *Sardys* (Sz, L) (Ap 3,4) (gr. *Σάρδεις*, łac. *Sardis*), *Tiatiru*, *Thiatiry* (Sz, L) (Ap 1,11) / *Thiatyri*, *Thiatyry*, *Tyatyru*, *Thyatyru*, *Thyatyry*, *Tyatyryey* (Sz, Brz, B, Cz, W, G) (Ap 1,11; 2,18) (gr. *Θυάτειρα*, łac. *Thyatira*), *Chorazin*, *Chorazyn*, *Chorazym*, *Chorazynie*, *Chorazymie*, *Chorazinie* (Mu, Brz, B, Cz) (Mt 11,21; Łk 10,13) (gr. *Χοραζίν, Χοραζίν*, łac. *Chorazin*) — tu w kilku przekładach doszło do substytucji gr. *ει* za pomocą grupy *ai*: *Korozaime*, *Korozaime*, *Chorozaime* (Sz, L, Cz*, W), co może być skutkiem oboczności w tekstach źródłowych,
- obca grupa samogłoskowa zapisywana po gr. jako *ωα*, a po łac. jako *oa* kontynuowana jest bez zmian, np. *Siloam*, *Syloam*, *Syloamie* (Brz, B, Cz) (Łk 13,4; J 9,7; 9,11) (gr. *Σιλωάμ*, łac. *Siloam*), *Troady* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Dz 16,8) (gr. *Τρωάς*, łac. *Troas*).

Łac. grupa zapisywana jako *ea* (a po gr. jako *εα, εαί, αία*) w przekładowych toponimach nowotestamentowych ma tę samą postać, np. *Neapolim*, *Neapola*, *Neapolu*, *Neapoliey* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Dz 16,11) (gr. *Νεάπολις*, łac. *Neapolis*), *Galilea*, *Galileey* (Mu, Sz, L,

Brz, B, Cz, W, Wu, G)⁶ (gr. Γαλιλαία, łac. *Galilaea*), *Idumeey* (Sz) (Mk 3,8) (gr. Ἰδουμαία, łac. *Idumea*), *Judeq* (Sz) (Łk 3,1) (gr. Ἰουδαία, łac. *Iudaea*), *Kenchreache*, *Cenchreach*, *Kenchreach* (Mu, Brz, B, Cz, G) (Dz 18,18; Rz 16,1) (gr. Κεγχρεαί, łac. *Cenchrae*), por. też *Las(s)(a)ea*, bądź pojawia się z interwokaliczną jotą (rozmaicie zapisywaną), która jest szczególnie widoczna w pozycji przed końcówkami fleksyjnymi, np. *Galileyey*, *Galileiq*, *Galileyq* (Sz, L, Brz, Cz, G) (Mt 2,22; Mk 1,14; 1,28; 6,21; 9,30; Łk 2,4; 17,11), *Idumejey*, *Idumeyi*, *Idumeiey* (Mu, L, B, Brz, Cz, W, Wu, G), *Judeiei* (Mu*) (Łk 1,5). Także w tym przypadku oboczności mogą dotyczyć tej samej nazwy, por. też *Berea*, *Beroe*, *Beroey* (Sz, Brz) (Dz 17,10; 17,13) (gr. Βέρροια, łac. *Beroea*).

Grupa *ao*, która kontynuuje gr. *ao* i łac. *ao*, uległa redukcji w formie *Ladiceyi* (Mu) (Ap 1,11) (gr. Λαοδίχεια, łac. *Laodicea*), natomiast w pozostałych przekładach jest kontynuowana bez zmian, np. *Laodiceyi*, *Laodiciey*. Zachowana została także łac. grupa *eo* w nazwach: *Areopagus*, *Areopagu* (Mu, Sz, L, Brz, Cz, W, Wu, G) (gr. Ἀρείος Πάγος, Ἀρειοσπάγος, łac. *Areopagus*), *Puteolos*, *Puteolow* (Mu, Sz, L, Brz, Cz, W, Wu, G) (Dz 28,13) (gr. Ποτίολοι, łac. *Puteoli*).

Obca interwokaliczna lub wygłosowa grupa zapisywana po gr. jako *ia*, po łac. jako *ia* była przejmowana w dawnej polszczyźnie w postaci *-ija* (po spółgłosce twardej *-yja*), przy czym ówczesna grafia nie odzwierciedla tego zjawiska (Malec 1994, 42–43; 2003, 351). Wyekscerpowane toponimy kończące się na obce *-ia* w tekście NT rzadko pojawiają się w formie mianownikowej, np. *Achaija* (B) (Rz 15,26) (gr. Ἀχαΐα, łac. *Achaia*), *Betania*, *Bethania*, *Bethaniija*, *Bethanja* (Mu, Sz, L, Brz, Cz, W, Wu) (J 11,18), *Macedonija* (B) (Rz 15,26) (gr. Μακεδονία, łac. *Macedonia*), *Samaria* / *Samarya* (Mu, Sz, L, B, Brz, W, Wu, G) (Dz 8,14), która pozwalałaby stwierdzić, jakie zwyczaje pisowniane przyjęli w tym względzie renesansowi tłumacze, a przede wszystkim redaktorzy przygotowujący tekst do druku. Zapisy typu *Pisidiq*, *Pisydijq*, *Pisydyq* (Mu, Sz, L, B, Brz, Cz, G) (Dz 14,24) pokazują, jak wielka wariantowość panowała w tym zakresie (zob. Lisowski 2001, 39–43). Podobna swoboda dotyczyła także innych śródgłosowych i wygłosowych połączeń obcych grup złożonych z samogłoski *i* oraz innych samogłosek, np.:

- *i + o*: *Syon*, *Syonu*, *Sionu* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Rz 11,26; Ga 4,24) (gr. Σιών, łac. *Sion*),

⁶ Zdarzają się także zapiski typu *Galilęa* (Wu) (Mt 4,14), w których użyto litery *ę*, czyli tzw. *e caudata*, wykorzystywanej w drukach łacińskich do oznaczania połączenia literowego *ae* (zob. Lisowski 2001, 34).

- *i + u*: *R(h)egium* (Brz, Cz, G), *Rhegium* (Mu) (Dz 28,13) (gr. *Ῥήγιον*, łac. *Rhegium*).

W niektórych przypadkach tłumacze powielili obce wzorce pisowniane, np. *Graecyey* (W) (Dz 20,2) (gr. *Ἑλλάς*, łac. *Graecia*), choć — jak wspomniano — zdarza się, że konsekwentnie starali się unikać obcych połączeń grafemów samogłoskowych (przynajmniej w odniesieniu do niektórych toponimów), np. *Fenice*, *Fenicen*, *Fenicey*, *Fenicyey* (Sz, L, Brz, B) (Dz 11,19; 15,3; 21,2) (gr. *Φοινίκη*, łac. *Phoenicia*).

Mimo istnienia różnic graficzno-fonetycznych w zakresie toponimii nowotestamentowej, wynikających z korzystania z odmiennych podstaw tłumaczenia, w stosunku do pewnych nazw autorzy przekładów byli szczególnie jednomyślni. Zgodnie użyli wariantów zlatynizowanej nazwy Grecji — *Graecia* (łac.): *Graecyey*, *Grecyey*, *Greci(i)ey*, *Grecjiei*, powszechniejszej wówczas i dobrze osadzonej w polszczyźnie, mimo że w tekście greckim użyto formy *Ἑλλάς* (gr.).

2.1.2. Przejmowanie obcych spółgłosek i grup spółgłoskowych

Wśród wyekscerpowanych toponimów do najstarszych pożyczek związanych z przyjęciem chrześcijaństwa, w których odzwierciedliły się dawne procesy fonetyczne, należą *Rzym* i *Żydo(w)stwo* (ten ostatni jako derywat rzeczownika *Żyd*).

Nazwa *Żyd* ze zmianą nagłosowego *j-* w *ž-* w dialektach romańskich i przejściem *u* na *y* na gruncie słowiańskim, kontynuująca łac. *Iudaeus*, została zapożyczona przez Słowian jeszcze przed przyjęciem chrześcijaństwa lub — jak za Januszem Siatkowskim zrelacjonowała Ewa Rzetelska-Feleszko (1998b, 213) — w początkach oddziaływania misji włoskich i bawarskich, tj. w VIII wieku. Do polszczyzny forma ta trafiła najpewniej za pośrednictwem czeskim i wraz z derywatami, np. *Żydowin*, *Żydówka*, *żydowski* itd., rozpowszechniła się w religijnym piśmiennictwie średniowiecznym oraz w polskim systemie nazewnictwa.

Natomiast toponim *Rzym*, wspólny dla całej Słowiańszczyzny, został przejęty najpierw przez przodków dzisiejszych Chorwatów i Słowenów (duża fala Słowian pojawiła się na Bałkanach na początku VII wieku). Rozwój słowiańskiej postaci w stosunku do późnołacińskiej formy *Rlōma* — jak piszą Zofia i Karol Zierhofferowie (Zierhoffer, Zierhofferowa 2000, 14; zob. też. Stieber 1974; za Malec 2003, 347) — przebiegał w sposób następujący:

Późnołacińskie *o wąskie akcentowane* (kontynuujące starołacińskie *o długie*) Słowianie południowi oddawali samogłoską *y* pochodzącą z dawnego *ū*. Z czasem samogłoska ta uległa przesunięciu ku przodowi jamy ustnej i zidentyfikowała się (...) z dawnym długim *i*. Już w IX w. interesująca nas nazwa brzmiała u Chorwatów i Słowenów mniej więcej jak *Rim̃*. Od nich przejęli tę nazwę Morawianie, równocześnie zmiękczając *r*, co mogło być spowodowane tylko przez zdecydowanie przednią samogłoskę, utożsamianą przez nich z własnym dawnym *i* (z psł. *ī*), stąd późniejsze czeskie *Řim*. Kolejno Polacy przejęli tę nazwę od Czechów w postaci *Rzym*, zapewne z falą najwcześniejszych pożyczek, związanych z przyjęciem chrześcijaństwa, a więc przypuszczalnie jeszcze w X w.

2.1.2.1. Spółgłoski przedniojęzykowe

Obce spółgłoski w tłumaczeniowych ekwiwalentach toponimów nowotestamentowych kontynuowane są zazwyczaj bez większych zmian, także zarówno w pozycji przed samogłoską tylną, jak i przednią. W okresie, w którym powstawały ekscerpowane polskie teksty tłumaczeniowe, samogłoski przednie nie miały już działania palatalizującego (Klemensiewicz, Lehr-Spławiński, Urbańczyk 1981, 68–117), wobec czego na przykład połączenia spółgłosek przedniojęzykowych z samogłoskami przednimi (grupy *t + e, i, d + e, i, r + e, i*) w genetycznie obcych nazwach mogły być przejmowane jako *te, ty, de, dy, re, ry* (ze zmianą artykulacyjną samogłoski *i* w *y*) (Malec 2003, 347), np. *Tiatyra* (gr. *Θυάτειρα*, łac. *Thyatira*), *Ateny* (gr. *Ἀθῆναι*, łac. *Athenae*), *Mitylene* (gr. *Μιτυλήνη*, łac. *Mitylene*), *Dekapol* (gr. *Δεκάπολις*, łac. *Decapolis*), *Judea* (gr. *Ἰούδα*, łac. *Iudaea*), *Nazaret* (gr. *Ναζαρέθ*, łac. *Nazareth*), *Jerycho* (gr. *Ἱερειχώ*, łac. *Iericho*). Nie mamy też śladów miękczenia przedniojęzykowego *n*, np. *n + e*: *Neapol* (gr. *Νεάπολις*, łac. *Neapolis*), *Neftali* (gr. *Νεφθαλείμ*, łac. *Nephthali*).

W innych pozycjach obcym spółgłoskom zapisywanym po grecku jako *τ, δ, ρ, ν*, a po łac. jako *t, d, r, n* odpowiadają tożsame spółgłoski rodzime, np. *Patara* (gr. *Πάταρα*, łac. *Patara*), *Damaszek* (gr. *Δαμασκός*, łac. *Damascus*), *Rama* (gr. *Ραμά*, łac. *Rama*), *Nain / Naim* (gr. *Ναῖν*, łac. *Naim*).

Obca przedniojęzykowa głoska *l* (gr. *λ*, łac. *l*) w analizowanym materiale ma odpowiednik w postaci rodzimego *l*, niezależnie od pozycji, np.:

- przed samogłoskami przednimi: *Aleksandria* (gr. *Ἀλεξάνδρεια*, łac. *Alexandria*), *Galilea* (gr. *Γαλιλαία*, łac. *Galilaea*), jednokrotnie ulega miękczeniu w formie *Jeruzaliem* (B) (Dz 1,19) (gr. *Ἱερουσαλήμ*, łac. *Hierusalem, Ierusalem*),

- przed samogłoskami tylnymi i spółgłoskami oraz w wygłosie: *Laodycea* (gr. Λαοδίκεια, łac. *Laodicea*), *Dalmanuta* (gr. Δαλμανουθά, łac. *Dalmanutha*), *Amfipol* (gr. Ἀμφίπολις, łac. *Amphipolis*).

Obca spółgłoska przedniojęzykowa zapisywana po gr. jako σ, na końcu wyrazu jako ς, a po łac. jako s w nowotestamentowych toponimach przekładowych może być oddawana różnorako (bezpieczniej byłoby powiedzieć — graficznie oznaczana), przy czym trzeba pamiętać, że mimo daleko posuniętej normalizacji grafii w drukach XVI-wiecznych (Rospond 2000, 20–26) w stosunku do średniowiecznych rękopisów (Malec 1994, 49–51), wciąż zdarzało się mieszanie liter odnoszących się do spółgłosek syczących, szumiących i ciszących. Nieprecyzyjna pisownia powoduje trudności interpretacyjne w ustaleniu przypuszczalnego brzmienia zapożyczonych nazw lub „ich formy tekstowej zgodnej z intencją autora”, na co zwracała uwagę M. Malec (2003, 349). W przypadku nazw zawierających s między dwiema samogłoskami, np. *Jerusalem*, *Jerosolima*, nie wiadomo, czy zapisy przez s są świadectwem dawnej wymowy, czy wierności wobec grafii języka sakralnego, którym była wówczas łacina.

Graficzne odpowiedniki gr. ς, łac. s (rzadziej gr. σσ, łac. ss) w badanym materiale to:

- najczęściej niezależnie od pozycji polskie s: *Asia*, *Asja*, *Asiey*, *Asyey* (Mu, Sz, Brz, Cz, G) (Dz 2,9; 6,9; 19,27) (gr. Ἀσία, łac. *Asia*), *Asonie* (Sz) (Dz 20,14) (gr. Ἄσσος, łac. *Assus*), *Bet(h)esda* (Mu, L, W*, Wu*, G) (J 5,2) (gr. Βηθεσδά, łac. *Bethesda*), *Damasku* (Sz) (Dz 9,2; 9,8; Ga 1,17) (gr. Δαμασκός, łac. *Damascus*), *Efes*, *Efesu*, *Ephesu* (Mu, Brz, Cz, W) (Dz 18,24; 19,1; 20,16; Ap 1,11) (gr. Ἐφέσος, łac. *Ephesus*), *Genesar*, *Gennisareth* (Cz*, W) (Mt 14,34) (gr. Γεννησαρέτ, łac. *Genesareth*), *Hispaniey* (Sz) (Rz 15,24; 15,28) (gr. Σπανία, łac. *Hispania*), *Jerosolima* (Sz, W) (Mt 2,3; 3,5; 4,25) (gr. Ἱεροσόλυμα, łac. *Hierosolyma*, *Ierosolyma*), *Hierusalem*, *Jerusalem* (Mu, Sz, L, W) (Mt 2,1; 4,25; 5,35; 2,3; 3,5; 23,37) (gr. Ἱερουσαλήμ, łac. *Hierusalem*, *Ierusalem*), *Sirakus*, *Syrakus*, *Syrakusom* (Mu, Sz, L, Brz, B, G) (Dz 28,12) (gr. Συράκουσαι, łac. *Syracusa*), *Mesopotami(i)ey* (Mu, Wu) (Dz 2,9; 7,2) (gr. Μεσοποταμία, łac. *Mesopotamia*), *Misey*, *Misyey*, *Misyi* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu) (Dz 16,7; 16,8) (gr. Μυσία, łac. *Mysia*), *Pisidiq*, *Pisydijq*, *Pisydyq*, *Pisidjiei* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, G) (Dz 14,24) (gr. Πισιδία, łac. *Pisidia*), *Tesaloniki* (Sz, L)

(Dz 17,1; 17,13; 27,2; 2 Tm 4,10; Flp 4,16) (gr. *Θεσσαλονίκη*, łac. *Thessalonica*) (ponadto także w innych toponimach, w których jest to konsekwentna realizacja we wszystkich przekładach, np. *Emaus*, *Getsemani*, *Lasaja*, *Listra*, *Patmos*, *Salamina*, *Salim*, *Samotraka*, *Samos*, *Sardis*, *Sarepta*, *Seleucia*, *Siloam*, *Smyrna*, *Sodoma*, *Sychem*, *Sydon*, *Synaj*, *Tars*),

- polskie ss: *Assaronie* (Mu, B) (Dz 9,35) (gr. *Ασσάρων*, łac. *Assaron*), *Damassku* (L) (Dz 9,2; 9,8; 9,10; 2,20; Ga 1,17) (gr. *Δαμασκός*, łac. *Damascus*), *Hisspaniey* (L) (Rz 15,24) (gr. *Σπανία*, łac. *Hispania*), *Asson*, *Assona*, *Assonu*, *Assonie*, *Assu* (Mu, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Dz 20,13; 20,14) (gr. *Ἄσσος*, łac. *Assus*), *Tessaloniki* (Mu, Sz, L, Brz, Cz, W, Wu, G) (Dz 17,1; 17,13; 27,2; 2 Tm 4,10; Flp 4,16) (gr. *Θεσσαλονίκη*, łac. *Thessalonica*) (zachowanie geminaty ss to również utrzymanie obcej manieri graficznej; zob. 2.1.4.)⁷,
- polskie sz: *Aszaronie* (Cz*) (Dz 9,35) (gr. *Ασσάρων*, łac. *Assaron*), *Damaszku* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Dz 9,2; 9,8; 22,6; 22,11) (gr. *Δαμασκός*, łac. *Damascus*), *Hiszpani(i)ey*, *Hiszpanije* (Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Rz 15,24; 15,28) (gr. *Σπανία*, łac. *Hispania*), *Theszaloniki* (Cz) (2 Tm 4,10; Flp 4,16) (gr. *Θεσσαλονίκη*, łac. *Thessalonica*), *Syrakuszom* (Cz) (Dz 28,12) (gr. *Συράκουσαι*, łac. *Syracusae*),
- polskie z: *Azya*, *Azij*, *Azi(i)ey*, *Azyey* (Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Dz 2,9; 6,9; 19,27) (gr. *Ἀσία*, łac. *Asia*), *Azonu* (Sz) (Dz 20,13) (gr. *Ἄσσος*, łac. *Assus*), *Bet(h)ezda* (Brz, B, Cz) (J 5,2) (gr. *Βηθεσδά*, łac. *Bethesda*), *Efez*, *Efezu*, *Ephezu* (Mu, Sz, L, Brz, B, W, Wu, G) (Dz 18,24; 19,1; 20,16; Ap 1,11) (gr. *Ἐφέσος*, łac. *Ephesus*), *Genesar*, *Gen(n)ezaret(h)*, *Jenezaret* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, Wu, G) (Mt 14,34) (gr. *Γεννησαρέτ*, łac. *Genesareth*), *Jerozolima* (Sz, L, B, Cz, W, Wu) (Mt 2,3; 3,5; 4,25) (gr. *Ἱεροσόλυμα*, łac. *Hierosolyma*, *Ierosolyma*), *Jeruzalem* (Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Mt 20,18) (gr. *Ἱερουσαλήμ*, łac. *Hierusalem*, *Ierusalem*), *Mezopotamij*, *Mezopotami(i)ey* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Dz 2,9; 7,2) (gr. *Μεσοποταμία*, łac. *Mesopotamia*), *Mizja* (G) (Dz 16,7; 16,8) (gr. *Μυσία*, łac. *Mysia*), *Pizydyq*, *Pizidyq* (W, Wu) (Dz 14,24) (gr. *Πισιδία*, łac. *Pisidia*), *Syrakuzy* (Wu, Wu) (Dz 28,12) (gr. *Συράκουσαι*, łac. *Syracusae*).

⁷ Zapisy typu *Damasku*, *Damassku*, *Hisspaniey* mogą być śladem mazurzenia.

Obcej spółgłosce przedniojęzykowej zapisywanej po gr. jako ζ, a po łac. jako z w zebranych materiale odpowiada zwykle pol. z, np. *Azocie* (Mu, Sz, L, B, Brz, Cz, W, Wu, G) (Dz 8,40) (gr. Ἀζωτος, łac. *Azotus*), *Gazy*, *Gazie* (Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (gr. Γάζα, łac. *Gaza*), *Chorazin*, *Chorazym*, *Chorazyn*, *Chorozain*, *Chorazinie*, *Chorazymie*, *Korozaim* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Mt 11,21; Łk 10,13) (gr. Χοραζίν, łac. *Chorazin*), *Nazaret(h)* (Mu, Sz, L, Brz, B, W, Wu, G) (Mt 21,11; Mk 1,9; Łk 2,51) (gr. Ναζαρέθ, łac. *Nazareth*), *Zabulon*, *Zebulon* (Mu, Sz, L, Brz, Cz, W, Wu) (Mt 4,13; 4,15) (gr. Ζαβουλών, łac. *Zabulon*), rzadziej s: *Gasy* (Mu) (Dz 8,26) (gr. Γάζα, łac. *Gaza*) lub dz, nawiązujące do greckiej wymowy tej głoski, jak to ma miejsce konsekwentnie w przekładzie Cz w odniesieniu do nazwy *Nadzare(th)* (Cz) (Mt 2,23; 21,11; Mk 1,9; Łk 2,51; 4,16; 1,26; 2,4; 2,39) (gr. Ναζαρέθ, łac. *Nazareth*).

2.1.2.2. Spółgłoski wargowe

W zakresie przejmowania obcych spółgłosek wargowych w XVI-wiecznej tłumaczeniowej warstwie toponimicznej można wskazać następujące prawidłowości i osobliwości:

- obca głoska zapisywana po gr. jako π, a po łac. jako *p* kontynuowana jest jako *p* bez względu na następującą samogłoskę, np. *Pergamonu* / *Pergamu* (gr. Πέργαμος, łac. *Pergamon*), *Perge* (gr. Πέργη, łac. *Perge*), *Joppe(n)* / *Joppa* (gr. Ἰόππη, łac. *Ioppe*), *Ap(p)-ol(l)onia* (gr. Ἀπολλωνία, łac. *Apollonia*); w przypadku wariantów *Sarefty* (B), *Sarephthy* (Mu), *Sarepty* (Brz) (pozostałe *Sarepty*) (Łk 4,26) (gr. Σάρεπτα, łac. *Sarepta*) doszło do przejścia obcego *f* w *p*, co w przekładzie Szymona Budnego jest świadectwem zamiaru odzwierciedlenia różnic w wymowie odpowiednich zwartych i szczelinowych spółgłosek hebrajskich (Altbauer 1965, 200; Kamieniecki 1995, 146),
- obca głoska zapisywana po gr. jako β, a po łac. jako *b* kontynuowana jest jako *b* bez względu na następującą samogłoskę, np. *Babilon* / *Babylon* (gr. Βαβυλών, łac. *Babylon*), *Berea* / *Beroe* (gr. Βέροια, łac. *Beroea*), *Tyberias*, *Tyberiady* (gr. Τιβεριάς, łac. *Tiberias*); natomiast w przypadku formy *Bethawary* (Cz*) (pozostałe *Bethabara*, *Bet(h)abarze*) (J 1,28) (gr. Βηθαβαρά, łac. *Bethabara*) doszło do zmiany obcego *b* na *w*, którą można łączyć

z pośrednictwem języka staro-cerkiewno-słowiańskiego w procesie zapożyczeń z greki (formy te odzwierciedlają wymowę grecką okresu bizantyjskiego) (zob. Malec 1994, 45),

- obca głoska zapisywana po gr. jako φ , a po łac. jako *ph* kontynuowana jest jako *f* bez względu na następującą samogłoskę, co w pisowni może być też zaznaczane za pomocą połączenia *ph* (zob. 2.1.4.), np. *Filadelfia* / *Philadelphia* (gr. *Φιλαδέλφεια*; łac. *Philadelphia*), *Amfipolim* / *Amphipolim* (gr. *Ἀμφίπολις*, łac. *Amphipolis*), *Efez* / *Ephez* (gr. *Ἐφέσος*, łac. *Ephesus*),
- obca głoska zapisywana po gr. jako *υ*, a po łac. jako *υ* kontynuowana jest jako *w* zawsze, bez względu na następującą samogłoskę, np. *Niniwe*, *Niniwen* (gr. *Νινευί*, łac. *Ninive*),
- obca głoska zapisywana po gr. jako μ , a po łac. jako *m* kontynuowana jest bez żadnych modyfikacji bez względu na następującą samogłoskę, np. *Mezopotamia* (gr. *Μεσοποταμία*, łac. *Mesopotamia*), *Melita* (gr. *Μελίτη*, łac. *Melite*), *Samotraka* (gr. *Σαμοθράκη*, łac. *Samothracia*).

W pozycji przed samogłoską przednią i spółgłoski *p*, *b*, *f*, *w*, *m* (podobnie jak i inne, np. *n*) występują w wariantach miękkim. Ponadto warto tu nadmienić o zmianie *n > m*, która odzwierciedlona została w formie toponimu *Charam* w przekładzie L (Dz 7,2) — w pozostałych tłumaczeniach, a także w obrębie innej lokalizacji w L w wariantach nazwy występuje przejęte z postaci obcych *n*: *Char(r)an*, *Char(r)anie*, *Haranie* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Dz 7,2; 7,4) (gr. *Χαράν*, łac. *Charran*). Zjawisko to znajduje paralelę w ogólnosłowiańskim przejściu *n* w *m* zarówno w nagłosie zaświadczone w imieniu *Mikołaj* i jego wariantach (najstarsze świadectwa staroruskie z XI wieku), jak i w śródgłosie, czego dowiodły badania M. Malec (1994, 46–47). Zmiany w zakresie spółgłosek nosowych (*n > m* i *m > n*) zostały także poświadczone w materiale antropo-nimicznym dawnych przekładów biblijnych (Zarębski 2006a, 101–102).

2.1.2.3. Spółgłoski tylnojęzykowe

W kwestii przejmowania obcych spółgłosek tylnojęzykowych, należy zwrócić uwagę na następujące zjawiska.

Obcą głoskę zapisywaną po gr. jako κ , a po łac. jako *c* przed samogłoskami tylnymi oraz w wygłosie warianty tłumaczeniowe kontynuują w postaci *k*, np. *Damaszek*, *Dekapol*, *Ikonium*, *Kafarnaum*, *Kapadocja*,

Kauda, Likaonia, Nikipolim, Syrakuzy, T(h)es(s)aloniki. Rzadko pojawiają się tu zlatynizowane zapisy przez *c*, np. *Corinthu* (Sz) (Dz 18,1) (pozostałe *Korynt*) (gr. *Κόρινθος*, łac. *Corinthus*), *Crety* (Sz) (Dz 27,12; 27,13) (pozostałe *Kreta*) (gr. *Κρήτη*, łac. *Creta*).

Natomiast w pozycji przed samogłoską przednią występują zapisy świadczące o wymowie równej *c* (podobnie jak to było w łacinie)⁸, np. *Cezarea* (gr. *Καισάρεια*, łac. *Caesarea*), *Cylicja* (gr. *Κιλικία*, łac. *Cilicia*), *Cypr* (gr. *Κύπρος*, łac. *Cyprus*), *Licja* (gr. *Λυκία*, łac. *Licia*), *Macedonia* (gr. *Μακεδονία*, łac. *Macedonia*). Mamy w tej grupie jedną nazwę, która występuje w formach obocznych: *Cenchr(e)ach* (Sz, L, Brz, Wu) / *Kenchreache*, *Kenchreach*, *Kenchrze* (Mu, B, Cz, W, Wu) (Dz 18,18; Rz 16,1) (gr. *Κεγχρεαί*, łac. *Cenchrae*). W tym obszarze zdarzają się również formy nawiązujące do wymowy greckiej, np. *Feniki*, *Pheniki*, *Fenikę*, *Phenikę* (Mu, Sz, L, Cz, W, Wu) (Dz 11,19; 15,3; 21,2) — pozostałe: *Feniciey*, *Fenicij*, *Fenicyey*, *Pheniciey* (B, W, G) (Dz 11,19; 21,2) (gr. *Φοινίκη*, łac. *Phoenicia*), *Feniki*, *Pheniki* (Mu, Sz, L, W, Wu) — pozostałe: *Fenicyey*, *Fenice* (Brz, B, Cz, G) (Dz 27,12) (gr. *Φοίνιξ*, łac. *Phoenix*), *Kiryny* (B) (Dz 2,10) — pozostałe: *Cyrene*, *Cyreny*, *Cyrenie*, *Cyrenu* (Mu, Sz, L, Brz, Cz, W, Wu, G) (Mt 27,32; Łk 23,26) (gr. *Κυρήνη*, łac. *Cyrene*), *Selewkij* (B) — pozostałe: *Seleuci(i)ey*, *Seleucyey*, *Selewcjiei* (Mu, Sz, L, Brz, Cz, W, Wu, G) (Dz 13,4) (gr. *Σελεύκεια*, łac. *Seleucia*), *Kedron* (Cz), *Kiedron* (miękkie *k'*) (B) — pozostałe: *Cedron* (Mu, Sz, L, Brz, W, Wu, G) (J 18,1) (gr. *Κεδρών*, łac. *Cedron*).

W kilku formach doszło do przesunięć w obrębie spółgłosek tylnojęzykowych:

- zapis głoski oddawanej w tekście gr. jako *κ*, a w tekście łacińskim jako *c*, połączeniem literowym *ch*: *Choum*⁹ (Sz, L) / *Koum*, *Kou*, *Kona* (Mu, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Dz 21,1) (gr. *Κῶς*, łac. *Cos*), *Chany*, *Chanie* (Sz, L) / *Kany*, *Kanie* (Mu, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (J 4,46) (gr. *Κανά*, łac. *Cana*) (przy czym tu źródłem form z nagłosowym *ch*- może być już postać grecka *Χανά*, jaka pojawia się w niektórych kodeksach; SWB),
- zapis głoski oddawanej w tekście gr. jako *κ*, a w tekście łacińskim jako *c*, w niektórych polskich przekładach jako *g*: *Gnidowi*,

⁸ Choć nie jesteśmy tego pewni, gdyż przyjmuje się, że w klasycznej łacinie głoskę oddawaną literą *c* wymawiano jako [k] (zob. Wikarjak 1978, 8).

⁹ Nie można jednak wykluczyć, że zapis ten odczytywano jako *Koum*.

Gnidu (Mu, Sz, L, Brz, W, Wu) / *Knidowi*, *Knida*, *Knidu* (B, Cz, G) (Dz 27,7) (gr. *Κνίδος*, łac. *Knidos*). Jest to być może efekt ujednolicenia pod względem dźwięczności grupy spółgłoskowej *kn > gn*.

Obce *g* jest zazwyczaj utrzymywane w tłumaczeniowych wariantach toponimów, np. *Gabbata*, *Galacja*, *Galilea*, *Gaza*, *Getsemani*, *Golgota*, *Gomorra*, *Grecja*, *Frygia*, *Magedan*, *Pergamon*, *Perge*, *Regium*, poza kilkoma formami, w których doszło do zmiany *g* w pozycji przed samogłoską przednią (*i*, *e*) w *je*, *je*: *Bet(h)fai* (B) (Mt 21,1; Mk 11,1) (pozostałe *Betfage*, *Bet(h)fagi*, w tym również B — Łk 19,29; ponadto w jednej z form tej nazwy w Mu doszło do zmiany *gi > li*: *Bethphali* — Łk 19,29) (gr. *Βηθφαγή*, łac. *Bethphage*), *Eipt*, *Eipta*, *Eiptu*, *Eiptem*, *Eipcie* (Sz, B) (Hbr 11,27) (pozostałe *Egipt*, w tym również w Sz i B w ramach innych lokalizacji, np. Sz — Dz 7,11, B* — Mt 2,11) (gr. *Αἴγυπτος*, łac. *Aegyptus*), *Jenezaret* (Sz) (Mt 14,34) (pozostałe *Genezaret*, w tym również Sz — *Genezareth* Łk 5,1) (gr. *Γεννησαρέτ*, łac. *Genesareth*). Przejście *ge*, *gi > je*, *ji* ma swoje początki już na gruncie łacińskim (Safarewicz 1969; Urbańczyk 1952; za Malec 2003, 348).

Obca spółgłoska zapisywana po gr. jako *χ*, a po łac. jako *ch* oddawana jest w polskich przekładach połączeniem literowym *ch*, np. *Chanaan* (gr. *Χαναάν*, łac. *Chanaan*), *Chorazin*, *Chorazyn*, *Chorazim* (gr. *Χοραζίν*, łac. *Chorazin*). W kilku formach głoskę tę zapisano literą *k*: *Korozaime*, *Korozaime* (Sz, L, W, Wu) (Mt 11,21; Łk 10,13), przy czym warto zauważyć, że w obrębie przekładów Sz i L obocznie wystąpił także wariant *Chorozaime* (Sz, L) (Łk 10,13) (gr. *Χοραζίν*, łac. *Chorazin*).

Toponim *His(s)paniey*, *Hiszpani(i)ey*, *Hiszpanije*, *Hispanjiei* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Rz 15,24; 15,28) (gr. *Σπανία*, łac. *Hispania*) podtrzymuje pisownię zgodną z łacińską wersją tej nazwy. Zapisy pozbawione nagłosowego *h*- nawiązują do tradycji staro-cerkiewno-słowiańskiej (Malec 1994, 52). Natomiast forma *Armaged(d)(h)on* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Ap 16,16) (gr. *Ἀρμαγεδδών*, łac. *Harmagedon*), mimo obecności *h*- w łacińskiej postaci źródłowej, ma wyłącznie nagłos wokaliczny¹⁰. Różnice związane z podstawą tłumaczenia spowodowały pojawienie się oboczności *Akeldama*, *Acheldema(ch)*

¹⁰ Forma gr. ma tak zwany mocny przydech — *spiritus asper*, którego rękopisy mogły nie oznaczać, co wpłynęło na kształt nazwy na gruncie przekładowym.

(przekłady oparte na źródle greckim: Mu, Brz, B, Cz, G oraz korzystający z wersji łacińskiej Sz) (Dz 1,19) / *Haceldama* (przekłady z *Wulgaty*: Sz, L, W, Wu) (Mt 27,8; Dz 1,19) (gr. Ἀκελδαμά, Ἀκελδαμάχ, łac. *Haceldamach*) (por. rozdz. 1.1.1.).

2.1.3. Inne zjawiska

Zjawiskiem fonetycznym, które wiązało się z adaptacją fleksyjną toponimów nowotestamentowych są zmiany w zakończeniach obcych nazw na *-ia*. Obce *t* (gr. τ, łac. *t*) w zakończeniach toponimów na gr. *-ια*, łac. *-ia* jest z reguły oddawane przez *c* (w wygłosowej grupie *-cyja*), np. *Dalmaci(i)ey* (Sz, L, W, Wu) (gr. Δαλματία, łac. *Dalmatia*), *Galacy(i)(i)ey*, *Galacij* (Brz, B, Cz, Wu, G) (2 Tm 4,10; 1 Kor 16,1; Ga 1,2) (gr. Γαλατία, łac. *Galatia*)¹¹, rzadziej zaś obca spółgłoska w takiej grupie pozostaje bez zmian, np. *Dalmatjiei* (Mu) (2 Tm 4,10), *Galatiiey* (Wu) (Ga 1,2), *Galatjiei* (Mu) (1 P 1,1).

Toponimy z wygłosową grupą gr. *-ια*, łac. *-ia* przystosowywały się do polskiej fleksji drogą fonetycznej substytucji w postaci *-ija*, *-yja*, np. *Kap(p)adoci(i)ey*, *Kappadocyei* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (gr. Καππαδοκία, łac. *Cappadocia*), *Achaija* (B) (Rz 15,26) (gr. Ἀχαΐα, łac. *Achaia*), *Alexandriey*, *Alexandry(i)ey* (L, Brz, W, Wu, G) (Dz 18,24) (gr. Ἀλεξάνδρεια, łac. *Alexandria*), *Macedonija* (B) (Rz 15,26) (gr. Μακεδονία, łac. *Macedonia*), a także: *Antiochija*, *Apolonija*, *Ara-bija*, *Attalija*, *Azyja*, *Babilonija*, *Betania*, *Bitynija*, *Cylicyja*, *Fenicyja*, *Filadelfija*, *Frygija*, *Grecyja*, *Hiszpanija*, *Italija*, *Libija*, *Licyja*, *Likaonija*, *Mezopotamija*, *Myzyja*, *Pamfiliya*, *Pizydyja*, *Samaryja*, *Samotracyja*, *Seleucyja*, *Syryja* (zob. Zierhoffer, Zierhofferowa 2000, 49).

2.1.4. Obce zwyczaje graficzne

W grafii toponimów nowotestamentowych utrwaliło się kilka obcych — łacińskich zwyczajów pisownianych:

- litera *x*, np. *Alexandriey*, *Alexandryey*, *Alexandryiey* (L, Brz, W, Wu, G) (Dz 18,24) (gr. Ἀλεξάνδρεια, łac. *Alexandria*),

¹¹ Na nietypowość tej zmiany wskazała Danuta Moszyńska (1975, 26): „Mamy tu osobliwe przejście grupy *-ti-*, która zamiast oczekiwanego *-ci-* lub *-ty-* palatalizuje się w *-ci-* > *-cy-*, a więc tak jak przedpolska (prasłowiańska) grupa *-*tj-*. Sugeruje to następującą kolejność rozwoju: łac. *tia* > *tja* > *cja* > *cija* > *cyja*, chociaż udowodnić tego nie można”.

- połączenie *ph*, które odpowiada obcej głosce *f* zapisywanej w gr. *φ*, a w łac. *ph*, przy czym w badanym materiale częstsza jest pisownia spolszczona za pomocą litery *f* (nie tylko w odniesieniu do wariantów tej samej nazwy, ale także w obrębie tego samego przekładu), np. *Amphipolim*, *Amphipol*, *Amphipole* (Mu, Sz, L, W, Wu) (Dz 17,1) / *Amfipolim* (Brz, B, Cz, G) (gr. Ἀμφίπολις, łac. *Amphipolis*), *Ephes*, *Ephez* (Mu, W, Wu) (Dz 20,16) / *Efes*, *Efez* (Sz, L, Brz, B, Cz, G) (Dz 20,16) (gr. Ἐφέσος, łac. *Ephesus*), *Ephraim*, *Ephram* (Mu, W*, Wu*) / *Efra(j)im*, *Ef(f)rem*, *Efraima*, *Efraimem* (Sz, L, B, Brz, Cz, W, Wu, G) (J 11,54) (gr. Ἐφραΐμ, łac. *Ephrem*), *Euphratem*, *Euphrates* (Mu, Wu) (Ap 16,12; 9,14) / *Euf(f)rat(h)en*, *Eufrates* (Sz, L, Brz) (Ap 9,14; 16,12) (gr. Εὐφράτης, łac. *Euphrates*), *Fenicen*, *Fenice*, *Feniciey*, *Fenicij*, *Feniczey*, *Feniki* (Sz, L, Brz, B, W, Wu, G) (Dz 11,19; 15,13; 21,2) (gr. Φοινίκη, łac. *Phoenicia*), *Philadelphi(i)ey*, *Philadelphjiei* (Mu, W, W) (Ap 1,11) / *Filadel-fi(j)ey*, *Filadelfij* (Sz, L, Brz, B, G) (Ap 1,11) (gr. Φιλαδέλφεια, łac. *Philadelphía*), *Philippowo*, *Philippowa*, *Philipowie*, *Philipow*, *Philip(p)iech* (Mu, W, Wu) (Dz 16,12; 20,6; Flp 1,1; 1 Tes 2,2) / *Filip(p)is*, *Filippos* (Sz, L, Brz, Cz, G) (Dz 16,12; 20,6; Flp 1,1) (gr. Φιλίπποι, łac. *Philippî*), *Phrygiq*, *Phrygi(i)ei*, *Phrygjiei* (Mu, Sz, L, W, Wu) (Dz 2,10; 16,6; 18,23) / *Frigi(i)ey*, *Frygiq* (L, Brz, B, Cz, Wu, G) (Dz 2,10; 16,6; 18,23) (gr. Φρυγία, łac. *Phrygia*), *Pheniki* (Mu, W, Wu) / *Feniczey*, *Fenice*, *Feniki* (Sz, L, Brz, B, Cz, G) (Dz 27,12) (gr. Φοίνιξ, łac. *Phoenix*), *Capharnaum*, *Kapharnaum* (Sz, L, W, Wu) (Mt 4,13; Mk 2,1) / *Cafarnaum*, *Kafarnaum* (Sz, L) (Mt 11,23) (gr. Καπερναούμ, łac. *Capharnaum*), *Neftali* / *Nephtalim* / *Nephtalima* (Sz, Brz, L, Wu) (Mt 4,13; 4,15) (gr. Νεφθαλείμ, łac. *Nephtalî*), *Paphu* (Mu, W, Wu) (Dz 13,6; 13,13) / *Pafu* (Sz, L, B, Brz, Cz, G) (gr. Πάφος, łac. *Paphus*), *Pamphili(i)ey*, *Pamphilijey*, *Pamphiljiei* (Mu, Sz, L, W, Wu) (Dz 2,10; 13,13; 14,24; 15,38; 27,5) / *Pamfiliey* (Brz, B, Cz, G) (Dz 2,10; 14,24; 15,38; 27,5) (gr. Παμφυλία, łac. *Pamphylia*),
- połączenie *rh*, np. *Rhegium*, *Rhegjum*, *Rhegia*, *Rhegiu* (Mu, Sz, L, Brz, Cz, W, Wu) / *Regium*, *Regiona* (B, G) (Dz 28,13) (gr. Ῥήγιον, łac. *Rhegium*), *Rhodis*, *Rhodon*, *Rhodu* (Sz, L, Brz, Cz, W, Wu) / *Roda*, *Rodu* (Mu, B, G), także w formach, które w postaci obcej nie miały *h* (ewentualnie litera *h* mogła występować obocznie w różnych tekstach źródłowych), np. *Berrheiei* (Mu) / *Berey*, *Beroey*, *Berei*, *Beriey*, *Berey* (Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Dz 17,10, 17,13) (gr. Βέρροια, łac. *Beroea*),

- połączenie *th*¹² (łac. *th*), które odpowiada gr. głosce *θ*, w zebranym materiale występuje wariantywnie wobec *t*, np. *Arimathei*, *Arimathi(i)ey*, *Arimatheiei* (Mu, B, W, Wu) (Mt 27,57; Łk 23,51; J 19,38) / *Arymatiey*, *Arymaty(i)ey* (Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Mt 27,57; Łk 23,51; J 19,38) (gr. Ἀριμαθαία, łac. *Arimathaea*), *Thassu* (Cz*) (Dz 20,13) (gr. Θάσος, łac. *Thasus*), *Athen*, *Athenie*, *Athenach* (Mu, Sz, L, Brz, B, W, Wu) / *Aten*, *Atenach* (Sz, L, Cz, G) (Dz 17,15; 17,16; 18,1) (gr. Ἀθῆναι, łac. *Athenae*), *Bethania* (Sz, L, Brz, Cz*, W, Wu) / *Betania* (Cz) (J 1,28; 11,18) (gr. Βηθανία, łac. *Bethania*), *Bethabara* (Brz, Cz) / *Betabarze* (B, G) (J 1,28) (gr. Βηθαβαρά, łac. *Bethabara*), *Bethesda*, *Bethezda* (B, W*, Wu*) / *Betesda* (G) (J 5,2) (gr. Βηθεσδά, łac. *Bethesda*), *Bethfage*, *Bethphage* (Sz, L, Brz, Cz, Wu) / *Betfage* (Brz, G) (Mt 21,1; Łk 19,29) (gr. Βηθφαγή, łac. *Bethphage*), *Bethle(h)em* (Mu, Sz, L, Brz, W, Wu) / *Betleem* (Brz) (Mt 2,8; 2,16; Łk 2,15) (gr. Βηθλέεμ, łac. *Bethlehem*), *Bethsaidy*, *Bethsajdy* (Mu, Sz, L, Cz, W, Wu) / *Betsaidy*, *Betsaidi*, *Betsaydy*, *Betsajdy* (Sz, L, B, Wu, G) (Mk 8,22; 6,45; J 1,44) (gr. Βηθσαιῖδά, Βηθσαιῖδάν, łac. *Bethsaida*), *Bithiniey*, *Bithyni(i)ey* (L, Brz, B, W) / *Bitiniey*, *Bityniey* (Sz, G) (Dz 16,7) (gr. Βιθυνία, łac. *Bithynia*), *Dalmanuta* (Brz, Wu) / *Dalmanutha* (Mu, Sz) (Mk 8,10) (gr. Δαλμανουθά, łac. *Dalmanutha*), *Gethsemane*, *Gethsemani* (Mu, Brz, Cz, G) / *Getsemane* (G) (Mt 26,36) (gr. Γεθσημανή, łac. *Gethsemani*), *Gabbatha* (Mu, Sz, L, Brz, W, Wu) / *Gabbata* (L, Cz, G) (J 19,13) (gr. Γαββαθά, łac. *Gabbatha*), *Golgotha* (Mu, Sz, L, Brz, Cz, W, Wu) / *Golgota* (Mu, B, G) (Mk 15,22; J 19,17) (gr. Γολγοθᾶ, łac. *Golgotha*), *Corinthu*, *Korinthu*, *Korynthu*, *Korynthie* (Mu, Sz, L, W, Wu) (Dz 18,1; 2 Kor 1,1; 2 Tm 4,20) / *Koryntu* (B, Brz, Cz, G) (Dz 18,1) (gr. Κόρινθος, łac. *Corinthus*), *Lithostrotos* (Sz, L, Brz, Cz, W, Wu) (J 19,13) / *Litostrotos*, *Litostrat* (B, G) (J 19,13) (gr. Λιθόστρωτος, łac. *Lithostrotus*), *Nazareth*, *Nadzareth* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu) / *Nazaret*, *Nadzaret* (Mu, Sz, L, Brz, Cz, W, Wu, G) (Mt 2,23; Mk 1,9; Łk 1,26; 2,39; 2,51; 4,16; J 1,45; Dz 10,38) (gr. Ναζαρέθ, łac. *Nazareth*), *Thyatir*, *Thyatyr* (Mu, Cz) / *Tiatiru* (L) (Dz 16,14; Ap 1,11) (gr. Θυάτειρα, łac. *Thyatira*), *Tharsu* (Sz, L, Brz, Cz) / *Tarsu* (Mu, Sz, L, Brz, B, W, Wu, G) (Dz 9,11; 9,30;

¹² W drukach XVI-wiecznych połączenie to występowało często, także w wyrazach rodzimych, np. *then* (Lisowski 2001, 93–94; Luto-Kamińska 2010, 26).

11,25; 21,39) (gr. *Ταρσός*, łac. *Tarsus*), *Tes(s)aloniki* (Sz, L, Brz, Mu, Sz, Cz, W, Wu, G) / *Thes(s)aloniki* (Mu, L, B, Cz, W, Wu) (2 Tm 4,10; Dz 17,1; Flp 4,16) (gr. *Θεσσαλονίκη*, łac. *Thessalonica*). Oboczne zapisy *th/t* trafiają się również w wariantach nazw posiadających w wersji łac. *th*, a w gr. grafem *τ*, np. *Genzareth* (Mu, Sz, L, Brz, Cz*, W, Wu) / *Gen(n)ezaret* (L, Brz, B, Cz, W*, Wu*, G) (Mk 6,53; 14,34) (gr. *Γεννησαρέτ*, łac. *Genesareth*). Sporadycznie *th* występuje w nazwach, w których nie miało oparcia w formach źródłowych, np. *Egipth*, *Egipthu* (L, Brz) / *Egypt*, *Eipt*, *Egipt*, *Aegyptu*, *Aegiptu* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Mt 2,11; 2,15; Dz 7,34; 7,39; Hbr 11,27; Ap 11,8) (gr. *Αἴγυπτος*, łac. *Aegyptus*), *Ithaliey* (B) (Dz 27,6) / *Itali(i)ey* (B) (Dz 18,2; 28,2) (gr. *Ἰταλία*, łac. *Italia*), *Krethy* (Sz) (Dz 27,21) / *Krety*, *Crety* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Dz 27,13; 27,21; 27,7; 27,12) (gr. *Κρήτη*, łac. *Creta*), *Miletha* (L) / *Miletu* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Dz 20,15; 20,17) (gr. *Μίλητος*, łac. *Miletus*), *Pathmos* (Sz) / *Patmos* (Mu, L, Brz, Cz, Wu, G) (Ap 1,9) (gr. *Πάτμος*, łac. *Patmus*), *Ponthu* (Brz) / *Pontu* (Mu, Sz, L, B, Cz, W, Wu, G) (Dz 18,2; 1 P 1,1) (gr. *Πόντος*, łac. *Pontus*), *Ptholemaidy* (L) / *Ptolemaidy*, *Ptolemajdy* (Mu, Sz, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Dz 21,7) (gr. *Πτολεμαῖς*, łac. *Ptolemais*), *Sarephthy* (Mu) / *Sarepty* (Sz, L, Cz, W, Wu, G) (Łk 4,26) (gr. *Σάρεπτα*, łac. *Sarepta*). Wtórne *h* niezależnie od postaci obecnej pojawiło się w wariacie *Armahgedhon* (B*) (Ap 16,16) (gr. *Ἀρμαγεδδών*, łac. *Harmagedon*).

W kilku nazwach doszło do uproszczenia geminat, zazwyczaj jednak są one kontynuowane w wariantach tłumaczeniowych, prawdopodobnie jako obca maniera pisowniana, np.:

- *bb*: *Gabbat(h)a* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (J 19,13) (gr. *Γαββαθά*, łac. *Gabbatha*),
- *dd*: *Armageddon* (G) / *Armagedon* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu) (Ap 16,16) (gr. *Ἀρμαγεδδών*, łac. *Harmagedon*), *Lidda*, *Lydda*, *Liddzie*, *Lyddzie* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) / *Lidy* (Brz) (Dz 9,32; 9,35; 9,38) (gr. *Λύδδα*, łac. *Lydda*),
- *ll*: *Ap(p)olloniq*, *Apollonjq* (Mu, Sz, Brz, W, Wu, G) (Dz 17,1) / *Ap(p)oloniq* (L, Cz) (gr. *Ἀπολλωνία*, łac. *Apollonia*),
- *mm*: *Emmaus* (Mu, Brz, B, Cz, W, Wu, G) / *Emaus* (Sz, L, G) (Łk 24,13) (gr. *Ἐμμαοῦς*, łac. *Emmaus*),

- pp: *Filipis*(L) / *Filippis* (Sz, L, Brz, G) (Dz 16,12; 20,6; 1 Tes 2,2; Flp 1,1) (gr. Φιλίπποι, łac. *Philippi*), *Kapadoci(i)ey*, *Kapadocyey* (Sz, L, Brz, B, Cz, Wu) / *Kappadoci(i)ey*, *Kappadocyey* (Mu, Sz, Brz, Cz, Wu) (Dz 2,9) (gr. Καπαδοκία, łac. *Cappadocia*); możemy tu wskazać także przypadki konsekwentnie zachowanej geminaty, np. *Joppe(n)*, *Joppra*, *Joppy* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Dz 9,36; 9,38; 10,32) (gr. Ἰόππη, łac. *Ioppe*), oraz pojawienie się wtórnej geminaty, np. *Appol(l)oniq* (Sz, L) / *Apol(l)oniq*, *Apol-lonjq* (Mu, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Dz 17,1) (gr. Ἀπολλωνία, łac. *Apollonia*),
- rr: *Gomora*, *Gomory* (B, Cz*) / *Gomorr(h)a*, *Gomorr(h)y* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Rz 9,29; Jud 1,7; 2 P 2,6) (gr. Γόμορρα, łac. *Gomorra*),
- ss: *Assaronie* (Mu, B) (Dz 9,35) (gr. Ασάρων, łac. *Assaron*), *Tes-saloniki* (Mu, Sz, L, Brz, Cz, W, Wu, G) / *Tesaloniki* (Sz, L) (Dz 17,1; 17,13; 27,2; 2 Tm 4,10; Flp 4,16) (gr. Θεσσαλονίκη, łac. *Thes-salonica*),
- tt: *Ataliey* (G) / *Attali(i)ey*, *Attaliei*, *Attaljiei* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Dz 14,25) (gr. Ἀτταλεία, łac. *Attalia*).

W zebranym materiale odnotowano kilka przykładów poświadczających bardziej osobliwe zjawiska, np. *do Bitsfagi* (Cz*) (Mk 11,1) (pozostałe *Bet(h)fage*, *Bet(h)fagi*), lub pomyłki drukarskie, np. *Galarjiei* (Mu) (2 Tym 4,10) zamiast *Galatjiei*, *Kornithu* (Mu) (Dz 18,1) zamiast *Korinthu*, *Nazareht* (Wu) (Łk 4,16) zamiast *Nazareth*, *Betheelm* (Mu) (Mt 2,16) zamiast *Bethleem*, *Bethsemani* (Sz) (Mt 26,36; Mk 14,32) zamiast *Gethsemani*.

***

Większość zjawisk związanych z adaptacją graficzną i fonetyczną średniopolskich wariantów tłumaczeniowych nowotestamentowych toponimów znajduje swoje paralele w dawnej antroponimii chrześcijańskiej. Na uwagę trzeba mieć ponadto fakt, że na rozwiązania pisowniane w drukach średniopolskich wpływ mieli także wydawcy. Zjawiska osobliwe wydają się stosunkowo nieliczne i dotyczą zwykle jednego przekładu. Indywidualizmy w zakresie toponimii są szczególnie widoczne w odniesieniu do przekładu Szymona Budnego, w którym można dostrzec ślady wpływów tłumaczeń cerkiewno- i wschodniosłowiańskich, np. *Jerapol*, *Jeruzalim*, *Ewfrat*, *Kiedron*, *Kirynty*, *Selewkij*. Sięgnięcie

po formy tego typu pozwalało Budnemu realizować jeden z jego nadrzędnych manifestów translatorskich, który narzucał mu dbałość o maksymalne zbliżenie przekładu wobec tekstu kanonicznego. Operowanie genetycznie obcym materiałem proprialnym stwarzało ku temu dogodne warunki. Inspiracje na tym polu zawdzięczał autor w dużej mierze obeznaniu z piśmiennictwem z kręgu *Slavia Orthodoxa*. Wykorzystanie fonetycznych właściwości cerkiewszczyzny sytuowało daną jednostkę bliżej pierwotnych, oryginalnych form. Nie powinny więc też dziwić w tłumaczeniach autora częste onimiczne nawiązania do brzmień semickich i greckich. W *Wulgacie*, z której głównie korzystali tłumacze obozu katolickiego, wiele nazw, przechodząc przez filtr łaciny, uległo zniekształceniu. Takich naznaczonych pośrednictwem łacińskim, „ze-psutych” nazw Budny starał się unikać. W mocniejszym związku z oryginałem nie tylko w warstwie proprialnej pozostawały przekłady cerkiewnoślowliańskie i wschodniosłowiańskie (zob. Zarębski 2017a; 2020).

Swego rodzaju graficznych i / lub fonetycznych indywidualizmów toponimicznych (form charakterystycznych tylko dla jednego tłumaczenia) w badanym materiale da się wskazać więcej, np. tylko w przekładzie Cz pojawiły się formy *Nadzaret*, *Nadzareth*, *Bitsfagi*, *Bithsfagi*, *Bethawara*, *Betawara*, tylko w Sz — *Mitelene*, *Corinth*, *Jenezaret*, tylko w Mu — *Hierusalem*, tylko w Brz — *Ponthu*, tylko w G — *Pamfoliey* itd. (zob. rozdz. III).

Obserwując sposoby adaptacji graficzno-fonetycznej w XVI- i XVII-wiecznych polskich przekładach NT, można dostrzec wzajemne wpływy pomiędzy różnymi tłumaczeniami oraz występowanie pewnych prawidłowości związanych z czynnikami pozajęzykowymi, zwłaszcza źródłem przekładu oraz środowiskiem konfesyjnym, które reprezentował konkretny tłumacz. Zależności takie występują pomiędzy protestanckimi przekładami B i Cz (np. *Kedron*, *Kiedron*), B, Cz i G (np. *Nykipol*, *Gethsemane*, *Getsemane*) oraz przekładami katolickimi Sz, L, W, Wu (np. *Effrem*, *Haceldama*, *Cafarnaum*, *Capharnaum*). Przy okazji warto też wspomnieć, że zdarza się, iż jakaś forma jest wspólna starszym tekstom, należącym do danej grupy wyznaniowej, a w kolejnych zostaje porzucona na rzecz wariantu powszechniejszego czy bliższego postaci oryginalnej, np. *Choum* (Sz, L) w przekładach Jakuba Wujka — *Kou* (W, Wu). Bywa i tak, że przekłady katolickie kontynuują jakąś formę zastosowaną w najstarszym tłumaczeniu protestanckim Mu, np. *Amhipole*, *Amhipol*, *Amhipolim* (inne przekłady protestanckie mają *Amfipolim*).

Ogląd warstwy graficzno-fonetycznej toponimii nowotestamentowej w dawnych przekładach unaocznia znaczne rozmiary wariantowości form, co było konsekwencją — jak już wspomniano — braku osadzenia obcych nazw w polszczyźnie oraz ich niskiej w wielu przypadkach frekwencji tekstowej. Proces stabilizacji językowej postaci biblijnych toponimów nie jest, jak o tym przekonuje lektura współczesnych tłumaczeń, wciąż zakończony (por. oboczności *Korozain* / *Chorazin* / *Chorazym*).

2.2. Adaptacja morfologiczna

W tej części omówię morfologiczne zabiegi adaptacyjne, jakie towarzyszyły włączaniu genetycznie obcych toponimów¹³ do systemu języka polskiego, oraz słowotwórstwo form pochodnych (etnonimów rzeczownikowych oraz przymiotników odmiejscowych), które pojawiły się w roli ekwiwalentów tłumaczeniowych nowotestamentowych nazw geograficznych. Głównym przedmiotem zainteresowania czynię odpowiedniki nazw geograficznych w postaci przyswojonych w różnym stopniu wariantów (nazw rzeczownikowych), natomiast wynikający z różnych przyczyn (często pozajęzykowych) fakt sięgania po odpowiedniki derywowane wymaga przyjrzenia się im, choćby tylko w wąskim zakresie.

W rozdziale dotyczącym adaptacji fleksyjnej skupię się na wykorzystanych przez dawnych tłumaczy sposobach przybliżania polszczyźnie i włączania do rodzimych paradygmatów obcych toponimów w zależności od rodzaju zakończenia, jakie one miały w łacinie i grece. Zbiorczo przedstawię też zasób form fleksyjnych pochodnych etnonimów i derywatów odmiejscowych.

Natomiast w części poświęconej słowotwórstwu omówione zostaną derywowane od nazw geograficznych nazwy mieszkańców i etnonimy rzeczownikowe, przymiotniki odtoponimiczne oraz nieliczne toponimy — kalki strukturalne obcych nazw, które cechowały się podzielnością słowotwórczą w polszczyźnie.

---

¹³ Umownie w odniesieniu do form źródłowych posługuję się tu wyrażeniami *nazwa łacińska*, *nazwa grecka*, *nazwy grecko-łacińskie*, ponieważ należy pamiętać, że w większości nazewnictwa nowotestamentowego mamy do czynienia z genetycznymi nazwami semickimi, które uległy hellenizacji w tekście greckim bądź łacynizacji w łacińskiej *Wulgacie*; zob. VGDH. Warianty tłumaczeniowe w rozdziale poświęconym adaptacji morfologicznej przytaczam w transkrypcji.

2.2.1. Adaptacja fleksyjna

Zaawansowanym stadium przyswojenia wyrazów obcych w przypadku języków fleksyjnych jest przystosowanie pożyczek do rodzimych wzorców odmiany. Dawni tłumacze *Biblii*, dokonując adaptacji fleksyjnej poszczególnych toponimów do zasad języka polskiego, borykali się z problemami wynikającymi z podobnych okoliczności, które utrudniały adaptację graficzno-fonetyczną. Wiązały się one zwłaszcza z faktem braku osadzenia nazw w systemie języka docelowego, nieobecności pokąźnego zbioru innych, genetycznie obcych nazw wcześniej zaadaptowanych, które pozwalałyby znaleźć jakieś analogie ułatwiające przyswojenie (inne nazwy genetycznie obce należały do starych, dawno przyswojonych pożyczek ogólnostowiańskich, np. *Rzym*), niskiej frekwencji tekstowej w podstawie tłumaczenia (toponimiczne *hapaks legomena* w tekście źródłowym rzadko występowały w podstawowej wersji mianownikowej, która ułatwiałaby ich włączenie do polskich paradygmatów). Na warstwę toponimiczną NT tylko w niewielkim stopniu składają się nazwy o proveniencji greckiej czy łacińskiej. Liczne toponimy biblijne, których źródła znajdowały się w językach typologicznie odległych od greki i łaciny, swego rodzaju obróbce morfologicznej zostały poddane najpierw w tekście greckim, a później w tłumaczeniu łacińskim. Mimo że greka i łacina dostosowywały te nazwy do własnej fleksji, to część z nich pozostała nieodmienna. Stanowiło to dużą przeszkodę dla dawnej polszczyzny, która nie znała rodzimych rzeczowników nieodmiennych.

Procesom polegającym na włączaniu obcego nazewnictwa do rodzimych paradygmatów fleksyjnych mogły towarzyszyć fakultatywne zmiany morfonologiczne (skrócenia, palatalizacje) oraz inne zmiany substytucyjne w morfemach przedkońcówkowych (zob. Malec 1996, 80). Odmiana według danego paradygmatu zależała w znacznej mierze od charakteru końcowych morfemów przyswajanej nazwy oraz od czasu przejęcia i wpływów języków pośredniczących (zob. Malec 1994, 63).

Sposoby kształtowania się tematów fleksyjnych zapożyczonych antroponimów chrześcijańskich omówiła Maria Malec (1994, 63–82), zaś zjawisko to na gruncie nowotestamentowej antroponimii przekładowej przedstawiłem w odrębnym opracowaniu (Zarębski 2006a, 108–148). Renesansowi autorzy tłumaczeń NT i ich średniowieczni poprzednicy, przystosowując obce *propria* do rodzimej fleksji, szukali dla nich oparcia w wyrazach rodzimych. Uzyskiwana różnymi sposobami

(m.in. poprzez ucięcie części tematu, ustanowienie całej nazwy zapożyczonej tematem po jej przyswojeniu, wyprowadzanie postaci tematycznej z formy obcego przypadku zależnego) identyfikacja formalna umożliwiała ich upodobnienie do rodzimych onimów, a w konsekwencji — łatwiejsze stawiało się dostosowanie nazw do odpowiednich paradygmatów (zob. Malec 1979, 221–223).

W przypadku biblijnej onimii przekładowej rozpatrywanej w aspekcie morfologicznym uwagę zwraca nie tylko znaczna wariantywność form (rozdz. III.1.) zarówno w różnych tłumaczeniach, ale także często w obrębie tego samego tekstu. Wariantywność ta dotyczy wyboru innych paradygmatów fleksyjnych dla tej samej nazwy, różnic w zakresie rodzaju i liczby, obocznych końcówek fleksyjnych i wreszcie — przypadku gramatycznego (przy czym ostatni aspekt ma przyczyny składniowe i mieści się w ramach adaptacji składniowej). Najbardziej typowym rysem tej różnorodności jest odmiana bądź jej brak w przypadku tożsamyh nazw, na co uwagę zwrócił Edward Breza (1992, 152–159). Zdaniem badacza odmienne traktowanie pewnych nazw biblijnych w przekładach dawnych i współczesnych wynikało z przyczyn pozamorfologicznych i morfologicznych. Do tych pierwszych zaliczył: inne podstawy tłumaczenia, odmienne podejścia tłumaczy do kwestii nazw własnych, różnice składniowe oraz inną stylizację zdań, natomiast do drugich: większą częstotliwość występowania w staropolszczyźnie przymiotników dzierżawczych w funkcji przydawki dopełniaczowej, różnice słotwórcze w tworzeniu nazw mieszkańców, wariantywne formy morfologiczne nazw związane z przyswajaniem ich w różnej postaci mianownikowej, historyczne zmiany fleksji polskiej, różnice wynikające z odmieniania bądź nieodmieniania danej nazwy.

W rozważaniach o adaptacji morfologicznej genetycznie obcych nazw w polskiej literaturze historycznojęzykowej można wskazać trzy metody opisu.

Po pierwsze, punktem wyjścia czynione są poszczególne typy zakończeń form obcych (zakończenia w postaci grup spółgłoskowych typu *-us*, zakończenia na *-a*, na *-ia* itd.). Takie rozwiązanie przyjęła M. Malec (1994) w książce na temat przejmowania imion chrześcijańskich do średniowiecznej polszczyzny oraz w kilku innych studiach (w tym w opracowaniu onimii *Rozmyślenia przemyskiego*) (Malec 2000; 2003)¹⁴.

---

¹⁴ Podobnie postąpił też Edward Breza (1992) w artykule na temat odmiany nazw własnych w *Biblii* Jakuba Wujka i *Biblii Tysiąclecia* oraz autor niniejszego opracowania w monografii na temat antroponimii nowotestamentowej (Zarębski 2006a, 108–147).

Po drugie, analizuje się sposoby przyswajania poszczególnych obcych gromad deklinacyjnych (ze względu na podstawowe źródło dawnych zapożyczeń onimicznych — zwykle łacińskich) do polszczyzny, omawiając kolejno efekty adaptacji I deklinacji łacińskiej na *-a*, II na *-um* i *-us*, wreszcie III, do której należały leksemy z różnymi zakończeniami oraz tematami spółgłoskowymi. Na ten sposób zdecydowali się Karol i Zofia Zierhofferowie w monografii dotyczącej adaptacji do polszczyzny geograficznego nazewnictwa zachodnioeuropejskiego (Zierhoffer, Zierhofferowa 2000, 47–61; Zierhofferowie 2007, 239–252).

Po trzecie, punktem wyjścia czyni się niejako produkt finalny mechanizmów adaptacji, czyli nadrzędny podział onimów dyktowany jest rodzimym zestawem paradygmatów. Omawia się wówczas zjawisko włączania do danej polskiej deklinacji (męskiej, żeńskiej, nijakiej) różnych typów nazw własnych. Na ten sposób opisu zdecydowała się Krystyna Siekierska (1974, 214–241) w opisie morfologii onimów w języku Wojciecha Stanisława Chrościńskiego (autora żyjącego na przełomie XVII i XVIII wieku)¹⁵.

Analizując zjawisko adaptacji fleksyjnej toponimów nowotestamentowych w przekładach średniopolskich, zdecydowałem się zastosować rozwiązanie, które łączy w sobie elementy każdego ze wskazanych podejść, przy czym — podobnie jak M. Malec — wychodzę od typów zakończenia toponimów w łacinie i grece, które uznaję za nadrzędne kryterium klasyfikacji. W obrębie poszczególnych grup determinowanych rodzajem zakończenia omawiam zjawisko wchodzenia toponimów do rodzimych paradygmatów fleksyjnych. Sądzę, że dawni tłumacze, włączając nazwę do rodzimej fleksji lub decydując się na rezygnację z tego przystosowania, w głównej mierze sugerowali się właśnie rodzajem zakończenia obcej formy (a nie jej przynależnością do takiej czy innej obcej deklinacji) i możliwościami, jakie ono dawało do takiego przyswojenia. Ten poparty analogią do nazw rodzimych potencjał fleksyjny toponimów nowotestamentowych był i ciągle jest (jak o tym przekonuje obserwacja współczesnych procesów adaptacyjnych) najistotniejszy. Trzeba jednak pamiętać, że — mimo licznych analogii — przyswajanie obcej onimii nie w pełni jest tożsame z adaptacją leksyki apelatywnej, co wynika ze specyfiki warstwy onimicznej (Rzepka, Walczak 1983).

¹⁵ Rozwiązanie to przyjęła również w niektórych swoich pracach M. Malec (1996).

Należy zwrócić uwagę, że nie zawsze rodzaj zakończenia danej nazwy był tożsamy w języku greckim i łacińskim. Każdorazowo sygnalizuję te różnice. Ponadto zdarzało się również, że dana nazwa mogła występować w różnych wariantach morfologicznych już w tekstach źródłowych, wobec czego ślady tych rozbieżności pojawiają się na gruncie przekładowym. Z innych osobliwości dotyczących fleksji toponimii nowotestamentowej trzeba wskazać ponadto: występowanie obocznych końcówek fleksyjnych, które dla polszczyzny XVI-wiecznej (także XVII-wiecznej) nie było czymś wyjątkowym, różnice w zakresie liczby gramatycznej ekwiwalentów tych samych nazw, zjawisko włączania tych samych nazw do różnych paradygmatów, oboczne funkcjonowanie toponimów w postaci nieodmiennej, jak i poddanej rygorom polskiej fleksji, a wreszcie niemożność stwierdzenia odmienności bądź nieodmienności nazwy, wynikającą z braku wystarczających kontekstów składniowych (jak wiadomo, znaczną część toponimów w NT stanowią *hapaks legomena*). Oboczności te występują zarówno na poziomie całej serii translatorskiej (wszystkich ekscerpowanych tekstów), jak i na poziomie tego samego przekładu. Nazwy zestawione, złożone z rzeczownika i przymiotnika, np. *Sarepta Sydońska*, *Góra Oliwna*, odmieniają się w części przymiotnikowej według przymiotnikowej odmiany złożonej¹⁶ (Malec 2003, 371).

2.2.1.1. Nazwy zakończone w łacinie i grece na samogłoskę

Do tej grupy należały przede wszystkim częste geograficzne nazwy greckie i łacińskie zakończone na *-a* (łacińska I deklinacja), które nie sprawiały większych problemów w procesie włączania się do polskiej fleksji. W sposób prawie automatyczny dostosowywały się one do odmiany rzeczowników żeńskich zakończonych na samogłoskę *-a*, choć mogły temu towarzyszyć w zależności od rodzaju głósłki tematycznej różne zjawiska fonetyczne. Ponadto znalazło się tu kilka toponimów spoza I deklinacji łacińskiej, zakończonych na inną spółgłoskę niż *-a*.

---

¹⁶ Nie omawiam fleksji rzeczowników i przymiotników rodzimych, które wystąpiły w roli ekwiwalentów tłumaczeniowych (stanowiących człon nazw zestawionych, deskrypcji czy nazw jednoskładnikowych), np. *morze*, *jezioro*, *góra*, *czerwony* itd. (por. *Morze Czerwone*, *Góra Oliwna*).

a) Odpowiedniki nazw zakończonych w łacinie na -a (w grece na -α lub -η)¹⁷:

Betabara (gr. Βηθαβαρά, łac. *Bethabara*), *Betezda* (gr. Βηθεσδά, łac. *Bethesda*), *Betsajda* (gr. Βηθσαιῖδά, łac. *Bethsaida*), *Betseda* (gr. Βηθζαθά, łac. *Bethesda*, *Bethsatha*), *Dalmanuta* (gr. Δαλμανουθά, łac. *Dalmanutha*), *Gabata* (gr. Γαββαθά, łac. *Gabbatha*), *Gazy* (gen. sg.) (gr. Γάζα, łac. *Gaza*), *Golgota* (gr. Γολγοθᾶ, łac. *Golgotha*), *Gomora* (gr. Γόμορρα, łac. *Gomorra*), *Jerozolima* (gr. Ἱεροσόλυμα, łac. *Hierosolyma*, *Ierosolyma*), *Juda* (gr. Ἰούδα, łac. *Iuda*), *Kany* (gen. sg.) (gr. Κανά, łac. *Cana*), *Kauda* / *Klauda* (gr. Κλαύδη, łac. *Cauda*), *Krety* (gen. sg.) (gr. Κρήτη, łac. *Creta*), *Lidda* (gr. Λύδδα, łac. *Lydda*), *Listry* (gen. sg.) (gr. Λύστρα, łac. *Lystra*), *Magdala* (gr. Μαγδάλᾶ, łac. *Magdala*), *Miry* (gen. sg.) (gr. Μύρα, łac. *Myra*), *Patara* (gr. Πάταρα, łac. *Patara*), *Ramie* (loc. sg.) (gr. Ραμά, łac. *Rama*), *Rzym* (gr. Ρώμη, łac. *Roma*), *Salaminy* (gen. sg.) (gr. Σαλαμίς, łac. *Salamina*)¹⁸, *Sarepty* / *Sarefty* (gen. sg.) (gr. Σάρεπτα, łac. *Sarepta*), *Smirny* (gen. sg.) (gr. Σμύρνα, łac. *Smyrna*), *Syna* / *Sinaj* (gr. Σινᾶ, łac. *Sina*), *Talasa* (gr. Θάλασσα, łac. *Thalassa*), *Tesaloniki* (gen. sg.) (gr. Θεσσαλονίκη, łac. *Thessalonica*).

Formy te odmieniały się w większości jak rodzime rzeczowniki żeńskie samogłoskowe twar-dotematowe:

- **nom. sg.:** *Betsajda* (Sz, L, Brz, Cz, W*, Wu*, G) (Łk 9,10), *Gomora* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Jud 1,7), *Jerozolima* (Sz, B, Cz, W, Wu) (Mt 2,3; 3,5; Ga 4,26), *Lidda* (Mu, Sz, L, Brz, Cz, W, Wu, G) (Dz 9,38); wyłącznie w nom. sg.: *Betezda* (Brz, B, Cz, W*, Wu*, G) (J 5,2), *Betseda* (L) (J 5,2), *Betsajda* (Sz, W, Wu) (J 5,2), *Gabata* (Mu, Sz, L, Brz, Cz, W, Wu, G) (J 19,13), *Golgota* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Mt 27,33), *Kauda*, *Klauda* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, W*, Wu*, Wu, G) (Dz 27,16),
- **gen. sg.:** *Betawary* (Cz*) (J 1,28), *Betsajdy* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu) (Mk 8,22; J 12,21), *Gazy* (Mu, Sz, L, B) (Dz 8,26), *Gomorry* (Mu, Cz*, G) (2 P 2,6), *Jerozolimy* (Sz, B, Cz, W, Wu) (Mt 2,1; Mk 7,1), *Judy* (Mu, Sz, Brz, B, Cz) (Hbr 8,8; Mk 3,7), *Kany*, *Chany* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (J 4,46; 21,2), *Krety* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Dz 27,7; 27,13; 27,21), *Listry* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Dz 14,6; 14,21), *Miry* (Mu, Brz, B, Cz, G)

¹⁷ Jeśli w materiale nie wystąpiła forma mianownikowa, podaję jedną z form przypadków zależnych (tak też w dalszym ciągu). W części poświęconej fleksji wskazuję tylko niektóre lokalizacje. Pełny wykaz zob. SNG. Uwzględniłam natomiast wszystkie wyekscerpowane formy fleksyjne.

¹⁸ W tym przypadku polskie warianty tłumaczeniowe kontynuują postać łacińską (forma grecka to nazwa żeńska o zakończeniu spółgłoskowym w mianowniku, odmieniająca się z rozszerzeniem tematu) (zob. rozdz. II.2.2.1.2.).

- (Dz 27,5), *Patary* (Sz, L, Cz, W, Wu, G) (Dz 21,1), *Salaminy* (Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu) (Dz 13,5), *Sarefty* (B) / *Sarepty* (Mu, Sz, L, Brz, Cz, W, Wu, G) (Łk 4,26), *Smirny* (Mu, Sz, B, Cz, W, G) (Ap 1,11), *Tesaloniki* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Dz 17,1; 17,13; 2 Tm 4,10),
- **dat. sg.:** *Betsajdzie* (B, G) (Mk 6,45), *Gazie* (Brz, Cz, W, Wu, G) (Dz 8,26), *Gomorze* (Mu, L, Brz, Cz, W, Wu, G) (Rz 9,29), *Krecie* (Sz, L) (Dz 27,7), *Liddzie* (B) (Dz 9,38),
  - **acc. sg.:** *Jerozolimę* (Sz, B) (Mt 5,35; Ap 21,2), *Judę* (Brz, Cz) (J 4,3), *Klaudę* (Mu) (Dz 27,16), *Kretę* (Mu, Brz, Cz, W, Wu, G) (Dz 27,7),
  - **instr. sg.:** *Betsajdą* (Mu, B) (Łk 9,10), *Jerozolimą* (Cz, W) (Ga 4,25),
  - **loc. sg.:** *Betabarze* (Mu, Sz*, L*, B, W*, G) (J 1,28), *Jerozolimie* (B) (Łk 2,25), *Judzie* (Brz, Cz) (Mt 2,22), *Kanie*, *Chanie* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (J 2,1; 2,11), *Krecie* (Brz, Wu) (Dz 27,12; Dz 27,13), *Liddzie* (Mu, Sz, L, B, Cz, W, G, Wu) (Dz 9,32; 9,35) (Dz 9,32; 9,35), *Listrze* (Brz, Cz, W, Wu, G) (Dz 14,8; 2 Tm 3,11), *Ramie* (Mu*, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Mt 2,18), *Salaminie* (Mu, G) (Dz 13,5), *Smirnie* (Brz, Wu) (Ap 1,11), *Tesalonice* (Mu, Sz, L, Brz, B, Wu) (Dz 17,13; Flp 4,16),
  - **voc. sg.:** *Betsajdo* (Mu, B, Cz, W, Wu, G) (Łk 10,13; Mt 11,21), także z końcówką równą nom. sg. *Betsajda* (Sz, L, Brz) (Łk 10,13).

W kilku formach wystąpiły końcówki charakterystyczne dla żeńskiej samogłoskowej odmiany miękкотematowej:

- **nom. sg.:** *Magdala* (Mu, Brz, Cz) (Mt 15,39),
- **gen. sg.:** *Mirej* (W*, Wu*) (Dz 27,5), *Smirnej* (L) (Ap 1,11),
- **loc. sg.:** *Lidyji* (Brz) (Dz 9,32),
- **voc. sg.:** *Betsajde* (Sz) (Mt 11,21),

co byłoby o tyle istotne, że na przykład w odniesieniu do końcówki *-ej* w gen. sg. świadczy o rozszerzaniu jej zasięgu w polszczyźnie XVI wieku (Kowalska 1973, za: Migdał 1999, 125–126). Odnotowano również formy loc. pl., także z końcówkami równoległymi: *Listrzech* (B, Brz, Cz, G) (2 Tm 3,11; Dz 16,2) / *Listrach* (Mu, Sz, L, Wu) (Dz 14,8; 16,2)¹⁹.

¹⁹ Nazwa ta w grece mogła występować w sg. lub pl. (VGDH).

Według paradygmatu męskiego odmienia się nazwa *Rzym*:

- **gen. sg.** *Rzyma* (Sz, L, Brz, B, Cz) (Dz 28,4; 18,2) / *Rzymu* (Mu, Sz, L, Brz, Cz, W, Wu, G) (Dz 18,2; 28,14; 28,16),
- **acc. sg.** *Rzym* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Dz 19,21),
- **loc. sg.** *Rzymie* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Dz 23,11).

Tylko w nom. sg. występują formy: *Syna* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Dz 7,38; 7,30), *Syna*²⁰ (Wu, G) (Ga 4,24; 4,25), *Talasa* (Sz, L, W) (Dz 27,8). Jako nieodmienne w funkcji przypadków zależnych pojawiły się następujące warianty: w funkcji gen. sg. *Dalmanuta* (Mu, Sz, Brz, Wu) (Mk 8,10), *Patara* (Brz) (Dz 21,1), *Juda* (Sz, L, Brz, Cz, W, Wu, G) (Mt 2,1; Hbr 7,14; Ap 5,5), w funkcji dat. sg. *ku Juda* (Brz) (Łk 2,4), zaś w funkcji loc. sg. *Betabara* (Brz, Cz) (J 1,28), *po Juda* (Brz, Cz) (Łk 7,17). Za nieodmienny uznaję wariant *Patar* (Mu, B) (Dz 21,1), który można również interpretować jako formy gen. pl.

b) Odpowiedniki nazw grecko-łacińskich zakończonych na *-ia*:

Achaja (gr. Ἀχαΐα, łac. Achaia), *Adryjej* (loc. sg.) (gr. Ἀδρία, łac. Adria, *Hadria*), *Aleksandryjej* (gen. sg.) (gr. Ἀλεξάνδρεια, łac. Alexandria), *Antyjochejej* (gen. sg.) (gr. Ἀντιόχεια, łac. Antiochia), *Atalijej* (gen. sg.) (gr. Ἀτταλεία; łac. Attalia), *Arabijej* (gen. sg.) (gr. Ἀραβία, łac. Arabia), *Babilonija* (gr. Βαβυλών, łac. Babylonia), *Betania* (gr. Βηθανία, łac. Bethania), *Bitynijej* (gen. sg.) (gr. Βιθυνία, łac. Bithynia), *Cylicyjej* (gen. sg.) (gr. Κιλικία, łac. Cilicia), *Dalmacyjej* (gen. sg.) (gr. Δαλματία, łac. Dalmatia), *Fenicyjej* (gen. sg.) (gr. Φοινίκη, łac. Phoenicia)²¹, *Filadelfijej* (gen. sg.) (gr. Φιλαδέλφεια; łac. Philadelphia), *Frigijej* (gen. sg.) (gr. Φρυγία, łac. Phrygia), *Galacyjej* (gen. sg.) (gr. Γαλατία, łac. Galatia), *Grecyjej* (gen. sg.) (gr. Ἑλλάς, łac. Graecia), *Hiszpanijej* (gen. sg.) (gr. Σπανία, łac. Hispania), *Italijej* (gen. sg.) (gr. Ἰταλία, łac. Italia), *Karadocyjej* (gen. sg.) (gr. Καππαδοκία, łac. Cappadocia), *Libijej* (gen. sg.) (gr. Λιβύη, łac. Libia)²², *Licyjej* (gen. sg.) (gr. Λυκία, łac. Licia), *Likaonie* (gen. sg.) (gr. Λυκαονία, łac. Lycaonia), *Macedonija* (gr. Μακεδονία, łac. Macedonia), *Mezopotamijej* (gen. sg.) (gr. Μεσοποταμία, łac. Mesopotamia), *Myzyjej* (gen. sg.) (gr. Μυσία, łac. Mysia), *Pamfilijej* (gen. sg.) (gr. Παμφυλία, łac. Pamphylia), *Pizydyjej* (loc. sg.) (gr. Πισιδία, łac. Pisidia), *Samaryja* (gr. Σαμάρεια, łac. Samaria), *Samotraki* (gen. sg.) (gr. Σαμοθράκη, łac. Samothracia)²³, *Seleucyjej* (gen. sg.) (gr. Σελεύκεια, łac. Seleucia), *Syryjej* (gen. sg.) (gr. Συρία, łac. Syria).

²⁰ Postać ta kontynuuje formę hebrajską.

²¹ Postać gr. zakończona na -η.

²² Postać gr. zakończona na -η.

²³ Postać gr. zakończona na -η.

W genetycznie obcych nazwach żeńskich z wygłosem tematu na *-i* (zakończonych na *-ia*), które stanowiły bardzo rozpowszechniony typ obejmujący liczne toponimy także pozabiblijne (Zierhoffer, Zierhofferowa 2000, 48–49), wygłosowa grupa była przejmowana w okresie od średniowiecza po wiek XIX jako *-ija/-yja*²⁴ (Safarewicz 1969, za: Malec 1994, 160; Moszyńska 1975, 25–27; Weiss-Brzezina 1986), choć ówczesna pisownia tego nie odzwierciedlała (Chotkowska 1996). Umożliwiało to automatyczne włączanie tych form do żeńskiej samogłoskowej deklinacji miękkotematowej:

- **nom. sg.:** *Achaija* (B) (Rz 15,26), *Betanija* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, Wu, W, G) (J 11,18), *Macedonija* (B) (Rz 15,26), *Samaryja* (Mu, Sz, L, Brz, B, W, Wu, G) (Dz 8,14); tylko w postaci nom. sg. wystąpiły: *Babilonija* (B, Cz, W, Wu) (Ap 14,8; 16,19),
- **gen. sg.**
końcówka *-ej* (też w formie z podwyższoną samogłoską *-yj*): *Achajej* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Dz 18,27; 1 Kor 16,15) / *Achaij* (B) (Rz 16,5), *Aleksandryjej* (L, Brz, W, Wu, G) (Dz 18,24), *Antyjochej*, *Antyjochej*²⁵ (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Dz 6,5; 11,19; Dz 14,19) / *Antyjochij* (B) (Dz 11,19), *Arabijej* (Mu, Sz, L, Brz, Cz, W, Wu, G) / *Arabij* (B) (Ga 1,17), *Atalijej* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G), *Betanijej* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, Wu, G) (Mt 21,17; Mk 11,1) / *Betani* (B) (Mt 21,17; Łk 19,29; 24,50; J 12,1), *Bitynijej* (Mu, Sz, L, Brz, W, Wu, G) (Dz 16,7), *Cylicyjej* (Mu, Sz, L, Brz, Cz, W, Wu, G) (Dz 22,3; 23,34), *Dalmacyjej*, *Dalmatyjej* (Mu, Sz, L, Brz, Cz, W, Wu, G) / *Dalmacij* (B) (2 Tm 4,10), *Fenicyjej* (Brz, B, W, Wu, G) (Dz 11,19; 21,2) / *Fenicij* (B) (Dz 11,19), *Filadelfijej* (Mu, Sz, L, Brz, W, Wu, G) (Ap 1,11) / *Filadelfij* (B) (Ap 1,11), *Frygijej* (L) (Dz 16,6), *Galacyjej* (Sz, L, Brz, Cz, W, Wu, G) (1 Kor 16,1; 2 Tm 4,10), *Galatyjej* (Wu) (Ga 1,2) / *Galacij* (B) (2 Tm 4,10), *Grecyjej* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Dz 20,2), *Italijej* (B) (Dz 18,2; 27,1), *Kapadocyjej* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, Wu, G) (Dz 2,9), *Libijej* (Mu, Sz, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Dz 2,10), *Licyjej* (Mu, Sz, L, Brz, Wu) (Dz 27,5), *Likaonijej* (Sz) (Dz 14,6), *Macedonijej* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (2 Kor 7,5), *Makedonijej* (Cz) (1 Tm 3,11) / *Macedonij* (B)

²⁴ Pisownia druków z okresu średniopolskiego nie oddaje tej właściwości.

²⁵ W zapisie pominięto wykładnik miękkości, co należy uznać albo za pomyłkę, albo każe interpretować formę jako twar-dotematową.

(2 Kor 7,5), *Mezopotamijej* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu) (Dz 2,9), *Myzyej* (Mu, Sz, L, Brz, Cz, Wu, G) (Dz 16,7) / *Myzyj* (B) (Dz 16,7), *Pamfilijej* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Dz 14,24; Dz 2,10) / *Pamfilij* (B) (Dz 2,10), *Samaryjej* (Mu, Sz, L, Brz, W, Wu, G) (Łk 17,11; Dz 8,5) / *Samaryj* (B) (J 4,7), *Samotracyjej* (Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Dz 16,11), *Seleucyjej*, *Selewcyjej* (Mu, Sz, L, Brz, Cz, W, G) / *Selewkij* (B) (Dz 13,4), *Syryjej* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Dz 21,3; Dz 18,18),

końcówki oboczne w odniesieniu do wariantów tej samej nazwy: *Hiszpanijej* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Rz 15,24; 15,28) / *Hiszpanije* (B) (Rz 15,24),

- **dat. sg.:** *Achajej* (Mu, Sz, L, G) (Rz 15,26), *Macedonijej* (Mu, Sz, L, Brz, Cz, B, W, Wu, G) (1 Tes 1,7; Rz 15,26), *Makedonijej* (Cz) (1 Tes 1,7),
- **acc. sg.:** *Achajq* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Dz 19,21), *Bitynijq* (Cz) (Dz 16,7), *Cylicyjq* (Sz, B, Cz, W, Wu, G) (Dz 15,41), *Fenicyjq* (B, W, Wu, G) (Dz 15,3), *Frygijq* (Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Dz 16,6; 18,23), *Macedonijq* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Dz 19,21), *Myzyjq* (Mu, Sz, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Dz 16,8), *Pizydyjq* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Dz 14,24), *Samaryjq* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (J 4,4; Dz 15,3), *Syryjq* (Sz, B, Cz, W, Wu, G) (Dz 15,40),
- **instr. sg.:** *Pamfilijq* (Brz) (Dz 27,5),
- **loc. sg.:** *Achajej* (Mu, Sz, L, Brz, Cz, W, Wu, G) / *Achaij* (B) (2 Kor 1,1), *Adryjej* (Wu) / *Adryj* (B) (Dz 27,27), *Antyjochijej*, *Antyjochej*²⁶ (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Dz 11,26; 13,1) / *Antyjochij* (B) (Dz 11,26), *Arabijej* (Mu, Sz, L, Brz, Cz, W, Wu, G) / *Arabij* (B) (Ga 4,25), *Betanijej* (Mu, Sz, L, Brz, Cz, W, Wu, G) / *Betanij* (B) (Mk 14,3), *Bitynijej* (Mu, Sz, L, Brz, Cz, W, Wu, G) (1 P 1,1), *Cylicyjej* (Mu, Sz, L, Brz, Cz, W, Wu, G) (Dz 15,23), *Filadelfijej* (Mu, Sz, Cz) (Ap 3,7) / *Filadelfij* (B) (Ap 3,7), *Frygijej* (Mu, Sz, L, Brz, Cz, W, Wu, G) (Dz 2,10; 18,23) / *Frygij* (B) (Dz 2,10), *Galacyjej* (Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (1 P 1,1) / *Gala-tyjej* (Mu) (1 P 1,1), *Kapadocyjej* (L, Brz, B, W, Wu, G) (1 P 1,1), *Likaonijej* (Mu) (Dz 14,6), *Macedonijej* (Mu, Sz, L, Brz, B, W, Wu, G) (1 Tes 1,8), *Makedonijej* (Cz) (1 Tes 1,8), *Mezopotamijej* (Mu)

²⁶ Brak oznaczenia miękkości spółgłoski tematycznej może być rezultatem pomyłki.

(Dz 2,9; 7,2) / *Mezopotamij* (B) (Dz 7,2), *Pamfilij* (Sz, L, Brz, Cz) (Dz 13,13), *Pizydyj* (Mu) (Dz 13,14) / *Pizydyj* (Brz) (Dz 13,14), *Samaryj* (Mu, Sz, L, Brz, Cz, W, Wu, G) (Dz 1,8; 8,9; 9,31) / *Samaryj* (B) (Dz 1,8), *Syryj* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Mt 4,24; Dz 15,40).

W podtypie twar-dotematowym mieszczą się te warianty, które zostały wyprowadzone bezpośrednio od postaci greckich nazw:

- **gen. sg.** *Feniki* (Mu, Sz, L, W, Wu) (Dz 21,2), *Samotraki* (Mu) (Dz 16,11),
- **acc. sg.** *Fenikę* (Mu, Cz) (Dz 15,3).

Obca nazwa gr. *Φοινίκη*, łac. *Phoenicia* okazała się dla tłumaczy także na tyle problematyczna, że pozostawili ją w postaci nieodmiennej. *Indeclinabilia* zostały użyte w funkcji gen. sg. *Fenice* (Brz) (Dz 21,2) i acc. sg. *Fenicen* (Sz, L, Brz) (Dz 15,3) (przeniesiono obcą postać przypadku zależnego, przy czym wygłosowe *-n* uległo redukcji w formie *Fenice* być może wskutek pomyłki).

W zakresie odmiany obcych nazw zakończonych na *-ia* uwagę zwraca występowanie form obocznych w przekładzie Budnego, w którym w gen. i loc. sg. obok końcówki *-ej* występuje jej fonetyczny wariant *-yj*, np. gen. sg. *Antyjochij* (Dz 14,19) / *Antyjochij* (Dz 11,19), *Betani* (J 11,1) / *Betani* (Mt 21,17), *Fenicyj* (Dz 21,2) / *Fenicij* (Dz 11,19), *Macedonij* (Dz 19,22) / *Macedonij* (2 Kor 7,5), loc. sg. *Antyjochij* (Dz 15,23) / *Antyjochij* (Dz 11,26). Przekład B jako jedyny ma również wariantywnie formy gen. sg. toponimu *Hiszpania*: z końcówką *-ej* i starszą nieznaną toponimii innych tłumaczeń końcówką *-e*. Końcówka *-ej* dominowała w XVI wieku w dopełniaczu rzeczowników obcego pochodzenia na *-ija*, *-yja* (Migdał 1999, 127).

c) Odpowiedniki nazw łacińskich zakończonych na *-ea*:

*Lasea*²⁷ (gr. *Λασέα*, *Λασαία*, łac. *Lasaia*), *Arymatej* (gen. sg.) (gr. *Ἀριμαθαία*, łac. *Arimathaea*), *Berej* (gen. sg.) (gr. *Βέροια*, łac. *Beroea*), *Cezarej*, *Cezarej* (gen. sg.) (gr. *Καισάρεια*, łac. *Caesarea*), *Galilea* (gr. *Γαλιλαία*, łac. *Galilaea*), *Idumeej* (gen. sg.) (gr. *Ἰδουμαία*, łac. *Idumea*), *Iturej* (gen. sg.) (gr. *Ἰτουραία*, łac. *Ituraea*), *Ladycej* (gen. sg.) (gr. *Λαοδίκη*, łac. *Laodicea*).

Toponimy zakończone w łacinie na *-ea* miały w polskiej odmianie wstawną jotę między samogłoskami, co nie zawsze jest widoczne w grafii tak zapisów średniowiecznych (Malec 2003, 371), jak i druków

²⁷ Nazwa kontynuuje obocznie występującą w źródłach formę *Λασέα* (gr.) (łac. *Lasea*) (SWB).

średniopolskich. Obce, nieznane dawnej polszczyźnie połączenie dwóch samogłosek w celach przystosowawczych do rodzimej fonetyki uległo modyfikacji, w wyniku której doszło do prejotacji samogłoski rozpoczynającej sylabę. Prejotacja ta — jak wspomniano — nie była zwykle widoczna, np. *Galilea*, lub tylko wyjątkowo widoczna w formie mianownika, częściej zaś ujawniała się w formach przypadków zależnych, wskazując na odmianę miękkotematową. Ów zabieg adaptacyjny zachodził regularnie także w genetycznie obcej leksyce (w tym *proprialnej*) pozabiblijnej (Moszyńska 1975, 18–19; Zierhoffer, Zierhofferowa 2000, 48). W gen. sg. nazw na *-ea* obserwujemy końcówki oboczne: najpowszechniejszą *-ej* (również w wariantcie fonetycznym *-yj*), *-e* oraz *-i*, np. *Cezarej*, *Cezaryj*, *Cezaree*, *Cezary*, co może świadczyć o pewnym XVI-wiecznym, przekładowym „chaosie fleksyjnym”, jak to określa Izabela Winiarska-Górska (*Fleksja*, 7)²⁸.

Wobec tego, co wyżej powiedziano na temat niekonsekwentnego zaznaczania joty wśród toponimów zakończonych na *-ea*, ekwiwalenty tłumaczeniowe nazw tej grupy weszły do żeńskiej deklinacji samogłoskowej miękkotematowej:

- **nom. sg.:** *Galilea* (Mu, Brz, B, Cz, G, Wu) (Mt 4,15), tylko w nom. sg.: *Lasaea*, *Lasea* (Mu, Brz, B, Cz, W*, Wu*, G) (Dz 27,8),
- **gen. sg.:** *Arymatej* (B) (Mt 27,57; J 19,38), *Arymatejey* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Łk 23,51) / *Arimateji* (Mu) (J 19,38), *Berej*, *Beroej* (Sz, L, Cz, G), *Berejey* (Mu) (Dz 17,10) / *Bereje* (B, W, Wu) (Dz 17,10), *Cezareij* (Sz, L, Brz, Cz, W, Wu, G) (Mt 16,13; Mk 8,27; Dz 18,22), *Cezarejey* (Brz, Cz, W, Wu) (Dz 9,30; 12,19; 23,33), *Cezaryjey* (Mu, Sz, L, B, Brz, Cz, W, Wu, G) (Mk 8,27; Dz 8,40; 11,11; 25,1) / *Cezaryj* (B) (Dz 9,30) / *Cezary* (B) (Dz 12,19) / *Cezaree* (Sz) (Mt 16,13), *Galileej* (Sz, B) (Mt 17,22; 19,1), *Galilej* (Mu) (Mt 2,22), *Galilejey* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Mt 17,22) / *Galileje* (B) (Mt 3,13; 4,12; 4,25), *Idumeej* (Sz), *Idumejey* (L, B, Brz, Cz, W, Wu, G) / *Idumeij* (Mu) (Mk 3,8), *Iturejey* (Mu), *Ituryjey* (Sz, L) (Łk 3,1), *Laodyceji* (Mu) (Kol 4,15), *Laodycej* (Brz, G) (Ap 1,11), *Laodycejey* (Sz, L, Brz, Cz, Wu) (Kol 4,16; Ap 1,11) / *Laodykij* (B) (Ap 1,11),
- **dat. sg.:** *Galilejey* (Brz) (Łk 2,39),
- **acc. sg.:** *Galileq* (Mu, Sz, B, Cz, W, Wu, G) (Mt 4,23; Mk 9,30), *Galilejq* (L, Brz, G) (Mk 9,30; Łk 17,11),

²⁸ Analogiczne wnioski płyną z opracowań J. Migdał (1999, 124–127) i T. Lisowskiego (1999, 157–161).

- **loc. sg.:** *Berej* (Brz, B, Cz, G), *Berejej* (Mu, W, Wu) (Dz 27,13), *Cezaryjej*, *Cesarej*, (Mu, Sz, L, Brz, Cz, W, Wu, G) (Dz 10,1; 25,4), *Cezarejej* (Cz, W, Wu) (Dz 10,1) / *Cezarij* (B) (Dz 10,1; 25,4), *Galilejej* (Mu, L, Brz, Cz, W, Wu, G) (Dz 9,31), *Galileej* (Sz) (Łk 3,1; Dz 9,31), *Laodycej* (Mu, Sz, B, Brz, W, G) (Kol 2,1; 4,13), *Laodycejej* (Brz, Cz, W, Wu), *Laodycyjej* (Sz, L) (Kol 4,13; Kol 2,1), *Laodykiejej* (Cz*) (Ap 3,14).

Formy gen. sg. *Laodyki* (Cz) (Ap 1,11), loc. sg. *Berze* (L) (Dz 17,13) mają końcówki charakterystyczne dla odmiany twar-dotematowej, natomiast za *indeclinabilia* wypada uznać warianty *Beroe* (Sz) (Dz 17,13), *Berea* (Brz) (Dz 17,10), które wystąpiły w funkcji gen. sg.

d) Odpowiedniki nazw grecko-łacińskich zakończone na inne samogłoski:

Nazwy grecko-łacińskie zakończone w łacinie na -e oraz -i:

Betfage (gr. Βηθφαγή, łac. *Bethphage*), *Cyrene* (gr. Κυρήνη, łac. *Cyrene*), *Derbe(n)* (gr. Δέρβη, łac. *Derbe*), *Getsemane* (gr. Γεθσημανή, łac. *Gethsemani*), *Joppe(n)* (gr. Ἰόππη, łac. *Ioppe*), *Melita* / *Malta* (gr. Μελίτη, łac. *Melite*)²⁹, *Mitylena* (gr. Μιτυλήνη, łac. *Mitylene*), *Neftali(m)* (gr. Νεφθαλείμ, łac. *Nephthali*), *Niniwe(n)* (gr. Νινευί, łac. *Ninive*), *Perge(n)* (gr. Πέργη, łac. *Perge*), *Salmona* (gr. Σαλμώνη, łac. *Salmona*) (zob. Breza 1992, 157).

Warianty nazw tej grupy zazwyczaj odmieniają się według żeńskiej deklinacji samogłoskowej

twar-dotematowej:

- **nom. sg.:** *Malta* (W*) (Dz 28,1), *Melita* (Brz, W*, G) (Dz 28,1),
- **gen. sg.:** *Betfagi* (Mu, B, Cz, W, W*) (Mk 11,1; Łk 19,29), *Bitsfagi* (Cz*) (Mt 21,1; Mk 11,1), *Cyreny* (Mu, Sz, L, Cz, W, Wu, G) (Dz 2,10; 11,20), *Kirynty* (B) (Dz 2,10), *Derbeny* (B) (Dz 14,20), *Derby* (Mu, B, Wu, G) (Dz 14,6; 16,1), *Joppy* (Mu, Sz, L, B, W, Wu, G) (Dz 10,32), *Mityleny* (Mu, Sz, L, Brz, Cz, W, Wu, G) (Dz 20,14), *Pergi* (Mu, Brz, Cz, W, Wu, G) (Dz 13,13), *Salmony* (Mu, Sz, L) (Dz 27,7),
- **dat. sg.:** *Cyrenie* (Brz) (Dz 2,10),
- **acc. sg.:** *Pergę* (W, Wu) (Dz 13,14),
- **instr. sg.:** *Maltą* (Wu*) (Dz 28,1), *Melitą* (Mu, B, Wu) (Dz 28,1), *Mityleną* (W) (Dz 28,1),

²⁹ Nazwa występowała w formach obocznych *Melita* / *Malta*. Postać *Malta* weszła do polszczyzny za pośrednictwem języka włoskiego (Breza 1992, 154; Zierhoffer, Zierhofferowa 2000, 73, 103).

- **loc. sg.:** *Cyrenie* (L) (Dz 2,10), *Joppie* (Mu, Sz, L, B, W, Wu, G) (Dz 9,36), *Perdze* (Mu) (Dz 14,25), *Perdzie* (B) (Dz 14,25),

miękkotematowej:

- **gen. sg.:** *Betfai* (B) (Mk 11,1), *Betfali* (Mu) (Łk 19,29), *Pergij* (B) (Dz 13,13),
- **loc. sg.:** *Pergiej* (W, Wu, G) (Dz 14,25),

lub męskiej:

- **gen. sg.:** *Derbena* (B, W) (Dz 14,6), *Pergu* (L) (Dz 13,14), *Salmona* (B) / *Salmonu* (Brz, Cz, W, Wu, G) (Dz 27,7), *Neftalima* (Mu, Sz) (Mt 4,13),
- **loc. sg.:** *Cyrenu* (Sz) (Dz 2,10).

Wyłącznie w funkcji nom. sg. użyto wariantywnych form uzależnionych odpowiednio od źródła greckiego: *Getsemane* (Brz, Cz, G) (Mt 26,36) lub łacińskiego: *Getsemani*, *Betsemani* (Mu, Sz, L, B, W, Wu) (Mt 26,36), też *Mitylene* (Sz, L) (Dz 28,1).

Jako *indeclinabilia* w roli gen. sg. wystąpiły warianty: *Betfage* (Sz, L, Brz, Cz, G) (Łk 19,29), (L, Wu) (Mt 21,1), *Cyrene* (Mu) (Mt 27,32), *Derben* (Sz, L, Brz, Cz, Wu) (Dz 14,20), *Joppe* (Sz, L, Brz, Cz) (Dz 9,36; 10,23), *Joppen* (L, Brz, Cz) (Dz 10,8), *Joppa* (B) (Dz 9,38), *Neftali* (Brz), *Neftalim*³⁰ (Sz, L, Wu) (Mt 4,13; 4,15), *Niniwe* (Brz), *Niniwen* (Mu) (Mt 12,41), *Pergen* (Sz, L) (Dz 13,13), w roli loc. sg.: *w Perge* (Cz), *Pergen* (Sz, L, Brz) (Dz 14,25). Część z nich to przeniesione formy obcych przypadków zależnych: *Derben*, *Joppen*, *Neftalim*, *Niniwen*, *Pergen*, które stanowić mogą postać wyjściową (mianownikową) na gruncie polskim. W konsekwencji odmieniają się jak rzeczowniki męskie: *Derben*, *Derbena*, *Neftalim*, *Neftalima*, rzadziej żeńskie: *Derbeny* (zob. Breza 1992, 157). Formy męskie urabiane były też bezpośrednio od obcych postaci wyjściowych, np. *Pergu*, *Salmonu* / *Salmona*. Jako męska forma gen. sg. z końcówką *-a* i tematem *Jopp-* (a nie jako *indeclinabile*) mógłby też być interpretowany ekwiwalent (*do*) *Joppa* z przekładu B, co pozostawałoby w zgodzie z postulatami autora przekładu, zakładającymi przystosowywanie fleksyjne wszystkich obcych nazw (Moszyński 1994, 406; 1997, 188). Na podobnych zasadach za męską twar-dotematową uznają również obecną jedynie w B formę (*do*) *Mitylena* (B) (Dz 20,14).

³⁰ Nazwa *Neftali* ma charakter eponimiczny, oznacza bowiem w *Biblii* syna Jakuba i Bilhy, pokolenie Neftalitów i jego terytorium (BNOT). Została też ujęta w opracowaniu antropimów nowotestamentowych (Zarębski 2006a, 125–126; SNOZ).

Nazwy grecko-łacińskie zakończone na -o

Należy tu wyłącznie nazwa *Hijerycho*, *Jericho* (gr. *Ἱερειχώ*, łac. *Iericho*), która w ekscerpowanych przekładach (także w obrębie tego samego tekstu) odmienia się jak polskie rzeczowniki twar-dotematowe na -o rodzaju nijakiego (analogicznie we wcześniejszym *Rozmyśłaniu przemyskim*; zob. Malec 2003, 371):

- **gen. sg.:** *Ijerycha*, *Hijerycha* (Mu, Sz, L, Brz, Cz, W, Wu, G) (Łk 10,30),
- **dat. sg.:** *Ijerychu* (Brz, Cz, Wu, W) (Łk 18,35),
- **acc. sg.:** *Ijerycho*, *Hijerycho* (Mu, Sz, L, W, Wu, G) (Łk 19,1),
- **loc. sg.:** *Ijerychu*, *Hijerychu* (Mu*, Cz) (Łk 19,1)

lub pozostaje nieodmienna; por. odmianki w funkcji gen. sg. *Ijerycho*, *Hijerycho* (Mu, Sz, Brz, Wu) (Mt 20,29). W przekładzie B doszło do przejęcia obcego przypadku zależnego (w funkcji acc. sg.) *Jerychon* (Łk 19,1), który stał się tematem fleksyjnym dla formy gen. sg.: *Jerychona* (Mt 20,29) (odmieniającej się według paradygmatu męskiego).

2.2.1.2. Nazwy zakończone w łacinie i grece na spółgłoskę

Nazwy geograficzne zakończone w łacinie i grece na spółgłoskę przez autorów ekscerpowanych przekładów były przejmowane zasadniczo na trzy sposoby: 1) z przejściem całej formy obcej, która na polskim gruncie stawała się tematem fleksyjnym, np. *Babilon*, *Babilonu* (gr. *Βαβυλών*, łac. *Babylon*); 2) z odrzuceniem obcych zakończeń, po czym taka skrócona forma pełniła funkcję tematu fleksyjnego dla form przypadków zależnych, np. *Cypr*, *Cypru* (gr. *Κύπρος*, łac. *Cyprus*); 3) z przejściem formy obcego przypadku zależnego, która w tekstach przekładowych mogła się pojawić w roli jakiegokolwiek rodzimego przypadku zależnego (także innego niż to narzucała podstawa tłumaczenia), np. *Dekapolim* (Cz, Brz) (gr. *Δεκάπολις*, łac. *Decapolis*), lub mogła zostać uznana za formę wyjściową dla rodzimych form deklinacyjnych, np. *Asson*, *Assona*, *Assonu*, *As(s)onie* (gr. *Ἄσσος*, łac. *Assus*).

Przejmowanie formy obcej w roli pełnego tematu fleksyjnego dla form rodzimych ilustrują przykłady: *Aenon*, *Enon* (gr. *Αἰνών*, łac. *Ainon*), *Areopagus* (gr. *Ἀρείος Πάγος*, *Ἀρειοσπάγος*, łac. *Areopagus*), *Acheldemach* (gr. *Ἀκελδαμά*, *Ἀκελδαμάχ*, łac. *Haceldamach*), *Armagedon* (gr. *Ἀρμαγεδδών*, łac. *Harmagedon*), *Babilon* (gr. *Βαβυλών*, łac.

Babylon), *Betle(h)em* (gr. Βηθλέεμ, łac. *Bethlehem*), *Cedron* / *K(i)edron* (gr. Κεδρών, łac. *Cedron*), *Charan* (gr. Χαρράν, łac. *Charran*), *Dekapolis* (gr. Δεκάπολις, łac. *Decapolis*), *Eufrates* (gr. Εὐφράτης, łac. *Euphrates*), *Efrem* / *Efraim* (gr. Ἐφραΐμ, łac. *Ephrem*), *Emaus* (gr. Ἑμμαοῦς, łac. *Emmaus*), *Genezaret* (gr. Γεννησαρέτ, łac. *Gene-sareth*), *Izrael* (gr. Ἰσραήλ, łac. *Israel*), *Jerozolim* / *Jeruzalem* (gr. Ἱερουσαλήμ, łac. *Hierusalem*, *Ierusalem*), *Kafarnaum* / *Kapernaum* (gr. Καπερναοῦμ, łac. *Capharnaum*), *Chanan* (gr. Χανάαν, łac. *Chanaan*), *Kolegijom* (zob. gr. Ἀρείος Πάγος, łac. *collegium*), *Korozaim* / *Choro-zaim* / *Chorazyn* / *Chorazym* (gr. Χοραζίν, łac. *Chorazin*), *Litostrotos* (gr. Λιθόστρωτος, łac. *Lithostrotus*), *Magadan* / *Magedan* (gr. Μαγαδάν, łac. *Magadan*), *Naim* / *Nain* (gr. Ναῖν, łac. *Naim*), *Na(d)zaret* (gr. Ναζαρέθ, łac. *Nazareth*), *Patmos* (gr. Πάτμος, łac. *Patmus*), *Regijona*³¹ (gen. sg.) (gr. Ῥήγιον, łac. *Rhegium*), *Rodis*³² (gr. Ῥόδος, łac. *Rhodus*), *Salem* (gr. Σαλήμ; łac. *Salem*), *Salim* (gr. Σαλείμ, łac. *Salim*), *Saronie* (loc. sg.) (gr. Σάρων, łac. *Saron*), *Syloam* (gr. Σιλωάμ, łac. *Siloam*), *Sy-cher* (gr. Συχάρ, łac. *Sichar*), *Sychem* (gr. Συχέμ, łac. *Sichem*), *Sydon* (gr. Σιδών, łac. *Sidon*), *Syjon* (gr. Σιών, łac. *Sion*), *Syrtis* (gr. Σύρτις, łac. *Syrtis*), *Tyberyjas* (gr. Τιβεριάς, łac. *Tiberias*), *Tyru* (gen. sg.) (gr. Τύρος, łac. *Tyros*), *Zabulon* (gr. Ζαβουλών, łac. *Zabulon*)³³.

Część z przytoczonych w tej grupie nazw to przejęte obce formy (w różnym stopniu zaadaptowane graficznie i fonetycznie) w funkcji rodzimego mianownika lub biernika, wobec czego trudno stwierdzić, czy podlegały rodzimej fleksji, np. *Eufrates* (zob. niżej). W większości wypadków cała postać mianownikowa staje się tematem fleksyjnym dla form innych przypadków zależnych.

Sposoby odrzucania obcych zakończeń można ująć następująco (po czym nazwa zazwyczaj podlega rodzimej fleksji):

- odrzucenie wygłosowego -ος (gr.), -us lub -os (łac.): *Aryopag* (B) (gr. Ἀρείος Πάγος, Ἀρειοσπάγος, łac. *Areopagus*), *Assu* (Mu, Brz, Cz) (gr. Ἄσσος, łac. *Assus*), *Azocie* (loc. sg.) (Mu, Sz, L, B, Brz, Cz, W, Wu, G) (gr. Ἀζωτος, łac. *Azotus*), *Chyja* (gen. sg.) (B) (gr. Χίος, łac. *Chius*), *Cypr* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (gr. Κύπρος, łac. *Cyprus*), *Damaszku* (gen. sg.) (Mu, Sz, L, Brz,

³¹ Wariant obecny w B kontynuuje postać grecką.

³² Wariant przekładowy ma inną grupę wygłosową niż w grece i łacinie, być może ze względu na występowanie form obocznych w tekstach źródłowych.

³³ Nazwa *Zabulon* oznaczała jednego z synów Jakuba, a jako eponim pokolenie i jego terytorium (BNOT).

- B, Cz, W, Wu, G) (gr. *Δαμασκός*, łac. *Damascus*), *Efez* (Sz, L, B, Brz, Cz, G) (gr. *Ἐφέσος*, łac. *Ephesus*), *Ejpt* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (gr. *Αἴγυπτος*, łac. *Aegyptus*), *Knida* (gen. sg.) (B) (gr. *Κνίδος*, łac. *Knidos*), *Koryntu* (gen. sg.) (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (gr. *Κόρινθος*, łac. *Corinthus*), *Litostat* (B) (gr. *Λιθόστρωτος*, łac. *Lithostrotus*), *Miletu* (gen. sg.) (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (gr. *Μίλητος*, łac. *Miletus*), *Pafu* (gen. sg.) (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (gr. *Πάφος*, łac. *Paphus*), *Patmem* (instr. sg.) (B, W) (gr. *Πάτμος*, łac. *Patmus*), *Pergamu* (gen. sg.) (Mu, Sz, L, W, B, G) (gr. *Πέργαμος*, łac. *Pergamus*), *Pontu* (gen. sg.) (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (gr. *Πόντος*, łac. *Pontus*), *Rodu* (gen. sg.) (Mu, Sz, L, W, Wu, G) (gr. *Ῥόδος*, łac. *Rhodus*), *Samu* (dat. sg.) (Mu, Sz, L, Brz, Cz, W, Wu, G) (gr. *Σάμος*, łac. *Samus*), *Tarsu* (gen. sg.) (Mu, Sz, L, Brz, B, W, Wu, Cz, G) (gr. *Ταρσός*, łac. *Tarsus*), *Tasu* (gen. sg.) (Cz*) (gr. *Θάσος*, łac. *Thassus*),
- odrzucenie wygłosowego -ις (gr.), -is (łac.) w toponimach genetycznie żeńskich: *Amfipol*, *Amfipole* (Mu, W, Wu) (gr. *Ἀμφίπολις*, łac. *Amphipolis*), *Dekapola* (gen. sg.) (Mu) (gr. *Δεκάπολις*, łac. *Decapolis*), *Neapola* (gen. sg.) (Mu, Sz, B) (gr. *Νεάπολις*, łac. *Neapolis*), *Nikipola* (gen. sg.) (Sz, L, B, W, Wu) (gr. *Νικόπολις*, łac. *Nicopolis*),
  - odrzucenie wygłosowego -ης (gr.), -es (łac.): *Ewfrat* (B) (gr. *Εὐφράτης*, łac. *Euphrates*), *Jordan* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (gr. *Ἰορδάνης*, łac. *Iordanes*),
  - odrzucenie wygłosowego -ον (gr.) -um (łac.): *Ikoniu* (loc. sg.) (B) (gr. *Ἰκόνιον*, łac. *Iconium*), *Regija* (gen. sg.) (Sz, L) / *Regiju* (gen. sg.) (W, Wu) (gr. *Ῥήγιον*, łac. *Rhegium*), *Trogilu* (loc. sg.) (Wu*) (gr. *Τρωγύλλιον*, łac. *Trogyllium*), *Iliryku* (gen. sg.) (Mu*, Sz, L, W, Wu, G) (gr. *Ἰλλυρικόν*, łac. *Illyricum*).

Proces przenoszenia postaci obcego przypadku zależnego mógł przebiegać następująco:

- tylko przejęcie obcego przypadku zależnego, np. *Chiju* (Brz, Cz, W, Wu, G) / *Chijum* (Mu, Sz, L) (gr. *Χίος*, łac. *Chius*), *Hijerapolim* (Brz, Cz) (gr. *Ἱεραπόλις*, łac. *Hierapolis*), *Amfipolim* (Sz, L, Brz, B, Cz, G) (gr. *Ἀμφίπολις*, łac. *Amphipolis*), *Dekapolis* (Brz), *Dekapolim* (Cz, Brz) (gr. *Δεκάπολις*, łac. *Decapolis*), *Eufra-*
ten, *Eufratem* (Mu, Sz, L) (gr. *Εὐφράτης*, łac. *Euphrates*), *Koum*,

Choum, Kou (Mu, Sz, L, Brz, Cz, W, Wu, G) (gr. *Κῶς*, łac. *Cos*) (zob. Breza 1992, 157), *Neapolim* (Brz, Cz) (gr. *Νεάπολις*, łac. *Neapolis*), *Nikopolim* (Brz, Cz, G) (gr. *Νικόπολις*, łac. *Nicopolis*), *Rodon* (Cz) (gr. *Ῥόδος*, łac. *Rhodus*),

- przejście obcego przypadku zależnego, który stanowi formę wyjściową — mianownikową dla form rodzimych; zjawisko dotyczy dwóch grup nazw z rozszerzonym tematem w przypadkach zależnych³⁴: 1) nazw zakończonych w mianowniku w łacinie i grece na -os, np. *Asson, Assona, Assonu, Azonu, Assonie* (Sz, L, B, Cz, W, Wu, G) (gr. *Ἄσσος*, łac. *Assus*), *Samona* (B) (gr. *Σάμος*, łac. *Samus*), *Kona* (gen. sg.) (B) (gr. *Κῶς*, łac. *Cos*) oraz 2) nazw żeńskich na -is, -ix, -as, np. *Antypatryda, Antypatrydy* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (gr. *Ἀντιπατρίς*, łac. *Antipatris*), *Ptolemajdy* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (gr. *Πτολεμαῖς*, łac. *Ptolemais*), *Troady, Troadzie* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (gr. *Τρωάς*, łac. *Troas*), *Tyberyjady* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu) (gr. *Τιβεριάς*, łac. *Tiberias*) (Malec 1994, 161–162; 2003, 371); por. też *Syrtę* (Wu) (gr. *Σύρτις*, łac. *Syrtis*), *Fenicyjej, Feniki, Fenice, Fenikę* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (gr. *Φοίνιξ*, łac. *Phoenix*)³⁵.

Niektóre warianty rodzą trudności interpretacyjne, wynikające z różnic pomiędzy formą grecką i łacińską. Zjawisko można zilustrować za pomocą wariantu *do Betsajda* (gen. sg.) (Brz) (Mk 6,45) (gr. *Βηθσαιῖδάν, Βηθσαιῖδά*, łac. *Bethsaida*), w którym możemy widzieć albo przeniesioną nieodmienną formę źródłową, albo formę rodzaju męskiego urobioną od skróconego tematu greckiego. W związku z faktem, że nazwa wystąpiła w przekładzie protestanckim, należałoby jako bardziej prawdopodobną interpretację przyjąć możliwość drugą (forma rodzima od skróconego tematu greckiego). Jednak wobec większego rozpowszechnienia onimicznych form łacińskich już w okresie staro- i średniopolskim oraz w związku ze zjawiskiem posiłkowania się rozwiązaniami zastosowanymi przez starszych tłumaczy (niekiedy nie należących do tego samego obozu konfesyjnego) można tu przyjąć

³⁴ Temat form obcych uzyskiwano po odrzuceniu końcówki gen. sg. i od tej postaci tworzone formy pozostałych przypadków.

³⁵ Tłumaczeniowe formy deklinacyjne toponimu gr. *Φοίνιξ*, łac. *Phoenix* zazębiają się z odpowiednikami innej nazwy gr. *Φοινίκη*, łac. *Phoenicia* (pol. *Fenicja*), co prawdopodobnie nastąpiło wskutek utożsamienia obu podobnych pod względem fonetycznym i znajdujących się w tekście w bliskim sąsiedztwie onimów.

interpretację pierwszą (przeniesienie formy łacińskiej). Natomiast odmianki *Betsajdan*, *Betsajdanie* należy uznać za przeniesienie postaci greckiej, która staje się postacią wyjściową do tworzenia form deklinacyjnych na gruncie rodzimym: *Bethsaidanie* (voc. sg.).

Kontynuanty nazw zakończonych w grece i łacinie na spółgłoskę w zdecydowanej większości należą do polskiej deklinacji męskiej twar-dotematowej:

- **nom. sg.:** *Babilon* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, G) (Ap 14,8; 16,19; 18,2; 18,21), *Betle(h)em*³⁶ (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Łk 2,4), *Ejpt* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, G) (Hbr 11,27; Ap 11,8), *Ewfrat* (B) (Ap 16,12), *Na(d)zaret* (Mu, Sz, L, Brz, Cz, W, Wu, G) (Mt 2,23; 21,11; Łk 2,51),

- **gen. sg.:**

końcówka -a: *Antypatryda* (Brz) (Dz 23,31), *Efraima* (B) (J 11,54), *Jeruzalima*, *Jeruzalema*, *Jerozolima*, *Jerozalima*, *Jerozalema* (B) (Łk 2,45; 6,17; 10,30; 13,22; Mt 20,17; 21,1; Mk 7,1; 11,1; Ap 3,12), *Kapernauma* (B, W) (Mt 8,5; 17,24; Mk 1,21), *Kona* (B) (Dz 21,1), *Regijona* (B) (Dz 28,13), *Samona* (B) (Dz 20,15), *Sychema* (B, W) (Dz 7,16), *Zebulona* (Mu, Sz) (Mt 4,13),

końcówka -u: *Areopagu*, *Aryopagu* (Mu, Sz, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Dz 17,19; 17,22), *Babilonu* (Mu, Brz, G) (Dz 7,43), *Cypru* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Dz 13,4; 15,39), *Damaszku* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Dz 9,2; 9,8; 22,11; Ga 1,17), *Koryntu* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Dz 18,1), *Pafu* (Mu, Sz, L, B, Brz, Cz, W, Wu, G) (Dz 13,6; 13,13), *Pergamu* (Mu, Sz, L, W, B, G) (Ap 1,11), *Pontu* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Dz 18,2), *Syjonu* (Mu, Sz, L, Brz, Cz, B, W, Wu, G) (Rz 11,26), *Tarsu* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Dz 9,30; 21,39), *Tyru* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Mk 3,8; Mt 15,21), *Iliryku* (Mu*, Sz, L, W, Wu, G) (Rz 15,19),

końcówki oboczne w odniesieniu do wariantów tej samej nazwy: *Assona* (B) / *Assonu*, *Azonu* (Sz, L, W, G) (Dz 20,13), *Betlehema* (B, W) (Mt 2,8; Łk 2,15; J 7,42) / *Betlehemu* (G) (Mt 2,8), *Efeza* (B) (2 Tm 4,12; Ap 1,11) / *Efezu* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Dz 18,19; 18,21; 18,24; 19,1; 20,17), *Ejptu* (B) (Mt 2,11) / *Ejptu* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Mt 2,1; 2,11; Dz 7,9), *Jordana*

---

³⁶ Nazwa bywa nieodmieniana lub odmieniana w niektórych przekładach, np. w B i W: w *Betlehemie* (Łk 2,16).

(Mu, L, B) (Mk 3,8; Łk 3,3; Mt 19,1) / *Jordanu* (Mu, Sz, L, Brz, Cz, W, Wu, G) (Łk 4,1), *Knida* (B) / *Knidu* (Cz) (Dz 27,7), *Mileta* (L, B) (Dz 20,17) / *Miletu* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Dz 20,15), *Nazareta* (Sz, B) (Mk 1,9; Mt 21,11) / *Na(d)zaretu* (B, Cz, W, Wu, G) (J 1,45; Łk 2,39; Dz 10,38), *Roda* (B) (Dz 21,1) / *Rodu* (Mu, Sz, L, W, Wu, G), *Salema*, *Salima* (B, W) / *Salemu* (Mu) (Hbr 7,1; 7,2), *Salima* (B, W) / *Salimu* (Mu, Sz) (J 3,23), *Sydonu* (Sz, B) (Mk 7,24; Łk 27,3) / *Sydonu* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Mt 15,21; Mk 3,8; Łk 6,17),

- **dat. sg.:**

końcówka *-owi*: *Cyprowi* (Wu) (Dz 21,3), *Efezowi* (Wu) (Ap 1,11), *Jordanowi* (Mu, Sz, L) (Mt 3,13; Łk 3,3), *Pergamowi* (Wu) (Ap 1,11), *Sydonowi* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Mt 11,22; Łk 10,14), *Tyrowi* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Mt 11,22),

końcówka *-u*: *Areopagu* (Brz) (Dz 17,19), *Jerozolimiu* (B) (Hbr 12,22), *Samu* (Mu, Sz, L, Brz, Cz, W, Wu, G) (Dz 20,15),

końcówki oboczne w odniesieniu do wariantów tej samej nazwy: *Damaszkowi* (B) (Dz 22,6) / *Damaszku* (Sz) (Dz 22,10; 26,12), *Gnidu* (Brz) / *Knidowi*, *Gnidowi* (Mu, Sz, L, W, Wu, G) (Dz 27,7),

- **acc. sg.:** *Aryopag* (B) (Dz 17,19), *Babilon* (Sz, L, Cz, W, Wu, G) (Dz 7,43), *Cypr* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Dz 21,3; 27,4), *Efez* (Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Dz 20,16), *Ejjipt* (Sz, Wu) (Dz 7,11), *Jordan* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (J 10,40), *Na(d)-zaret* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu) (Mt 4,13), *Sydon* (Sz, L, Cz*, W, Wu) (Mk 7,31),

- **instr. sg.:** *Efraimem* (Cz) (J 11,54), *Ejpietem* (Mu, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Mt 2,11), *Jerozolimem* (B) (Mt 5,35), *Jordanem* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Mt 4,15), *Nazaretem* (B) (Mt 2,23), *Patmem* (B, W) (Ap 1,9),

- **loc. sg.:**

końcówka *-e*: *Asonie*, *Azonie* (Sz, L, B, Cz, W, Wu, G) (Dz 20,14), *Azocie* (Mu, Sz, L, B, Brz, Cz, W, Wu, G) (Dz 8,40), *Babilonie* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (1 P 5,13), *Betlehemie* (B, W, G) (Mt 2,5; 2,1; 2,16), *Charanie*, *Haranie* (B, W, Wu, G) (Dz 7,2; 7,4), *Efezie* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, G) (Dz 19,17; 19,26; 1 Kor 16,8), *Ejipcie* (Sz, L, Brz, B, W, Wu, G) (Mt 2,19; Dz 2,10; 7,12; 7,18),

Ejptie (Mu) (Mt 2,19; Dz 7,17), *Enonie* (Mu, Sz, B, W) (J 3,23), *Genezarecie* (B) (Łk 5,1), *Jeruzalemie*, *Jerozolimie*, *Jerusalimie* (B, G) (Łk 2,25; 2,38; 13,4), *Jordanie* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Mk 1,5), *Kafarnaumie*, *Kapernaumie* (B, Cz, W) (Mt 4,13; Łk 4,23), *Koryncie*, *Koryntie* (Mu, Sz, L, Brz, B, W, Wu, G) (Dz 19,1; 2 Kor 1,1), *Milecie* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (2 Tm 4,20), *Pergamie* (Mu, Sz, Brz, B, Cz) (Ap 1,11; 2,12), *Poncie* (Mu, Sz, L, Brz, Cz, B, W, Wu, G) (Dz 2,9), *Saronie* (Sz, L, Brz, Cz, W, Wu, G) (Dz 9,35), *Syloamie* (B) (Łk 13,4), *Sydonie* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Mt 11,21; Łk 10,13), *Syjonie* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Rz 9,33), *Tarsie* (Mu, Sz, L, Cz, W, Wu, G) (Dz 22,3),
końcówka -u: *Damaszku* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Dz 9,27; 26,20),

końcówki oboczne w odniesieniu do wariantów tej samej nazwy: *Tyru* (B) (Łk 10,13) / *Tyrze* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Mt 11,21; Łk 10,13),

- **voc. sg.:** *Betsajdanie* (B) (Mt 11,21), *Babilonie* (B) (Ap 18,10), *Betlehemie* (B, W, G) (Mt 2,6), *Chorazinie*, *Chorazymie*, *Chorazyynie*, *Chorozaimie*, *Korozaimie* (B, Cz, Cz*, W, G) (Mt 11,21; Łk 10,13), *Jerozolimie*, *Jerusalimie* (B) (Mt 23,37), *Kafarnaumie*, *Kapernaumie* (B, W) (Łk 10,15).

Do deklinacji męskiej miękkotematowej weszły formy:

- **nom. sg.:** *Izrael* (Mu, Sz, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Rz 11,7; 11,26),
- **gen. sg.:** *Chyja* (B) (Dz 20,15), *Izraela* (Mu, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Rz 9,6; 11,25), *Nikopola* (Sz, L, B, W, Wu) (Tt 3,12), *Dekapola* (Mu, Mu*) (Mt 4,25; Mk 7,31) / *Dekapolu* (Wu) (Mt 4,25), *Neapola* (Mu, Sz, B) / *Neapolu* (W, Wu, G) (Dz 16,11), *Regija* (Sz, L) / *Regiju* (W, Wu) (Dz 28,13),
- **dat. sg.:** *Izraelowi* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Dz 13,23; J 1,31; Rz 11,25; 2 Kor 3,7),
- **acc. sg.:** *Izraela*³⁷ (Mu, Sz, L, Brz, Cz, W, Wu, G) (Łk 1,54; 24,21; 1 Kor 10,18), *Amfipol* (W, Wu) (Dz 17,1),
- **instr. sg.:** *Izraelem* (Mu, Brz, Cz, Wu, G) (Mt 8,10; Łk 2,34; Rz 9,6; Ef 2,12),

³⁷ Tu użycie formy równej dopełniaczowi sugeruje interpretację nazwy jako osobowej, co wiąże się z eponimicznym charakterem onimu *Izrael*.

- **loc. sg.:** *Dekapolu* (Mu, Sz, B, W, Wu) (Mk 5,20), *Hijerapolu*, *Ijerapolu* (Mu, Sz, L, B, W, Wu, G) (Kol 4,13), *Ikoniu* (B) (2 Tm 3,11), *Izraelu* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Łk 4,25; 2,34), *Trogilu* (Wu*) (Dz 20,15),
- **voc. sg.:** *Izraelu* (Mu, Sz, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Mk 12,29; Mt 8,10).

Do deklinacji nijakiej natomiast należy:

- **acc. sg.:** *Amfipole* (Mu) (Dz 17,1).

Spośród obcych toponimów zakończonych na spółgłoskę kilka weszło także w obręb deklinacji żeńskiej (odmiana twarodo- lub miękkotematowa), przy czym zjawisko to mogło wynikać także z różnic pomiędzy formą grecką i łacińską (jedna z nich miała zakończenie spółgłoskowe, druga — samogłoskowe). Do paradygmatu żeńskiego wchodziły wówczas odmianki kontynuujące tę postać obcą, która była zakończona na *-a*, np. *Akeldama*. W materiale wystąpiły następujące przykłady:

- **gen. sg.:**

końcówka *-ej*: *Neapoliej* (L) (Dz 16,11),

końcówka *-y*, *-i*: *Antypatrydy* (Mu, Sz, L, B, Cz, W, Wu, G) (Dz 23,31), *Eufraty* (Cz, W) (Ap 9,14), *Troady* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Dz 16,8), *Tyberyjady* (Mu, Mu*, Sz, L, Brz, B, W, Wu) (J 6,1), *Ptolemajdy*, *Ptolomajdy* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Dz 21,7),

końcówki oboczne w odniesieniu do wariantów tej samej nazwy: *Ikoniej* (Sz, L, B, W) (Dz 14,19; 14,21) / *Ikony* (Sz, L) (Dz 14,21), *Dekapolej* (Cz, W) (Mt 4,25) / *Dekapoli* (Brz) (Mt 4,25), *Fenicyjej* (B, G) (Dz 27,12) / *Feniki* (Mu, Sz, L, W, Wu) (Dz 27,12),

- **dat. sg.:** *Fenice* (Brz, Cz) (Dz 27,12),
- **acc. sg.:** *Eufratę* (Cz, W) (Ap 16,12), *Syrte* (Wu) (Dz 27,17),
- **loc. sg.:**

końcówka *-e*: *Eufracie*, *Ewfracie* (Mu, B) (Ap 9,14), *Troadzie* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Dz 20,5),

końcówki oboczne w odniesieniu do wariantów tej samej nazwy: *Ikoniej* (B, W, Wu, G) (Dz 14,1; 14,19) / *Ikonie* (Sz, L) (Dz 14,1; 16,2).

W przypadku kilku form, które w konkretnym przekładzie wystąpiły tylko w nom. sg. (ewentualnie acc. sg.), nie da się stwierdzić, czy w tym samym tekście podlegałyby rodzimej odmianie, np. *Hakeldama*, *Akeldama* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Mt 27,8; Dz 1,19), *Acheldemach* (Sz) (Dz 1,19), *Areopagus* (W*, Wu*) (Dz 17,19), *Armagedon* (Mu, Sz, L, Brz, B, B*, Cz, W, Wu, G) (Ap 16,16), *Betsajdan*³⁸ (Mu, Brz) (Mt 11,21), *Chanan* (Mu, Sz, Wu) (Dz 7,11), *Efrem*, *Efraim*, *Efram* (Sz, L, Mu, Brz, G, W, W*, Wu, Wu*) (J 11,54), *Emaus* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Łk 24,13), *Genezaret*, *Gennizaret*, *Jenezaret* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Mt 14,34), *Genezar* (W, Wu) (Mt 14,34), *Gennizara* (Cz*) (Mt 14,34), *Litostrotos* (Sz, L, Brz, Cz, W, Wu, G) (J 19,13), *Litostrat* (B) (J 19,13), *Magadan*, *Magedan*, *Magedon* (Sz, L, Cz*, Wu) (Mt 15,39), *Naim*, *Nain* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, W*, Wu, G) (Łk 7,11), *Patmos* (Mu, Sz, L, Brz, Cz, Wu, G) (Ap 1,9), *Syloam* (Brz, Cz) (J 9,7), *Syloe* (Mu, Sz, L, Brz, Cz, W, G, G) (Łk 13,4; J 9,7), *Sychar* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (J 4,5), *Syjon* (Brz) (Ga 4,24), *Syrte* (Mu*) (Dz 27,17), *Tyberyjas* (Mu) (J 6,1).

Analogicznie rzecz wygląda w odniesieniu do tych toponimów, których użyto wyłącznie w formie acc. sg., np. *Cedron*, *Kedron*, *Kiedron* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (J 18,1), *Izrael* (Sz, Brz) (Mt 8,10; Łk 1,54), *Amfipolim* (Sz, L, Brz, B, Cz, G) (Dz 17,1), *Eufrates* (Brz, Wu) (Ap 9,14), *Eufратem*, *Eufратen* (Mu, Sz, L) (Ap 9,14; 16,12), *Syrtym* (Sz, L) (Dz 27,17), oraz voc. sg., np. *Korozaime*, *Chorazyn*, *Chorozaime*, *Chorazym*, *Chorazin* (Mu, Sz, L, Brz, Wu) (Mt 11,21; Łk 10,13).

Ponadto w badanym materiale wystąpiły *indeclinabilia*, które mogły się pojawiać w kontekstach wymagających zastosowania różnych przypadków gramatycznych, np. *Jeruzalem* (Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Mt 20,18; Łk 21,24), *Hijeruzalem* (Mu) (Mt 2,1; 5,35), *Jerozolim*, *Jeruzaliem*, *Jeruzalim*³⁹ (B) (Mk 3,8; 3,22; Łk 2,41; 21,20; Dz 1,19); por. np. *do Jeruzalem* (Sz, L, Cz, Wu, G) (Mt 20,18).

Niżej podaję pozostałe *indeclinabilia* odnotowane w funkcji różnych przypadków zależnych:

- **gen. sg.:** *Assu* (Mu, Brz, Cz) (Dz 20,13), *Betsajda* (Brz) (Mk 6,45; 8,22), *Dekapolis* (Brz) (Mk 7,31), *Ikonijum* (Mu, Brz, Cz, Wu, G) (Dz 14,19; 14,21), *Izrael* (Sz, L, Brz) (Rz 9,6; Łk 22,30; Flp 3,5),

³⁸ Tu w funkcji voc. sg.

³⁹ Tak duża różnorodność wariantów nazw *Jeruzalem* / *Jerozolima* w przekładzie B wynika w pewnym stopniu z wariantywności obecnej już w tekście greckim (Moszyński 1994, 406). Pozostałe przekłady ograniczają się do dwóch form (zob. rozdz. III.1.).

Kolegijom (L) (Dz 17,19; 17,22), *Kafarnaum*, *Kapernaum* (Mu, Sz, L, Brz, Cz, W, Wu, G) (Mt 4,13; 11,23; J 2,12), *Koum*, *Choum* (Sz, L, Brz, Cz), *Kou* (Mu, W, Wu, G), *Neapolim* (Brz, Cz) (Dz 16,11), *Nikopolim* (Brz, Cz, G) (Tt 3,12), *Regijum* (Mu, Brz, Cz, G) (Dz 28,13), *Rodon* (Cz), *Rodis* (Brz) (Dz 21,1), *Salem* (Sz, L, Brz, Cz, Wu, G) (Hbr 7,1; 7,2), *Salim* (L, Brz, Cz, Wu, G) (J 3,23), *Sychem* (Mu, Sz, L, Brz, Cz, W*, Wu, G) (Dz 7,16), *Zabulon* (Mu, Sz, L, Brz, Wu) (Mt 4,13; 4,15),

- **dat. sg.:** *Chijum* (Mu, Sz, L) (Dz 20,15), *Chiju* (Brz, Cz, W, Wu, G) (Dz 20,15),
- **loc. sg.:** *Aenon*, *Enon* (L, Brz, Cz, Wu, G) (J 3,23), *Assu* (Mu, Brz, Cz) (Dz 20,14), *Asson* (Wu) (Dz 20,13), *Betle(h)em* (Mu, Sz, L, Brz, Cz, Wu, G) (Mt 2,16), *Dekapolim* (Cz, Brz) (Mk 5,20), *Hijerapolim* (Brz, Cz) (Kol 4,13), *Ikonijum* (Mu, Sz, L, Brz, Cz, Wu, G) (Dz 14,1; 14,19; 14,21; 16,2; 2 Tm 3,11), *Charam*, *Charan* (Mu, Sz, L, Brz, Cz, Wu) (Dz 7,2; 7,4), *Kafarnaum*, *Kapernaum* (Mu, Sz, L, Brz, Cz, W, Wu, G) (Mt 4,13; 11,23; J 2,12), *Tasu* (Cz*) (Dz 20,13), *Syrtes* (Sz*), *Syrtyń* (Brz, Cz) (Dz 27,17).

Toponimy, których postaci grecko-łacińskie były zakończone na spółgłoskę, stanowią pokaźny i mocno zróżnicowany zbiór w zakresie adaptacji morfologicznej. Mieściły się tu nazwy rodzaju męskiego i nijakiego należące do II deklinacji łacińskiej oraz nazwy męskie, nijakie i żeńskie odmieniające się według III deklinacji łacińskiej. Wskutek operacji adaptacyjnych (którym towarzyszyły różnego rodzaju zmiany fonetyczne), polegających na modyfikacji i skróceniu tematu, przejmowaniu onimów w całości, przejmowaniu niektórych form przypadków obcych i ewentualnym wyprowadzaniu od nich form polskich przypadków zależnych, dostosowywały się one w mniejszym lub większym stopniu do rodzimych wzorców odmiany. Do deklinacji żeńskiej samogłoskowej włączone zostały zlatynizowane greckie nazwy na *-is*, które do polszczyzny były przyswajane z rozszerzeniem tematu *-id-* (np. Cieślíkova 1991, 48; Breza 1992, 157; Malec 1994, 161–162; Zarębski 2006a, 139–140).

Niektóre z przytoczonych form mogą być interpretowane różnorodnie, przy czym każdorazowo na dany wariant musimy patrzeć nie tylko na tle innych wariantów ze wszystkich przekładów, ale przede wszystkim w kontekście jednego tekstu. Wobec tego jako żeńską uznajemy postać loc. sg. *w Ikonie* w Sz i L (mimo że końcówka *-e* była też w deklinacji

męskiej), ponieważ w ramach innej lokalizacji w tych przekładach użyto jednoznacznie żeńskiej formy *Ikoniej* (gen. sg.). Perspektywa mikro pokazuje na przykład, jak duża dowolność panuje w odniesieniu do form toponimu *Jeruzalem* w przekładzie B: różne warianty fonetyczne raz bywają odmieniane, np. *do Jerozolima* (Mk 11,1), *do Jeruzalema* (Łk 17,11), *w Jeruzalimie* (Dz 1,8), raz mają zablokowaną fleksję, np. *z Jerozolim* (Mk 3,8; 3,22). Obserwacja materiału dowodzi, że niektóre nazwy sprawiały tłumaczom szczególną trudność, gdyż ich warianty tłumaczeniowe są rezultatem wielu różnych technik adaptacyjnych, np. *Syrtes*, *Syrte*, *Syrtym*, *Syrtyn*, *Syrtę*.

Rozmiary wariantywności morfologicznej w toponimicznej warstwie średniopolskich przekładów NT potęgują formy z końcówkami równoległymi w zakresie dopełniacza, celownika i miejscownika rodzaju męskiego oraz dopełniacza i miejscownika rodzaju żeńskiego, co na tle polszczyzny XVI-, a także XVII-wiecznej nie było zjawiskiem odosobnionym (Lisowski 1999, 131–199; Migdał 1999, 87–144; Luto-Kamińska 2010, 46–79; Lenartowicz 2015, 91–134), oraz formy tej samej nazwy różniące się rodzajem gramatycznym, np. *Dekapolu* / *Dekapoli*, *Ewfrat* / *Eufrody*. Możemy na tym polu dostrzec także indywidualne preferencje autorskie, o czym świadczą choćby częstsze niż u innych autorów sięganie przez Budnego po końcówkę *-a* w gen. sg. rzeczowników męskich.

2.2.1.3. Nazwy mające postać liczby mnogiej

W postaci liczby mnogiej w językach źródeł tłumaczenia wystąpiły nazwy: *Aten* (gen. pl.) (gr. Ἀθῆναι, łac. *Athenae*), *Filipis* (gr. Φιλίπποι, łac. *Philippi*), *Kencreache*, *Kenchrach* (loc. pl.) (gr. Κεγχρεαί, łac. *Cenchrae*), *Puteolos* (gr. Ποτίολοι, łac. *Puteoli*), *Sardys* (gr. Σάρδεις, łac. *Sardis*), *Sodoma* (gr. Σόδομα, łac. *Sodoma*), *Syrakuzy* (gr. Συράκουσαι, łac. *Syracusae*). W niektórych przypadkach toponimy różniły się w zakresie kategorii liczby w grece i łacinie, np. w *Tyjatyrzech* (loc. pl.) (gr. Θυάτειρα, łac. *Thyatira*) (forma gr. to rzeczownik w liczbie mnogiej, natomiast łac. — liczby pojedynczej).

Ich adaptacja na gruncie przekładowym dokonywała się w drodze opisanych niżej rozwiązań.

Formy na *-a* wchodziły do deklinacji żeńskiej samogłoskowej twar-dotematowej, przy jednoczesnej zmianie w zakresie kategorii liczby na pojedynczą:

- **nom. sg.:** *Sodoma* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Rz 9,29),
- **gen. sg.:** *Sodomy* (Sz, L, Brz, B, W, Wu, G) (Łk 17,29), *Syrakuzy* (W, Wu) (Dz 28,12), *Tyjatyry* (Sz, B, W) (Ap 1,11; 2,18),
- **dat. sg.:** *Sodomie* (Sz, L, Brz, B, W, Wu, G) (Łk 10,12),
- **instr. sg.:** *Sodomą* (Sz, L, Cz, W, Wu, G) (Ap 11,8),
- **loc. sg.:** *Sodomie* (Sz, L, W, Wu, G) (Mt 11,23; 11,24), *Atenie* (B) (Dz 17,16), *Kenchrze* (W, Wu) (Dz 18,18), *Tyjatyrze* (Sz, L, B, W, Wu) (Ap 2,24; 1,11).

Do żeńskiej samogłoskowej odmiany miękko tematowej należy jedynie forma:

- **gen. sg.** *Tyjatyrze* (Brz) (Ap 1,11).

Końcówki odmiany męskiej zastosowano w formach:

- **gen. sg.:** *Sardu* (Cz, W) (Ap 1,11), *Tyjatyr* (L, Cz, G) (Ap 1,11),
- **dat. sg.:** *Sardowi* (Wu) (Ap 1,11),

natomiast wskutek daleko idącej polonizacji warstwy morfologicznej, związanej z użyciem rodzimego sufiksu dzierżawczego *-ow-*, uzyskano warianty rodzaju nijakiego liczby pojedynczej (zob. Kamińska 1993, 326):

- **nom. sg.:** *Filipowo* (Wu*) (Dz 20,6),
- **gen. sg.:** *Filipowa* (W, G) (Dz 16,12; 20,6),
- **loc. sg.:** *Filipowie* (W) (Flp 1,1).

Liczba mnoga została zachowana w odmiankach:

- **gen. pl.:** *Aten* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Dz 17,15), *Filipow* (Mu, B, Wu) (Dz 16,12), *Puteolow*, *Putyolow* (Mu, Sz, L, B, Cz, W, Wu, G) (Dz 28,13), *Sard* (B) / *Sardow* (Mu, G) (Ap 1,11), *Syrakuz* (Mu, Sz, L, B, G) (Dz 28,12), *Sodom* (Mu) (Łk 17,29), *Tyjatyr* (Mu) (Dz 16,14),
- **dat. pl.:** *Sodomam* (Mu) (Łk 10,12), *Syrakuzom* (Brz, Cz) (Dz 28,12),
- **loc. pl.:** *Atenach* (Mu, Sz, L, Brz, B) (Dz 17,16; 1 Tes 3,1) / *Ate-
niech* (Cz, Brz, W, Wu, G) (Dz 17,16), *Filipiech* (Mu, Brz, B, Cz, Wu, G) (Flp 1,1), *Kenchrach* (Sz, L, Wu) (Dz 18,18), *Kenchreach* (Mu, Brz, B, Cz, G) (Dz 18,18), *Sardziech* (Mu, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Ap 3,1), *Sodomach* (Mu, B, Brz, Cz) (Mt 11,23), *Tyjatyrzech* (Cz, G) (Ap 2,18; 2,24) / *Tyjatyrach* (Mu) (Ap 2,18),

w odniesieniu do których zachodzą oboczności na poziomie końcówek fleksyjnych: w gen. pl. -*o/-ow*, dat. pl. -*am/-om*, loc. pl. -*ech/-ach*. Problem adaptacji morfologicznej toponimów pluralnych w języku wyjęciowym w piśmiennictwie XVI wieku podjęto w kilku opracowaniach (zob. Breza 1992, 157; Zierhoffer, Zierhofferowa 2000, 57).

Odnotowano także kilka form w postaci nieodmiennej, np. w funkcji gen. *Filipis* (Sz, L, Brz) (Dz 20,6), *Filipos* (Brz, Cz) (Dz 16,12), *Puteolos* (Brz) (Dz 28,13), *Sardys* (Sz, L) (Ap 1,11) oraz loc. *Filipis* (Sz, L, Brz) (Flp 1,1), *Kenchreache* (B) (Dz 18,18), *Sardys* (Sz, L) (Ap 3,4).

***

Podsumowując rozważania na temat adaptacji fleksyjnej genetycznie obcych nazw geograficznych w dawnych polskich przekładach NT, warto zwrócić uwagę na kilka aspektów.

Jak można się przekonać z przedstawionej analizy, analogię w rodzimych rzeczownikach żeńskich znajdowały zwłaszcza toponimy należące do I deklinacji łacińskiej (zakończone na -*a*), choć i tu ze względu na rozmaity typ zakończeń tematu mogło dochodzić do różnych modyfikacji, oraz nazwy należące w łacinie do deklinacji II — te włączano z reguły do polskiej odmiany rzeczowników męskich, czemu towarzyszyły częste skrócenia obcych zakończeń, lub pozostawiano w postaci nieodmiennej. Najwięcej problemów sprawiały nazwy należące w łacinie do deklinacji III, wobec których stosowano rozmaite rozwiązania: jedne bez większych problemów dostosowywały się do polskiej fleksji, drugie — jako odporne na działania mechanizmów fleksyjnych — pozostawały nieodmienne, wreszcie — formy przypadkowe innych były „mechanicznie” przenoszone do tekstu polskiego, po czym mogły się stawać tematem fleksyjnym dla postaci rodzimych; dochodziło wówczas do derywacji paradygmatycznej (Breza 1992, 157; Cieślíkowa 1991, 144; Malec 1996, 91–92). To ostatnie zjawisko, odwołując się do ustaleń H. Grappina, Zierhofferowie określają jako „przykład działania inercji językowej w trakcie przekładu łacińskiego tekstu” (Zierhoffer, Zierhofferowa 2000, 56). Także w sposób niejednolity traktowano te toponimy, które w łacinie występowały w liczbie mnogiej: stawały się nazwą w liczbie pojedynczej, zachowywały pluralność bądź były nieodmienne (Zierhoffer, Zierhofferowa 2000, 47–61).

Warto tu zwrócić uwagę na jeszcze jeden czynnik, który prawdopodobnie determinował postać toponimów nowotestamentowych. Znaczna grupa form nieodmiennych mogła być konsekwencją autorytetu

języków sakralnych. Niektórzy tłumacze, transponując obce nazwy na polski grunt, bywali ostrożni w stosowaniu językowych modyfikacji adaptacyjnych. Na uniknięcie zbyt daleko idących zmian pozwalało przejście nazw w formie obcej, choć nie było to zgodne z duchem polszczyzny⁴⁰.

Na chwiejność postaci i wielość wariantów omawianych nazw geograficznych wpływały nie tylko trudności adaptacyjne, jakie stwarzały dawnej polszczyźnie nieznane jej wcześniej typy morfologiczne, ale także obecność różnych wariantów już na poziomie tekstów źródłowych.

Obserwując warianty przekładowe toponimów nowotestamentowych, należy je ujmować zarówno w ramach pełnej grupy tekstów, jak i w obrębie danego przekładu. Nazwa nieodmienna w jednym tekście, nawet w tej samej formie, bywa deklinowana w innym. Oboczności dotyczyły nie tylko kwestii odmienności bądź nieodmienności wariantów, ale także innych aspektów fleksji średniopolskiej: równoległych końcówek oraz różnic w zakresie rodzaju i liczby. Dalsze badania na tym polu mogą poszerzyć naszą wiedzę na temat polszczyzny historycznej⁴¹, w tym również w obszarze mało dotąd zbadanej gramatyki onomastycznej w perspektywie diachronicznej (Rzepka, Walczak 1983, 158).

2.2.2. Fleksja formacji pochodnych

Ekwiwalenty toponimów nowotestamentowych w dawnych przekładach pojawiały się często w postaci przymiotników odmiejscowych lub rzeczownikowych etnonimów i nazw mieszkańców (zob. 2.2.3.). Przymiotniki wchodziły zwykle w skład grup nominalnych i deskrypcji (Malec 2003, 372).

Poniżej przytaczam wykaz form deklinacyjnych nazw mieszkańców i przymiotników odmiejscowych oraz dzierżawczych użytych w tłumaczeniach średniopolskich jako odpowiedniki nazw geograficznych.

⁴⁰ Por. uwagi dotyczące adaptacji onimii biblijnej w średniowiecznych przekładach *Psałterza*: Kamińska 1981, 115–120; Cybulski 1988, 270–275; Woźniak 1994.

⁴¹ Szczegółowe badania fleksji konkretnych przekładów zakładać muszą objęcie uwagą przede wszystkim leksyki apelatywnej (zob. Winiarska-Górska, *Fleksja*). Obserwacja fleksji onimów może stanowić istotny materiał uzupełniający dla tego zagadnienia.

2.2.2.1. Etnonimy i nazwy mieszkańców⁴²

Liczba pojedyncza

Rodzaj męski

- **nom.:** *Aleksandryczyk* (Sz, Mu, Cz) (Dz 18,24), *Cypryczyk* (Mu*, Brz, Cz, W, Wu, G) (Dz 21,16), *Derbejczyk* (Mu, Sz, L, Brz, Cz, W, Wu, G) (Dz 20,4), *Galilejczyk* (Brz, W, Wu, G) (J 7,52), *Macedonin* (B) (Dz 16,9), *Macedończyk* (W, Wu) (Dz 16,9), *Tarsenin* (B) (Dz 21,39), *Tarseńczyk* (Cz, W, G) (Dz 21,39), *Tesaloniczanin* (W, Wu) (Dz 27,2),
- **gen.:** *Tarseńczyka* (W, Wu, Cz) (Dz 9,11),
- **acc.:** *Antyjocheńczyka* (Brz, W, Wu, G) (Dz 6,5), *Antyjochińczyka* (B) (Dz 6,5), *Cyprejczyka* (Sz) (Dz 21,16), *Cypryjanina* (B) (Dz 21,16), *Cyrenejczyka* (Brz, Cz, W, Wu, G) (Mt 27,32), *Cyrenensa* (Sz) (Łk 23,26), *Efezyjanina* (Wu) (Dz 21,29),
- **instr.:** *Galilejczykiem* (Sz, L) (J 7,52).

Liczba mnoga

Rodzaj męskoosobowy

- **nom.:** *Azyjanowie* (Wu) (Dz 20,4), *Cypryjczycy* (Brz, Cz, W, Wu) (Dz 11,20), *Cyrenejczycy* (Brz, Cz, W, Wu) (Dz 11,20), *Galilejczycy* (Brz, Cz*) (Dz 1,11), *Niniwitowie* (Wu) (Mt 12,41; Łk 11,32), *Rzymianie* (Mu, Sz) (Dz 2,10),
- **gen.:** *Azyjanow* (W) (Dz 20,4), *Damascenow* (Sz) (2 Kor 11,32), *Damascenńczykow* (Cz) (2 Kor 11,32), *Ejiptan* (Mu) (Hbr 11,26), *Ejipcjanow* (Brz) (Hbr 11,26), *Gadarenow* (Mu, B, W*) (Łk 8,26), (Mu) (Mk 5,1), *Gadareńczykow* (Brz, Cz, G) (Łk 8,26; 8,37), *Gerazanow* (W, Wu) (Łk 8,26; 8,37), *Gerazenow* (Sz) (Mt 8,28; Mk 5,1; Łk 8,37), *Gerazeńczykow* (W, Wu) (Mt 8,28; Mk 5,1), *Gerazyńczykow* (Cz*) (Łk 8,26), *Gergezenow* (Mu, Brz, Cz) (Mt 8,28), *Gergezeńczykow* (Cz*, G) (Łk 8,26; Mt 8,28), *Gomorejczykow* (Brz, Cz, W, Wu) (2 P 2,6), *Gomorow* (Mu) (Mt 10,15), *Hijerozolimianow* (Mu) (J 7,25), *Jerozolimczykow* (Sz, L, Brz, B, Cz) (J 7,25), *Jerozolimianow* (W) (J 7,25), *Jeruzalemczykow* (G) (J 7,25), *Joppeńczykow* (Brz) (Dz 10,23), *Kaldejczykow* (Brz)

---

⁴² Materiał przytaczam w uproszczonej transkrypcji. Pełny wykaz form znajduje się w słowniku (SNG).

(Dz 7,4), *Laodycensow* (Wu) (Kol 4,16), *Rzymianow* (Mu) (Dz 28,16), *Słowakow* (Mu, Brz, Cz*), *Słowian* (B) (Rz 15,19), *Smyrneńczykow* (Cz) (Ap 2,8), *Sodomczykow* (Brz, Cz, W, Wu, G) (2 P 2,6), *Sodomitow* (W, Wu) (Mt 11,24), *Sodomow* (Mu, Sz) (2 P 2,6; Mt 10,15; 11,24), *Tyjatyrczykow* (Brz) (Dz 16,14),

- **dat.:** *Achajczykom* (Brz) (Rz 15,26), *Macedończykom* (Brz) (Rz 15,26), *Sydończykom* (G) (Dz 12,20), *Tyjatyreńczykom* (Brz) (Ap 2,24), *Tyryjczykom* (G) (Dz 12,20),
- **acc.:** *Sydończyki* (Mu, Sz, L, Brz, Cz, W, Wu) (Dz 12,20), *Tyrczyki* (Mu, Sz) (Dz 12,20), *Tyryjczyki* (L, Brz, Cz, W, Wu) (Dz 12,20).

2.2.2.2. *Przymiotniki odmiejscowe* (w tym od nazw plemion i mieszkańców)

Liczba pojedyncza

Rodzaj męski

- **nom.:** *Aleksandryjski* (B) (Dz 18,24), *Derbeński* (B) (Dz 20,4), *Ejipski* (Mu) (Dz 7,10), *Galacki* (B) (Dz 16,6; 18,23), *Jerozolimski* (Cz*) (Łk 24,18), *Laodycejski* (W) (Kol 4,16), *Laodyceński* (B, Cz*) (Kol 4,16), *Macedoński* (Brz) (Dz 16,9), *Samarytański* (Mu) (Dz 8,9), (Sz, L, B, Cz, G) (Dz 8,9), *Tesaloniczeński* (Brz, Cz) (Dz 27,2),
- **gen.:** *Abileńskiego* (Brz) (Łk 3,1), *Efeskiego* (Mu, Sz, L, B, Brz, Cz, W, Wu, G) (Dz 21,29; Ap 2,1), *Filadelfijskiego* (Brz) (Ap 3,7), *Filadelfskiego* (L, W, Wu, G) (Ap 3,7), *Ejipskiego* (Sz, L, W, Wu) (Dz 7,10), *Galilejskiego* (Mu) (Mt 21,11; Mk 1,9), (Brz, B) (Łk 3,1; 8,26), (L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Mt 21,11), (Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Mk 1,9), *Gergezeńskiego* (B) (Mt 8,28), *Hijerozolimskiego* (Mu) (Dz 11,22), *Iturejskiego* (Brz) (Łk 3,1), *Jerozolimskiego* (B) (Łk 5,17), *Kenchrecheńskiego* (W, G) (Rz 16,1), *Kenchreeńskiego* (Brz, Cz) (Rz 16,1), *Kreterńskiego* (W, G) (Dz 27,12), *Kretskiego* (Cz, Wu) (Dz 27,12), *Laodyceńskiego* (Sz, L, Brz, Cz, G) (Ap 3,14), *Laodyckiego* (W, Wu) (Ap 3,14), *Laodykejskiego* (B) (Ap 3,14), *Nazarańskiego* (Brz) (Dz 10,38), *Nazareńskiego* (Brz) (J 1,45), *Pergameńskiego* (L, Brz, G) (Ap 2,12), *Pergamskiego* (W, Wu) (Ap 2,12), *Sardyjskiego* (W, Wu) (Ap 3,1), *Sardyńskiego* (Sz, L) (Ap 3,1), *Smyrnieńskiego* (Mu, Sz, L, Brz, B) (Ap 2,8), *Smyrneńskiego* (W, Wu, G) (Ap 2,8),

Syryjskiego (Sz, L, Brz, Cz, W, Wu) (Łk 2,2), *Syrskiego* (B) (Łk 2,2), *Tarżeńskiego* (Sz, B, G) (Dz 9,11), *Tyjatyrskiego* (L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Ap 2,24),

- **dat.:** *Hijerosolimskiemu* (Mu) (Dz 8,1), *Laodyceńskiemu* (Mu) (Ap 3,14; Kol 4,16),
- **acc.:** *Antyocheńskiego* (Sz, Cz) (Dz 6,5), *Cyreneńskiego* (L) (Łk 23,26), *Cyrenejskiego* (Sz, L, B) (Mt 27,32), *Cyrenajskiego* (Mu*) (Mt 27,32), *Kirenejskiego* (B) (Łk 23,26),
- **instr.:** *Abileńskim* (Mu, Sz, L, B, Cz, W, Wu, G) (Łk 3,1), *Achajskim* (B) (Dz 18,12), *Ejipskim* (Brz, B, Cz, W, G) (Dz 7,10), *Galilejskim* (Mu) (Łk 3,1), *Galilejskim* (L, B, Cz, W, Wu, G) (Łk 3,1), *Iturejskim* (B, Cz, W, Wu, G) (Łk 3,1), *Syryjskim* (G) (Łk 2,2),
- **loc.:** *Assyryjskim* (L) (Rz 16,5), *Efeskim* (Cz*) (Ap 2,1), *Cylicyjskim* (Mu), *Cylicyjskim* (L, B, Cz, W, G) (Dz 22,3), *Laodycejskim* (B) (Kol 4,16), *Laodyceńskim* (Sz, L, Brz, Cz, W, Wu, G) (Kol 4,16).

Rodzaj nijaki

- **nom.:** *Betsajdskie* (Wu) (Łk 9,10), *Damasczeńskie* (W) (2 Kor 11,32), *Efeskie* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, G) (Dz 19,35),
- **gen.:** *Cesarzskiego* (L) (Mt 16,13), *Cylicyjskiego* (B) (Dz 21,39), *Damasczeńskiego* (Wu) (2 Kor 11,32), *Galilejskiego* (Mu) (J 12,21), (Mu, Sz, L, B, Brz, Cz, Wu, W) (Łk 4,31), (L, W, Wu) (Mk 7,31), *Genezareckiego* (Cz, W, G) (Łk 5,1), *Licyjskiego* (Cz, W, G) (Dz 27,5), *Pamfilijskiego* (Mu) (Dz 13,13), *Samaryjskiego* (Mu, L, B, Wu, G) (Dz 8,5; J 4,5), *Samarytańskiego* (Mu) (Dz 8,5), *Sydońskiego* (Brz, Cz, G) (Łk 4,26), *Tyberyjadzkiego* (Sz, L, Brz, Cz, W, Wu, G) (J 21,1), *Tyjatyrskiego* (Sz, L, B, Cz, W, Wu) (Dz 16,14),
- **dat.:** *Galilejskiemu* (Mu, Sz, Brz, B, Cz) (Mk 7,31),
- **acc.:** *Galilejskie* (Mu) (Mt 15,29), (G) (Mk 7,31), (Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Mt 15,29), *Tyberyjadzkie* (Sz, L, Brz, Cz, W, G, Wu) (J 6,1),
- **instr.:** *Galilejskim* (Mu) (Mt 4,18; Mk 1,16), *Galilejskim* (Sz, Brz, W, Wu, G, Cz) (Mt 4,18), (Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Mk 1,16), (L) (Mt 4,18), *Tyberyjadzkiem* (B) (J 21,1),
- **loc.:** *Adryjackim* (Mu), *Adryjackim* (Sz, L, Brz), *Adryjatyckim* (Cz, W, G) (Dz 27,27), *Cylicyjskim* (L) (Dz 27,5), *Galilejskim* (B) (Mt 4,18), *Galilejskim* (Brz) (J 2,1; 2,11), *Pamfilijskim* (L) (Dz 27,5), *Tyjatyrskim* (G) (Dz 16,14).

Rodzaj żeński

- **nom.:** *Samarytańska* (Brz) (J 4,7), *Synajska* (Cz) (Ga 4,25),
- **gen.:** *Dekapolskiej* (L) (Mt 4,25), *Egiptskiej* (Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Dz 7,40; Jud 1,5), *Gadareńskiej* (B) (Mk 5,1), *Gadaryńskiej* (B) (Łk 8,37), *Galackiej* (L) (Dz 16,6), *Galilejskiej* (Sz, L) (J 4,46; 21,2), (Mu, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (J 4,46; 21,2), (Mu) (Mk 6,21; Łk 4,44; 5,17), (Sz, L, B, Brz, Cz, W, Wu, G) (J 12,21), *Geneza-reckiej* (B) (Mk 6,53), *Gerazeńskiej* (Sz, L) (Łk 8,26), (L) (Mk 5,1; Łk 8,37), (L, W) (Mt 8,28), *Gomorejskiej* (W, Wu) (Mt 10,15), *Gomorskiej* (Sz, L, B, G) (Mt 10,15), *Kaldejskiej* (Mu, Cz) (Dz 7,4), *Licyjskiej* (B) (Dz 27,5), *Macedońskiej* (L) (Dz 16,12), *Pamfilejskiej* (Cz, W, G) (Dz 13,13), *Pamfiliskiej* (B) (Dz 13,13), *Pizydejskiej* (Sz, L, Cz, W, Wu, G), *Pizydyjskiej* (B) (Dz 13,14), *Sodomskiej* (Sz, L, B, W, Wu, G) (Mt 10,15), *Sydońskiej* (Mu, Sz, L, B, W, Wu) (Łk 4,26), *Syjońskiej* (Cz, W) (Hbr 12,22), *Syloamskiej* (B) (J 9,11), *Synajskiej* (B, Cz, W, G) (Ga 4,24), *Włoskiej* (Mu) (Dz 27,1; 27,6),
- **acc.:** *Chanańską* (B) (Dz 7,11), *Chananejską* (L, Brz, Cz, W, G) (Dz 7,11), *Ejipską* (Mu, Brz, Cz, W, G) (Dz 7,11), *Frigijską* (Mu, Sz) (Dz 16,6), *Galacką* (Mu, Sz, Brz, Cz, W, Wu, G) (Dz 16,6; 18,23), *Micraimską* (B*) (Mt 2,11),
- **loc.:** *Chaldajskiej* (Sz, L, B, W, Wu, G) (Dz 7,4), *Chanańskiej* (B) (Dz 13,19), *Chananejskiej* (L, Brz, Cz, W, Wu, G) (Dz 13,19), *Galackiej* (Mu, L) (Dz 18,23), *Galilejskiej* (Mu, Sz, L, B, Cz, W, Wu, G) (J 2,11; 4,46; 21,2), (B) (Dz 9,31), (Sz, L, W, Wu, G) (Mk 1,28), *Jordańskiej* (L) (Łk 3,3), *Macedońskiej* (B, Brz, Cz, W, Wu) (Dz 16,12), *Samaryjskiej* (B) (Dz 9,31), *Sodomskiej* (Sz, Brz, B, G) (Mt 11,24), *Syjońskiej* (Cz, G) (Ap 14,1), *Syloamskiej* (B) (J 9,7), *Synajskiej* (B) (Dz 7,38).

Liczba mnoga

Rodzaj męskoosobowy

- **nom.:** *Azjańscy* (B) (Dz 20,4), *Cyprscy* (B) (Dz 11,20), *Cyrenejscy* (B) (Dz 11,20), *Efescy* (Wu) (Dz 19,35), *Galilejscy* (Mu, Sz, L, B, Cz, W, Wu, G) (Dz 1,11), *Niniwiczcy* (L, B, Cz, W, G) (Mt 12,41) (L, Brz, B, Cz, W, G) (Łk 11,32), *Rzymscy* (Brz, Cz, W, Wu, G) (Dz 2,10), *Tesalonicerńscy* (Brz, Cz, W) (Dz 17,13),
- **gen.:** *Laodyceńskich* (Sz) (Kol 4,16),

- **dat.:** *Jerozolimskim* (L) (Dz 1,19),
- **acc.:** *Sydońskich* (B) (Dz 12,20), *Tyrskich* (B) (Dz 12,20),
- **instr.:** *Damasceniskimi* (B) (Dz 9,20).

Rodzaj męski nieosobowy

- **nom.:** *Azejskie* (Mu) (1 Kor 16,19), *Azyjskie* (L, B, Cz, W) (1 Kor 16,19), *Galilejskie* (Cz) (Mk 6,21),
- **gen.:** *Azyjskich* (B, W, Wu) (Dz 27,2), *Cylicyjskich* (B) (Ga 1,21), *Magdalskich* (W*) (Mt 15,39), *Magedańskich* (W) (Mt 15,39), *Syryjskich* (B) (Ga 1,21),
- **dat.:** *Galackiem* (Mu) (1 Kor 16,1; Ga 1,2), *Galackim* (Sz, L, B, Cz, W, Wu, G) (Ga 1,2; 1 Kor 16,1), *Macedońskim* (G) (2 Kor 8,1),
- **acc.:** *Ejipskie* (Sz, L, W, Wu, G) (Hbr 11,26), *Jerychońskie* (B) (Hbr 11,30),
- **loc.:** *Achajskich* (L, B) (2 Kor 11,10), *Galackich* (L, G) (1 Kor 16,1), *Macedońskich* (Mu, Sz, L, B, Cz, W, Wu) (2 Kor 8,1).

Rodzaj nijaki

- **gen.:** *Likaonskich* (L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Dz 14,6),
- **dat.:** *Sodomskim* (Cz) (Łk 10,12),
- **acc.:** *Gomorskie* (B) (2 P 2,6), *Sodomskie* (B) (2 P 2,6),
- **loc.:** *Galilejskich* (Cz) (Łk 4,44).

Rodzaj żeński

- **gen.:** *Dalmanuckich* (L) (Mk 8,10), *Dekapolskich* (Sz, B, W, Wu, Cz) (Mk 7,31), *Galilejskich* (L, Brz, B, W, Wu) (Łk 4,44), *Magedańskich* (B) (Mt 15,39), *Sydońskich* (L, Brz, B) (Mk 7,24), (Brz, B, Cz, G, W*) (Mk 7,31), *Tyrskich* (L, Brz, B, Cz, W, Wu*, G) (Mk 7,24; 7,31), *Zajordańskich* (L) (Mt 4,25),
- **acc.:** *Cylicyjskie* (L) (Ga 1,21), *Dalmanuckie* (W, G, Cz) (Mk 8,10), *Galilejskie* (L, B, Cz, W, Wu, G) (Mt 2,22), *Gomorskie* (L) (2 P 2,6), *Magdalskie* (Wu*) (Mt 15,39), *Magedańskie* (B, Cz*, Wu*) (Mk 8,10), *Sodomskie* (L) (2 P 2,6), *Sydońskie* (L) (Mt 15,21), *Syryjskie* (L) (Ga 1,21), *Tyrskie* (L) (Mt 15,21),
- **instr.:** *Dekapolskiemi* (L) (Mk 7,31),

- **loc.:** *Achajejskich* (W) (2 Kor 11,10), *Achajskich* (Brz, Cz, G) (2 Kor 11,10), *Galilejskich* (Sz, L, Brz, B, W, G) (Łk 4,44), *Libiejskich* (L) (Dz 2,10), *Samaryjskich* (Sz, L, B, Cz, W) (Dz 8,1).

2.2.2.3. Odantropomiczne przymiotniki dzierżawcze

Rodzaj męski

- **gen. sg.:** *Apijowego* (B), *Apijuszowego* (Mu, Sz, L, Brz, Cz, W, Wu, G) (Dz 28,15), *Sychemowego* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, G) (Dz 7,16), *Judowego* (Mu) (Mt 2,6), *Judzkiego* (L, Brz, B, Cz, W, G) (Łk 1,5; 3,1), *Żydowskiego*⁴³ (Mu, Sz) (Łk 1,5),
- **instr. sg.:** *Judzkim* (B, Cz, W, G) (Łk 3,1),
- **loc. sg.:** *Judzkim* (L, B, Cz, W, G) (Mt 2,1),
- **loc. pl.:** *Żydowskich* (Sz) (Łk 1,65) (męskie nieosobowe),
- **dat. pl.:** *Judzkim* (Cz) (Ga 1,22), *Żydowskim* (W, G) (Ga 1,22) (męskie nieosobowe).

Rodzaj nijaki

- **gen. sg.:** *Judzkiego* (B) (Łk 5,17),
- **gen. pl.:** *Judzkich* (L, W, G) (Łk 5,17),
- **instr. sg.:** *Filipowym* (L) (Mt 16,13),
- **loc. sg.:** *Judzkim* (B), *Judzkim* (L, Cz, W, Wu, G) (Mt 2,5),
- **loc. pl.:** *Judzkich* (B) (Łk 1,65).

Rodzaj żeński

- **nom. sg.:** *Judzka* (L, Brz, B, Cz, W, G) (Mt 3,5), *Neftalimowa* (B, G), *Neftalimska* (Cz, W) (Mt 4,15), *Zabulońska* (Cz, W), *Zabulonowa* (B, G) (Mt 4,15), *Żydowska* (Mu, Sz, L, Wu),
- **gen. sg.:** *Filipowej* (Sz, L, B, Cz, W, Wu) (Mk 8,27), (W) (Mt 16,13), (Brz, Cz, G) (Mt 16,13), *Filipowyj* (Mu) (Mk 8,27; Mt 16,13), *Judzkiej* (L, B, Cz, W, G) (Łk 6,17; J 4,47; 4,54; 7,3; 11,7; Mt 4,25; Mk 3,7; Łk 2,4; Dz 8,1; 15,1; 21,10; 28,21; 2 Kor 1,16), *Syloamowyj* (Mu) (J 9,11), *Żydowskiej* (Mu, Sz, Brz) (Mt 2,1; 2,5; 2,6),

⁴³ Rodzimej fleksji według paradygmatu rzeczowników rodzaju nijakiego podlega również rzeczownik *Żydo(w)stwo*.

(Mu, Sz, L, Brz, B, Wu, G) (Ga 1,22; 2 Kor 1,16; Mt 4,25; 19,1; Mk 3,7; 10,1; Łk 1,5; 1,65; 2,4; 5,17; 6,17; J 4,47; 4,54; 7,1; 7,3; 11,7; Dz 8,1; 15,1; 21,10; 28,21; 15,1), (Mu) (Mt 19,1; 24,16; Mk 3,7; 10,1; Łk 1,65; 2,4; 5,17; 6,17; J 4,47; 4,54; 7,3; 11,7; Dz 8,1; 15,1; 21,10; 2 Kor 1,16; Ga 1,22),

- **gen. pl.:** *Judzkich* (L, B, Cz) (Mt 19,1), (B, G) (Mt 10,1), *Żydowskich* (L) (Mk 10,1),
- **acc. sg.:** *Judzką* (B, W, G) (J 4,3; Łk 7,17), *Żydowską* (Mu, L, Wu) (J 4,3; Łk 3,1),
- **acc. pl.:** *Judzkie* (Brz, Cz, W, G) (Mk 10,1; Mt 19,1),
- **instr. sg.:** *Filipową* (Brz) (Mk 8,27), *Żydowską* (Wu) (Łk 3,1),
- **loc. sg.:** *Jordanowej* (Mu*) (Łk 3,3), *Judowskiej* (Mu*) (Mt 2,1), *Judzkiej* (L, B, W, G) (Mt 2,22; 24,16; Łk 23,5; 21,21), (Brz, G) (Łk 1,65), (W, G) (Łk 7,17), (Cz, W, G) (Dz 11,1; 11,29; 26,20), (L, B, W, G) (Mt 3,1), *Syloamowej* (Mu) (J 9,7), *Żydowskiej* (Mu) (Łk 7,17; 21,21; 23,5; J 7,1; Dz 1,8; 2,9; 9,31; 10,37; 11,1; 11,29; 12,19; Rz 15,31; 1 Tes 2,14), (Mu, Sz, L, B, Wu) (Dz 26,20), (Sz, Brz, Wu) (Mt 3,1),
- **loc. pl.:** *Judzkich* (Brz, Cz, W) (Dz 8,1), *Neftalimowych* (B, G) (Mt 4,13), *Neftalimskich* (L, Cz, W) (Mt 4,13), *Zabulonowych* (B, G) (Mt 4,13), *Zabulońskich* (L, Cz, W) (Mt 4,13), *Żydowskich* (Sz, L, B) (Łk 1,65; Dz 8,1),
- **voc. sg.:** *Judowa* (B) (Mt 2,6), *Judzka* (L, Brz, Cz*, W, Wu, G) (Mt 2,6).

***

Etnonimy i nazwy mieszkańców w liczbie pojedynczej wystąpiły wyłącznie w rodzaju męskim, natomiast w liczbie mnogiej — męskosobowym. Formy odnotowane w nom. pl. mają końcówki: *-owie*, np. *Azjanowie*, *-y*, np. *Cypryjczycy*, i *-e*, np. *Rzymianie*, przy czym w niektórych przypadkach w okresie późniejszym ustaliły się formy z odmiennymi końcówkami, np. *Azjanowie* / *Azjaci*. W gen. sg. możemy obserwować końcówki oboczne *-ow/-ø*, np. *Ejipcjanow* / *Ejipcjan*, natomiast w acc. pl. wystąpiły wyłącznie pierwotne formy z odziedziczoną końcówką *-y*, która po spółgłosce *k* przechodziła w *-i*: *Sydończyki*, *Tyrczyki*, *Tyryjczyki*. Przy okazji warto wspomnieć, że w roli ekwiwalentu toponimu gr. Ἰούδα, Ἰουδαία (łac. *Iuda*, *Iudaea*)

w niektórych przykładach występuje rzeczownikowa nazwa zbiorowości *Żydo(u)stwo* (lub nazwa zestawiona *Ziemia Żydowska*) (zob. rozdz. II.3.), który odmienia się jak rodzime rzeczowniki twar-dotematowe rodzaju nijakiego⁴⁴ (Malec 2003, 367).

Przymiotniki odmiejscowe oraz pochodzące od nazw plemion i mieszkańców (*Izraelski*, *Neftalimski*, *Żydowski*, *Zabuloński*) wyekscerpowane z przekładów średniopolskich odmieniały się jak rodzime derywaty z przyrostkiem *-ski* i właściwie niewiele notujemy tu różnic w porównaniu z fleksją współczesnej polszczyzny. Pewne odmienności i wahania możemy zauważyć w obrębie loc. sg. i instr. sg. przymiotników rodzaju męskiego i nijakiego. W przekładach Mu i B wystąpiła końcówka *-em*: instr. *Galilejskiem* (Mu), *Tyberyjadskiem* (B), loc. *Adryjackiem* (M), *Galilejskiem* (B), *Judskiem* (B), podczas gdy w pozostałych tłumaczeniach dominuje końcówka *-im/-ym*. Ponadto warto też odnotować oboczność w końcówce dat. pl. przymiotników męskich nieosobowych, wynikającą z obniżenia artykulacji samogłoski *i*. Forma *Galackiem* wystąpiła w przekładzie Mu (Winiarska-Górska, *Fleksja*, 5).

W odniesieniu do kilku toponimów użyto ekwiwalentów w formie zestawień lub deskrypcji zawierających przymiotnik dzierżawczy pochodzący od nazwy osobowej. Fleksja tych derywatów nie odbiega od dzisiejszej poza jednym wyjątkiem. W przekładzie Mu przymiotniki żeńskie w gen. sg. i loc. sg. mają końcówkę *-yj*: *Filipowyyj*, *Syloamowyyj*. Jest to charakterystyczny rys fleksji tego tłumaczenia (Winiarska-Górska, *Fleksja*, 7). W zebranych materiale nie stwierdzono form rzeczownikowej odmiany przymiotników dzierżawczych, choć nie były one obce przekładom średniopolskim (zob. Zarębski 2006a, 142–146).

2.2.3. Słowotwórstwo formacji pochodnych

Jak powiedziano, dość powszechnie stosowaną praktyką w dawnych przekładach biblijnych było wykorzystywanie w stosunku do obcych nazw geograficznych derywowanych od nich ekwiwalentów w postaci przymiotników odmiejscowych (rzadziej przymiotników od nazw plemion i mieszkańców, np. *Żydowski*) lub rzeczownikowych

⁴⁴ Ze względu na to, że interesują mnie procesy adaptacyjne obcej leksyki do polszczyzny, rezygnuję z omawiania fleksji leksemów rodzimych, które wystąpiły jako ekwiwalenty obcych toponimów typu *czaszka*, *głowa*, *gora*, *jezioro*, *morze*, *pole*, *puszcza*, *rola* itd. Nie przytaczam też wykazu ich form fleksyjnych.

nazw mieszkańców i entonimów⁴⁵. Dochodziło do tego zazwyczaj w takich przypadkach, gdy w tekście źródłowym występowały wyrażenia przymikowe typu *ktoś* (*człowiek*, *mieszkaniec* itd.) z + nazwa geograficzna. Oczywiście trzeba pamiętać, że zastosowanie przymiotnika odmiejscowego lub nazwy mieszkańca mogło być narzucone w pewnych sytuacjach przez tekst podstawy⁴⁶. Wtedy możliwa stawała się sytuacja odwrotna, polegająca na tym, że tłumacz czy tłumacze sięgali po ekwiwalent w formie nazwy geograficznej. Zjawisko wykorzystywania słowotwórczych przymiotnikowych form pochodnych miało przyczynę składniową, ponieważ dawna polszczyzna preferowała przynależnościową przydawkę przymiotną, nie zaś rzeczowną przydawkę dopełniaczową, powszechną w grece i łacinie (Breza 1992, 154). Stąd właśnie tak częste oddawanie greckich i łacińskich deskrypcji odmiejscowych ze składnikiem w postaci wyrażenia przymikowego za pomocą struktur z przymiotnikiem odtoponimicznym. Zdarzało się również tak, że obecna w źródle deskrypcja typu *ktoś* + odmiejscowe wyrażenie przymikowe była tłumaczona za pomocą rzeczownikowej nazwy mieszkańca.

Przymiotniki odmiejscowe nie należą do kategorii *nomina propria*, a formacje etnonimiczne znajdują się na jej peryferiach (Malec 1998, 181–188), jednakże jako często wykorzystywane w przekładach stanowią istotny element biblijnej onimii przekładowej (Malec 2003; Zarębski 2003; 2006a, 148–161).

Tworzenie formacji słowotwórczych od podstaw genetycznie obcych jest wyrazem daleko idącej adaptacji językowej oraz „przejawem rosnącej integracji zapożyczenia z systemem gramatycznym języka biorcy” (Bańko 2016, 20). Wobec faktu, że w niniejszym opracowaniu położono nacisk na opis sposobów przyswajania obcej toponimii nowotestamentowej w języku doby średniopolskiej,

---

⁴⁵ Szerokim terminem, pozwalającym objąć swym zakresem zarówno nazwy pojedynczych osób należących do danego plemienia czy narodu, jak i zamieszkujących dany kraj, region lub miasto, jest *nazwa mieszkańca*. Termin *etnonim* (*nazwa etniczna*) odnosi się do członków plemion i narodów (Kowalik-Kaleta 1982, 39; Malec 1998, 181–188). W opracowaniu używam wymiennie obu określeń (por. Sulisz 1969).

⁴⁶ Przypadki tego typu interesują mnie w mniejszym stopniu. Analizą objęto przede wszystkim te lokalizacje, w których choćby w jednym z ekscerpowanych tłumaczeń na zasadzie ekwiwalentu wystąpiła dana nazwa geograficzna, oraz incydentalnie takie sytuacje, gdzie w ramach danej lokalizacji, mimo toponimu użytego w tekstach źródłowych, w polskich przekładach w obrębie tej samej lokalizacji zastosowano wyłącznie ekwiwalenty przymiotnikowe lub etnonimiczne (zob. SNG).

rezygnuję z analizy słowotwórczej leksemów rodzimych, które mogły zostać wykorzystane jako ekwiwalenty translatorskie, np. *garncarski* (*Pole Garncarskie, Rola Garncarzowa, Rola Garncarska*), *oliwny* (*Góra Oliwna*) itd.⁴⁷.

2.2.3.1. Etonimy i nazwy mieszkańców

Formacje sufiksalne

- a) **-czyk**: *Achajczyk* (Brz) (Rz 15,26), *Jerozolimczyk* (Sz, L, Brz, B, Cz) (J 7,25), *Jeruzalemczyk* (G) (J 7,25), *Macedończyk* (W, Wu) (Dz 16,9), (Brz) (Rz 15,26), *Sodomczyk* (Brz, Cz, W, Wu, G) (2 P 2,6), *Sydończyk* (G) (Dz 12,20), (Mu, Sz, L, Brz, Cz, W, Wu) (Dz 12,20), *Tyjatyrczyk* (Brz) (Dz 16,14), *Tyrczyk* (Mu, Sz) (Dz 12,20), także w wersji rozszerzonej:
- **-ejczyk**: *Cyprejsczyk* (Sz) (Dz 21,16), *Cyrenejsczyk* (Brz, Cz, W, Wu, G) (Mt 27,32), (Brz, Cz, W, Wu) (Dz 11,20), *Derbejsczyk* (Mu, Sz, L, Brz, Cz, W, Wu, G) (Dz 20,4), *Galilejsczyk* (Sz, L, Brz, W, Wu, G) (J 7,52), (Brz, Cz*) (Dz 1,11), *Gomorejsczyk* (Brz, Cz, W, Wu) (2 P 2,6), *Kaldejsczyk* (Brz) (Dz 7,4),
  - **-eńczyk**: *Antyjocheńczyk* (Brz, W, Wu, G) (Dz 6,5), *Damascenińczyk* (Cz) (2 Kor 11,32), *Gadareńczyk* (Brz, Cz, G) (Łk 8,26; 8,37), *Gerazeńczyk* (W, Wu) (Mt 8,28; Mk 5,1), *Gergezeńczyk* (Cz*, G) (Łk 8,26; Mt 8,28), *Joppeńczyk* (Brz) (Dz 10,23), *Smyrneńczyk* (Cz) (Ap 2,8), *Tarseńczyk* (Cz, W, G) (Dz 21,39), (W, Wu, Cz) (Dz 9,11), *Tyjatyreneńczyk* (Brz) (Ap 2,24),
  - **-ińczyk/-yńczyk**: *Antyjochińczyk* (B) (Dz 6,5), *Gerazyńczyk* (Cz*) (Łk 8,26),
  - **-yjczyk**: *Aleksandryjsczyk* (Sz, Mu, Cz) (Dz 18,24), *Cypryjsczyk* (Mu*, Brz, Cz, W, Wu, G) (Dz 21,16), (Brz, Cz, W, Wu) (Dz 11,20), *Tyryjsczyk* (L, Brz, Cz, W, Wu) (Dz 12,20), (G) (Dz 12,20),

⁴⁷ Na płaszczyźnie adaptacji morfologicznej interesują mnie wyłącznie formacje utworzone od toponimicznych podstaw genetycznie obcych. Materiał przytaczam w uproszczonej transkrypcji. Pełny wykaz form zob. SNG.

- b) **-ak**: *Słowak* (Mu, Brz, Cz*) (Rz 15,19),
- c) **-anin**: *Azyjanin* (nom. pl. *Azyjanowie*, gen. pl. *Azyjanow*) (W, Wu) (Dz 20,4), *Cyprianin* (B) (Dz 21,16), *Efezyjanin* (Wu) (Dz 21,29), *Ejipcjanin* (gen. pl. *Ejiptan*) (Mu) (Hbr 11,26), (gen. pl. *Ejipcjanow*) (Brz) (Hbr 11,26), (Mu) (Mk 5,1), *Gerazanin* (gen. pl. *Gerazanow*) (W, Wu) (Łk 8,26; 8,37), *Hijerozolimianin*, *Jerozolimianin* (gen. pl. *Hijerozolimianow*) (Mu), (gen. pl. *Jerozolimianow*) (W) (J 7,25), *Rzymianin* (Mu, Sz) (Dz 2,10), (Mu) (Dz 28,16), *Słowianin* (gen. pl. *Słowian*) (B) (Rz 15,19), *Tesaloniczanin* (W, Wu) (Dz 27,2),
- d) **-enin**: *Tarsenin* (B) (Dz 21,39)⁴⁸,
- e) **-in**: *Macedonin* (B) (Dz 16,9).

Przyrostki obce

- *Cyrenens* (Sz) (Łk 23,26), *Laodycens* (gen. pl. *Laodycensow*) (Wu) (Kol 4,16), *Niniwita* (nom. pl. *Niniwitowie*) (Wu) (Mt 12,41; Łk 11,32), *Sodomita* (gen. pl. *Sodomitow*) (W, Wu) (Mt 11,24).

Formacje bezsufiksalne

- *Damascen* (gen. pl. *Damascenow*) (Sz) (2 Kor 11,32), *Gadaren* (gen. pl. *Gadarenow*) (Mu, B, W*) (Łk 8,26), *Gerazen* (gen. pl. *Gerazenow*) (Sz) (Mt 8,28; Mk 5,1; Łk 8,37), *Gergezen* (gen. pl. *Gergezenow*) (Mu, Brz, Cz) (Mt 8,28), *Gomor* (?) (gen. pl. *Gomorow*) (Mu) (Mt 10,15), *Sodom* (gen. pl. *Sodomow*) (Mu, Sz) (2 P 2,6; Mt 10,15; 11,24).

2.2.3.2. Przymiotniki odmiejskowe

Formacje z sufiksami

- **-ski**: *Achajski* (L, Brz, B, Cz, G) (2 Kor 11,10), (B) (Dz 18,12), *Adryjacki* (Mu, Sz, L, Brz), *Adryjatycki* (Cz, W, G) (Dz 27,27), *Betsajdski* (Wu) (Łk 9,10), *Cesar*ski (: *Cezare*a) (L) (Mt 16,13),

---

⁴⁸ Formację z przyrostkiem *-enin*: *Palmyrenin* odnotowała w tekstach Chróścińskiego K. Siekierska (1974, 232).

Cyprski (B) (Dz 11,20), *Dalmanucki* (L, W, Cz, G) (Mk 8,10), *Dekapolski* (L) (Mk 7,31; Mt 4,25), (Sz, B, W, Wu, Cz) (Mk 7,31), *Efeski* (Cz*) (Ap 2,1), (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Dz 19,35), (Mu, Sz, L, B, Brz, Cz, W, Wu, G) (Dz 21,29; Ap 2,1), *Ejipski* (Mu, Brz, Cz, W, G) (Dz 7,11), (Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Dz 7,40; Jud 1,5), (Sz, L, W, Wu, G) (Hbr 11,26), (Mu) (Dz 7,10), (Sz, L, W, Wu) (Dz 7,10), (Brz, B, Cz, W, G) (Dz 7,10), *Filadelfski* (L, W, Wu, G) (Ap 3,7), *Galacki* (Mu) (1 Kor 16,1; Ga 1,2), (Sz, L, B, Cz, W, Wu, G) (Ga 1,2; 1 Kor 16,1), (Mu, L) (Dz 18,23), (Mu, Sz, Brz, Cz, W, Wu, G) (Dz 16,6; 18,23), (L, G) (1 Kor 16,1), (L) (Dz 16,6), (B) (Dz 16,6; 18,23), *Genezarecki* (B) (Mk 6,53), (Cz, W, G) (Łk 5,1), *Gomorski* (L, B) (2 P 2,6), (Sz, L, B, G) (Mt 10,15), *Hijerozolimski* (Mu) (Dz 11,22), *Jerozolimski* (Cz*) (Łk 24,18), (B) (Łk 5,17), (L) (Dz 1,19), *Jerychoński* (B) (Hbr 11,30), *Jordański* (L) (Łk 3,3), *Krecki* (Cz, Wu) (Dz 27,12), *Laodycki* (W, Wu) (Ap 3,14), *Likański* (L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Dz 14,6), *Macedoński* (L, B, Brz, Cz, W, Wu) (Dz 16,12), (Mu, Sz, L, B, Cz, W, Wu, G) (2 Kor 8,1), (Brz) (Dz 16,9), *Magdalski* (W*, Wu*) (Mt 15,39), *Magedański* (B, W, G) (Mt 15,39), (B, Cz*, Wu*) (Mk 8,10), *Micraimski* (B) (Mt 2,11), *Niniwicki* (L, B, Cz, W, G) (Mt 12,41), (L, Brz, B, Cz, W, G) (Łk 11,32), *Pergamski* (W, Wu) (Ap 2,12), *Rzymiski* (Brz, Cz, W, Wu, G) (Dz 2,10), *Sodomski* (B, L) (2 P 2,6), (Cz) (Łk 10,12), (Sz, Brz, B, G) (Mt 11,24), (Sz, L, B, W, Wu, G) (Mt 10,15), *Sydoński* (B) (Dz 12,20), *Syjoński* (Cz, G) (Ap 14,1), (Cz, W) (Hbr 12,22), *Syloamski* (B) (J 9,7; 9,11), *Synajski* (B) (Dz 7,38), (B, Cz, W, G) (Ga 4,24), (Cz) (Ga 4,25), *Syrski* (B) (Łk 2,2), (L) (Ga 1,21), *Tyberyjadzki* (Sz, L, Brz, Cz, W, G, Wu) (J 6,1), (Mu, Sz, Brz, W, Wu, G, Cz) (Mt 4,18), (Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Mk 1,16), (L) (Mt 4,18), (Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (J 21,1), *Tyjatyrski* (L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Ap 2,24), (Sz, L, B, Cz, W, Wu, G) (Dz 16,14), *Tyrski* (B) (Dz 12,20), (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Łk 4,26), (L) (Mt 15,21), (L, Brz, B) (Mk 7,24), (Brz, B, Cz, G, W*) (Mk 7,31), (L) (Mt 15,21), (L, Brz, B, Cz, W, Wu*, G) (Mk 7,24; 7,31), *Włoski* (Mu) (Dz 27,1; 27,6), *Zajordański* (L) (Mt 4,25),

- **-ajski:** *Chaldajski* (Sz, L, B, W, Wu, G) (Dz 7,4), *Cyrenajski* (Mu*) (Mt 27,32),
- **-ański:** *Azyjański* (B) (Dz 20,4), *Chanański* (B) (Dz 7,11; 13,19), *Nazarański* (Brz) (Dz 10,38), *Samarytański* (Mu) (Dz 8,9), (Sz, L, B, Cz, G) (Dz 8,9), (Brz) (J 4,7),

- **-ejski:** *Achajejski* (W) (2 Kor 11,10), *Azejski* (Mu) (1 Kor 16,19), *Chananejski* (L, Brz, Cz, W, Wu, G) (Dz 7,11; 13,19), *Cyrenejski* (Sz, L, B) (Mt 27,32), (B) (Dz 11,20), *Kirenejski* (B) (Łk 23,26), *Galilejski* (B) (Mt 4,18), (Brz) (J 2,1; 2,11), (Cz) (Łk 4,44; Mk 6,21), (L, B, Cz, W, Wu, G) (Mt 2,22), (L, Brz, B, W, Wu) (Łk 4,44), (Mu) (J 12,21), (Mu, Sz, L, B, Brz, Cz, Wu, W) (Łk 4,31), (L, W, Wu) (Mk 7,31), (Mu, Sz, L, B, Cz, W, Wu, G) (Dz 1,11), (Mu, Sz, L, B, Cz, W, Wu, G) (J 2,11; 4,46; 21,2), (B) (Dz 9,31), (Sz, L, W, Wu, G) (Mk 1,28), (Sz, L) (J 4,46; 21,2), (Mu, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (J 4,46; 21,2), (Mu) (Mk 6,21; Łk 4,44; 5,17), (Sz, L, B, Brz, Cz, W, Wu, G) (J 12,21), (Sz, L, Brz, B, W, G) (Łk 4,44), (Mu) (Mt 21,11; Mk 1,9), (Brz, B) (Łk 3,1; 8,26), (L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Mt 21,11), (Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Mk 1,9), (Mu) (Łk 3,1), (L, B, Cz, W, Wu, G) (Łk 3,1), (Mu, Sz, Brz, B, Cz, G) (Mk 7,31), (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Mt 15,29), *Gomorejski* (W, Wu) (Mt 10,15), *Iturejski* (Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Łk 3,1), *Kaldejski* (Mu, Cz) (Dz 7,4), *Laodycejski* (B, W) (Kol 4,16), *Laodykejski* (B) (Ap 3,14), *Libiejski* (L) (Dz 2,10), *Pamfilejski* (Mu, Cz, W, G) (Dz 13,13), *Pizydejski* (Sz, L, Cz, W, Wu, G) (Dz 13,14),
- **-eński:** *Abileński* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Łk 3,1), *Antyjocheński* (Sz, Cz) (Dz 6,5), *Cyreneński* (L) (Łk 23,26), *Damasceniński* (B) (Dz 9,20), (W, Wu) (2 Kor 11,32), *Derbeński* (B) (Dz 20,4), *Filadelfijski* (Brz) (Ap 3,7), *Gadareński* (B) (Mk 5,1), *Gerazeński* (Sz, L) (Łk 8,26), (L) (Mk 5,1; Łk 8,37), (L, W) (Mt 8,28), *Gergezeński* (B) (Mt 8,28), *Kenchrecheński* (W, G) (Rz 16,1), *Kenchreński* (Brz, Cz) (Rz 16,1), *Kreteński* (W, G) (Dz 27,12), *Laodyceński* (B, Cz*) (Kol 4,16), (Mu) (Ap 3,14; Kol 4,16), (Sz, L, Brz, Cz, G) (Ap 3,14), (Sz, L, Brz, Cz, W, Wu, G) (Kol 4,16), *Nazareński* (Brz) (J 1,45), *Pergameński* (L, Brz, G) (Ap 2,12), *Smyrnieński* (Mu, Sz, L, Brz, B) (Ap 2,8), *Smyrneński* (W, Wu, G) (Ap 2,8), *Tarseński* (Sz, B, G) (Dz 9,11), *Tesaloniceniński* (Brz, Cz) (Dz 27,2), (Brz, Cz, W) (Dz 17,13),
- **-iński/-yński:** *Gadaryński* (B) (Łk 8,37), *Sardyński* (Sz, L) (Ap 3,1),
- **-ijski/-yjski:** *Aleksandryjski* (B) (Dz 18,24), *Azyjski* (B, W, Wu) (Dz 27,2), (L, B, Cz, W) (1 Kor 16,19), *Asyryjski* (L) (Rz 16,5), *Cylicyjski* (L, B) (Dz 21,39; 27,5; Ga 1,21), (Mu, L, B, Cz, W, G) (Dz 22,3), *Frigijski* (Mu, Sz) (Dz 16,6), *Licyjski* (B, Cz, W, G) (Dz 27,5),

Pamfilijski (L) (Dz 27,5), (B) (Dz 13,13), *Pizydyjski* (B) (Dz 13,14), *Samaryjski* (B) (Dz 9,31), (Mu, L, B, Wu, G) (Dz 8,5; J 4,5), (Sz, L, B, Cz, W) (Dz 8,1), *Sardyjski* (W, Wu) (Ap 3,1), *Syryjski* (Sz, L, Brz, Cz, W, Wu, G) (Łk 2,2), (B) (Ga 1,21).

2.2.3.3. Odantroponimiczne przymiotniki dzierżawcze

Formacje z sufiksami

- **-owy:** *Apijowy* (B), *Apijuszowy* (Mu, Sz, L, Brz, Cz, W, Wu, G) (Dz 28,15), *Filipowy* (Sz, L, B, Cz, W, Wu) (Mk 8,27), (L, W) (Mt 16,13), (Brz, Cz, G) (Mt 16,13), (Mu) (Mk 8,27; Mt 16,13), (Brz) (Mk 8,27), *Jordanowy* (Mu*) (Łk 3,3), *Judowy* (Mu, B) (Mt 2,6) *Neftalimowy* (B, G) (Mt 4,13; 4,15), *Syloamowy* (Mu) (J 9,7; 9,11), *Sychemowy* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, G) (Dz 7,16), *Zabulonowy* (B, G) (Mt 4,13; 4,15),
- **-ski:** *Judowski* (Mu*) (Mt 2,1), *Judzki* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Łk 1,5; 3,1), (B, Cz, W, G) (Łk 3,1), (L, B, Cz, W, G) (Mt 2,1), (B) (Łk 5,17), (L, B, Cz, W, Wu, G) (Mt 2,5), (L, Brz, B, Cz, W, G) (Mt 3,5), (L, B, Cz, W, G) (Łk 2,4; 6,17; J 4,47; 4,54; 7,3; 11,7; Mt 4,25; Mk 3,7; Dz 8,1; 15,1; 21,10; 28,21; 2 Kor 1,16), (B, W, G) (J 4,3; Łk 7,17), (L, Brz, Cz*, W, Wu, G) (Mt 2,6), (L, B, W, G) (Mt 2,22; 24,16; Łk 23,5; 21,21), (Brz, G) (Łk 1,65), (W, G) (Łk 7,17), (Cz, W, G) (Dz 11,1; 11,29; 26,20), (L, B, W, G) (Mt 3,1), (L, W, G) (Łk 5,17), (Sz, L, B) (Łk 1,65), (L, B, Cz) (Mt 19,1), (L, B, G) (Mt 10,1), (Brz, Cz, W, G) (Mk 10,1; Mt 19,1), (Brz, Cz, W) (Dz 8,1), (Cz, G) (Ga 1,22), *Neftalimski* (Cz, W) (Mt 4,15), (L, Cz, W) (Mt 4,13), *Zabuloński* (L, Cz, W) (Mt 4,13), (Cz, W) (Mt 4,15), *Żydowski*⁴⁹ (Mu, Sz, Brz) (Mt 2,1; 2,5; 2,6), (Mu, Sz, L, Brz, B, Wu, G) (Ga 1,22; 2 Kor 1,16; Mt 4,25; 19,1; Mk 3,7; 10,1; Łk 1,5; 1,65; 2,4; 5,17; 6,17; J 4,47; 4,54; 7,1; 7,3; 11,7; Dz 8,1; 15,1; 21,10; 28,21), (Mu) (Mt 19,1; 24,16; Mk 3,7; 10,1; Łk 1,65; 2,4; 5,17; 6,17; J 4,47; 4,54; 7,3; 11,7; Dz 8,1; 15,1; 21,10; 2 Kor 1,16; Ga 1,22), (Mu, L, Wu) (J 4,3; Łk 3,1), (Mu) (Łk 7,17; 21,21; 23,5; J 7,1; Dz 1,8; 2,9; 9,31; 10,37; 11,1; 11,29; 12,19; Rz 15,31; 1 Tes 2,14), (Mu, Sz, L, B, Wu) (Dz 26,20), (Sz, Brz, Wu) (Mt 3,1), (Sz) (Łk 1,65).

⁴⁹ Mimo przejawów znacznego przyswojenia uwzględniono tę formę jako oboczną wobec przymiotnika *Judzki*.

***

Adaptacja słowotwórcza toponimii nowotestamentowej w przekładach średniopolskich kieruje uwagę zasadniczo ku trzem grupom derywatów: etnonimom i nazwom mieszkańców, przymiotnikom odmiejscowym oraz odosobowym przymiotnikom relacyjnym, które weszły w skład zestawień i deskrypcji nazewniczych. Słowotwórstwo ekwiwalentnych wobec obcych toponimów form pochodnych pod względem strukturalnym zasadniczo nie odbiega od słowotwórstwa derywatów ekwiwalentnych wobec antroponimów nowotestamentowych. Szczegółowego opisu nazw mieszkańców i etnonimów oraz odosobowych przymiotników dzierżawczych i przymiotników odmiejscowych wchodzących w skład antroponimicznych deskrypcji odmiejscowych dokonano w kilku opracowaniach (zob. Kowalik-Kaleta 1981; Breza 1987; 1988; Wilczewska 1988; Bieńkowska 1993; Zarębski 2003; 2006a, 148–161; 2013)⁵⁰. Ponadto zarówno słowotwórstwu nazw etnicznych, jak i derywatów przymiotnikowych (w tym także relacyjnych) w dawnej polszczyźnie poświęcono odrębne studia (Łoś 1925; Szlifarsztejnowa 1960; Sulisz 1969; Siekierska 1974, 227–234; Klemensiewicz, Lehr-Spławiński, Urbańczyk 1981, 197–236; Kowalik-Kaleta 1981; Karpluk 1986).

By nie powtarzać poczynionych już ustaleń, wspomnę o najistotniejszych cechach podejmowanego zagadnienia. W zakresie nazw etnicznych uwagę zwraca wariantywność form słowotwórczych, w związku z czym tworzą się szeregi dwu-: *Antyjocheńczyk / Antyjochińczyk*, *Cyrenejczyk / Cyrenens*, *Damascenńczyk / Damascen*, *Egiptyjanie / Egiptyjanie*, *Jerozolimczyk / Jerozolimianin*, *Macedończyk / Macedonin*, *Słowak / Słowianin*, *Tarsenńczyk / Tarsenin*, *Tyrczyk / Tyryjczyk*, a nawet trójelementowe: *Cypryjczyk / Cyprejczyk / Cypryjanin*, *Sodom / Sodomita / Sodomczyk*, również w obrębie tego samego tekstu, np. *Sodomczyk*, *Sodomita* (W, Wu). Część rzeczownikowych nazw mieszkańców ma postać inną niż we współczesnym języku polskim. Dotyczy to przede wszystkim formacji z przyrostkami obcymi, np. *Cyrenens*, *Damascen*, choć nie tylko, np. *Azyjanin*, *Macedonin* (Kreja 1978; Grzegorzczkova, Laskowski, Wróbel 1998; Kwilecka 2001, 163). Oboczności występują także w zbiorze synonimicznych przymiotników odmiejscowych, zwłaszcza pomiędzy formami z sufiksem *-ski* a formami z jego rozszerzonymi postaciami, np. *Filadelfski / Filadelfijski*, *Kretski / Kreteński*, *Syrski / Syryjski*, *Laodycki / Laodyceński*

⁵⁰ Tam szczegółowa literatura.

lub *Laodycejski*, ale także pomiędzy formacjami z różnymi wariantami rozszerzonymi, np. *Azyjański / Azyjski / Azejski, Pamfilejski / Pamfilijski, Sardyjski / Sardyński*. Wariantywnie funkcjonowały także sufiksy dzierżawcze, np. *Judowy / Judzki, Neftalimowy / Neftalimski, Zabulonowy / Zabuloński*. Analogiczne zjawiska zaobserwowała M. Malec (2003, 366–367) w onimii wcześniejszego niż ekscerpowane przekłady *Rozmyślenia przemyskiego*.

Pośród innych problemów słowotwórczych warto ponadto wspomnieć o formacjach utworzonych od podstawy *Jordan*. Łac. wyrażenia przyimkowe *trans Iordanem* (Mt 4,15; 4,25; Mk 3,8) i *ultra Iordanem* (Mk 10,1) oddano nie tylko przy pomocy struktury przyimkowej *za Jordanem* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Mt 4,15), (Mu, Sz, L, Brz, Wu, G) (Mk 10,1), (Mu, W) (Mt 4,25), (Brz) (Mk 38), *zza Jordana* (Mu) (Mk 3,8), ale również przymiotnika od wyrażenia przyimkowego *Zajordański (Zajordańskie Ziemie)* (L) (Mt 4,25) oraz derywatu paradygmatycznego (*przez*) *za Jordanie* (B) (Mk 10,1), (*z*) *za Jordania* (Sz, L, B, Cz, W, Wu, G) (Mk 3,8), (B, Cz, Wu) (Mt 4,25), (*z*) *Zajordania* (Sz) (Mt 4,25). Na ten fakt w kontekście opisu warstwy onimicznej przekładu Szymona Budnego zwrócił uwagę Leszek Moszyński (1994, 407), choć, jak widać, nie była to cecha właściwa jedynie temu tłumaczowi. Produktem rodzimych mechanizmów słowotwórczych jest też rzeczownik *Żydo(w)stwo*, który w pewnych przekładach występuje w roli ekwiwalentu toponimów *Juda, Judea* (Rzetelska-Feleszko 1998b).

Rolę tworzenia derywatów od genetycznie obcych nazw w procesie ich adaptacji w odniesieniu do *Biblii brzeskiej* — choć oczywiście spostrzeżenia te można by rozszerzyć na inne przekłady średniopolskie — podkreśla Irena Kwilecka (2001, 163–164):

Najwyższy stopień adaptacji obcego nazewnictwa biblijnego do polskiego systemu gramatycznego obserwujemy w Bbrz [*Biblii brzeskiej* — R.Z.] w odniesieniu do nazw pochodnych, utworzonych od nazw osób, miejscowości, regionów, krajów, narodów. Brześcianie tworzą je przede wszystkim za pomocą formantów rzeczownikowych, znacznie rzadziej przy użyciu formacji peryfrastycznych: rzeczownik + derywat przymiotnikowy (typu *mąż Izraelski, synowie Izraelscy*). Formacje słowotwórcze tworzone są głównie za pomocą słowiańskich formantów rzeczownikowych: *-czyk* (rozszerzony niekiedy o morfem *-ej/-ij-*); *-anin*; *-in/-yn*. Znacznie rzadziej występuje tu zapożyczony grecko-łaciński formant *-it/-yt* (np. *Izraelita* obok częściej używanej formacji *Izrael-czyk*), chociaż niejednokrotnie sufix *-it-* pojawia się dodatkowo przed formantem *-czyk*; np. *Ammno-it-czyk* (...). Formacje na *-czyk* są u brześcian najczęściej stosowanym modelem słowotwórczym. Za pomocą tego formantu tworzy się tu również takie etnonimy, w których dziś mamy formant zerowy, jak np. *Arab-czyk*, pl. *Arab-czyc-y*; *Etiop-czyk*, pl. *Etiop-czyc-y* (...).

Obserwacja słowotwórstwa rzeczowników i przymiotników pochodnych od toponimów nowotestamentowych pozwala na formułowanie wniosków dotyczących indywidualnych cech poszczególnych przekładów oraz zakresu wariantywności translatorskiej (zob. rozdz. III). Jednomysłność dawnych tłumaczy w obszarze zjawisk słowotwórczych stanowi cechą rzadką, co potwierdzają wcześniejsze badania (Bieńkowska 1993; Moszyński 1994, 404–405; Zarębski 2003; 2006a, 148–161).

2.3. Adaptacja składniowa

Warstwa onimiczna w tekstach przekładowych przystosowuje się do języka docelowego nie tylko w aspekcie graficznym, fonetycznym i morfologicznym, ale również syntaktycznym. Użycie obcych nazw w tłumaczeniu może bowiem powodować konieczność (i, pomijawszy przypadki nazw w postaci obcych cytatów, zazwyczaj ją powoduje) dostosowania ich formy do uwarunkowań składniowych języka przekładu⁵¹. W przypadku polszczyzny w pierwszym rzędzie napierająca na obce tworzywo leksykalne składnia wymusza jego dostosowanie się do zasad rodzimej fleksji (zob. rozdz. 2.2.1.). W konsekwencji dochodzi do zmian o charakterze morfologicznym. To jednak nie koniec przekształceń gramatycznych, które mogą dotknąć obce *propria* w procesie adaptacji językowej. Trzeba przy tym pamiętać, że adaptacja składniowa zazwyczaj występuje łącznie z procesami asymilacyjnymi niższego rzędu, zwłaszcza z przystosowaniem morfologicznym.

Toponimiczne warianty składniowe wynikały z odmiennej stylizacji zdań, wyborów różnych modeli składniowych czy w ogóle z procesów historycznojęzykowych. E. Breza (1992, 154) wśród konkretnych przyczyn oboczności tego typu pomiędzy dawnymi a współczesnymi przekładami NT wskazał mianownikową niegdyś postać orzecznika rzeczownikowego oraz dominację przydawek przymiotnych przynależnościowych, które współcześnie są wypierane przez przydawki dopełniaczowe.

Mechanizmy przystosowawcze na płaszczyźnie adaptacyjnej toponimów nowotestamentowych wiązałyby się z kilkoma rodzajami zjawisk, które mogą być źródłem wariantywności pomiędzy poszczególnymi przekładami. W celu uniknięcia powtórzenia pewnych treści,

---

⁵¹ Zagadnienie wyboru odpowiednich form fleksyjnych toponimów w zależności od kontekstu składniowego pozostawiam poza polem obserwacji. Materiał w dalszej części wywodu przytaczam w uproszczonej transkrypcji.

które wiążą się, po pierwsze, z adaptacją morfologiczną toponimii nowotestamentowej, po drugie — ze strukturą nominacji oraz modyfikacjami na płaszczyźnie: podstawa tłumaczenia — przekład wewnętrznej tej struktury, po trzecie zaś — z problematyką wariantowości form, chciałbym tu zwrócić uwagę wyłącznie na najważniejsze zjawiska i na wybranych przykładach tylko zasygnalizować problematykę. Została ona podjęta w innych fragmentach opracowania lub — jak to ma miejsce w odniesieniu do zagadnień dotyczących składniowej warstwy tekstów przekładowych w ogóle — wymaga bardziej szczegółowych, odrębnych studiów, którym przyświecałyby odmienne cele badawcze.

Adaptacja składniowa uwidacznia się szczególnie w następujących obszarach: po pierwsze, mowa o wyrażeniach przyimkowych ze składnikiem toponimicznym (tu na uwagę zasługuje wpływ konstrukcji przyimkowych z języka źródłowego na konstrukcje rodzime, wybór przyimkowego odpowiednika rodzimego, wahania w użyciu poszczególnych przyimków, proces oddawania analitycznych konstrukcji przyimkowych strukturami syntetycznymi), po drugie, istotne są tu konstrukcje gramatyczne w roli nazw mieszkańców (a zatem takie, które jako analityczne, realizujące model *ktoś + z + nazwa miejscowa* w tekstach podstawowych, były oddawane w przekładach w sposób analogiczny lub z udziałem derywatów rzeczownikowych albo przymiotnikowych), po trzecie, na uwagę zasługuje gramatyczna postać toponimów w strukturze nazw zestawionych, wreszcie, po czwarte, obserwacją należy objąć translatorskie działania (kontynuację form źródłowych lub ich modyfikację) na szyku członów wchodzących w skład zestawień i deskrypcji toponimicznych⁵².

Trzeba w tym miejscu zastrzec, że poruszane zagadnienia miejscami wykraczają nie tylko poza problematykę nowotestamentowej toponimii przekładowej, ale w ogóle poza zagadnienia związane z kategorią *nomina propria*, jednakże stanowią istotne tło dotyczące mechanizmów adaptacyjnych i zasad funkcjonowania w tekstach przekładowych interesującej nas części leksyki. Zjawiska związane ze składniowym aspektem adaptacji toponimów biblijnych w czeskich przekładach *Biblii* zostały szczegółowo opisane w monografii Roberta

⁵² Rozważania zawarte w tym rozdziale w znacznej mierze korespondują z ustaleniami zamieszczonymi w części poświęconej strukturze toponimów, gdzie dokładnie opisano poszczególne typy strukturalne (rozdz. 1.2.). Tu zaś zebrano najważniejsze tendencje w zakresie adaptacji składniowej.

Dittmanna (2009, 412–420). W kręgu zainteresowań badacza znalazły się w znacznej mierze analogiczne problemy, które poruszam w niniejszym opracowaniu⁵³. Autor, analizując w ujęciu dynamicznym przekłady ST, w odniesieniu do adaptacji składniowej toponimów wyróżnił cztery obszary konkurencji, na płaszczyźnie których uwiadaczniają się różnice pomiędzy tłumaczeniami dawnymi a współczesnymi. Wśród obszarów tych wskazał następujące typy: 1) rzeczownik pospolity (często apelatyw topograficzny) + toponim lub derywat odtoponimiczny, np. *při řece Gozan / u gozanské řeky*, 2) rzeczownik pospolity + toponim w nom. sg. lub w przypadku zależnym wywołanym przez dany kontekst składniowy, np. *na hořě Sepher / na hoře Šeferu*, 3) zmiana szyku członów nazw zestawionych, np. *do Jeruzaléma města / do města Jeruzaléma*, 4) konkurencja typu *Ar Moabské / Ar Moabský / Ar Moabských / Ar Moab*.

2.3.1. Toponimy w strukturze wyrażen przyimkowych

W związku z faktem, że toponimy stanowią często w tekstach źródłowych element wyrażen przyimkowych, na gruncie przekładowym dochodzi do wyboru odpowiedniego ekwiwalentu, który może mieć formę wyrażenia przyimkowego, ale nie musi. Zazwyczaj odpowiednik w postaci wyrażenia przyimkowego jest kontynuowany w tekstach średniopolskich, przy czym różnice mogą dotyczyć zastosowanego przyimka rodzimego, np. *w Strony Dalmanuta, w Strony Dalmanuckie* (Mu, Sz, Cz, W, Wu, G) / *do Krain Dalmanuckich, do Granic Dalmanuta* (L, Brz) (Mk 8,10) (gr. εἰς τὰ μέρη Δαλμανουθά, łac. *in partes Dalmanutha*), *z Galilejej* (Mu, Sz, L, B, G) / *od Galilejej* (Brz, Cz, W, Wu) (Mt 4,25) (gr. ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας, łac. *de Galilaea*), *do Gazy* (Mu, Sz, L, B) / *ku Gazie* (Brz, Cz, W, Wu, G) (Dz 8,26) (gr. εἰς Γάζαν, łac. *in Gazam*), *do Jerycha, do Jerychona, do Hijerycho* (Mu, Sz, L, B, G) / *ku Jerychu* (Brz, Cz, Wu, W) (Łk 18,35) (gr. εἰς Ἱερικὼν, łac. *cum appropinquaret Iericho*), *blisko Joppy, blisko Joppen, blisko Joppa* (Brz, B, Cz, W, Wu, G) / *po Joppie* (L) / *blisko była Joppe* (Sz) (Dz 9,38) (gr. ἐγγὺς ... Ἰόππη, łac. *ab Ioppe*), *u Morza Tyberyjadzkiego* (Sz, L, Brz, Cz, W, Wu, G) / *nad Morzem Tyberyjadzkiem* (B) / *nad morzem ktore u Tyberyjady* (Mu) (J 21,1) (gr. ἐπὶ τῆς θαλάσσης τῆς

---

⁵³ Badacz w tej części opracowania pomija problematykę funkcjonowania biblijnych toponimów w strukturze wyrażen przyimkowych i w konstrukcjach bezprzyimkowych (Dittmann 2009, 412–420).

Τιβεριάδος, łac. *ad mare Tiberiadis*), z *Troady* (Brz, B, Cz, W, Wu, G) / *od Troady* (Mu, Sz, L) (Dz 16,11) (gr. ἀπὸ τῆς Τρωάδος, łac. *a Troade*), *od Tyberyjady* (Sz, L, Cz, Brz, W, Wu) / *z Tyberyjady* (Mu, B) (J 6,23) (gr. ἐκ Τιβεριάδος, łac. *a Tiberiade*).

Oboczność na gruncie przekładowym dotyczy niekiedy więcej niż dwóch przyimków, np. *do Knidu* (Cz) / *podle Knida* (B) / *ku Gnidu* (Brz) / *przeciwko Knidowi, przeciwko Gnidowi* (Sz, L, G) / *przeciw Gnidowi* (W, Wu) / *naprzeciwko Gnidowi* (Mu) (Dz 27,7) (gr. κατὰ τὴν Κνίδον, łac. *contra Cnidum*), *do Morza Galilejskiego* (L, W, Wu) / *ku Morzowi Galilejskiemu* (Mu), *ku Morzu Galilejskiemu* (Sz, Brz, B, Cz) / *nad Morze Galilejskie* (G) (Mk 7,31) (gr. εἰς τὴν θάλασσαν τῆς Γαλιλαίας, łac. *ad mare Galilaeae*), *z Pafu* (Brz, B, Cz, W, Wu, G) / *od Pafu* (Mu, Sz) / *do Pafu* (L) (Dz 13,13) (gr. ἀπὸ τῆς Πάφου, łac. *a Papho*).

Bywa i tak, że obserwujemy pełną zgodność tłumaczy w zakresie wyboru przyimka, np. *do Grecyjej* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu) (Dz 20,2) (gr. εἰς τὴν Ἑλλάδα, łac. *ad Graeciam*), *z Jerycha, z Hijerycho* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Mk 10,46) (gr. ἀπὸ Ἱεριχὼ, łac. *de Iericho*), *do Jerycha, do Hijerycha, do Jerycho, do Jerychona* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Łk 10,30) (gr. εἰς Ἱεριχὼ, łac. *in Iericho*), *z Idumejej, z Idumeji* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Mk 3,8) (gr. ἀπὸ τῆς Ἰδουμαίας, łac. *ab Idumaea*), *w Joppie, w Joppe(n)* (Mu, Sz, L, Brz, B, W, Wu, G) (Dz 9,36) (gr. Ἐν Ἰόππῃ, łac. *in Ioppe*), *do Pafu* (Mu, Sz, L, B, Brz, Cz, W, Wu, G) (Dz 13,6) (gr. ἄχρι Πάφου, łac. *usque Paphum*).

Konstrukcji bezprzyimkowej w tekście źródłowym może odpowiadać struktura z przyimkiem, np. *przez Jerycho, przez Hijerycho, przez Jerychon* (Mu, Sz, L, W, G, Wu) / *po Hierychu, po Jerychu* (Mu*, Cz) / *do Jerycho* (Brz) (Łk 19,1) (gr. Ἱεριχὼ, łac. *Iericho*), lub formy wariantywne — bezprzyimkowe i przyimkowe, np. *Frygią, Frygijską Krainę* (Mu, Sz, Brz, B, Cz, W, Wu, G) / *do Frigiej* (L) (Dz 16,6) (gr. Φρυγίαν, łac. *Phrygiam*).

Zdarza się również tak, że konstrukcja bezprzyimkowa występuje tylko w źródle łacińskim, przy czym w przekładach — nawet opartych na *Wulgacie* — pojawiają się ekwiwalenty z przyimkiem, np. *do Choum, do Kou(m), do Kona* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Dz 21,1) (gr. εἰς τὴν Κῶ, łac. *venimus Cho*), *do Jerycha, do Hijerycho* (Mu, Sz, L, B, Cz, W, Wu, G) / *ku Jerychu* (Brz) (Mk 10,46) (gr. εἰς Ἱεριχὼ, łac. *veniunt Ierichum*), *do Salaminu* (Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu) / *w Salaminie* (Mu, G) (Dz 13,5) (gr. ἐν Σαλαμῖνι, łac. *venissent Salamina*), *ku Samu* (Brz, Cz, W) / *do Samu, do Samona* (Mu, Sz, L, B, Wu, G) (Dz 20,15)

(gr. εἰς Σάμον, łac. *applicuimus Samum*), do Samotraki, do Samotracyjej (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Dz 16,11) (gr. εἰς Σαμοθράκην, łac. *venimus Samothraciam*), do Smyrny, do Smyrnej (Mu, Sz, L, B, Cz, W, G) / w Smyrnie (Brz, Wu) (Ap 1,11) (gr. εἰς Σμύρναν, łac. *Smyrnam*), do Syrakuz(y) (Mu, Sz, L, B, W, Wu, G) / ku Syrakuzom (Brz), k Syrakuszom (Cz) (Dz 28,12) (gr. εἰς Συρακούσας, łac. *venissemus Syracusam*).

W każdym wypadku należy mieć na uwadze fakt, że różnice mogą wynikać z innej rekcji czasowników w językach źródłowych i w polszczyźnie, w tym także z użycia odmiennych przyimków.

2.3.2. Toponimy w strukturze nazw mieszkańców i osób związanych z danym miejscem

W zakresie form gramatycznych nazywających mieszkańców państw, regionów i miast oraz osób w jakiś sposób związanych z danym miejscem (np. król, starosta, zarządca, tetrarcha) używano często, jak to pokazano w rozważaniach na temat słowotwórstwa form pochodnych (zob. rozdz. II.2.2.3.), wymiennie etnonimów rzeczownikowych, np. *Macedończyk* (W, Wu) / *Macedonin* (B) (Dz 16,9), oraz konstrukcji składniowych typu: a) rzeczownik pospolity + derywat odtoponimiczny, np. *mąż Macedoński* (Brz) (Dz 16,9), b) rzeczownik pospolity + wyrażenie przyimkowe, np. *mężowie z Cypru* (G) (Dz 11,20), c) osobowa nazwa własna + wyrażenie przyimkowe, np. *Paweł z Tarsu* (Sz) (Dz 21,39).

W ramach poruszanej problematyki mieści się również wspomniane wcześniej zjawisko tłumaczenia greckiej i łacińskiej przydawki dopełniaczowej. Obserwacja zaledwie jednego wersetu z *Ewangelii* św. Łukasza (Łk 3,1) pozwala dostrzec na gruncie przekładowym szeroką gamę wykorzystanych ekwiwalentnych środków składniowych i morfologicznych (związanych z szykiem członów, formą orzeczenia, fleksyjną formą orzeczników, morfologiczną postacią użytych onimów), a także leksykalnych (dobór różnych ekwiwalentów semantycznych) w stosunku do nazw oznaczających osoby związane z danym miejscem. Nominacje znajdujące się w tym fragmencie NT potwierdzają tezę o powszechnym, prawie w pełni konsekwentnym unikaniu przez dawnych autorów przydawki dopełniaczowej, por.:

gr. τετραρχοῦντος τῆς Γαλιλαίας Ἡρώδου, łac. *tetrarcha autem Galilaeae Herode*: *Tetrarchami był Herod Galilejskim* (Mu), *Tetrarchami byli, Herod Galilejskim* (L), *był... tetrarchą Galilejskim Herod* (B), *był... Herod tetrarcha Galilejskim* (Cz), *był... Herod tetrarchą Galilejskim* (W, Wu, G), *za Heroda krola Galilejskiego* (Brz),

gr. Λυσανίου τῆς Ἀβιληνῆς τετρααρχοῦντος, łac. *Lysania Abilinae tetrarcha: tetrarchami byli ... Lizanijasz Abileńskim* (Mu, L), *Lizanijasz Abileńskim tetrarchą* (Sz, Cz, W, Wu), *Lizanija(sz) tetrarchą Abileńskim* (B, G), *Lizanijasza Abileńskiego krola* (gen. sg.) (Brz),

gr. Φιλίππου δὲ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ τετρααρχοῦντος τῆς Ἰτουραίας, łac. *Philippo autem fratre eius tetrarcha Ituraeae: za Filipa ... krola Iturejskiego* (Brz), *tetrarchą Iturejskim* (B, Cz, W, Wu, G).

Przydawka rzeczowna wystąpiła z dużo niższą częstotliwością i to tylko w najstarszych tekstach: *Tetrarchą Galileej był Herod* (Sz), *Tetrarchami był Filip ... Iturejej* (Mu), *był ... Philip ... Tetrarchą Ituryjej* (Sz), *Tetrarchami byli ... Filip ... Ituryjej* (L), co należałoby wiązać z zastosowaną metodą tłumaczenia dosłownego i niechęcią naruszenia autorytetu tekstu źródłowego. Co ciekawe, mimo zapewnień o dosłowności tłumaczenia, konstrukcji bliższych ówczesnej polszczyźnie, tj. przydawek przymiotnych, użył także Szymon Budny.

Wobec przedkładania przydawki przymiotnikowej nad rzeczownikową nie może dziwić fakt, że w sytuacji, gdy tekst źródłowy zawierał przymiotnik odmiejscowy, tłumacze nie decydowali się na jego zamiannę na toponim w dopełniaczu, por.:

gr. τετρααρχοῦντος ... Τραχωνίτιδος χώρας, łac. *tetrarcha ... Trachonitidis regionis: Tetrarchami ... Krainy Trachonickiej* (Mu), *tetrarchą ... Krainy Trachonickiej* (G), *Tetrarchą ... Trachonickiej Ziemie* (Sz), *Tetrarchami ... Trachonickiej Ziemie* (L), *Krola ... Trachonickiej Ziemice* (Brz), *tetrarchą ... Trachonickiej Krainy* (B, Cz, W, Wu) (Łk 3,1).

Właściwie wyjątkowo możemy obserwować sytuacje, gdy na przykład nazwie rzeczownikowej w podstawie odpowiada wyrażenie przyimkowe, np. z *Pontu* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Dz 18,2) (gr. Ποντικὸν τῷ γένει, łac. *Ponticum genere*).

Problem ekwiwalencji w zakresie nazw mieszkańców na materiale XVI-wiecznych przekładów *Ewangeli*i szczegółowo rozpoznała D. Bieńkowska (1993). Badaczka, zwróciwszy uwagę na rzadką jedno-myślność tłumaczy renesansowych w odniesieniu do strony formalnej nazw mieszkańców, skonstatowała, że różnorodność wariantów w zakresie tej grupy semantycznej wynikała z następujących przyczyn: z różnego stopnia ich przyswojenia do polszczyzny, ze sprawności językowej autorów tłumaczeń, metody tłumaczenia (swobodnej bądź dosłownej), odmiennych koncepcji translatorskich, różnych podstaw przekładu i uwarunkowań konfesyjnych. Warto tylko te wnioski uzupełnić i przypomnieć, że wskazane czynniki determinują postać toponimii (i w ogóle onimii) biblijnej także w pozostałych obszarach.

2.3.3. Toponimy w strukturze nazw zestawionych i deskrypcji

Na pograniczu adaptacyjnych zjawisk morfologicznych i składniowych należy rozpatrywać decyzje tłumaczy związane z postacią gramatyczną członów toponimicznych nazw zestawionych.

W pierwszej kolejności mam tu na myśli ekwiwalencję grup nominalnych, które w tekstach źródłowych miały postać zestawień z dwoma członami rzeczownikowymi typu *terra Chanaan* (łac.), *urbs Hierusalem* (łac.). Na gruncie przekładowym dochodzi albo do utrzymania rzeczownikowego charakteru obu członów, albo do zmiany członu określającego na przymiotnikowy, np. *do Ziemie Genezaret* (Mu, Sz, L, Brz, Cz, W, Wu, G) / *do Ziemie Genezareckiej* (B) (Mk 6,53) (gr. ἐπὶ τὴν γῆν ἡλθον εἰς Γεννησαρὲτ, łac. *in terram Gennesaret*), *w Ziemi Chanan* (Mu, Sz) / *w Ziemi Chananejskiej, Chanaanńskiej* (L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Dz 13,19) (gr. ἐν γῇ Χανάαν, łac. *in terra Chanaan*), *do Sadzawki Syloe* (Syloam) (Sz, L, Brz, Cz, W, Wu, G) / *do Sadzawki Syloamskiej* (B), *Syloamowij* (Mu) (J 9,11) (gr. εἰς τὸν Σιλωάμ, łac. *ad Siloam*), *na puszczy przy Gorze* (Gory) *Syna(j)* (Mu, Sz, L, Brz, Cz, W, Wu, G) / *w pustyni Gory Syjońskiej* (B) (Dz 7,30) (gr. τῇ ἐρήμῳ τοῦ ὄρους Σινᾶ, łac. *in deserto montis Sinai*), *na Gorze Syna* (Mu, Sz, L, Brz, Cz, W, Wu, G) / *na Gorze Synajskiej* (B) (Dz 7,38) (gr. ἐν τῷ ὄρει Σινᾶ, łac. *in monte Sinai*), *od, z Gory* (na Gorze) *Syna(j)* (Mu, Sz, L, Brz, B, Wu) / *Gory Synajskiej* (Cz, W, G) (Ga 4,24) (gr. ἀπὸ ὄρους Σινᾶ, łac. *a monte Sinai*), *Achaja* (Mu, Sz, Wu) / *Krainy Achajskie* (Achajejskie) (Brz, B, Cz, W, Wu, G), *Achajskie Krainy* (L) (2 Kor 11,10) (gr. ἐν τοῖς κλίμασιν τῆς Ἀχαΐας, łac. *in regionibus Achaiae*).

Może też dojść do rozbudowania nazwy o wtórny — nieobecny w źródle — termin topograficzny, np. *Adryja* (B, Wu) / *Morze Adryjacie* (Adryjatyczne) (Mu, Sz, L, Brz, Cz, W, G) (Dz 27,27) (gr. ἐν τῷ Ἀδρία, łac. *in Hadria*).

Podobny charakter mają obce (łacińskie i / lub greckie) zestawienia z członem określającym w postaci rzeczownikowej nazwy geograficznej i członem dookreślającym w formie przydawki rzeczownej. W tym wypadku w zbiorze ekscerpowanych tekstów również obserwujemy wahania dotyczące formy członu określającego, np. *do Antyjochej miasta w Pizydy* (Brz), *Antyjochej która w Pizydyjiej* (Mu) / *Antyjochej Pizydejskiej, Pizydyjskiej* (Sz, L, B, Cz, W, Wu, G) (Dz 13,14) (gr. εἰς Ἀντιόχειαν τὴν Πισιδίαν, łac. *venerunt Antiohiam Pisidiae*), *do Perg* (Pergen) *Pamfiliej* (Sz, Wu), *do Perg* (Pergen) *w Pamfiliej* (L, Brz) / *do Perg* (j) *Pamfilijskiej, Pamfilejskiej* (B, Cz, W, G) / *do Perg*

Miasta Pamfilejskiego (Mu) (Dz 13,13) (gr. εἰς Πέργην τῆς Παμφυλίας, łac. *venerunt Pergen Pamphyliæ*), w *Betleem* *które jest w Ziemi Juda* (Brz) / w *Betlehemie Judzki(e)m*, *Betlechem Judzkim* (B, Cz, W, Wu, G), w *Judzkim Betlehem* (L) (Mt 2,5) / w *Betleem Ziemie Żydowskiej* (Mu, Sz) (gr. ἐν Βηθλέεμ τῆς Ἰουδαίας, łac. *in Bethlehem Iudææ*). Rzadziej zdarza się, że tłumacze postępują jednomyślnie w tym względzie, wybierając wyłącznie formę przymiotnikową, np. z, *od Betsajdy Galilejskiej* (Sz, L, B, Brz, Cz, W, Wu, G), *Betsajdy Miasta Galilejskiego* (Mu) (J 12,21) (gr. ἀπὸ Βηθσαιῶν τῆς Γαλιλαίας, łac. *a Bethsaida Galilææ*).

W odniesieniu do nazewniczych zestawień i deskrypcji toponimicznych warto wspomnieć o jeszcze jednym zjawisku składniowym. Mowa o stosowaniu toponimu w formie podstawowej (nom. sg.) lub w przypadku zależnym w konstrukcjach typu *x zwany (ktorego zowq, przezwiskiem) y*, gdzie *x* to rzeczownik pospolity typu *miasto, góra, wyspa* itd., zaś *y* — nazwa geograficzna, np. *w mieście, które zowq (zwan, przezwiskiem) Na(d)zaret* (Mu, Sz, L, Brz, Cz, W, Wu, G) / *w mieście, które zowq Nazaretem* (B) (Mt 2,23) (gr. εἰς πόλιν λεγομένην Ναζαρέτ, łac. *in civitate quæ vocatur Nazareth*), *do miasta swego (zwanego) Nazaret* (Mu, Sz, L), *do Na(d)zaret miasta swego* (Brz, Cz, Wu) / *do Nazaretu miasta swego* (W), *do miasta Nazaretu* (G), *do miasta swego Nazareta* (B) (Łk 2,39) (gr. εἰς πόλιν ἑαυτῶν Ναζαρέθ, łac. *in civitatem suam Nazareth*), *miasta które zowq (rzczonego) Efraim (Effrem)* (Mu, Sz, L, Brz, W, Wu, G) / *które zowiq Efraimem* (Cz), *do Efraima rzczonego miasta* (B) (J 11,54) (gr. εἰς Ἐφραὶμ λεγομένην πόλιν, łac. *in civitate quæ dicitur Ephraim*), *wysep niektory ... który nazywan (zowiq) Kauda (Klauda)* (Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) / *pod niejaką małą wyspę przezwiskiem Klaudę* (Mu) (Dz 27,16) (gr. νησίον δέ τι ὑποδραμόντες καλούμενον Κλαῦδα, łac. *insulam ... quæ vocatur Cauda*), *wysep który zowq Melita* (Brz), *on wysep Melita nazywano* (G), *wysep Mitelene zowq* (Sz, L) / *Melitą wyspę zwano* (B), *wyspę Melitą (Maltą) zowq (nazywają)* (Mu, Wu), *na wyspę Mityleną nazywają* (W) (Dz 28,1) (gr. ὅτι Μελίτη ἡ νῆσος καλεῖται, łac. *Melita *insula vocatur — *Mililene, *Mitilene, *Melite*), *na wyspie którą zowq (zowiq, przezwiskiem) Patmos* (Mu, L, Brz, Cz, Wu, G) / *na wyspie (ostrowie) którą (ktory) zowq Patmem* (B, W) (Ap 1,9) (gr. τῇ νήσῳ τῇ καλουμένη Πάτμῳ, łac. *insula, quæ appellatur Patmos*), *mieście które zowq Sodoma* (Mu) / *które ... zowq Sodomą* (Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Ap 11,8) (gr. ἐπὶ τῆς πλατείας τῆς πόλεως τῆς μεγάλης, ἥτις καλεῖται πνευματικῶς Σόδομα, łac. *in platea civitatis magnæ, quæ vocatur spiritaliter Sodoma*).

Opisywane zjawisko może również dotyczyć toponimów uwikłanych w zwykłe zestawienia, np. *do Syjon Gory* (Sz, Wu), *do Gory Syjon* (L, Brz, G) / *ku Syjonu Gorze* (B), *do Syjonu Gory* (Mu) / *do Gory Syjońskiej* (Cz, W) (Hbr 12,22) (gr. προσεληλύθατε Σιών ὄρει, łac. *ad Sion montem*), *na Gorze Syjon* (Mu, Sz, L, Brz, Wu) / *na Gorze Syjonie* (B, W) / *na Gorze Syjońskiej* (Cz, G) (Ap 14,1) (gr. ἐπὶ τὸ ὄρος Σιών, łac. *supra montem Sion*), *Jeziora, na, przy Jeziorze Genezaret* (Mu, Sz, L, Brz, Wu) / *przy Jeziorze Genezarecie* (B), *Jeziora Genezareckiego* (Cz, W, G) (Łk 5,1) (gr. παρὰ τὴν λίμνην Γεννησαρέτ, łac. *secus stagnum Genesareth*).

2.3.4. Szyk członów zestawień i deskrypcji toponimicznych

W odniesieniu do adaptacji składniowej toponimów nowotestamentowych należy również wskazać wahania na płaszczyźnie szyku członów nominacji złożonych (nazw zestawionych i deskrypcji toponimicznych). Tłumacze doby średniopolskiej mogli powielać rozwiązania narzucone przez podstawę, jak również wprowadzać modyfikacje, będące sygnałem indywidualnego podejścia nie tylko do zbioru *nomina propria*, ale kwestii przekładowych w ogóle. Indywidualne wybory niekiedy stawały się źródłem inspiracji dla późniejszych tłumaczy, przyczyniając się do umacniania przekładowej tradycji onimicznej (zob. rozdz. III).

Najbardziej widoczne zmiany szyku dotyczą grup nominalnych z członem określającym w formie wyrazu pospolitego (zazwyczaj jest to termin topograficzny)⁵⁴, np. *Trachonicka Ziemia* (*Ziemia, Kraina*) (Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu) / *Kraina Trachonicka* (Mu, G) (Łk 3,1) (gr. καὶ Τραχωνίτιδος χώρας, łac. *Trachonitidis regionis*), *Ziemia (Kraina) Judzka* (Brz, Cz, W, G) / *Judzka Kraina* (B), *Żydowska Kraina (Ziemia)* (Mu, Sz, L, Wu) (Mk 1,5) (gr. ἡ Ἰουδαία χώρα, łac. *ad illum omnis Iudaeae regio*), *Ziemia Żydowska* (Mu) / *Żydowska Ziemia* (Wu) / *Judzka Ziemia* (L) / *Judea* (Sz) / *starosta Judzki* (Brz, B, Cz, G, W) (Łk 3,1) (gr. Ἰουδαίας, łac. *Iudaeam*), *w Rzece Jordanie* (Brz, Cz, W, Wu, G) / *w Jordanie Rzece* (Mu, Sz, L, B) (Mk 1,5) (gr. ἐν τῷ Ἰορδάνῃ ποταμῷ, łac. *in Iordane flumine*), *w Morzu Czerwonym (Czerwonym)* (Mu, Sz, Brz, Cz, W, Wu, G) / *w Czerwonym Morzu* (L, B) (Dz 7,36) (gr. ἐν ἔρυθρῃ θαλάσῃ, łac. *in Rubro mari*), *Gora Syna(j)* (Mu, G) / *Syna Gora* (B), *Syna jest (ci) gora* (Sz, L, Brz, W, Wu) / *Gora Synajska* (Cz) (Ga 4,25) (gr. Σινᾶ ὄρος ἐστίν, łac. *mons est Sinai*).

⁵⁴ Zmiany szyku dotyczą także innych typów deskrypcji toponimicznych.

Zmiany składniowe dotyczyły nie tylko szyku członów, ale mogły mieć również większy zasięg. Mowa tu o różnego rodzaju amplifikacjach i redukcjach członów w obrębie nazw zestawionych i deskrypcji toponimicznych, np. *do Sarefty (Sarepty) Miasta Sydońskiego* (Brz, Cz, G) / *do Sarefty (Sarepty) Sydońskiej* (Mu, Sz, L, B, W, Wu) (Łk 4,26) (gr. εἰς Σάρεπτα τῆς Σιδωνίας / Σιδῶνος, łac. *in Sarepta Sidoniae*).

***

Analiza materiału pokazuje, że adaptacja składniowa nowotestamentowych toponimów, zestawień toponimicznych i deskrypcji w wielu miejscach bardzo ściśle się wiąże z poziomem morfologicznym. Takie punkty styczne nie mogą dziwić, bowiem przyswojenie genetycznie obcej nazwy w tekstach przekładowych odbywało się zwykle na kilku płaszczyznach jednocześnie. Adaptacja — podobnie jak to ma miejsce w przypadku nieznanymi językowi docelowemu toponimów w innych typach tekstów tłumaczonych — nie przebiegała tutaj etapami, ale dokonywała się niejako globalnie. Stąd tak częste wahania w odniesieniu do strony formalnej danej nazwy nawet w obrębie jednego tekstu, co pozwala śledzić proces przystosowywania — „naginania” nazwy do reguł polszczyzny. Różnorodność składniowa nowotestamentowej warstwy toponimicznej w dawnych przekładach rzutuje również na typologię struktur nazewniczych (nazwy w postaci zestawień, rozbudowane deskrypcje, deskrypcje z metajęzykowym wyrażeniem *zwany, którego zową* itd.) (zob. rozdz. I.2.) oraz pozwala dostrzec rozległe obszary wariantowości na szerokim tle przekładowym, nie tylko uwzględniającym tłumaczenia dawne (zob. rozdz. III.1.), ale także współczesne (zob. Bieńkowska 2002, 86–94; Dittmann 2009).

3. Translacja i operowanie wariantami leksykalnymi

Jak słusznie zauważa Ewa Wolnicz-Pawłowska (2014, 203): „Proprialność jest cechą stopniowalną. Pewne nazwy własne są bardziej typowe, a inne — mniej”. U podstaw każdej nazwy własnej leży wyraz pospolity, który posiada własną semantykę. Jak często się tu podkreśla, onimy biblijne poza oznaczaniem pełnią także inne funkcje: symboliczne, metaforyczne, aluzyjne, stąd tak ważne jest znaczenie leksykalne pozostających w ich tle apelatywów. Na gruncie tekstu pierwotnego, oryginalnego — choć w przypadku *Biblii* ustalenia w tym zakresie nie są zagadnieniem prostym — większość propriów była czytelna. Zakładany odbiorca władający językami *Biblii* prawdopodobnie nie miał problemów z deszyfracją pierwotnych sensów ukrytych w nazwach. Pomoc w ich odczytywaniu oferowali także autorzy ksiąg biblijnych, zamieszczając w tekście liczne — mniej lub bardziej wiarygodne etymologie (np. *Abraham* ‘ojciec mnóstwa’ Rdz 17, 4; *Mojżesz* ‘dziecko wyjęte z wody’ Wj 2, 11), które mogły być wyrażone *explicite*, np. *Oto Dziewica pocznie i porodzi Syna, któremu nadadzą imię Emmanuel, to znaczy: „Bóg z nami”* (Mt 1,23) (BT), lub ukryte między wersami *Pisma Św.* Etymologizacja onimów zazwyczaj miała bardziej zawoalowany charakter. Pierwsi autorzy w celu objaśnienia symbolicznych nazw sięgali po grę słów czy też wykorzystywali do wyłożenia znaczenia nazwy szerszy kontekst. Dobrą ilustrację takiego postępowania stanowi imię hebr. *Emmanuel*. Zapowiedź przyjścia Mesjasza pojawia się w Iz 7,14: *Oto Panna pocznie i porodzi Syna i nazwie go imieniem Emmanuel* (BT). W dalszym ciągu tekstu (Iz 8,10) objaśniono znaczenie imienia, ale bez jakichkolwiek sygnałów wskazujących na fakt jego tłumaczenia: *Opracujcie plan, a będzie udaremniony. Wydadźcie rozkaz, a nie nabierze mocy, albowiem z nami Bóg* (BT) (zob. Запембски 2016).

Zjawisko objaśniania, etymologizowania propriów semickich jest szczególnie widoczne w NT, którego pierwotnym językiem była greka. Praktyki tego typu zaczęły się komplikować na większą skalę wraz

z nastaniem pierwszych tłumaczeń ksiąg biblijnych, najpierw na łacinę, a później na kolejne języki, w których — oczywiście zależnie od wyboru źródła przekładu — *propria* pojawiały się w formie, na której odcisnęły piętno greka i / lub łacina. W konsekwencji dochodziło do powstawania rozbudowanych szeregów nazewniczych, złożonych z różnojęzycznych jednostek: semickiej — greckiej — łacińskiej — polskiej / czeskiej / francuskiej itd.

Teoretycznie, prawie każdą obcą nazwę da się przetłumaczyć albo wytłumaczyć, ale przy okazji istnieje ryzyko utraty tych funkcji nazwy w pierwotnym brzmieniu, które osadzają ją w danym kontekście historycznym, kulturowym, społecznym, etnicznym czy geograficznym. Pisała na ten temat Aleksandra Cieślíkowa (1996) w artykule o wymownym tytule *Jak ocalić w tłumaczeniu nazwy własne?* Tłumaczenie nazw własnych można uznać za najpełniejszy sposób ich przybliżenia odbiorcy (Kamińska 1993, 322–326; Bieńkowska 2002, 92–93; Komárek 2000, 50–67; Zarębski 2006a, 61–65; 162–166; 2007; 2010; Dittmann 2009, 227–298; Ballard 2011, 37).

Tłumaczenie i objaśnianie obcych nazw własnych w przekładach *Biblii* może się dokonywać na dwóch płaszczyznach. Po pierwsze, wówczas, kiedy obca, zwykle pochodzenia semickiego, nazwa jest etymologizowana już w oryginale. Przełożony odpowiednik poprzedza wtedy metajęzykowe wyrażenie typu *to znaczy, to jest* itd. (łac. *qui dicitur, qui vocatur, quod est interpretatum, hoc est*). W konsekwencji ten sam referent bywa określany różnymi nazwami, co jest źródłem swego rodzaju synonimii onimicznej, której geneza w takich wypadkach leży w różnojęzycznym charakterze *Pisma Świętego* (por. Długosz-Kurczabowa 1989/1990, 83–84). Przy czym warto zaznaczyć, iż niektóre nazwy występujące w *Biblii* mogą być równocześnie etymologizowane już w oryginale, jak i tłumaczone w konkretnych przekładach na języki narodowe. Po drugie, możemy się spotkać z samym tylko tłumaczeniem pewnych nazw za pomocą rodzimych wykładników semantycznych wyłącznie na gruncie polskich translacji. W tym przypadku widać przejawy indywidualnego podejścia tłumaczy do kwestii przyswajania nazw obcych, gdyż zdarza się, że ekwiwalent tłumaczony wybiera tylko jeden lub kilku autorów. Celem byłby tu konsekwentny — nienarzucony podstawą — przekład apelatywów topograficznych stanowiących element nazw zestawionych, w tym również całych zestawień, oraz przekład apelatywów wchodzących

w skład bardziej rozbudowanych deskrypcji określonych¹. Ekscerpowane przekłady umożliwiają nieraz obserwację procesu ścierania się przeciwstawnych tendencji: wyjaśniania, tłumaczenia, interpretowania nazw vs. pozostawiania ich w postaci źródłowej zgodnie z zasadą wierności wobec oryginału (Kamińska 1993, 326).

3.1. Rodzime ekwiwalenty leksykalne

Proces translacji dotyczy szczególnie toponimów pełniących funkcję symboliczną, które zostały przetłumaczone czy objaśnione z języków semickich (hebrajskiego, aramejskiego) na język grecki (w źródle greckim) lub łaciński (w źródle łacińskim). W takich sytuacjach grecki lub łaciński ekwiwalent tłumaczeniowy we wszystkich przekładach średniopolskich oddaje się za pomocą ekwiwalentu rodzimego, np.:

hebr. *Golgotha* → gr. *κρανίου τόπος*; *Kraníon* / łac. *Calvariae locus*; *Calvaria* → (miejsce) *Trupiej Głowy* (Wu) (Mt 27,33; Mk 15,22; Łk 23,33; J 19,17) / *Trupich Głow* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, G) (Mt 27,33; Mk 15,22), (Brz, B, Cz, W, G) (J 19,17), (Brz, W, G) (Łk 23,33) / *Głow Trupich* (B) (Łk 23,33) / (zowq, zwano) *Trupią Głowq* (Mu, Sz) (Łk 23,33; J 19,17) / *Łysq Głowq* (L) (J 19,17), *Łysq Głowq* (L) (Łk 23,33) / *Łysina* (Cz) (Łk 23,33),

aram. *Aceldamach* → gr. *Ἀγρός αἵματος* / łac. *ager Sanguinis* → *Rola Krwie* (Mu, Sz, L, Brz, Cz, W, Wu, G) / *Pole Krwie* (B) (Mt 27,8; Dz 1,19).

Konsekwentnie tłumaczone są także inne nazwy, chociaż praktyki tej nie narzucają źródła, np.:

gr. *τὸν ἀγρὸν τοῦ κεραμέως*, łac. *ex illis agrum Figuli* → *Rola Garncarska* (Sz, L, Cz) / *Rola Garncarzowa* (Mu, W, Wu, G) / *Rola Zduna* (Brz) / *Pole Garncarskie* (B) (Mt 27,7),

gr. *εἰς τόπον τινὰ καλούμενον Καλοὺς Λιμένας*, łac. *qui vocatur Boni Portus* → *Dobry Port* (Sz, L), *Dobre Porty* (W, Wu), *Piękne Porty* (Mu, Brz, G), *Dobre Przystania* (B), *Piękne Przystania* (Cz) (Dz 27,8),

gr. *ἄχρι Ἀππίου Φόρου*, łac. *ad Appi Forum* → *do Rynku Apijuszowego* (Mu, Sz, L, Brz, Cz, W, Wu, G) / *do Apijowego Rynku* (B) (Dz 28,15),

gr. *καὶ Τριῶν Ταβερνῶν*, łac. *et Tres Tabernas* → *ku Trzem Domam Gościnnym* (Brz) / *do Trzech Karcz(e)m* (L, B, Cz, W, Wu, G) / *do Trzech Tabern* (Mu, Sz) (Dz 28,15).

Do toponimów konsekwentnie tłumaczonych należą ponadto te człony nazw zestawionych, które można uznać za apelatywy topograficzne. Mieszczą się tu przypadki pełnej zgodności pod względem

¹ Szerzej pisze o tym zjawisku w kontekście proprializacji oraz przenikania się (ale i konkurencji) sfery apelatywnej i proprialnej K. Komárek (2000, 50–64).

wyboru ekwiwalentu (we wszystkich przekładach w obrębie tej samej lokalizacji zastosowano ten sam apelatyw) oraz przypadki potwierdzające użycie rodzimych wariantów leksykalnych:

a) pełna zgodność terminów topograficznych:

- **góra**

Góra Oliwna (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Mt 21,1; 24,3; 26,30; Mk 11,1; 14,26; Łk 19,37; 21,37; 22,39; J 8,1; Dz 1,12) (gr. ὄρος τῶν Ἐλαιῶν, łac. *montis Oliveti*),

Góra Syjon / *Syjońska* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) / *Syjon Góra* (Mu, Sz, B, Wu) (Hbr 12,22) (gr. ὄρος Σιών, łac. *mons Sion*),

Góra Synaj / *Synajska* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G), *Syna jest góra* (Sz, L, Brz, W, Wu) (Ga 4,25), *Synaj Góra* (B) (Ga 4,25) (gr. Σινᾶ ὄρος, łac. *mons Sinai*),

- **morze**

Czerwone Morze (Mu, B) (Hbr 11,29), (L, B) (Dz 7,36) / *Morze Czerwone* (Mu) (Dz 7,36), (Sz, L, Brz, W, Wu, G) (Hbr 11,29), (Sz, Brz, Cz, W, Wu, G) (Dz 7,36) (gr. Ἐρυθρὰ Θάλασσα, łac. *mare Rubrum*),

Morze Galilejskie (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Mt 4,18; 15,29; Mk 1,16; 7,31; J 6,1) (gr. Θάλασσης τῆς Γαλιλαίας, łac. *Mare Galilaeae*),

Morze Tyberyjadzkie / *Tyberyjady* / *pod miastem Tiberyjas* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (J 6,1; 21,1) (gr. Θάλασσα τῆς Τιβεριάδος, łac. *mare Tiberiadis*),

Morze Adryjackie (Mu, Sz, L, Brz) / *Adryjatyckie* (Cz, W, G) (Dz 27,27) — *Adryja* (B, Wu) (gr. Ἀδρία, łac. *Adria, Hadria*),

- **jezioro**

Jezioro Genezaret / *Genezareckie* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Łk 5,1) (gr. παρὰ τὴν λίμνην Γεννησαρέτ, łac. *stagnum Genesareth*),

- **kraina**

Kraina Gadarenów / *Gadareńczyków* / *Gerazinczyków* / *Gerazanów* / *Gerazeńska* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, Cz*, W, Wu, G) (Łk 8,26) (gr. χώραν τῶν Γερασσηνῶν, łac. *ad regionem Gergesenorum*),

- **ziemia**

Ziemia Chaldejska / *Kaldejska* / *Kaldejczyków* / *Kaldejska Ziemia* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Dz 7,4) (gr. ἐκ γῆς Χαλδαίων, łac. *de terra Chaldaeorum*),

Ziemia Chananejska / *Chanańska* / *Chanan* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Dz 7,11; 13,19) (gr. γῆ Χανάν, łac. *Terra Chanaan*),

Ziemia Neftalimowa / *Neftalimska* / *Neftali* / *Neftalim* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Mt 4,15) (gr. γῆ Νεφθαλείμ, łac. *terra Nephthali*),

Ziemia Sodomka / Sodomczykow / Sodomow / Sodomitow, Ziemia Sodomka i Gomorska / Sodomka i Gomorejska / Sodomow i Gomorow / Sodomczykow i Gomorejczykow (Mu, Sz, L, Brz, Cz, W, Wu, G) (Mt 10,15; 11,24) (gr. γῆ Σοδόμων καὶ Γομόρρων, łac. *Terra Sodomorum et Gomorraeorum*),

Ziemia Izraelska / Izraelowa (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Mt 2,20; 2,21) (gr. εἰς γῆν Ἰσραήλ, łac. *in terram Israel*),

Ziemia Genezaret / Genezar (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W*, Wu*, G) (Mt 14,34; Mk 6,53) (gr. ἐπὶ τὴν γῆν εἰς Γεννησαρέτ, łac. *in terram Gennesaret*),

Ziemia Judowa / Judzka / Żydowska / w Żydostwie / domu Judowego (Mt 2,6) (gr. γῆ Ἰουδα, łac. *terra Iudae*),

b) warianty leksykalne terminów topograficznych:

• **puszcza — pustynia**

Puszcza Judzka / Żydowska / Żydowskiej Ziemi / Ziemi Żydowskiej (Mu, Sz, L, Brz, Cz, W, Wu, G) — *Pustynia Judzka* (B) (Mt 3,1) (gr. ἐν τῇ ἐρήμῳ τῆς Ἰουδαίας, łac. *in deserto Iudaeae*),

• **kraina — kraj**

Kraina Gerazenow / Gerazeńczykow / Gerazeńska / Gergezenow / Gergezeńczykow (Mu, Sz, L, Brz, Cz, W, Wu, G) — *Kraj Gergezeński* (B) (Mt 8,28) (gr. εἰς τὴν χώραν τῶν Γαδαρηνῶν, łac. *in regionem Gadarenorum*),

• **kraina — ziemia**

Kraina Gadarenow / Gadareńczykow / Gadareńska / Gerazeńska / Gerazenow / Gerazeńczykow (Mu, Sz, L, B, Cz, W, Wu, G) — *Ziemia Gadareńczykow* (Brz) (Mk 5,1) (gr. εἰς τὴν χώραν τῶν Γερασσηνῶν, łac. *in regionem Gerassenenorum*),

Kraina Trachonicka / Trachonicka Kraina (Mu, B, Cz, W, Wu, G) — *Trachonicka Ziemia* (Sz, L, Brz) (Łk 3,1) (gr. καὶ Τραχωνίτιδος χώρας, łac. *Trachonitidis regionis*),

• **ziemia — kraina — kraj**

Ziemia Judzka / Judzka Ziemia (L, Brz, B, Cz, W, G) (Mt 2,22; 3,5; 4,25; 24,16; Mk 1,5; 3,7; Łk 2,4; 6,17; 7,17; 21,21; 23,5; J 4,3; 7,1; 7,3; 4,47; 4,54; 11,7; Dz 1,8; 2,9; 8,1; 9,31; 11,1; 11,29; 12,19; 15,1; 21,10; 28,21; 2 Kor 1,16; 1 Tes 2,14; Rz 15,31)² / *Ziemia Żydowska / Żydowska Ziemia* (Mu, Sz, L, Brz, B, W, Wu) (Mt 2,1; 2,22; 3,5; 4,25; 19,1; 24,16; Mk 1,5; 3,7; 10,1; Łk 1,69; 2,4; 3,1; 4,3; 5,1; 5,17; 6,17; 7,1; 7,3; 7,17; 21,21; 23,5; Dz 1,8; 2,9; 8,1; 9,31; 10,37; 11,1; 11,29; 12,19; 15,1; 21,10; 28,21; 2 Kor 1,16; Rz 15,31; Ga 1,22; 1 Tes 2,14) — *Kraina Judzka* (Brz, Cz,

² Możliwe są tu rozmaite kombinacje w zakresie struktury zestawień i ich składu leksykalnego. Ze względu na wysoką frekwencję nazwy *Judea* i jej ekwiwalentów podaję lokalizacje, w obrębie których, choćby w jednym przekładzie, wystąpił dany odpowiednik.

W, G) (Mk 5,1; Łk 1,69; Dz 26,20) — *Kraina Żydowska / Żydowska Kraina* (Mu, Sz, L, Brz, B, Wu) (Mk 1,5; Dz 26,20) — *Krainy Judzkie* (Brz, Cz, W) (Dz 8,1) / *Krainy Żydowskie* (Sz, L) (Dz 8,1) — *Kraj Judzki* (Cz, W) (Łk 1,65) (gr. Ἰουδαία χώρα; Ἰουδαία, łac. Iudaeae regio; Iudaea),

• **kraina — kraj — ziemica — okolica**

Kraina Gadareńczyków / Gerazeńska (Sz, L, G) — *Kraj Gadarenów / Gadareńczyków / Gerazanów* (Mu, Cz, W, Wu) — *Ziemica Gadareńczyków* (Brz) — *Okolica Gadaryńska* (B) (Łk 8,37) (gr. τῆς περιχώρου τῶν Γερασηνῶν, łac. regionis Gergesenorum).

Konsekwentnie tłumaczone są w ekscerpowanych przekładach apelatywne człony rozbudowanych deskrypcji, wskazujące na rodzaj obiektu (*miasto, wieś* itd.), realizujących schemat: *x zwany y*, gdzie *x* to apelatyw określający rodzaj obiektu, np. *miasto*, a *y* — nazwa geograficzna. Wśród konstrukcji nominacyjnych tego typu występują przypadki pełnej, częściowej lub braku zgodności pomiędzy tłumaczami co do rodzimego ekwiwalentu.

Pełna zgodność w wyborze ekwiwalentu dotyczy deskrypcji odnoszących się do następujących obiektów³:

(*Naim / Nain*): *miasto* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Łk 7,11) (gr. πόλις ‘miasto’ GPSS, łac. *civitas* ‘miasto’ SŁP),

(*Betleem / Betlehem*): *miasto* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Łk 2,4) (gr. πόλις, łac. *civitas*),

(*Efraim*): *miasto* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (J 11,54) (gr. πόλις, łac. *civitas*),

(*Nazaret / Nadzaret*): *miasto* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Mt 2,23; Łk 1,26) (gr. πόλις, łac. *civitas*),

(*Sodoma*): *miasto* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Ap 11,8) (gr. πόλις, łac. *civitas*),

(*Sychar*): *miasto* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (J 4,5) (gr. πόλις, łac. *civitas*),

(*Kauda / Klauda*): *wysep* (Sz, L, Brz, Cz, G) / *wyspa* (Mu, B, W, Wu) (Dz 27,16) (gr. νησίον ‘wysepka’ GPSS, łac. *insula* ‘wyspa’ SŁP),

(*Melita / Malta / Mitylene*): *wysep* (Sz, L, Brz, Cz, G) / *wyspa* (Mu, B, W, Wu) (Dz 28,1) (gr. νῆσος ‘wyspa’ GPSS, łac. *insula*).

Wariantywność w zakresie rodzimego ekwiwalentu dotyczy podanych niżej nominacji:

(*Betsajda*): *miasto* (Mu, Brz, B, Cz, W*, Wu*, G) / *miejsce puste* (Sz), *puste miejsce* (L), *miejsce puste które jest Betsaidskie* (Wu); *Betsaidskie miejsce* (W) (Łk 9,10) (gr. πόλις, łac. *civitas*),

³ Pełne deskrypcje odnotowano w rozdziale dotyczącym struktury nominacji toponimicznych (rozdz. 1.2.).

(*Getsemani*): *miejsce* (Mu, Brz, B, Cz, G) / *wieś* (Sz, L, W, Wu) (Mt 26,36); *miejsce* (Mu, Brz, B, Cz, W*, G) / *wieś* (Sz) / *folwark* (L, W, Wu) (Mk 14,32) (gr. χωρίον 'przestrzeń, miejsce, obszar, region; kawałek gruntu, pole, ziemia' GPSS, łac. *praedium* 'posiadłość ziemna, grunt' SŁP),

(*Emaus*): *miasteczko* (Mu*, Sz, L, Brz, Cz, W, Wu, G) / *wieś* (Mu*, B) / *zameczek* (Mu) (Łk 24,13) (gr. κώμη 'wspólny nocleg, do którego wracają robotnicy z pola, wioska; miasto, wokół którego leżą wioski i pod którego obręb one podlegają; mieszkańcy wsi' GPSS, łac. *castellum* 'miejsce warowne, zamek, twierdza; wieś górską; miejsce ucieczki' SŁP),

(*Patmos*): *wyspa* (Mu, Brz, W, Wu, G) / *wysep* (Sz, L, Cz) / *ostrow* (B) (Ap 1,9) (gr. νῆσος 'wyspa' GPSS, łac. *insula* 'wyspa' SŁP),

(*Cedron / Kedron*): *potok* (Mu, Brz, B, Cz) / *rzeczka* (Mu*, Sz, W, Wu, G) / *strumień* (L) (J 18,1) (gr. χείμαρρος 'płynący zimą (potok)' GPSS, łac. *torrens* 'potok górski' SŁP),

(*Betezda / Betsajda*): *owcza sadzawka* (Sz, B, Wu) / *bydlęca sadzawka* (L); *u owczarniej sadzawka* (Mu) / *była ... w rynku gdzie owce sprzedawano sadzawka* (Brz) / *podle placu owczego sadzawka* (Cz, W) / *przy owczej bramie sadzawka* (G)⁴ (J 5,2) (gr. προβατικός 'dotyczący owiec, owczy' GPSS; κολυμβήθρα 'miejsce do nurkowania, sadzawka do pływania, zbiornik, basen do kąpieli' GPSS, łac. *Probatia* 'Brama Owcza' SGŁP, *piscina* 'staw rybny' SŁP).

Wskutek indywidualnych decyzji tłumaczy pojawiły się następujące ekwiwalenty rodzime:

- w odniesieniu do toponimów:

*Kolegijom*⁵ (L) (Dz 17,19; 17,22) — pozostałe: *Areopag / Areopagus* (gr. Ἀρείος Πάγος, Ἀρειοσπάγος, łac. *Areopagus*),

Kamienne Położenie (Mu) (J 19,13) — pozostałe: *Litostrotos / Litostrat* (gr. Λιθόστρωτος, łac. *Lithostrotos*),

Wir (W) / *Hak* (G) / *Lipkie Morze* (Mu) (Dz 27,17) — pozostałe: *na Syrtę* (Wu), *Syrtym* (L), *Syrtyn* (Brz, Cz), *Sirtes* (Sz)⁶ (gr. Σύρτις, łac. *Syrtis*) (Dz 27,17).

z Dziesięci Miast (Mu, Sz, B, G) (Mt 4,25) — pozostałe: *z Dekapolu* (Wu) / *z Dekapola* (Mu*) / *od Dekapoli* (Brz) / *z Dekapolej* (Cz, W) / *z Krainy Dekapolskiej* (L) (gr. καὶ Δεκαπόλεως, łac. *Decapoli*); *w Dziesięci Miast* (L) / *w Dziesięci Miastach* (G) (Mk 5,20) — pozostałe: *w, po Dekapolu*

⁴ Szerzej na temat ekwiwalentów *owcza brama, owczy staw* itd. pisze L. Moszyński (1994, 406–407).

⁵ *Kolegiom, collegium* cf. *kolleijom, kolleijum* 'zespół ludzi związanych wspólnym celem, stanowiskiem, jednakowym sposobem życia itp.; *Areopag*' (SXVI).

⁶ *Wir* 'szybki, gwałtowny ruch wody wokoło jakiegoś punktu, miejsce, w którym powstaje ten ruch' (Sstp), *hak* — tu w znaczeniu 'mielizna' (SXVI), *lipki* 'klijowaty, lgnący' (SXVI). W przekładzie Sz nazwę opatrzone komentarzem „Sirtes są wiry na morskich, piaszczystych miejscach”.

(Mu, Sz, B, W, Wu) / w *Dekapolim* (Cz, Brz) (gr. ἐν τῇ Δεκαπόλει, łac. *in Decapoli*); z *Dziesięci Miast* (Mu*) / *granic Dziesięci Miast* (G) — pozostałe: z *Dekapola* (Mu) / *Dekapolis* (Brz) / *granic Dekapolskich* (Sz, B, Cz, W, Wu) / *granicami Dekapolskimi* (L) (Mk 7,31) (gr. τῶν ὁρίων Δεκαπόλεως, łac. *fines Decapoleos*),

- w odniesieniu do terminów topograficznych:

Ziemia Galilejska (Mu) (Łk 4,44; 5,17) — pozostałe: *bożnice, szkoły, zgromadzenia Galilejskie* (Łk 4,44); *miasteczka Galilejskie* (Łk 5,17),

Ziemia Micraimska (B*) (Mt 2,13) — pozostałe: *Egipt*,

Włoska Ziemia (Mu) (Dz 27,6) — pozostałe: *Włochy / Italia*.

3.2. Pomiedzy wariantem tradycyjnym a nowszym

Ciekawym zabiegiem skutkującym powstawaniem oboczności toponimicznych w przekładach średniopolskich jest wykorzystanie przez niektórych tłumaczy w kilku przypadkach egzonomów w formie starszej, dawniej przyswojonej, bardziej ustabilizowanej w polszczyźnie, podczas gdy inni zastosowali odpowiednik obcy (nowszy). Zjawisko sięgania po takie polonizujące przekład akcenty ma swoje reperkusje na płaszczyźnie stylistycznej danego tekstu (zob. Zarębski 2007; 2017a).

- a) *Judea / Juda (Kraina Judzka, Ziemia Judzka) — Żydo(w)stwo (Kraina Żydowska, Ziemia Żydowska)* (gr. Ἰουδαία, łac. *Iudaea*; gr. Ἰούδα, łac. *Iuda*)

Jednym z najczęstszych toponimów NT jest nazwa *Judea* (gr. Ἰουδαία, łac. *Iudaea*). Jej grecka postać kontynuuje formę hebr. *Jehūdāh* (por. gr. Ἰούδα(ς)). Nazwa *Juda* oznaczała pierwotnie — jak referuje Arleta Łuczak (2016, 101–102) — pokolenie Judy (np. Lb 2,3; 7,12), eponimicznego przodka (np. Rdz 29,35; 35,23) oraz zamieszkane przez to plemię terytorium i w końcu „królestwo Judy” (np. 1 Krl 14,21.29). Imię gr. Ἰούδα(ς) w funkcji nazwy geograficznej pojawia się w NT tylko w kilku miejscach (odnoszących się głównie do ST), natomiast w obrębie pozostałych lokalizacji zastępuje je nazwa grecka w postaci Ἰουδαία, która pojawia się ok. 44 razy; liczba użyć ulega wahaniom ze względu na różne warianty tekstów źródłowych (np. Mt 2,1; 2,22; 3,1; 3,5; Mk 3,7; 10,1; Łk 1,5; 1,65; 2,4; 3,1; J 4,54;

7,1; 11,7; Dz 2,9; 8,1; 9,31)⁷. Nazwa ta identyfikuje przede wszystkim krainę leżącą na zachód od Morza Martwego ze stolicą w Jerozolimie i mieszkańców tej krainy, a jako przynależnościowa przydawka dopełniaczowa odnosi się również między innymi do miasta: *Betlejem Judzkie* (Mt 2,1), pustyni: *Pustynia Judzka* (Mt 3,1) i społeczności religijnej (Ga 1,22).

Tłumacze NT doby średniopolskiej w roli ekwiwalentów omawianej nazwy w funkcji toponimicznej zasadniczo operowali dwoma grupami wariantów: opartej na rdzeniu *żyd-* (*Żydowska Ziemia, Kraina, Żydo(w)stwo*) oraz na rdzeniu *jud-* (*Judzka Kraina, Ziemia, Judea, Juda*).

Obserwacja wariantów tłumaczeniowych — mimo znacznej ich różnorodności nawet w obrębie tego samego przekładu — pozwala wskazać pewne prawidłowości⁸. Jedni tłumacze chętniej wykorzystują starsze derywaty oparte na rdzeniu *żyd-*, np. Mu, Sz, L, Wu, inni zaś preferują formacje z rdzeniem *jud-*, np. Cz, W, G, wreszcie są i tacy, którzy po obie możliwości sięgają w podobnych proporcjach (Brz, B). Bardzo konsekwentnie przydawkę przymiotnikową *Żydowski*, ewentualnie rzeczownik w funkcji toponimu *Żydostwo* stosuje się w najstarszym przekładzie Mu. Ponadto formacje z tym rdzeniem wyraźnie preferują przekłady katolickie: Sz i L oraz Wu (w tym ostatnim są one prawie bezwyjątkowe, w Sz i L stanowią blisko 90% całości materiału). Co szczególnie interesujące, wcześniejszy przekład Jakuba Wujka (W) ma całkowicie odmienną repartycję tych wariantów w stosunku do poprawionego przez komisję cenzorów przekładu Wu, ponieważ występują w nim prawie wyłącznie formy oparte na rdzeniu *jud-*. Dominacja derywatów z rdzeniem *jud-* dotyczy także protestanckich przekładów Cz i G (występują tu prawie bezwyjątkowo).

W pozostałych tłumaczeniach protestanckich obserwujemy albo znaczną dowolność w zakresie wyboru ekwiwalentu: *Żydo(w)stwo, Ziemia Żydowska, Żydowska Ziemia, Żydowski, Juda, Ziemia Juda, Judzki*, jak to ma miejsce w Brz, albo — jak to się wydarzyło w B — dość zaskakujący przeskok od konkretnego miejsca w tekście z ekwiwalentów z obszaru jednej grupy na odpowiedniki z drugiej grupy. Derywaty z rdzeniem *jud-* (*Judzka Ziemia*) występują w całej *Ewangelii* św. Mateusza, *Ewangelii* św. Marka i początkowych partiach *Ewangelii* św. Jana (J 4,3; 4,47; 4,54), natomiast od J 7,1 do końca

---

⁷ Pełen zestaw lokalizacji zob. GPSS.

⁸ Szczegółowy rozkład tych wariantów zob. SNG.

NT pojawiają się zestawienia *Żydowska Ziemia / Ziemia Żydowska*. W przekładzie B nie użyto rzeczownika *Żydostwo* (w obu przekładach układ tych grup derywatów jest w zasadzie proporcjonalny) (zob. Łuczak 2016, 101–119)⁹.

Operowanie wariantami nazewniczymi z obszaru dwóch gniazd słowotwórczych, z których jedno skupia się wokół lepiej przyswojonego centrum o dłuższej tradycji i bardziej ustabilizowanej pozycji w języku (*Żyd, Żydostwo, Żydowski*), można uznać za przejaw tendencji do maksymalnej polonizacji tych jednostek. Ich wybór stanowi także świadectwo mocnego osadzenia w tradycji biblijnych przekładów średniowiecznych. Jednostki z gniazda *jud-* jako młodsze, świeższe w XVI wieku, może bardziej literackie¹⁰, a przede wszystkim nieobarczone negatywnymi konotacjami, jak to miało miejsce już w staropolszczyźnie (w piśmiennictwie owego czasu utrwalił się negatywny wizerunek Żydów, którzy doprowadzili do śmierci Chrystusa) (Rzetelska-Feleszko 1998b, 222–224), dawały szansę na odnowienie leksyki przekładowej i oczyszczenie jej z niektórych elementów wartościowanych ujemnie. Z tej szansy skorzystali niektórzy tłumacze protestanccy (Cz, G), z tej szansy próbował skorzystać ks. Wujek w W (próby te udaremniono przy okazji kolejnego wydania, tj. Wu), z tej szansy wreszcie korzystają tłumacze współcześni, np. BT.

b) *Italia* — *Włochy* (gr. Ἰταλία, łac. *Italia*)

Innym przykładem swego rodzaju polonizacji biblijnego nazewnictwa geograficznego jest dokonany przez średniopolskich tłumaczy wybór egzonimu *Włochy* (Mu, Sz, L, Brz, Cz, W, Wu, G) (Dz 18,2; 27,1; 27,6; Hbr 13,24), *Włoszy* (Brz) (Hbr 13,24), też w formie zestawienia *Włoska Ziemia* (Mu) (Dz 27,1; 27,6). Jedynym tłumaczem, który zdecydował się użyć formy obcej *Italija*, był Budny. Wystąpiła ona w *Dziejach Apostolskich*, natomiast już w *Liście do Hebrajczyków* tłumacz użył tradycyjnego toponimu *Włochy*¹¹.

⁹ A. Łuczak (2016, 101–119) szczegółowo analizuje udział tych wariantów w przekładach Budnego na tle niektórych innych ówczesnych tłumaczeń.

¹⁰ S. Rospond derywaty rzeczownika *Żyd* traktował jako ludowe w opozycji do literackich z rdzeniem *jud-* (za Łuczak 2016, 114).

¹¹ W przekładzie z 1574 roku użyto już konsekwentnie formy *z, do Italijej*, a tylko na marginesie odnotowano formę *ze Włoch* (BNT). Oboczność dotyczy także współczesnych przekładów (zob. Zarębski 2017a).

Polska nazwa *Italii* — *Włochy* wywodzi się z psł. formy *Valchy, utworzonej od nazwy etnicznej *Valchъ. Ta zaś jest z pochodzenia pożyczką germańską celtyckiego etnonimu *Volcae* (por. goc. *Walhs*, stwaniem. *walah*, *walh* ‘cudzoziemiec, Celt, przedstawiciel narodów romańskich’). Po przejściu nazwy przez Słowian od Germanów zaistniały prawdopodobnie warunki do powstania formy mianownika l. mn. *Valsi i utworzenia od niej nazwy ich kraju *Valchy, która w polszczyźnie po metatezie grupy śródgłosowej przybrała postać *Włochy* (Zierhoffer, Zierhofferowa 2000, 7–8).

Budny na ogół spośród różnych wariantów językowych wybierał ten, który w sensie typologicznym był bliższy polszczyźnie. Strategię tę potwierdzają także obserwacje badaczy nad warstwą apelatywną jego przekładów (zob. Czerniatowicz 1969, 58; Moszyński 1994; Pietkiewicz 2003, 251–270). Natomiast w odniesieniu do warstwy proprialnejszej tłumacz nie zawsze postępował według tej reguły, co najlepiej widać w przypadku nazwy *Włoch*, dla której wybrał — choć niekonsekwentnie — formę obcojęzyczną¹².

c) *Illiria* — *Słowianie* / *Słowacy* (gr. Ἰλλυρικόν, łac. *Illyricum*)

Nazwa grecka gr. Ἰλλυρικόν występuje w *Biblii* tylko raz, w *Liście św. Pawła do Rzymian* (Rz 15,19), w którym Apostoł wspomina o rozmiarach swej podróży misyjnej. Toponim ten odnosi się do górzystej krainy, utożsamianej później z Dalmacją. Protestanccy tłumacze szesnastowieczni użyli tu formy bliższej polskiemu odbiorcy: *do Słowaków* (Mu, Brz, Cz), *do Słowian* (B) (tłumaczenia katolickie Sz, L, W, Wu, przekład G, a także Mu w głosie marginesowej kontynuują postać obcą *do Illyryku*).

Po pierwsze, forma *Słowacy* oznacza tu Słowian, po drugie, użycie nazw odnoszących się do Słowian wiąże się z ówczesnym stanem wiedzy geograficznej i początkiem zainteresowań slawistycznych, czego dowód można znaleźć w *Leksykonie* Jana Mączyńskiego: „*Illyris, Illyria, Illyricum* — Iliricka ziemia, leży przy Adriatyckim Morzu, pograniczna jest Macedoniei ... teraz zową Sławonią, to jest Sławacka

---

¹² Warto jednak zauważyć, że w późniejszym przekładzie NT z 1574 roku autor wprowadzał formy bliższe polszczyźnie, np. w wyrażeniu *zborowi Sołuńskiemu* (2 Tes 1,1) użył przymiotnika od toponimu w postaci zeslawizowanej *Sołuń*, na marginesie umieszczając uwagę: „*Al(bo) Tesalonickiemu, aleby lepiej swem językiem mówić*; zob. też *zborowi Sołuńskiemu* (1 Tes 1,1) — margines: „*Al(bo) Tesalonikieńskiemu*” (zob. Zarębski 2018).

ziemia, iż język Sławacki, jako i my Polacy, mają. *Hinc Illyri* — Sławacy, Karwaci, *Dalmate et Bosnenses* bywają zwani” (za: Kwilecka 2001; zob. Moszyński 1994, 407).

***

Jak wynika z analizy zaprezentowanej w tej części pracy, zjawisko translacji toponimów w przekładach średniopolskich ma charakter wielopłaszczyznowy. Po pierwsze, jako obligatoryjne, bo wymuszone przez tekst źródłowy / teksty źródłowe dotyczy nazw etymologizowanych w podstawie. Po drugie, jako indywidualna, nienarzucona przez podstawę, praktyka translatorska stanowiąca część warsztatu tłumaczeniowego danego autora, która odnosi się do pewnych onimów (niekoniecznie obarczonych istotną symboliką). Po trzecie, wiąże się ze zjawiskiem, które można określić jako specyficzny rodzaj polonizacji, polegający na wyborze nie tyle ekwiwalentu w postaci kalki semantycznej, ile odpowiednika bliższego (kulturowo, językowo) polskiemu odbiorcy.

Różnice pomiędzy poszczególnymi przekładami w zakresie tłumaczenia nazw zestawionych czy w postaci deskrypcji dotyczą nie tylko wyboru rodzimego ekwiwalentu, np. *Trupia Głowa* / *Łysa Głowa*, *rola* / *pole*¹³, ale także jego formy gramatycznej (morfologicznej, składniowej), np. *Trupia Głowa* / *Trupie Głowy* / *Głowy Trupie*, *wyspa* / *wysep*. Niektórzy tłumacze w pewnych sytuacjach rezygnują z sięgnięcia po nazwę rodzimą (przetłumaczoną) lub zawierającą rodzimy człon (*morze*, *kraj* itd.), np. *Adrija* w B i Wu wobec powszechnej nominacji *Morze Adryjackie* / *Morze Adryjatyckie*.

Tendencja do tłumaczenia czy objaśniania znaczenia niektórych nazw mieściła się w programie translatorskim niektórych autorów XVI-wiecznych, a szczególnie charakterystyczna była dla Szymona Budnego. Swoje poglądy w tym zakresie tłumacz wyraził w rozprawie *O urządzie miecza używajćcem*:

Także Ebrajskie imiona każde sie wykłada: jako Awram, ociec wysoki, Awraham, ociec mnogich narodów albo ludzi, Ic-chak, śmiech. Jahakow podstępnik. Juda albo Jehuda wyznawający. Jozef, przydatek lub przyczynek. Szymon posłuszny. Bin-jamin, syn prawice, et caet. Także łacińskie imiona Urbanus tłumaczy się obyczajny lub miejski. Augustus przysporzyciel. Paulus, mały lub drobny. Felix lub Faustus (bo to jedno) po naszymu Szczęsny, et caet. Tymże obyczajem i naszymy

¹³ *Rola* ‘ziemia, terytorium; w Biblii: kawałek gruntu’ (SXVI), *pole* ‘ziemia uprawna lub pod uprawy rolne, rola, niwa’ (SXVI).

przodkowie mieli swego języka imiona, któremi się zwali; jako Włodzimierz, to jest, co włada mirem, to jest światem. Kazimirz, co kazi świat albo pokój. Wojciech, kto woje lub wojska cieszy. Zbygniew, kto zbywa gniewu. Świętopołk, Jaropołk, Jarosław, Dobrogost i inych barzo wiele¹⁴.

Skłonność Budnego do tłumaczenia nazw własnych widać szczególnie w odniesieniu do ST (zob. Moszyński 1997; 2005b). W przypadku geograficznych nazw nowotestamentowych, u podstaw których również znajdowały się leksemy apelatywne, potencjalnie nadające się do przetłumaczenia, Budny nie silił się na wierny przekład, a jeśli tak czynił, to w swoich eksperymentach nie pozostawał osamotniony. Podobnie jak Murzynowski i Leopolda oddał na przykład toponim *Dekapol* (BT) jako *z Dziesięci Miast* (B) (Mt 4,25), aczkolwiek uczynił to niekonsekwentnie¹⁵, por. *w Dekapolu* (B) (Mk 5,20), *przez pośrodek granic Dekapolskich* (B) (Mk 7,31). Ewentualnie — podobnie jak inni — podążał śladem podstawy, która niejako zmuszała go do przetłumaczenia danej nazwy, np. *Golgota co się wykłada miejsce Trupich Głow* (B) (Mk 15,22), *Golgota to jest wyłożyszy Trupich Głow miejsce* (B) (Mt 27,33). Szukając kompromisu pomiędzy zachowaniem oryginalnej postaci nazwy a troską o jej semantyczną przejrzystość, Budny umieścił w glosie na marginesie objaśnienie hebrajskiej nazwy *Armagedon*: **Armagedon tłumaczy się Chytre Wytracenie*¹⁶ (B).

Wskutek tłumaczenia pewnych nazw dochodziło do proprializacji leksemów apelatywnych typu *Łysina*, *Trupia Głowa*, *Łysa Głowa*, *Kamienne Położenie*, *Chytre Wytracenie* itd. Szczególnie podatne na proces tłumaczenia były nowotestamentowe mikrotoponimy, które w przekładach często pojawiały się w formie obocznej, np. *Pustynia Judzka* / *Puszcza Judzka*, *Rola Krwie* / *Rola Krwi*, *Rola Zduna* / *Rola Garncarska* / *Pole Garncarskie*. Rodzime ekwiwalenty odnoszące się do tej samej nazwy układają się w analizowanym korpusie tekstów często w szeregi dwu-, np. *miasto* — *miejsce puste* i kilkuelementowe, np. *ziemia* — *kraina* — *kraj*, *miejsce* — *wieś* — *folwark*¹⁷, *potok* — *rzeczka* — *strumień*¹⁸. Wybór któregoś spośród rodzimych odpowiedników

---

¹⁴ Cyt. za: Moszyński 1997: 187.

¹⁵ Nie są konsekwentni także Murzynowski ani Leopolda (używają zarówno formy tłumaczonej, jak i przyswojonej *Dekapol*).

¹⁶ Na marginesie nazwę tę objaśnił też Cz, który mógł korzystać z przekładu B.

¹⁷ Rzeczownik *folwark* w polszczyźnie XVI wieku miał także znaczenie 'wieś' (SXVI).

¹⁸ *Potok* 'strumień, mała rzeka wraz z przyległą doliną' (Sstp), *rzeczka* 'niewielka rzeka, strumień' (SXVI), *strumień* 'woda płynąca niewielkim korytem, mała rzeka, potok' (Sstp).

tłumaczeniowych, jakie wchodziły ze sobą w relacje bliskoznaczne (niekiedy dość odległe, np. *miasteczko* — *wieś* — *zameczek*), zależał często od źródła tłumaczenia, wpływu tradycji tłumaczeniowej, także związanej z danym obozem konfesyjnym bądź założeniami programowymi przyświecającymi poszczególnym tłumaczom¹⁹.

Przejawem wpływów pomiędzy tłumaczeniami należącymi do tej samej grupy wyznaniowej może być repartycja ekwiwalentów tłumaczeniowych odnoszących się do toponimu *Juda*, *Judea*: wybór jednostek z centrum słowotwórczego *jud-* w przekładach protestanckich Cz i G vs. wybór jednostek z rdzeniem *żyd-* w przekładach katolickich Sz, L, Wu. Natomiast najwięcej indywidualizmów, będących zwykle rezultatem pewnych założeń programowych, w tym zakresie ma przekład B. Jego autor na przykład jako jedyny wykorzystał leksem *pustynia* w nazwie zestawionej *Pustynia Judzka*, podczas gdy inni tłumacze bezwzględnie sięgnęli po rzeczownik *puszcza*. W staropolszczyźnie leksemy *puszcza* i *pustynia* miały charakter bliskoznaczny (synonimicznie występowały zwłaszcza w tekstach religijnych), ale różniły się chronologią i frekwencją (starsza *puszcza* pojawiała się częściej)²⁰. Sięgnięcie po leksem *pustynia*, który był rzadszy w polszczyźnie XVI wieku, a w znaczeniu ‘*desertum*’ (łac.) — nowszy, wpisuje się w ogólną tendencję, której hołdował Budny, a która dyktowała mu wykorzystywanie neologizmów, w tym również neosemantyzmów.

Warto dodać, że równie często tłumacz proponował wyrazy przestarzałe i zapomniane (zob. Moszyński 2003, 47), o czym świadczy użycie archaizmu *ostrów* w ramach deskrypcji: *na ośrobie ktory*

¹⁹ Na temat leksemów *miasto*, *miasteczko*, *wieś* w polskich przekładach biblijnych szerzej pisała D. Bieńkowska (1996).

²⁰ *Pustynia* ‘pustkowie, ziemia niezamieszkała, nieuprawiona’, *puszcza* ‘(w Biblii i w opisach dotyczących realiów biblijnych) pustkowie, kraina pusta, niezamieszkała, o ubogiej roślinności, pustynia’ (Sstp). *Pustynia* 1. ‘obszar wyludniony, niezamieszkały lub rzadko zamieszkały, pustkowie, odludzie; często: miejsce przebywania pustelników; *desertum* (*deserta*) Vulg’ (w tym znaczeniu występuje w szeregu *puszcza* i *pustynia* w Brz), 2. ‘miejsce zasłonięte, niewidoczne’, 3. ‘bardzo sucha ziemia, gleba nienadająca się do uprawy’, 4. ‘miejsce nienadające się do zamieszkania, nieprzyjazne człowiekowi’, 5. ‘pole leżące odłogiem, nieuprawne’, 6. ‘ruiny domu, domostwa’, 7. ‘puste miejsce wewnątrz czegoś’, 8. ‘stan odosobnienia, odgradzenia się od ludzi, samotność, życie w samotni’, 9. ‘puszcza’ i in.; *puszcza* 1. ‘obszar niezamieszkały lub rzadko zamieszkały, pustkowie, odludzie; teren otwarty’, 2. ‘pierwotnie dziki las, matecznik zwierzyzny’ (SXVI). Leksem *puszcza* miał nieporównywalnie większą frekwencję niż *pustynia* w polszczyźnie XVI wieku (stosunek 816ж : 239ж).

zową *Patmem* (B) (A 1,9). Pozostali tłumacze konsekwentnie zastosowali rzeczownik *wysep* / *wyspa*²¹, który nie jest także obcy Budnemu, por. *wyspa ... (którą) zową Klauda* (B) (Dz 27,16), *Melitą wyspę zwano* (B) (Dz 28,1).

Trzeba też zauważyć, że tłumaczenie pewnych nazw geograficznych należy do tych praktyk translatorskich, które odciskają piętno na stylistycznym ukształtowaniu danego tekstu. Jeśli tłumacz jest w swych działaniach konsekwentny — jak na przykład w G w odniesieniu do nazwy *Dekapol*, którą oddaje się tu zawsze w postaci *Dziesięć Miast* — to można taki zabieg uznać za celowy. Odbija się on pozytywnie na warstwie stylistycznej tekstu. Trudniej zinterpretować przypadki, kiedy obok siebie występują warianty obce i tłumaczone (*Dekapol* / *Dziesięć Miast*), jak to ma miejsce w najstarszych uwzględnionych tu tekstach: Mu, Sz, L (zob. Zarębski 2015).

Tłumaczom *Biblii* nazewnictwo w niej występujące sprawia niemało trudności, tym bardziej, że celem jest tutaj przekład w obrębie języków i kultur bardzo od siebie odległych. Stosowanie polskich odpowiedników niektórych nazw obcych podnosi zrozumiałość translacji, ale, o czym warto pamiętać, może powodować zachwianie relacji: oryginał — przekład przez zbyt duże oddalenie od wersji funkcjonującej w tekście podstawowym (por. Cieślikowa 1996, 311).

---

²¹ *Wysep, wyspa* 'ląd zewsząd oblany wodą' (Sstp), *ostrów* 'wyspa' (Sstp).

ROZDZIAŁ III

TOPONIMY JAKO CZYNNIK INDYWIDUALIZUJĄCY JĘZYK I STYL ŚREDNIOPOLSKICH PRZEKŁADÓW *NOWEGO TESTAMENTU*

1. Wariantywność

Warstwa onimiczna stanowi istotny element biblijnej polszczyzny przekładowej (Bieńkowska 2002, 86–94; Szurek 2013, 63–66) oraz języka i stylu poszczególnych tłumaczeń. Ich autorzy, podejmując się pracy translatorskiej, pozostawali pod nieustannym wpływem tradycji tekstów wcześniejszych. Napór innych czynników pozajęzykowych związanych ze strategią i podstawą tłumaczenia determinował — i wciąż determinuje, jak o tym przekonuje obserwacja współczesnych przekładów *Biblii* — postać nazw własnych. Ostatecznie jest ona wypadkową zarówno uwarunkowań ekstralingwistycznych, jak i ściśle językowych, związanych z kolejnymi stadiami mechanizmów przystosowawczych. Ukształtowane w tak złożonym procesie genetycznie obce nazwy własne w tłumaczeniu wzbogacają się o aspekt indywidualizujący, odróżniający, mniej lub bardziej znamieny dla poszczególnego tekstu i jego autora (autorów) na tle pozostałych ogniw serii translatorskiej, w konsekwencji zaś zyskują pewną wartość stylistyczną. Dość mocno związanym z poruszonymi tu zagadnieniami parametrem onimii (w tym oczywiście toponimii) przekładowej jest wariantywność form ekwiwalentnych, która rzutuje na ostateczny kształt tej warstwy słownictwa biblijnego.

Można zaryzykować stwierdzenie, że wariantywność stanowi immanentną cechę procesu zapożyczania leksyki obcej, i co warto podkreślić, nie tylko apelatywnej (Bartmiński, Bartmińska 1997). Na temat istoty i skali zjawiska wypowiedzieli się autorzy opracowania o współczesnych zapożyczeniach w języku polskim i czeskim:

Proces powstawania i zanikania wariantów wymaga głębszych badań. Prawdopodobnie przypomina on swoim przebiegiem parabolę: na początku zapożyczane słowo zachowuje cechy oryginału, potem pojawiają się, niekiedy dość liczne, warianty fonetyczne, ortograficzne i gramatyczne, aż w końcu — nie bez wpływu słowników — skala wariacji zmniejsza się do takiego stopnia, który może być użyteczny w języku, czyli pozwala na funkcjonalne zróżnicowanie obocznych form. Warianty bowiem nie są równorzędne: mogą się różnić frekwencją, stopniem oficjalności i ogólniej — przynależnością stylową (...). Warianty mogą się różnić także w zakresie peryferyjnych elementów znaczenia, czyli cech kojarzonych z desygnatem, ale niekoniecznie przysługujących mu i niekoniecznie

najważniejszych (...). W skrajnym wypadku, kiedy różnice w zakresie cech kojarzonych narastają, może dojść nawet do przekształcenia wariantów w osobne leksemy (...). Skala wariacji w adaptacji wyrazów obcych jest znaczna i nie do końca odzwierciedlona w słownikach, te bowiem normalizują język, ograniczając liczbę oboczności (Bańko i in. 2016, 21–22).

Wariantywność w obszarze toponimii nowotestamentowej na gruncie przekładowym jest zjawiskiem wielopłaszczyznowym i bardzo rozległym, o czym pisze Robert Dittmann (2009, 165): „Variantnost prostupuje toponymický soubor v několika fázích. Začíná již procesem utváření konečné podoby kanonu a vstupuje i do překladového procesu a proniká do cílového jazyka”. Pierwszy, podstawowy stopień wariantywności wiąże się z obocznościami, które wystąpiły w tekstach źródłowych, zarówno pomiędzy wersją grecką a łacińską, jak i w obrębie jednego tekstu (greckiego lub łacińskiego). Różne tradycje, błędy kopistów, swoboda praktyk w obszarze transliteracji i transkrypcji to tylko niektóre przyczyny oboczności (Krašovec 2007, 108–257)¹.

Bogactwo graficznych (ale także morfologicznych) form obocznych toponimów biblijnych już w podstawie tłumaczenia wynikało stąd, że zniekształcenie pisowni było skutkiem nieznamomości przez pisarzy biblijnych dokładnej wymowy wielu nazw (zwłaszcza pozapalestyńskich):

Wokalizacja tych nazw we współczesnych przekładach *Biblii* jest zwykle niedokładna z powodu znacznych różnic w systemie fonetycznym. Do tego dochodzą błędy związane z przekazem tekstu pisanego w starożytności, podobieństwo liter (stąd np. zamienne używanie nazw *Aram* i *Edom*), jak też kłopoty z interpretacją *matres lectionis* (*alef* i *he*, *waw* i *jod*). Eliminacja tych i podobnych błędów dokonuje się stopniowo przez uważną analizę kontekstu i coraz lepszą znajomość źródeł pozabiblijnych (BNOT 18; zob. Sowa 1992, 81–85).

Przede wszystkim mowa tu zatem o odmiennościach w ujęciu leksykalnym (w większej mierze związanych z czynnikami ekstralingwistycznymi, np. z odwoływaniem się do różnych odpisów i kodeksów, odmiennościach kulturowych itd.), gdyż fonetyczne, morfologiczne czy składniowe częściej wynikają z uwarunkowań wewnętrzny-językowych, systemowych i typologicznych. Różnice te rzutują na stan toponimii poszczególnych przekładów nie tylko w aspekcie jakościowym, ale także — ilościowym. Operowanie różnymi wariantami nazw czy wręcz różnymi nazwami w odniesieniu do tego samego

---

¹ Autor zestawia w opracowaniu także materiał onimiczny z wielu różnojęzycznych przekładów *Biblii*.

obiektu, wynikająca z czynników składniowo-stylistycznych rezygnacja z nazwy, powodowana na przykład chęcią uniknięcia powtórzenia czy też wywołana innymi przyczynami, skutkującą daleko idącymi zmianami warstwy onimicznej danego tekstu (Kamińska 1993; Ballard 2011, 40).

Wariantywność poszczególnych form uobecnia się następnie na gruncie przekładowym, na który składałyby się oboczności pomiędzy tłumaczeniami. W tym zakresie można by wskazać kilka perspektyw dotyczących odmienności w tekstach zróżnicowanych co do podstawy tłumaczenia, zastosowanej strategii translatorskiej czy przynależności konfesyjnej. Takie ujęcie nowotestamentowej toponimii przekładowej określam jako plan makro, w odróżnieniu od bardziej szczegółowego, dotyczącego wariantywności na poziomie konkretnego przekładu planu mikro.

Zarówno warianty z poziomu tekst grecki — tekst łaciński, jak i widziane w perspektywie makro oraz mikro mają wielostopniowy charakter. Dokładnej ich klasyfikacji w dawnych i współczesnych przekładach czeskich dokonał Robert Dittmann (2009, 165–226), który, mając na uwadze odmienne podstawy źródłowe, wyróżnił następujące typy: warianty na płaszczyźnie wewnątrzwyrazowej, różnicujące formę danego toponimu (oboczności fonetyczne, morfologiczne, składniowe, graficzne), oraz warianty na płaszczyźnie słownikowej (warianty leksykalne, związane z wieloimiennością eksplicytną, implicytną, tautologią, proprializacją, apelatywizacją itd.). Moim celem w tej części opracowania jest pokazanie podstawowych rysów wariantywności w zakresie toponimii nowotestamentowej i określenie rozmiarów zjawiska. W związku z tym oraz wobec faktu, że na temat różnic pomiędzy poszczególnymi nazwami geograficznymi wspominałam przy okazji opisu ich struktury i kolejnych stadiów adaptacji, ograniczam się do wskazania najważniejszych cech podejmowanej problematyki. Zestaw poszczególnych wariantów zawiera słownik (zob. SNG), natomiast opis wariantywności w planie mikro (poszczególnych tłumaczeń) stanowić może przedmiot dalszych szczegółowych studiów. Zbyt drobiazgowy opis tak rozległego zjawiska spowodowałby zaciemnienie problemu i znaczne przekroczenie rozmiarów niniejszej monografii.

1.1. Wariantywność wewnątrzleksemowa toponimów jednoskładnikowych

Wariantywność w obrębie toponimów jednoskładnikowych występuje na płaszczyźnie wszystkich ogniw procesu adaptacji językowej².

- a) Poziom pisowni: *Antipatridy* (Mu, Sz, L, W, Wu, G) / *Antypatrydy* (B, Cz), *Asia* (Sz) / *Asja* (Mu) / *Azya* (L, Brz, B, Cz, W, Wu, G), *Atenach* (Sz) / *Athenach* (Mu, Sz, L, Brz, B), *Ataliej* (G) / *Attaliei* (Sz) / *Attaliej* (L, Brz, B, Cz, W) / *Attalii* (Wu) / *Attaljei* (Mu), *Bethlechem* (Cz) / *Bethlehem* (Sz, L, W, Wu), *Charanie* (L, B, W, Wu) / *Charranie* (B) / *Haranie* (G), *Dalmanuta* (Brz, Wu) / *Dalmanutha* (Mu, Sz), *Damasku* (Sz) / *Damassku* (L), *Efes* (Brz, Cz) / *Ephes* (Mu), *Efraim* (Brz) / *Ephraim* (W*, Wu*), *Egipt* (Sz, L, Brz, Cz, W, G) / *Egipth* (Brz) / *Aegypt* (Mu, Wu), *Emaus* (Sz, L, G) / *Emmaus* (Mu, Brz, B, Cz, W, Wu), *Gabbatha* (Mu, Sz, L, Brz, W, Wu) / *Gabbata* (L, Cz, G), *Graecyey* (W) / *Greciey* (Sz, L) / *Greciiey* (Wu) / *Grecjiei* (Mu) / *Grecyey* (Brz, B, Cz, G), *Hierapolu* (Sz, L, W, Wu, G) / *Hjerapolu* (Mu), *Kafarnaum* (Sz) / *Kaffarnaum* (L) / *Kapharnaum* (Sz, L, W, Wu) / *Cafarnaum* (Sz) / *Capharnaum* (L), *Cauda* (W, Wu) / *Kauda* (Sz), *Corinthu* (Sz) / *Korinthu* (L) / *Koryntu* (Brz, B, Cz, G) / *Korynthu* (W, Wu), *Lasea* (Mu, Brz, B, Cz, G) / *Lassea* (Wu*), *Pafu* (Sz, L, Brz, B, Cz, G) / *Paphu* (Mu, W, Wu), *Rhodu* (Sz, L, W, Wu) / *Rodu* (Mu, G), *Siloam* (Cz) / *Syloam* (Brz, Cz), *Siloe* (Sz, L, Wu) / *Syloe* (W, Wu, G), *Tyberyady* (Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) / *Tyberjady* (Mu).
- b) Poziom fonetyki: *Aryopagu* (B) / *Areopagu* (Brz), *w Assaronie* (Mu, B) / *w Aszaronie* (Cz*), *Bethawary* (Cz) / *Bet(h)abarze* (Mu, Sz*, L*, B, W*, G) / *Bethabara* (Brz, Cz), *Bethphagi* (Mu, W, Wu) / *Bet(h)fagi* (Mu, W, W*) / *Bet(h)fai* (B) / *Bit(h)sfagi* (Cz), *Cedron* (Mu, Sz, Brz, W, Wu, G) / *Kiedron* (B) / *Kedron* (Cz), *Cyreny* (Mu, Sz, L, Cz, W, Wu, G) / *Kirynty* (B), *Damas(s)ku* (Sz, L) / *Damaszku* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G), *Ewfrat*, *Ewfracie* (B) / *Eufraty* (Cz, W), *Gen(n)ezaret(h)* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) / *Gennisareth* (Cz) / *Jenezaret* (Sz), *Jerycho* (Sz, L, Brz,

---

² Przykłady prezentują zasadniczo w uproszczonej transkrypcji, natomiast w razie potrzeby, jak ma to miejsce w przypadku wariantów graficznych i w pewnym stopniu fonetycznych, w transliteracji.

W, Wu, G), *Jericho* (Wu) / *Hiericho* (Mu), *Chany* (Sz, L) / *Kany* (Mu, Brz, B, Cz, W, Wu, G), *Knida* (B), *Knidu* (Cz) / *Gnidu* (Brz), *Nazaret(h)* (Mu, Sz, L, Brz, B, W, Wu, G) / *Nadzaret(h)* (Cz), *Sarefty* (B) / *Sarepht(h)y* (Mu, Brz) / *Sarepty* (Sz, L, Cz, W, Wu, G), *do Seleuci(i)ey* (Sz, W, Wu, G), *Seleucyey* (L, Brz, Cz) / *Selewcjiei* (Mu), *Selewkij* (B).

c) Poziom fleksji:

- adaptacja według odmiennych wzorców morfologicznych bądź brak adaptacji morfologicznej, np. *do Assona* (B), *do Assonu* (L, W, G) / *do Assu* (Mu, Brz, Cz), *do Derbena* (B, W) / *do Derbeny* (B) / *do Derby* (Mu, B, Wu, G) / *do Derben* (Sz, L, Brz, Wu, Cz), *w Filipowie* (W) / *Filipiech* (Mu, Brz, B, Cz, Wu, G) / *w Filipis* (Sz, L), *do Samu* (Mu, Sz, L, Brz, Cz, W, Wu, G) / *do Samona* (B),
- odmiana toponimu vs. blokada fleksji, np. *do Betawary* (Cz*), *w Betabarze* (Sz*, L*, B, W*, G) / *w Betabara* (Brz, Cz), *do Betfagi* (Mu, W) / *do Betfage* (Sz, L, Brz, Cz, Wu, G), *do Betle(h)ema* (B, W) / *do Behle(h)em* (Mu, Sz, L, Brz, Cz), *w Charanie* (L, B, W, Wu), *w Haranie* (G) / *w Charam* (Sz, L), *w Charan* (Wu), *do Kapernauma* (B), *w Kapernaumie* (B), *do Kafarnauma* (W), *w Kafarnaumie* (W) / *w, do Kapernaum* (Mu, Brz, Cz, G), *Kafernaum* (Sz, L, W, Wu), *do Rodu* (Sz, L, W, Wu), *do Rodu* (Mu, G), *do Roda* (B) / *do Rodis* (Brz), *Rodon* (Mu), *Salima* (B, W), *Salimu* (Mu, Sz) / *Salim* (L, Brz, Cz, Wu, G),

- oboczności w zakresie końcówek fleksyjnych:

gen. sg. m.: *do Assona* (B) / *do Assonu* (L, W, G), *Azonu* (Sz), *Dekapola* (Mu, Mu*) / *Dekapolu* (Wu), *Knida* (B) / *Knidu* (Cz), *Miletu* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) / *Mileta* (B), *Neapola* (Mu, Sz, B) / *Neapolu* (W, Wu, G), *Salima* (B, W) / *Salimu* (Mu, Sz), *Salmonu* (Brz, Cz, W, Wu, G) / *Salmona* (B), *Sydonu* (Sz, B) / *Sydonu* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G),

gen. sg. f.: *do Laodyceji* (Mu) / *Laodycej* (Brz, G) / *Laodycejej* (Sz, L, Brz, Cz, Wu) / *Laodykij* (B),

dat. sg. m.: *Damaszkowi* (B) / *Damaszku* (Sz), *Knidowi* (G), *Gnidowi* (Mu, Sz, L, W, Wu) / *Gnidu* (Brz),

loc. sg. m.: *Tyru* (B) (Łk 10,13) / *Tyrze* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G),

loc. sg. f.: *Ikoniej* (B, W, Wu, G) / *Ikonie* (Sz, L), *Liddzie* (Sz, L, B, Cz, W, Wu, G), *Liddzie* (Mu) / *Lidyji* (Brz), *w Perdze* (Mu) / *w Perdzie* (B) / *w Pergiej* (W, Wu, G), *Pizydyjej* (Mu) (Dz 13,14) / *Pizydyj* (Brz),

gen. pl.: *Sard* (B) / *Sardow* (Mu, G),

loc. pl.: *Atenach* (Mu, Sz, L, Brz, B) / *Ateniech* (Cz, Brz, W, Wu, G),

- oboczności w zakresie kategorii liczby (sg. vs. pl.): *w Atenie* (B) / *w Atenach* (Mu, Sz, L, Brz, B), *w Ateniech* (Brz, Cz, W, Wu, G), *w Filipowie* (W) / *Filipiech* (Mu, Brz, B, Cz, Wu, G), *w Kenchrze* (W, Wu) / *Kenchrach* (Sz, L, Wu), *Kenchreach* (Mu, Brz, B, Cz, G), *do Patara* (Brz), *Patary* (Sz, L, Cz, W, Wu, G) / *do Patar* (Mu, B), *Sodomie* (Sz, L, W, Wu, G) / *Sodomach* (Mu, Brz, B, Cz), *Tyjatyrze* (Sz, L, B, W, Wu) / *Tyjatyrach* (Mu), *Tyjatyrzech* (Cz, G),
- oboczności w zakresie kategorii rodzaju (m. vs. f.): *z, od Dekapola* (Mu, Mu*), *Dekapolu* (Wu) / *Dekapolej* (Cz, W), *Dekapoli* (Brz), *Ikoniu* (B) / *w Ikoniej* (B, W, Wu, G), *Ikonie* (Sz, L), *do Mitylena* (B) / *Mityleny* (Mu, Sz, L, Brz, Cz, W, Wu, G), *do Neapola*, *Neapolu* (Mu, Sz, B, W, Wu, G) / *do Neapoliej* (L), *do Patara* (Brz) / *Patary* (Sz, L, Cz, W, Wu, G), *Pergu* (L) / *Pergi(j)* (Mu, Brz, B, Cz, W, Wu, G), *Salmonu* (Brz, Cz, W, Wu, G), *Salmona* (B) / *Salmony* (Mu, Sz, L).

d) Poziom słowotwórstwa (tu oboczności dotyczą ekwiwalentnie użytych wobec toponimów źródłowych derywatów przymiotnikowych i etnonimicznych):

- oboczności w doborze sufiksów rzeczownikowych tworzących nazwy mieszkańców i etniczne, np. *Damascen* (Sz) / *Damasceńczyk* (Cz), *Macedończyk* (W, Wu) / *Macedonin* (B), *Tyrczyk* (Mu, Sz) / *Tyryjczyk* (L, Brz, Cz, W, Wu),
- oboczności w zakresie doboru sufiksów przymiotnikowych tworzących derywaty odtoponimiczne, np. *Azyjski* (L, B, Cz, W, Wu) / *Azejski* (Mu) / *Azyjański* (B), *Filadelfski* (L, W, Wu, G) / *Filadelfijski* (Brz).

e) Poziom składni³:

- oboczności w zakresie wyboru różnych konstrukcji składniowych, np. *miasto, ktore zowq Betsajdq* (Mu, B) / *Betsajda* (Sz, L, Brz, Cz, W*, Wu*, G), *wysep (wyspa), ktory, -q zowq Melita* (Brz, W*, G) / *Melitq* (Mu, B, Wu), *wyspe zowq (zwano, nazywajq) Malta* (W*) / *Maltq* (Wu), *w mieście, ktore zowq (przezwisekiem) Na(d)zaret* (Mu, Sz, L, Brz, Cz, W, Wu) / *Nazaretem* (B), *na wyspie, ktory (na wyspie, ktory) zowq (przezwisekiem) Patmos* (Mu, Sz, L, Brz, Cz, W, Wu, G) / *Patmem* (B),
- oboczności związane z użyciem odmiennych przyimków, np. *do Gazy* (Mu, Sz, L, B) / *ku Gazie* (Brz, Cz, W, Wu, G), *po Kapadocyjej* (L, Brz, Cz, W, G) / *w Kapadocyjej* (Mu), *podle Knida* (B) / *do Knidu* (Cz) / *ku Gnidu* (Brz) / *przeciwko Knidowi* (G), *Gnidowi* (Sz, L) / *naprzeciwko Gnidowi* (Mu) / *przeciw Gnidowi* (W, Wu).

1.2. Wariantywność leksykalna toponimów jednoskładnikowych

Operowanie wariantami leksykalnymi poszczególnych toponimów dokonuje się już w obrębie tekstów źródłowych, co skutkuje rozbieżnościami na gruncie przekładowym, albo też może zachodzić pomiędzy poszczególnymi tłumaczeniami niezależnie od podstawy tłumaczenia.

Ze względu na odmienne podstawy tłumaczenia (grecka vs. łacińska), np. gr. *Σύρις* — łac. *Cauda* (Dz 27,16), gr. *Μελίτη, Μιτυλήνη* — łac. *Melite, Mitylene* (Dz 28,1), gr. *Μύρα* — łac. *Lystra* (Dz 27,5), gr. *Λασαία* — łac. *Thalassa* (Dz 27,8) (zob. Breza 1992, 153), i różnice obecne w obrębie jednego tekstu źródłowego, np. gr. *Ἱερουσαλήμ*, łac. *Hierusalem, Ierusalem* — gr. *Ἱεροσόλυμα*, łac. *Hierosolyma, Ierosolyma*, gr. *Ἰούδα*, łac. *Iuda* — gr. *Ἰουδαία*, łac. *Iudaea*, część toponimów jednoskładnikowych w eksцерpowanych przekładach występuje w postaci wariantywnej (często w tym samym tekście), np. *do Assu* (Mu, Brz, Cz), *Assona* (B), *Assonu* (L, W, G), *Azonu* (Sz) / *Tassu* (Cz*) (Dz 20,13), *Assaron* (Mu, B, Cz*) / *Saron* (Sz, L, Brz, Cz, W, Wu, G) (Dz 9,35), *Babylon* (Mu, Sz, L, Brz, B, G) / *Babilonia* (Cz, W) (Ap 14,8), *Betesda* (Mu, L, Brz, B, W*, Wu*, G) / *Betsajda* (Sz) (J 5,2), *Jerozolima* (B) / *Jeruzalem*

³ Uwzględniam tylko wybrane różnice składniowe.

(Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Mt 20,18), *Judea* (Sz) (Łk 3,1) / *Juda* (Brz) (Mt 19,1), *Kauda* (Sz, W, Wu) / *Klauda* (Mu, L, Brz, B, Cz, W*, Wu*, G) / *Syrte* (Mu*) (Dz 27,16), *Lasaja* (Mu, Brz, B, Cz, W*, Wu*, G) / *Talasa* (Sz, L, W) (Dz 27,8), *Magadan* (Sz, L, Cz*) / *Magdala* (Mu, Brz, Cz) (Mt 15,39), *Syloam* (Brz, Cz) / *Syloe* (Sz, L, W, Wu, G) (J 9,11), *Sychar* (Mu, Sz, L, Brz, Cz, W, Wu, G) / *Sychem* (W*, Wu*) (J 4,5), *Syjon* (Brz) / *Synaj* (Sz, Wu) (Ga 4,24), szereg trójelementowy stanowią warianty: *Malta* (W*, Wu*) / *Melita* (Mu, Brz, B, W*, Wu, G) / *Mitylena* (Sz, L, W) (Dz 28,1).

Oboczności leksykalne niewywołane źródłem tłumaczenia (zob. rozdz. II.3.), związane na przykład 1) z lepszym (często starszym) przy-swojeniem toponimu czy 2) wręcz jego przetłumaczeniem za pomocą rodzimego ekwiwalentu semantycznego, dokumentują dublety typu:

ad 1) *Italija* (B) / *Włochy* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G), *Judea* (Sz) / *Juda* (Sz, Brz, Cz, Wu) / *Żydostwo* (Mu, Sz, L, Brz, Cz, W, Wu, G), *Areopag* (Mu, Sz, Brz, B, W, Wu, G) / *Kolegijom* (L),

ad 2) z, w *Dziesięci Miast* (Mu, Mu*, Sz, L, B, G), w *Dziesięci Mia-stach* (G) / z *Dekapolu* (Wu), z *Dekapola* (Mu, Mu*), od *Dekapoli* (Brz), z *Dekapolej* (Cz, W), *Dekapolis* (Brz), w *Dekapolim* (Cz, Brz), do *Illyriku* (Mu*, Sz, W, Wu, G) / *Słowakow* (Mu, Brz, Cz*), *Słowian* (B).

Zdarza się również, że toponim ulega całkowitej redukcji (tłumacz rezygnuje z użycia nazwy), co może być wywołane czynnikami styli-stycznymi, na przykład dążeniem do uniknięcia powtórzenia nazwy w bliskim sąsiedztwie, bądź innymi — nie zawsze łatwymi do wskaza-nia — względami, np. *Myra* / brak nazwy (Sz, L) (Dz 27,5), *Syrta* / brak nazwy (Mu, B, W, G) (Dz 27,17).

Pomiędzy typem wariantywności wywołanej przez podstawę tłu-maczenia a wariantywnością zaistniałą na gruncie przekładowym, której przyczyny mogą leżeć w indywidualnych decyzjach tłumaczy, wpływach pomiędzy poszczególnymi przekładami (w obrębie tej sa-mej grupy konfesyjnej, tekstów opartych na podobnej podstawie, wy-wołanych jeszcze innymi czynnikami, np. tradycją i autorytetem tłu-maczeń wcześniejszych), należy umieścić oboczności natury pragma-tycznej (związanej z uwarunkowaniami stylistycznymi). Najlepszym chyba obszarem do obserwacji tych dość złożonych zależności jest średniopolskie spektrum ekwiwalencji toponimu *Jeruzalem* — *Jerozo-lima*, który w tekstach źródłowych występuje bądź to w formie na-wiązującej do brzmienia hebrajskiego gr. *Ἱερουσαλήμ* (łac. *Hierusalem*, *Ierusalem*), bądź zhellenizowanej gr. *Ἱεροσόλυμα* (łac. *Hierosolyma*,

Ierosolyma) (zob. Rospond 1980; 1982–1983, 190; 1983, 16, 21)⁴. W tekście NT pierwsza występuje 76 razy, druga zaś — 63. Nazwa grecka pojawia się wyłącznie w *Ewangeliach* Marka i Jana oraz prawie wyłącznie w *Ewangeli* Mateusza (tylko w rozdziale 23. i 27. na zasadzie cytatu zastosowano odmiankę hebraizującą). Nazwa hebrajska wystąpiła w *Liście do Hebrajczyków* i *Apokalipsie*. W pismach ewangelisty Łukasza i św. Pawła użyto obu form, choć przeważa semicka. Warto też przy okazji dodać, że najczęściej toponimy *Jeruzalem* — *Jerozolima* pojawiają się właśnie w twórczości Łukasza (na 139 wystąpień w NT aż 90 przypada na oba dzieła autora) (Kudasiewicz 1973, 17–20). Szczególną predylekcję Łukasza do sięgania po formę hebraizującą Stanisław Rospond (1980, 212) objaśniał uwarunkowaniami stylistycznymi. Wariant *Ἱερουσαλήμ* (spolszczony *Jeruzalem*) jako bliższy hebrajskiemu oryginałowi cechował się większym dostojnością, nobliwością oraz autentyzmem językowym i jako taki lepiej pasował do „wzorowego i podniosłego stylu” tego „nieprzeciętnego stylisty — jak Rospond określa św. Łukasza — świadomie respektującego autentyczną i nobliwą formę *Jerusalem*”.

Repartycji odmianek *Jeruzalem* i *Jerozolima* w tekście greckiej podstawy obszerną rozprawę poświęcił K. Mielcarek (2008). Badacz zwrócił uwagę, że mimo pozornie swobodnego stosowania przez Łukasza obu form można w jego tekstach dostrzec znamiona świadomych działań stylizacyjno-interpretacyjnych. Ze szczegółowych analiz badacza, uwzględniających obszerny materiał pozabiblijny, wynika, że ewangelista wykorzystywał odmiankę hebraizującą na ogół w kontekstach związanych ze znaczeniem metaforyczno-symbolicznym, natomiast w sensie geograficznym używał formy zgrecyzowanej⁵. Problem dyspersji obu wariantów był też podejmowany w odniesieniu do konkretnych tłumaczeń biblijnych, m.in. Szymona Budnego (Łuczak 2016, 44). Zjawisko jest złożone, ma charakter nie tylko lingwistyczny, gdyż zostało wywołane czynnikami zewnętrznymi i warto mu się bliżej przyjrzeć.

⁴ Pomijam rozważania dotyczące symbolicznych i metaforycznych interpretacji obu form, które są istotne z punktu widzenia teologii biblijnej (zob. Kudasiewicz 1973; Mielcarek 2008). Moje rozważania dotyczą wyłącznie formy językowej toponimu. Pomimo że obie formy genetycznie nawiązują do tej samej nazwy semickiej, rozpatruję je w ramach wariantywności leksykalnej, a nie morfologicznej.

⁵ Badacz wskazał w tym zakresie również na pewne odstępstwa, związane z trudnościami interpretacyjnymi niektórych kontekstów (Mielcarek 2008, 229).

W obszarze ekwiwalencji toponimu *Jeruzalem* — *Jerozolima* w przekładach średniopolskich możemy wskazać następujące prawidłowości:

- a) pełna lub prawie pełna konsekwencja w stosowaniu formy hebraizującej: *Hijeruzalem* (Mu) (jedynie w Dz 11,22 użyto przymiotnika we frazie nominalnej: *Hijerozolimskiego kościoła*, choć w głosie marginesowej umieszczono toponim *Hijeruzalem*), *Jeruzalem* (L, Brz, Wu, G) (bezwyjątkowo w postaci *indeclinabile* poza Łk 9,31 i Rz 15,26 w przekładzie G, gdzie toponim poddano deklinacji w *Jeruzalemie*),
- b) zdecydowana przewaga formy hebrajskiej *Jeruzalem* przy marginalnym udziale formy greckiej *Jerozolima*:
  - w przekładzie Cz forma zgrecyzowana *Jerozolima*, dostosowana do polskiej fleksji, wystąpiła zaledwie w kilku miejscach: Mk 7,1; Ga 4,25; 4,26; a w głosie zamieszczonej w Łk 24,18 odnotowano przymiotnik *Jerozolimski*, natomiast w przekładzie W *Jerozolima* pojawiła się tylko w: Mt 2,1; 2,3; 3,5; Ga 4,25; 4,26 (tu też wyjątkowo użyto formy hebrajskiej *Hijeruzalem*),
  - rzadsza na tle całego tekstu forma grecka wystąpiła wyłącznie w *Ewangeliach* Marka (Mk 3,8; 3,22; 7,1; 10,32; 11,1; 11,15; 11,27; 15,41) i Mateusza (Mt 3,5; 5,35) w przekładzie Sz, przy czym w Mk postać zhellenizowana jest prawie bezwyjątkowa (poza Mk 11,11),
- c) występowanie obu form przy znacznym udziale wariantów fonetyczno-morfologicznych, jak ma to miejsce w przekładzie B.

Obserwacja odmianek nazw *Jeruzalem* — *Jerozolima* w tłumaczeniu B skłania do kilku wniosków. Forma zhellenizowana *Jerozolima* (*Jerozolimy*, *Jerozolimie*) występuje tylko w *Ewangeliach* Mateusza, Marka, Łukasza i Jana (Mt 2,1; 2,3; 3,5; 4,25; 16,21; 20,18; Mk 10,32; 11,11; 11,15; 11,27; 15,41; Łk 18,31; 19,28; J 2,13; 5,1; 11,18; 11,55; 12,12), poza tym w przekładzie dominuje nieodmienna postać hebrajska *Jeruzalem* (*do*, *w*) (Łk 13,34; 19,11; 23,7; Dz 1,4; 1,19; 2,14; 4,5; 4,16; 5,16; 5,28; 6,7; 8,25; 8,26; 8,27; 9,2; 9,13; 9,21; 9,26; 9,28; 10,39; 11,22; 11,27; 13,13; 13,27; 13,31; 15,2; 15,4; 18,22; 19,21; 21,4; 21,11; 21,13; 21,15; 21,17; 21,31; 22,5; 22,6; 22,17; 22,18; 23,11; 24,11; 25,1; 25,3; 25,7; 25,9; 25,15; 25,20; 25,24; 26,4; 26,10; 26,20; Rz 15,19; 15,22; 15,26; 15,31; 1 Kor 16,3; Ga 1,17; 1,18; 2,1; 4,25). W ramach pewnych lokalizacji ulega ona

odmianie według paradygmatu męskiego: *do, od Jeruzalema* (Łk 6,17; 10,30; 17,11; 24,13; 23,33; 24,52), *w Jeruzalemie* (Łk 13,4; 24,18; Dz 8,14), natomiast przydawka przymiotna w Ga 4,26 wskazuje na rodzaj żeński: *wysoka Jeruzalem*.

Forma semicka może też występować w wariantcie *Jerozolim*, który pozostaje nieodmienny: *do Jerozolim* (Mt 21,10; Mk 3,8; 3,22; Łk 2,41; J 1,19) lub podlega deklinacji: *do Jerozolima* (Mt 20,17; 21,1; Mk 7,1; 11,1; Łk 13,22; 13,33), *ku Jerozolimiu* (Hbr 12,22), *Jerozolimem* (Mt 5,35), *w Jerozolimie* (Łk 2,25; J 2,23; 4,20; 4,21; 4,45; 5,2; 10,22; Dz 20,16), *Jerozolimie* (voc.) (Mt 23,37 — 2x). Przy okazji warto zauważyć, że w związku z homonimią fleksyjną postaci loc. sg. *w Jerozolimie* względem loc. sg. odmianki *Jerozolima* formy te trzeba uznać za niejednoznaczne.

Jeszcze innym wariantem fonetycznym, występującym wyłącznie w Łk i Dz, jest wariant *Jerusalim* (gen. sg.) (Łk 21,20), który funkcjonuje jako *indeclinabile* lub włącza się w rodzimy paradygmat fleksyjny: *do Jerusalima* (Łk 2,45; 4,9; 9,51; 9,53; 24,47; Dz 1,12 — 2x), *w Jeruzalimie* (Łk 2,43; 9,31; Dz 1,8; 2,5). Ma on oparcie w piśmiennictwie cerkiewno-słowiańskim (występuje na przykład w *Kodeksie zografskim*; zob. Kzog.; SJS).

1.3. Wariantywność w zakresie struktury toponimów zestawionych i deskrypcji toponimicznych

Nazwy zestawione i deskrypcje toponimiczne w ekscerpowanych przekładach NT ulegają różnym praktykom, które skutkują ich zróżnicowaniem strukturalnym. Warianty tłumaczeniowe mogą ulegać różnego rodzaju amplifikacjom, np. *Adryja* (B, Wu) / *Morze Adryjackie, Adryjatyckie* (Mu, Sz, L, Brz, Cz, W, G) (Dz 27,27), *Egipt* (Mu, Sz, L, Brz, Cz, W, Wu, G) / *Ziemia Micraimska* (B*) (Mt 2,11), *Betlejem Judzkie* (B, Cz, W, Wu, G) / *Betleem Ziemie Żydowskiej* (Mu, Sz) (Mt 2,5), *Betleem, Miasto Judzkie* (Wu) (Mt 2,1), *Betleem, Miasto Ziemie Żydowskiej* (Mu, Brz) (Mt 2,1), *Betsajda Galilejska* (Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) / *Betsajda, Miasto Galilejskie* (Mu) (J 12,21), *Cezarea Filipowa* (Sz, B, Cz, W, Wu, G) / *Cezarea przezwiskiem Filipowa* (Mu, L) (Mk 8,27), *Kana Galilejska* (Mu, B, Cz, W, Wu, G) / *Kana, Miasteczko Galilejskie* (Brz) (J 2,11), *Puszcza Judzka* (L, Cz, W, G) / *Puszcza Ziemie Żydowskiej* (Mu), *Puszcza Żydowskiej Ziemie* (Wu) (Mt 3,1), także do postaci frazy z zaimkiem względnym, np. *Betlejem Judzkie*

(B, Cz, W, Wu, G) / *Betleem ktore jest w Ziemi Juda* (Brz) (Mt 2,5), *Cezarea Filipowa* (Sz, B, Cz, W, Wu, G) / *Cezarea, którą nazywano Filipową* (Brz) (Mk 8,27), *Morze Tyberyjadzkie* (Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) / *Morze, ktore u Tyberyjady* (Mu) (J 21,1), rzadziej zaś uniwerbizacjom, np. *Gora Oliwna* (Mu, Sz, L, B, Cz, W, Wu, G) / *Gora* (Brz) (J 8,1).

Wariantywność dotycząca struktury nazw zestawionych wiąże się także z innymi zagadnieniami z zakresu ich przyswojenia. Różnorodność bywa konsekwencją wyboru innego leksemu apelatywnego, np. *Rola Krwi* (Mu, Sz, L, Brz, Cz, W, Wu, G) / *Pole Krwie* (B) (Mt 27,8; Dz 1,19), *Pole Garncarskie* (B) / *Rola Garncarzowa, Garncarska* (Mu, Sz, L, Cz, W, Wu, G), *Rola Zduna* (Brz) (Mt 27,7), *Pustynia Judzka* (B) / *Puszcza Judzka* (L, Cz, W, G) (Mt 3,1), *Dobry Port* (Sz) / *Dobre Przystania* (B) / *Piękne Porty* (Mu, Brz, G) / *Piękne Przystania* (Cz) (Dz 27,8), *Trupia Głowa* (Mu, Sz, B, Wu) / *Trupie Głowy* (Brz, B) / *Łysa Głowa* (L) / *Łysina* (Cz), czy użycia innych form gramatycznych, np. sg. — pl.: *Dobry Port* (Sz) / *Dobre Porty* (W, Wu) (Dz 27,8), o czym szerzej piszę w części dotyczącej tłumaczenia nazw własnych (zob. rozdz. II.3.). Ponadto w obrębie nazw zestawionych obserwujemy zmiany szyku członów, np. *Betlejem Judzkie* (Mu, Sz, Brz, B, Cz, W, Wu, G) / *Judzkie Betlejem* (L) (Mt 2,5), *Morze Czerwone* (Mu, Sz, L, Brz, W, Wu, G) / *Czerwone Morze* (Mu, L, B) (Dz 7,36; Hbr 11,29) (zob. rozdz. II.2.3.).

Znaczna wariantywność ekwiwalentów tłumaczeniowych nazw geograficznych NT wynika z użycia zamiast nazwy rzeczownikowej przymiotnika odmiejscowego uwikłanego w grupę nominalną lub etnonimu rzeczownikowego. Możemy tu wskazać oboczności typu, np. *Kraj, Kraina Gadarenow, Gadareńczykow* (Mu, Brz, B, Cz, W*, G), *Gerazyńczykow, Gerazanow* (Cz*, W, Wu), *Gergezeńczykow* (Cz*) / *Kraina Gerazeńska* (Sz, L) (Łk 8,26), *Kraj, Kraina, Ziemica Gadarenow, Gadareńczykow* (Mu, Brz, Cz, G), *Gerazanow* (Sz) / *Okolica Gadaryńska* (B), *Kraina Gerazeńska* (L) (Łk 8,37), *Kraj, Kraina, Ziemia Gadarenow, Gadareńczykow* (Mu, Brz, Cz), *Gerazenow, Gerazeńczykow* (Sz, W, Wu), *Gergezenow, Gergezeńczykow* (Mu, Brz, Cz, G) / *Kraina Gadareńska* (B), *Gerazeńska* (L, W), *Kraj Gergezeński* (B) (Mt 8,28; Mk 5,1).

Przyczyny tych praktyk są różnorodne (o czym już była mowa): niekiedy formę przymiotnikową narzuca podstawa tłumaczenia, np. gr. *Δερβαιοῦς*, łac. *Derbeus* (adi. nom. sg. m.): *Derbeński* (B) / *Derbejczyk* (Mu, Sz, L, Brz, Cz, W, Wu, G) (Dz 20,4), gr. *Γαλατικὴν*, łac. *Galatiae*

(adi. acc. sg. f.): *Galacka (Kraina)* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Dz 16,6), gr. Ἰτουραίας, łac. *Ituraeae* (adi. gen. sg. f.): *Iturejski* (Brz, B, Cz, Wu, W, G) / *Iturea* (Mu, Sz, L) (Łk 3,1), częściej zaś stanowi ona konsekwencję wyboru tłumacza. W takich przypadkach wynika z odmiennej stylizacji zdania, wyboru innego modelu składniowego (Breza 1992, 154–155), np. gr. Ἀχαΐα, łac. *Achaia*: *Kraje, Krainy Achajskie, Achajejskie* (L, Brz, B, Cz, W, G) / *Achaja* (Mu, Sz, Wu) (2 Kor 11,10), gr. Ἀσία, łac. *Asia*: *Kraje Azyjskie* (B, W, Wu) / *Azyja* (Mu, Sz, L, Brz, Cz, G) (Dz 27,2), gr. Κιλικία, łac. *Cilicia*: *Cylicyjski* (L, B) / *Cylicyja* (Mu, Sz, Brz, Cz, W, Wu, G) (Ga 1,21), gr. Γαλιλαίας, łac. *Galilaeae* (gen. sg. f.): *Galilejski* (Mu, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) / *Galilea* (Sz) (Mt 21,11), gr. Κενχρεαῖς, łac. *Cenchreis* (dat. pl. f.): *Kenchreński* (Brz, Cz, W, G) / *Kenchry* (Mu, Sz, L, B, Wu) (Rz 16,1), gr. Κρήτης, łac. *Cretae* (gen. sg. f.): *Kreteński, Krecki* (Cz, W, Wu, G) / *Kreta* (Mu, Sz, L, Brz, B) (Dz 27,12), gr. Λιβύης, łac. *Libyae* (gen. sg. f.): *Libijski (Libijskich Stronach)* (L) / *Libija* (Mu, Sz, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Dz 2,10), gr. Περγάμω, łac. *Pergami* (dat. sg. f.): *Pergamski, Pergameński* (L, Brz, W, Wu, G) / *Pergam* (Mu, Sz, B, Cz) (Ap 2,12).

Podobne względy decydują o pojawieniu się etnonimu rzeczownikowego. Bywa on narzucany przez podstawę tłumaczenia, np. gr. Ἀντιοχέα, łac. *Antiochenum* (acc. sg. m.): *Antiocheńczyk* (Brz, B, W, Wu, G) (Dz 6,5), gr. Δαμασκηνῶν, łac. *Damascenorum* (gen. pl. m.): *Damascenow* (Sz), *Damascenów* (Cz), gr. ἄνδρες Νινευεῖται, łac. *viri Ninivitae* (nom. pl. m.): *Niniwitowie* (Wu) / *Niniwiccy* (Sz, L, B, Cz, W, G) / *Niniwa* (Mu, Brz) (Mt 12,41), gr. Ῥωμαῖοι, łac. *Romani* (nom. pl. m.): *Rzymianie* (Mu, Sz) / *Rzymscy (przychodniowie)* (Brz, Cz, W, Wu, G) (Rz 2,10), gr. Τυρίοις, łac. *Tyriis* (dat. pl. m.): *Tyryjczyk* (Mu, Sz, L, Brz, Cz, W, Wu, G) / *Tyrski* (B) (Dz 12,20), lub stanowi rezultat decyzji tłumacza, np. gr. Αἰγύπτου, łac. *Aegypti* (gen. sg. m.): *Ejptan* (Mu), *Ejipcyjanow* (Brz) / *Ejipskie* (Sz, L, W, Wu, G) (Hbr 11,26), gr. Ἐφέσιον, łac. *Ephesium* (adi. acc. sg. m.): *Efezyjanin* (Wu) / *Efeski* (Mu, Brz, B, Cz, W, G) (Dz 21,29), gr. Γομόρρας, łac. *Gomorrae* (gen. sg. f.): *Gomorejczyk* (Brz, Cz, Wu, W) / *Gomora* (Mu, Sz, G) / *Gomorski* (L, B) (2 P 2,6), gr. ἀπὸ Ἰόππης, łac. *Ioppe* (gen. sg. f.): *Joppeńczyk* (Brz) / *Joppe* (Mu, Sz, L, B, W, Wu, G) (Dz 10,23). W niektórych wypadkach tłumacze jednomyślnie rezygnują z dyktowanej podstawy tłumaczenia rzeczownikowej formy toponimu na rzecz etnonimu lub przymiotnika odmiejscowego, np. gr. Σμύρνη, łac. *Smyrnae* (dat. sg. f.): *Smyrneńczyk* (Cz) / *Smyrneński* (Mu, Sz, L, Brz, B, W, Wu, G) (Ap 2,8). Zdarza się również tak, że w ekscerpowanych

przekładach pojawiają się alternacje potrójne: narzucony przez tekst podstawowy etnonim rzeczownikowy *Antyjocheńczyka* (acc. sg.) (Brz, B, W, Wu, G) — przymiotnik odmiejscowy *Antyjocheński: przychodnia Antiocheńskiego* (acc. sg. m.) (Sz, Cz) — toponim rzeczownikowy z *Antyjochijej* (gen. sg.) (Mu, L) (Dz 6,5).

***

Jak można się przekonać, wariantywność form ekwiwalentnych toponimów nowotestamentowych w przekładach średniopolskich jest rozległa. W pewnej mierze wynika z oboczności zaistniałych na poziomie tekstów źródłowych, natomiast na szeroką skalę uobecnia się na gruncie przekładowym, zarówno w skali makro (wszystkich ekscerpowanych tekstów), jak i mikro (konkretnego tekstu).

By szkiecowo zilustrować ten ostatni ze wskazanych typów oboczności (zaistniałych na poziomie danego przekładu) wskażmy jeden znamienny przykład. Otóż programowa skłonność do odmiany obcych nazw doprowadziła Szymona Budnego do użycia tylko w jednej z ksiąg NT aż trzech obocznych form toponimu *Derbe*. Tłumacz każdorazowo wybiera inną postać gen. sg. Nazwę włącza zarówno do deklinacji żeńskiej samogłoskowej, tworząc oboczne formy: *do Derbeny* (B) (Dz 14,20), *do Derby* (B) (Dz 16,1), jak i do męskiej: *do Derbena* (B) (Dz 14,6)⁶. O skali wariantywności toponimów w przekładzie B świadczy także bogactwo odmianek nazw *Jerozolima* — *Jeruzalem*.

---

⁶ W BNT pojawiły się tylko dwie formy: *do Derbenu* (Dz 14,20; 16,1), *Derbena* (Dz 14,6).

2. Wartość stylistyczna toponimów oraz ich udział w indywidualizacji języka i stylu średniopolskich przekładów *Nowego Testamentu*

Ocena wartości stylistycznej ekwiwalentów leksykalnych w dawnych tekstach biblijnych jest złożonym problemem, o czym pisze Tomasz Lisowski (2018, 193):

Trudno nam dziś ocenić wartość stylistyczną podstawień leksykalnych wprowadzanych do poszczególnych przekładów szesnastowiecznych, jako że nie dysponujemy kompetencją językową ówczesnych użytkowników polszczyzny, a jej rekonstrukcji dokonujemy na podstawie tekstów pisanych, zwłaszcza drukowanych. Ich skład leksykalny podlegał (starannemu) opracowaniu redakcyjnemu i rygorom konkretnego gatunku wypowiedzi, co oddalało je od mowy potocznej, codziennej.

Badacz współczesny, próbując ustalić wartość stylistyczną dawnej leksyki, musi się odwoływać do różnorodnych narzędzi (mniej lub bardziej tradycyjnych): badań kontekstu porównawczego, pozwalającego wskazać ekwiwalentne formy zróżnicowane chronologicznie lub pod względem rozpowszechnienia w dawnej polszczyźnie, bądź też wykorzystujących metodę analizy stylometrycznej, umożliwiającą wyodrębnienie leksyki neutralnej stylistycznie oraz leksyki dodatniej (proporcjonalnie częstszej) i ujemnej (proporcjonalnie rzadszej).

Jeszcze trudniej wyrokować na temat wartości stylistycznej genetycznie obcych nazw, które w swej prymarnej roli pełnią wyłącznie funkcję identyfikacyjną. Wiadomo jednak, że nawet asemantyczna nazwa pozostawiona w formie cytatu w tekście tłumaczonym bywa obarczona ładunkiem stylistycznym. Podobnie wartość stylistyczną mogą posiadać ekwiwalenty w różnych stadiach adaptacji językowej oraz oddane za pomocą złóż leksyki rodzimej (Cieślikowa 1996). Jak to celnie ujął Stanisław Barańczak, w tekstach tłumaczonych pojawia się „nieuchwytny moment, kiedy Język *A* staje się Językiem *B*, kiedy wymogi języka oryginału zderzają się z wymogami języka tłumaczenia, a dyktat jednej kultury z dyktatem drugiej i kiedy

z tego zderzenia rodzi się coś trzeciego: błąd, kompromis albo i nowa wartość” (cyt. za: Cieślíkowa 1998, 393–394). Każde z tych rozwiązań może też dotyczyć nazwy w tłumaczeniu i mieć reperkusje w planie pragmatycznym.

Na problem wartości stylistycznej toponimii w dawnych przekładach NT warto spojrzeć z perspektywy uwzględniającej kilka wybranych aspektów podejmowanego zagadnienia. Problematyka jest rozległa i wymaga bardziej szczegółowych studiów (por. Zarębski 2015).

2.1. Onimiczne postulaty tłumaczy

W głównej mierze na płaszczyźnie stylistycznej piętno odciskają postulaty dotyczące onimii ujmowanej całościowo wyrażone w wypowiedziach (wstępach, komentarzach, czasem glosach marginesowych) na temat warsztatu tłumaczeniowego. Stanowią one również istotny przejaw świadomości onimicznej autorów przekładów, choć nie były formułowane przez nich wszystkich¹.

Szymon Budny w przedmowach i komentarzach do swoich tłumaczeń wyraził zdecydowane poglądy na temat wielu zjawisk o charakterze językowym czy nawet językoznawczym. Podkreślał szczególnie rolę adaptacji fleksyjnej biblijnych nazw do systemu polszczyzny, konsekwentnie domagając się ich odmiany: „Wszystkie słowa by nie wiem jakiego języka, my możemy i mamy deklinować (...). Jako przeto nie mówimy, wezwał ociec Stanisław albo Waćław, syna swego, ale wezwał ociec Stanisława, syna swego, tak też mamy mówić. Wezwał Izahak Hesa-wa syna swego (...)”². Zgodnie z tak sformułowaną deklaracją częściej niż inni włączał obce *propria* do rodzimych paradygmatów, np. *przy Jezierze Genezarecie* (B) — pozostali tłumacze mają *indeclinabile*: *przy Jezierze Genezaret* (Mu, L, Brz), *Jeziora Genezaret* (Sz), *podle Jeziora Genezareckiego* (Cz, W, G) (Łk 5,1), *w mieście ktore zową Nazaretem* (B) — pozostali *Na(d)zaret* (Mu, Sz, L, Brz, Cz, W, Wu) (Mt 2,23), *w Syloamie* (B) — pozostali *w Sylloe* (Mu, Sz, L, Brz, Cz, W, Wu, G) (Łk 13,4).

Czasem Budny wybiera inną końcówkę, inny przypadek czy liczbę, odmienny sposób adaptacji morfologicznej niż pozostali tłumacze, np. dat. sg. *przeciw Chyja* (B) — *ku, przeciw Chyju* (Brz, Cz, W, Wu, G),

---

¹ Zagadnienie to wiąże się z formą i rolą średniopolskich filologicznych komentarzy biblijnych (zob. Sobczykowa 2001; 2012; Winiarska-Górska 2017, 107–119).

² Tekst przytoczono w transkrypcji (cyt. za: Moszyński 1997, 188).

przeciwko, przeciw Chyjum (Mu, Sz, L) (Dz 20,15), gen. sg. do *Ijerychona*³ (B) — do *Hijericha* / *Ijerycha* (Mu, Sz, L, Brz, Cz, W, Wu, G), do *Ijerycho* (Brz) (Łk 10,30), acc. sg. przez *Ijerychon* (B) — *Hijericho*, *Ijerycho* (Mu, Sz, L, W, Wu, G), *Ijerychu* (Cz) (Łk 19,1), gen. sg. do *Kona* (B) — do *Kou* (Mu, W, Wu, G), do *Choum* (Sz, L), do *Koum* (Brz, Cz) (Dz 21,1), gen. sg. do *Regijona* (B) — do *Regija* (Sz, L), do *Regiju* (W, Wu), do *Regijum* (Mu, Brz, Cz, G) (Dz 28,13), gen. sg. do *Roda* (B) — do *Rodu* (Mu, L, W, Wu, G), do *Rodon* (Cz), do *Rodis* (Brz) (Dz 21,1), gen. sg. wedle *Salmona* (B) — wedle *Salmony* (Mu, Sz, L), podle *Salmonu* (Brz, Cz, W, Wu, G) (Dz 27,7), gen. pl. do *Sard* (B) — do *Sardow* (Mu, G), w *Sardziech* (Brz), do *Sardu* (Cz, W), *Sardowi* (Wu), indeclinabile: do *Sardis* (Sz, L) (Ap 1,11). Budny, idąc drogą własnych propozycji, indywidualizuje swój przekład w znacznym zakresie, w tym także w obrębie fonetyki (Zarębski 2017a; 2020).

W środowisku filologicznym powszechnie znany jest również inny apel tłumacza dotyczący przedkładania onimów biblijnych w formie semickiej nad zgrecyzowaną czy zlatynizowaną:

Właśnie imiona mężów, białych głów, miast i innych rzeczy radbym był tak kładł jako się w księgach Hywrejskich czytają, to jest miasto *Noego Noacha*, miasto *Abrahama Awrahama*, miasto *Moiżesza Moszecha*, miasto *Jeruzalem Jeruszalaim* etc. Lecz rozumiałem temu żeby to prostakom przykro jedno dziwno było. A tak tego przysrzegałem, żeby oto te imiona znajome a znaczniejsze tak jako zwyczaj niesie były zachowane, zaś nie tak znajome tak są położone jako je Żydowie tu-teczni piszą i czytają, jako są *Ach-aw*, *Chyzkijahu*, *Choryw*, *Hecron*, *Cadok*, *Cyion* etc. Miasto tego, co pospolicie mówią i piszą: *Achab*, *Ezechiasz*, *Horeb*, *Hezron*, *Sadok*, *Sion* (B 17).

W myśl przywołanej zasady tłumacz dość często stosował hebrajską formę *Jeruzalem* czy też konsekwentnie w początkowych partiach NT derywaty oparte na obcym rdzeniu *jud-* w stosunku do toponimu *Judea*, *Juda*, przy czym nie był w tych praktykach odosobniony.

Autor wypowiadał się także jako zwolennik wykorzystywania w przekładzie biblijnym nazw rodzimych, w tym — jak można sądzić — lepiej przyswojonych:

Aza lepiej inszy czynią, którzy swoją rzeczą wzgardziwszy, u Niemcow, albo u Włochow słów pożyczają? (...) Co nie prze to mówię, żebych językom ganił, ale żebychmy swoim własnym a przyrodzonym nie gardzili⁴.

³ W BNT zmieniono postać morfologiczną na: z *Ijerycha* (Mt 20,29), do *Ijerycha* (Łk 10,30), przez *Ijerycho* (Łk 19,1).

⁴ Cyt. za: Moszyński 2003, 43.

Nie przeszkodziło mu to jednak w zastosowaniu w kilku miejscach wariantu *Italia* mimo powszechniejszej w polszczyźnie formy tego choronimu — *Włochy*.

Inni średniopolscy tłumacze również sprzeniewierali się swoim warsztatowym zasadom. Krytykujący Budnego Jakub Wujek:

Nie wspominam i onej żydowizny Budnego: *Huzyjahu* miasto *Ozyjasza*, *Chychijachu* miasto *Ezechijasza*, *Ioszyjachu* miasto *lozyjasza*, *Jechanijachu* miasto *Jekonijasza*, *Micraim* miasto *Egiptu* i wiele takich imion potwornych, które nie wiem czemu mają być lepsze, niżli one stare greckie i łacińskie w Kościele zwyczajne (W LVI),

w NT z 1593 roku (W) odszedł od form opartych na dobrze osadzonym rdzeniu *żyd-* na rzecz derywatów z nowszym *jud-*. Ta wywołana czynnikami pragmatycznymi decyzja (zob. rozdz. II.3.) została zmieniona dopiero w zrewidowanym przez komisję cenzorów wydaniu całej *Biblii* w 1599 roku (Wu).

Formy *Żydostwo*, *Żydowski* konsekwentnie stosował Murzynowski, chociaż już przy pierwszej lokalizacji w NT (Mt 2,1) do nazwy *Ziemia Żydowskiej* zamieścił głosę marginesową:

Judowskiej, takci by ją właśnie przyszło zwać od Judy, patriarchy, syna Jakubowego. Lecz Polacy napsowawszy słowa mówią żydowskiej miasto Judowskiej, i lud tyj ziemi zowąż Żydami, co mieli zwać Judami, jako insze języki zowąż.

2.2. Rola glos i komentarzy marginesowych w kształtowaniu warstwy toponimicznej

O roli oraz typologii komentarzy i glos marginesowych w dawnych przekładach *Biblii* napisano wiele (Bieńkowska 1990; Sobczykowa 2001; Moszyński 2003, 44–46; Zarębski 2006b; 2018; Winiarska-Górska 2017, 116–119; Kępińska 2018). Najogólniej rzecz biorąc, glosy w XVI-wiecznych tekstach biblijnych można podzielić na: 1) dotyczące krytyki tekstu, 2) mające charakter metajęzykowy, w których odzwierciedla się stosunek tłumacza (tłumaczy) do zagadnień językowych w tekstach źródłowych i pomocniczych oraz do kwestii językowo-stylistycznych w obrębie polszczyzny. Dla podejmowanych tu rozważań najistotniejsze są te uwagi metajęzykowe, które dotyczą językowej postaci nazw geograficznych⁵. Komentarze i glosy do toponimów jako sygnał indywidualnych poszukiwań należy uznać za istotny parametr stylistyczny dawnych tłumaczeń.

---

⁵ Zagadnienie wymaga odrębnego opracowania, dlatego w tym rozdziale ograniczam się wyłącznie do wskazania najważniejszych typów glos o charakterze toponimicznym.

Głosy i komentarze nie występowały we wszystkich przekładach średniopolskich, co wynikało z odmiennych założeń warsztatu translatorskiego i zwyczajów panujących w oficynach wydawniczych, w których drukowano owe teksty (Winiarska-Górska 2017, 91–168). Uwagi tego typu na szerszą skalę pojawiły się w tłumaczeniach protestanckich (Mu, Cz, rzadziej B⁶, sporadycznie w Brz) oraz katolickich przekładach Jakuba Wujka (zwłaszcza W, rzadziej Wu).

Poświadczają one wywołane alternacjami na poziomie tekstów źródłowych wahania związane z użyciem odpowiedniej nazwy, np. *Assu / Tassu*⁷ (Cz) (Dz 20,13; 20,14), *Betfage / Bitsfagi* (Cz) (Mk 11,1), *Betania / Betabara* (W) (J 1,28), *Betsajda / Betezda* (W, Wu) (J 5,2), *Kauda / Klauda* (W, Wu) (Dz 27,16), *strony Dalmanuta / Magedańskie* (Wu) (Mk 8,10), *Efrem / Efraim* (W, Wu) (J 11,54), *Genezar / Genezaret* (W, Wu) (Mt 14,34), *Genezaret / Gennizara, Gennizaret* (Cz) (Mt 14,34), *Jeruzalem / Izrael* (Cz) (Łk 2,38), *Klauda / Syrte* (Mu) (Dz 27,16), *Listra / Mira* (Wu) (Dz 27,5), *Magdala / Magadan* (Cz) (Mt 15,39), *Magedan / Magdalskie Kraje* (Wu) (Mt 15,39), *Mitylena / Melita teraz Malta* (W) (Dz 28,1), *Naim / Nain* (W) (Łk 7,11), *Saron / Aszaron* (Cz) (Dz 9,35), *Sychar / Sychem* (W, Wu) (J 4,5), *Talasa / Lasea* (W, Wu) (Dz 27,8).

Warianty zaproponowane w glosach dotyczą także:

- formy fleksyjnej ekwiwalentów: *przez Hijerycho / po Hijerychu* (Mu) (Łk 19,1), *Jordanowi / około Jordanu* (Mu) (Mt 3,5), *w Kapernaumie / do Kapernauma* (B) (Mt 4,13), *Syryji / Syryjej* (Mu) (Mt 4,24),
- formy słowotwórczej: *z Cypru / Cypryjczyk* (Mu) (Dz 11,20), *z Cyrene / Cyrenajskiego* (Mu) (Mt 27,32), *Jeruzalem / Jerozolimski* (Cz) (Łk 24,18), *z Laodycejej / Laodyceński* (Cz) (Kol 4,16), *granic Tyru / Tyrskich* (Wu) (Mk 7,31), *granic Sydońskich / przez Sydon* (Cz) (Mk 7,31),
- formy synonimicznej, tak w obrębie nazw jednoskładnikowych, np. *z Dekapola / z Dziesięci Miast* (Mu) (Mk 7,31), *do Egiptu / do Egiptem Ziemię Micraimską Grekowie zowią* (B) (Mt 2,11), *do Słowaków / do Illiryku* (Mu) (Rz 15,19), *Ziemię Żydowskiej / Żydowskiej* (Mu) (Mt 2,1), jak i członów nominacji złożonych: *Potok*

⁶ Przekład B został pozbawiony wielu komentarzy, które tłumacz przywrócił dopiero w późniejszym tłumaczeniu BNT (zob. Kossowska 1968 254–261; Zarębski 2018).

⁷ Pierwszy to wariant z tekstu głównego, drugi — z glosy marginesowej.

Cedron / Rzeczkę (Mu) (J 18,1), do folwarku, który zwano Getsemani / na miejsce (W) (Mk 14,32), do krajów / granic Ziemi Żydowskiej (Mu) (Mt 16,13), sadzawka, którą po żydowsku zową Betezdą / kąpielnica tak właśnie po grecku od kapanie (Mu) (J 5,2), także w obrębie formuł metajęzykowych: góry przewiśkiem Oliwny / którą zową (Mu) (Łk 19,37),

- braku nazwy lub jej uzupełnienia o jakiś element, np. — / do Betyfagi (W) (Mk 11,1), — / w Jeruzalem (W) (Łk 2,38), — / do Mirej (W) (Dz 27,5), — / w Ramie znaczyło by to w mieście tak zwane (Mu) (Mt 2,18), w Jordanie / w rzece (B) (Mt 3,6).

Pewna część uwag ma charakter etymologizująco-objaśniający, np. *Areopagus* wyklada się Martesow Pagorek abo Zamek. Miejsce było w Atenie, gdzie sądzono zwłaszcza o morderstwa (Wu) (Dz 17,19), *Armagedon* znaczy miejsce, na którym zgromadzeni nieprzyjaciele Chrystusowi poginą, zowią je od skutku rzeczy potym przyszłej wojśkiem pobicia, iż tam ono wszystko zebranie złośników pobite będzie (Cz*) (Ap 16,16), *Armagedon* tłumaczy się Chytre Wytracenie (B*) (Ap 16,16), *Betezda* — to słowo wyklada się Dom Wylewania, bo tam woda kilkiem rur wyciekała (Brz) (J 5,2), *Golgota* — Miejsce Trupich Główn — słowo greckie, którym to miejsce zwano jedno jest a znaczy kość spełna głowy człowieczyj, która w sobie most i co przy niem jest zamyka. Takich kości tam dosyć było, bo tam złoczyńcę tracono (Mu*) (Mt 27,33).

2.3. Wybór spośród wariantów współfunkcyjnych

Jakub Wujek w przedmowie do przekładu NT z 1593 roku, ustosunkowawszy się do przekładowych wariantów nazw mieszkańców oraz etnicznych *Thessalonicenses* — *Tessaloniczany*, *Philippenses* — *Filipowian* i wyżej oceniwszy te zgodniejsze z duchem polszczyzny (lepiej przyswojone), stwierdził: „Wolno każdemu zwać jako się mu podoba” (LXVIII). Kwestia wyboru spośród dwóch tożsamych funkcjonalnie ekwiwalentów wariantu lepiej osadzonego w języku docelowym, czasem wcześniej przyswojonego, mającego dłuższą tradycję, a niekiedy będącego kalką semantyczną — to ważny wyznacznik wartości stylistycznej nazwy. Za swego rodzaju tendencje do polonizacji toponimicznej warstwy przekładów można uznać obecność w tekstach średniopolskich takich toponimów, jak: *Włochy* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W,

Wu, G), *Włoska Ziemia* (Mu), *Żydo(w)stwo* (Mu, Sz, L, Brz, Cz, W, Wu, G), *Żydowska Ziemia* (Mu, Sz, L, Brz, B, W, Wu, G), *Żydowska Kraina* (Mu, Sz, L), *Słowianie* (B), *Słowacy* (Mu, Brz, Cz*).

Obciążenie stylistyczne, choć nie było obce ekwiwalentom zaadaptowanym w różnym stopniu do polszczyzny przekładowej, najwyraźniej uwidaczniało się w obrębie wariantów w postaci kalk leksykalnych. Zjawisko miało miejsce zarówno w obszarze toponimów jednoskładnikowych (nazwa obca — nazwa tłumaczona), np. z, *od Dekapola, Dekapolu, Dekapolej* (Mu, Mu*, Sz, Brz, B, Cz, W, Wu) — z *Dziesięci Miast, w Dziesięci Miastach* (Mu, Sz, L, B, G) (Mt 4,25; Mk 5,20), *Kamienne Położenie* (Mu) — pozostałe: *Litostrotos / Litostrat* (J 19,13), jak i — przede wszystkim — nazw zestawionych oraz deskrypcji toponimicznych.

Operowanie wyrazami bliskoznacznymi (często apelatywami toponimicznymi) typu *kraina / kraj / ziemia, miasto / miejsce, miasteczko / wieś / zameczek, wieś / folwark, pustynia / puszcza, rola / pole, rzeczka / potok / strumień, wyspa / ostrów*, będącymi jednym z członów nominacji złożonych, stanowić może ważny wskaźnik stylistyczny danego tekstu, tym bardziej jeśli autorskie wybory miały charakter mocno indywidualizowany, por. *Pole Garncarskie* (B) — pozostali: *Rola, na ostrowie, który zową Patmem* (B) — pozostali: *na Wyspie, Pustynia Judzka* (B) — pozostali: *Puszcza, Ziemia Gadareńczyków* (Brz) — pozostali: *Kraina, Strumień Cedron* (L) — pozostali: *Rzeczka, Potok*.

Fakt ten wiąże się w znacznej mierze ze znamienym dla biblijnych tekstów przekładowych zjawiskiem konkurencji — jak je określił Robert Dittmann (2009, 227) — pomiędzy sferą proprialną i apelatywną w warstwie (top)onimicznej:

Hranice mezi apelativy a proprii v biblickém textu je plynulá. Plyne to z několika podmínek předloh. (...) V latině i hebrejštině a aramejštině jsou některá toponyma zcela nebo parciálně homonymní s apelativy. Zvláštní je situace symbolických, mluvících jmen, kde apelativní sémantika může vést překladatele k interpretaci apelativní. Reprodukce toponym může vyústit v jejich apelativizaci v extrabiblickém kontextu.

Płynność granic między tymi zbiorami wynika z szeregu często wzmiankowanych w niniejszym studium czynników, wśród których prym wiodą: wielojęzyczny charakter oryginału, metaforyczno-symboliczne konteksty nazw i ich złożona semantyka, zjawiska związane z proprializacją i deproprializacją, proces kolejnych przekładów tekstu podstawowego w ramach serii translatorskiej, różne teksty źródłowe i kodeksy, indywidualne wybory i tendencje translatorskie.

2.4. Działania na strukturze nazw złożonych jako czynnik stylistyczny

Operowanie szykiem członów nazw zestawionych i deskrypcji toponimicznych może być również elementem wpływającym na stylistyczne ukształtowanie tekstu tłumaczonego. Problem należałoby zbadać w sposób bardziej szczegółowy w odniesieniu do wszystkich tego typu nominacji w konkretnych przekładach, a następnie spojrzeć na niego z perspektywy porównawczej.

Niektóre przekłady (często Mu i Brz) wykazują pewną tendencję do swego rodzaju rozbijania nazw zestawionych, np. *Antyjochija Pizydejska, Pizydyjska* (Sz, L, B, Cz, W, Wu, G) > *Antyjochia, która w Pizydyjej* (Mu), *Antyjochija, miasto w Pizydyjej* (Brz) (Dz 13,14), *Betle(h)em Judzkie* (B, Cz, W, Wu, G) > *Betle(h)em Ziemi(e) Żydowskiej* (Mu, Sz), *Betlehem, które jest w Ziemi Juda* (Brz) (Mt 2,5), *Betsajda Galilejska* (Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) > *Betsajda Miasto Galilejskie* (Mu) (J 12,21), *Sarepta Sydońska* (Mu, Sz, L, B, W, Wu) > *Sarepta Miasto Sydońskie* (Brz, Cz, G) (Łk 4,26), *Morze Tyberyjadzkie* (Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) > *morze, które jest u Tyberyjady* (Mu) (J 21,1).

Charakter stylistyczny ma predylekcja do sięgania po przydawkę przymiotną. Zaznacza się ona szczególnie w przekładzie B, np. *Góra Syjońska* (B) — pozostali: *Góra Synaj* (Dz 7,30), *Sadzawka Syloamska* (B), *Syloamowa* (Mu) — pozostali: *Sadzawka Syloe / Syloam* (J 9,11). Rozbieżności te bywają konsekwencją korzystania z różnych tekstów źródłowych, ponieważ w przekładach z *Wulgaty* wybór przydawki rzeczownej mógł narzucać tekst łaciński (zob. Kamieniecki 1999, 62). Skłonność Budnego do wykorzystywania przydawek przymiotnych widać przede wszystkim w zbiorze nazw etnicznych, np. *Cyrenejscy mężowie* (B) (Dz 11,20), *Cyprscy mężowie* (B) (Dz 11,20), *Sydońscy* (B) (Dz 12,20), *Tyrscy* (B) (Dz 12,20), *Derbeński* (B) (Dz 20,4) — inni tłumacze użyli rzeczowników: *Cyrenejczycy* (Brz, Cz, W), *Cyprijczycy* (Brz, Cz, W), *Sydończycy* (Mu, L, Brz, Cz, W), *Tyrczycy / Tyryjczycy* (Mu, L, Brz, Cz, W), *Derbejczyk* (Mu, L, Brz, Cz, W) lub konstrukcji analitycznych z nazwą geograficzną: z *Cyreny* (Mu, L), z *Cypru* (Mu, L).

Zaledwie wstępne rozpoznanie zjawiska pozwala wskazać te tłumaczenia, które preferują prepozycyjny szyk przydawki, np. *Judzkie Betlehem* (L) (Mt 2,5), *Czerwone Morze* (Mu, L, B) (Hbr 11,29; Dz 7,36), *Judzka Kraina* (B) (Mk 5,1), *Trachonicka Kraina* (B) (Łk 3,1), choć w tym zakresie alternacje w obrębie tego samego tekstu, np. *Czerwone*

Morze / Morze Czerwone (Mu, L), *Judzka Ziemia / Ziemia Judzka* (L, G), *Ziemia Żydowska / Żydowska Ziemia* (Mu, Sz, L, Brz, B). W grupie opisywanych zjawisk mieściłyby się również wahania typu *Tars Cylicyjski* (Mu, L, B, Cz, W, G) / *Tars Cylicyjej* (Sz, Brz, Wu) (Dz 22,3), *w Jordanie Rzece* (Mu, Sz, L, B) / *w Rzece Jordanie* (Brz, Cz, W, Wu, G) (Mk 1,5), *Gora Syjon* (L, Brz, G) (Hbr 12,22), (Mu, Sz, L, Brz, B, W, Wu) (Ap 14,1), *Gora Syjońska* (Cz, W) (Hbr 12,22), (Cz, G) (Ap 14,1) / *Syjon Gora* (Mu, Sz, B, Wu) (Hbr 12,22). Na temat wartości stylistycznej przydawek, ich szyku oraz przedkładania przydawki przymiotnej nad dopełniaczową w dawnych tłumaczeniach *Biblii* językoznawcy wypowiadali się niejednokrotnie (Bieńkowska 2002, 122–123; Szurek 2013, 151–174).

***

W pełni miarodajna ocena wartości stylistycznej warstwy toponimicznej średniopolskich przekładów NT na tym etapie badań nie wydaje się jeszcze możliwa, choć istnieją narzędzia, które byłyby zdolne ją bardziej zobiektywizować (Lisowski 2018, 193). Można natomiast próbować wskazać mechanizmy w obrębie warstwy toponimicznej, które wywołały pewne skutki na płaszczyźnie stylistyczno-pragmatycznej. Każdorazowo trzeba je rozpatrywać najpierw w skali mikro (konkretnego przekładu), a potem w planie makro (pełnej serii translatorskiej) z jednoczesnym uwzględnieniem obszernej grupy czynników językowych i pozajęzykowych.

Najistotniejsze jednak wydają się te działania translatorskie, które w jakiś sposób odchodzą od form dyktowanych przez tekst źródłowy. Należy je uznać za obciążone największym ładunkiem stylistycznym. Ich intensyfikacja zależała jednak od strategii translatorskich, czynników konfesyjnych i osobowości tłumacza (tłumaczy), wobec czego skala takich praktyk w poszczególnych tłumaczeniach jest różna. Nie mogą zatem dziwić jej rozległe rozmiary w przekładzie Budnego, którego propozycje dość często tu przywoływano.

Wartość stylistyczną mają także na pewno wszelkie przejawy operacji, których celem jest uzyskanie większej konsekwencji. Zjawisko to dotyczy na przykład tendencji do pełnego włączania toponimów do rodzimych paradygmatów fleksyjnych czy do unikania oboczności występujących w tekście źródłowym, co widać choćby na przykładzie nazwy *Jeruzalem* — *Jerozolima*. Celowość działań tego typu w dużej mierze modeluje ukształtowanie stylistyczne przekładu. Rzadko jednak jesteśmy w stanie stwierdzić, na ile takie praktyki były zaplanowane.

Czy świadome było działanie polegające na tym, że tłumacz B porzuca w pewnym, dość dowolnym miejscu tekstu konsekwentnie stosowaną formę na rzecz obocznej, jak ma to miejsce w odniesieniu do nazwy *Juda* (wraz z derywatami) i jej równoważnych ekwiwalentów od podstawy *Żyd*? Czy nie była to kwestia przypadku?

Z jednej strony tłumacze wykorzystują formy lepiej osadzone w polszczyźnie, tradycyjne, z drugiej sięgają po ekwiwalenty nowatorskie. Raz decydują się na działania bardziej konsekwentne w zakresie wyboru pewnych nazw lub ich typów, to znów używają współfunkcyjnych dubletów. Porzucają propozycje sugerowane przez podstawę tłumaczenia, by zaraz potem — czasem trochę ślepo — wiernie podążać jej śladem. Z dzisiejszego punktu widzenia nie zawsze łatwo badaczowi wskazać prawidłowości w tym zakresie. Przedstawiona w tym rozdziale próba nie rości sobie prawa do bycia w pełni wyczerpującym studium.

ZAKOŃCZENIE

Jausette Larue-Tondeur (2009, 229) pisze :

Il est difficile de traduire la Bible. L'Ancien Testament est écrit en hébreu ancien or la langue hébraïque ne comporte pas de voyelles et elle comprend peu de mots par rapport à nos langues, si bien que la polysémie y est très importante, avec bon nombre d'épenthèses, c'est-à-dire de mots comportant la coprésence de sens opposés. En outre le système des temps verbaux est très complexe et ne comporte pas de présent, ni de passé ni de futur. C'est la langue de l'éternité en quelque sorte¹.

Sądy na temat skali trudności tłumaczenia *Biblii*, mimo że powtarzane od wieków, wciąż nie tracą na aktualności. Istotną, wewnętrznymie mocno zróżnicowaną pod względem genetycznym, strukturalnym i funkcjonalnym, częścią tekstu biblijnego jest leksyka onimiczna, która w tłumaczeniach rządzi się własnymi prawami.

Onomastyka biblijna jako obszar interdyscyplinarny od dawna przyciąga uwagę badaczy reprezentujących rozmaite dyscypliny naukowe. Nie mniej interesująco prezentuje się nazewnictwo przekładów *Biblii* na języki narodowe. Dział lingwistyki zajmujący się polszczyzną tekstów przekładowych, wykorzystując nowe konteksty interpretacyjne, może też otwierać nieznane — lub wcześniej słabo rozpoznane — możliwości badawcze².

Szczególnie istotnym aspektem problematyki wydaje się jej wielojęzyczność, będąca konsekwencją zderzenia językowego tworzywa nazw i pierwotnie apelatywnej leksyki znajdującej się w ich tle z innym systemem. Genetycznie obce toponimy ewokują w tekście tłumaczenia kulturę oryginału (przy czym w odniesieniu do *Biblii* można by mówić o zespole różnych kultur), stając się jednocześnie składnikiem kultury docelowej. Proces ten był szczególnie widoczny w odniesieniu do nazw

---

¹ „Tłumaczenie *Biblii* jest trudne. Stary Testament jest napisany starożytną hebrajszczyzną; hebrajski nie ma samogłosek i zawiera mało słów w porównaniu z naszymi językami, wobec czego znaczny jest obszar polisemii, z dużą ilością enancjosemów, czyli słów zawierających przeciwstawne znaczenia. Ponadto złożony jest system czasów, w którym brak czasu teraźniejszego, przeszłego i przyszłego. Jest to w pewnym względzie język wieczności” (tłum. własne).

² O tym, jak atrakcyjna pod względem nowoczesnych perspektyw badawczych może być warstwa onimiczna w dawnym piśmiennictwie, przekonuje na przykład lektura książki Artura Rejtera (2016), w której literackie nazwy własne poddano obserwacji przez pryzmat lingwistyki tekstu.

biblijnych, które bardzo szybko wychodziły poza teksty tłumaczeń. Wkraczając do języka ogólnego, musiały mieć już za sobą proces ustalania się ich zewnętrznej postaci lub być u kresu tego procesu. Ciągłe jednak jako jednostki naznaczone obcością — często nawet mimo daleko idących modyfikacji adaptacyjnych — były najbardziej wyrazistym sygnałem językowej odmienności i odległości wobec oryginału. Dla wielu wykształconych, znających co najmniej łacinę, a często też grekę czy choćby podstawy hebrajszczyzny dawnych czytelników *Pisma Świętego* onimy biblijne stanowiły — jak można dziś sądzić — wyrazisty łącznik na linii źródło — przekład. Jako pomost pomiędzy różnymi rzeczywistościami językowymi i znak obarczony swoistym ładunkiem etnolingwistycznym — jak to ujmuje Michel Ballard (2001) — wiele z nich było szczególnie narażonych na ryzyko błędu wynikające z użycia chybionej formy. Wobec tego wszelkie działania na nazwie (nazwach) mogły prowokować do dyskusji, a nierzadko też stawać się przyczyną sporów ideologicznych. W dobie reformacji i ruchu przeciw niej wymierzonego przypadki takie nie były niczym wyjątkowym. Funkcjonujące na styku różnych — często odległych w aspekcie typologiczno-strukturalnym — języków nowotestamentowe onimy kumulowały w sobie wiele treści. W konsekwencji będąc składnikiem obcojęzycznego, bo przetłumaczonego, tekstu, mogły być odbierane jako swoiste (mikro) teksty, jak przed laty określiła to zjawisko Aleksandra Cieślikowa (2001) w artykule o znamienym tytule *Nazwa w tekście a tekst w nazwie*.

Mechanizmy związane z translokacją, adaptacją i translacją nazw geograficznych w dawnych przekładach NT, ścieranie się odmiennych praktyk translatorskich w stosunku do tych samych nazw, opatrywanie ich dodatkowymi komentarzami i objaśnieniami to działania dokonujące się każdorazowo na gruncie różnych języków, różnych systemów, różnych zasobów leksykalnych. Dobrze byłoby zatem spojrzeć w przyszłości na toponimy (i w ogóle onimy) biblijne z perspektywy wykładników transkodowych, charakterystycznych dla mowy bilingwalnej (Ligara 2018), i zweryfikować tezę o największej oporności na przekład tej części słownictwa. Czy faktycznie zawsze i w całości tak niechętnie się ona nagina do wymogów translacji?

Zaproponowane w niniejszym studium rozważania mieszczą się w obrębie onomastyki translatorskiej (Gałkowski 2018), a ściślej — biblijnej onomastyki przekładowej. Nazwy geograficzne w wielopoziomowej przestrzeni przekładu biblijnego (literackiej, kulturowej, symbolicznej) kierują się właściwymi sobie tylko prawami, w związku

z czym wymagają odrębnego podejścia metodologicznego. Charakterystyka ich zewnętrznej postaci językowej w języku docelowym i złożonej problematyki funkcjonalnej stanowi zaledwie punkt wyjścia analizy. Musi się ona odwoływać do szeregu czynników pozafilologicznych, o których wielokrotnie tu pisano. Uwzględnienie tak szerokiego spektrum obserwacji toponimów w dawnych tłumaczeniach, zarówno w skali mikro — konkretnego tłumaczenia (czasem taką skalę stanowi nawet jedna nazwa), jak i skali makro — pełnej serii translatorskiej (w miarę potrzeb uwzględniającej również przekłady innojęzyczne), może zaowocować w przyszłości szeregiem ciekawych wniosków, a być może też wypracowaniem spójniejszej metodologii badań. Niniejsze studium to tylko jedno z ogniw globalnego ujęcia onomastyki translatorskiej w odmianie biblijnej.

Pozostaje jeszcze jeden kontekst dawnej toponimii (onimii w ogóle) nowotestamentowej, na który chciałbym zwrócić uwagę. Wiadomo, że autorzy średniopolskich tłumaczeń znali, czytali, a nierzadko też komentowali translatorski dorobek poprzedników czy — jak można by kolokwialnie powiedzieć — współczesnych sobie kolegów po fachu. Obserwacja interesującej nas grupy leksyki biblijnej pozwala wskazać zależności pomiędzy poszczególnymi autorami (w obrębie tego samego obozu wyznaniowego, np. pomiędzy katolickimi Sz i L, innowierczymi B i Cz czy Brz i G, ale także pomiędzy tekstami, których autorzy należeli do spierających się grup wyznaniowych, np. Mu, Sz i L), a w dalszej kolejności formułować sądy na temat ciągłości i stabilności z jednej strony, a z drugiej zmienności biblijnej polskiej tradycji onimicznej. Przeobrażenia warstwy nazewniczej dokonują się zarówno pod naporem czynników *stricte* lingwistycznych, systemowych, jak i pozasystemowych, stylistycznych i pragmatycznych. Stałość i długie trwanie zjawisk językowych to zagadnienie ważne, do niedawna w językoznawstwie diachronicznym prawie zupełnie niedostrzegane (Wilkoń 2010; 2011; Kępińska, Winiarska-Górska 2015; Janowska 2018; Zarebski 2017b; 2017c).

Obserwacja toponimii średniopolskich przekładów NT pozwala sformułować kilka istotnych wniosków zarówno natury lingwistycznej, jak i ekstralingwistycznej. Na uwagę zasługuje przede wszystkim rozległy obszar wariantywności w zakresie wszystkich sfer związanych z przyswajaniem nazw geograficznych (począwszy od warstwy pisownianej, poprzez fonetyczną, morfologiczną i składniową, na związanej z wyborem odpowiednich ekwiwalentów leksykalnych skończywszy).

Różnorodność i bogactwo tożsamych funkcjonalnie form z dzisiejszego punktu widzenia można interpretować jako pewien chaos. Bliższe przyjrzenie się problemowi każe jednak tę supozycję złagodzić. Tłumacze doby renesansu, podejmując się przekładu *Biblii*, musieli sprostać wielu, często wykluczającym się wymogom. Były to obostrzenia dotyczące nie tylko uwarunkowań konfesyjnych, ale także strategii translatorskiej, tradycji przekładowej, zgodności z tekstem źródłowym i w ogóle z bieżącym, aktualnym, szybko wówczas przyrastającym stanem wiedzy filologicznej i z zakresu krytyki tekstu biblijnego. Zasadne wydaje się przypuszczenie, że w pracy tłumaczeniowej byli w dużo większym stopniu skrupowani niż współcześni tłumacze *Biblii*, dla których pierwszorzędną rolę odgrywa — czy powinna odgrywać — wierność filologiczna. Bodźce, jakim poddawano dawnych autorów, stawały się źródłem rozmaitych napięć, które skutkowały określonymi rozwiązaniami w warstwie językowo-stylistycznej przekładów. Każdy taki indywidualny wybór oscylował między porażką a względnym sukcesem. Stąd też tłumaczenia doby średniopolskiej rozpatrywane w ramach dużej serii translatorskiej pozwalają dziś śledzić proces ustalania się form nazewniczych, zjawisko ich krzepnięcia i rywalizacji. Najlepszym przykładem świadczącym o konkurencji na tym polu są konkretne teksty, w których — często nawet w bliskim sąsiedztwie — użyto dwu, a nieraz i więcej wariantów. Właściwość ta nie dotyczyła wyłącznie nowotestamentowej toponimii średniopolskiej, ponieważ znana była także przekładowi z innych obszarów językowych, np. słowiańskich i innośłowiańskich (Kwilecka 2003, 153–175; Krašovec 2007; Dittmann 2009). Co więcej, stabilizacja postaci językowej pewnej części toponimów NT do dziś nie jest procesem zakończonym, o czym świadczyć może choćby tylko pobieżny ogląd współczesnych tłumaczeń polskich i innojęzycznych (Bieńkowska 2002; Krašovec 2007; Dittmann 2009; Zarębski 2015).

S: IANA

Ktoryi się lepić miał/ A oni] mu powiedzieli/ * goraz-
 że go wczoraśnidniyi godzinę * febra] opuścił
 la/ Poznał tedy otec/ iż] to] wone godzinie] by-
 ło] wktora mu powiedział Jęsus/ syn twój ży-
 wie/ Jwierzyl] i] sam i wszystkie dom tego/ * cudu
 To zaś wtore * zname] uczynił Jęsus/ przy-
 szedwszy z żydowskiej ziemi do Galilei.

CAPITVLVM. V.

V Otem byszo świato żydowskie/ i wstąpił
 Jęsus do Hierusalem/ A] tamże] w Hie- * kapieli
 rusalem/ jest v A owczarnieci * sądzawka/ ktora
 pożydowsku zowa Bethesda/ ktora ma] przy-
 sobie] pięć trusganków/ wktorychto leżała moc
 wielka niemocnych/ ślepych/ chromych/ vsch-
 łych/ ktorzy] tam] poruszenia wody czekali/ A
 bowiem Anioł / pewnego czasu / s stepował
 w sądzawkę/ i wodę * poruszał] / Kto tedy po * zama-
 poruszeniu wody napierwszy wstepował/ zosta-
 wał zdrow/ ktora kolwiek choroba był trzy-
 A tam był niektory człowiek/ ktory (miał.
 ] przes] trzydzieści i osm lat * był] wchorobie * młacy
 * trzymany] / Tego wierzawszy Jęsus a on leży/ * 6 2
 i * dowiedziawszy się] że go usz od dawnego * wiedzas
 czasu] choroba] trzymać/ rzecze mu/ chcesz być * abo znając
 zdrow? Odpowiedział mu niemocny/ Panie/
 niemam człowieka coby mnie wsadzawkę wpu-
 ścił/ gdyby woda była poruszona/ a * gdy ją i- * niż i
 de] inšy przedemną s stepuie. przyde

Rzecz

E. Jana.

wierzył on/ y dō iego wssitet. To zaśie wtore znanie
wzynieł Jesus/ gdy przyszedł z żydostwa do Galilecy.
Głiemocny nad stawem vřdrowiony/ żydom tho opowiada/ a
pan Chřisťus isz to od opea ma/ dowodzi.

Caput. 5.

Evangelii
a w piątek
po piątce
niechcieli w
post

Potym był dzień święty żydowski/ y w
stąpił Jesus do Jeruzalem. A iest w Jeruzalem
owcza sadzawka. Ktora przezywana iest po żydow
sku Bethesda/ pięć przysienia mające. W tych leżała
wielka wielość niemocnych/ ślepych/ chromych/ vsi
chłych/ zekłaiacych poruśsenia wody. A Anioł Boży
zstępował podług gąsu. A któryby pierwszy wstał
pił w sadzawkę po wzrusseniu wody/ zdrowy sie
stawiał/ ktorabykolwiek niemoca był ziet. A był nieś
ktory głowick tam/ trzydziści y osin lat mający w
niemocy swoicy. Tego gdy wyzrzał Jesus leżacego.
A poznał iżby iusz wiele gąsu miał/ rzekł iemu. Chy
cesz zdrow być. Odpowiedział iemu chory. Panie/
głowicka nie mam/ isz gdyby sie woda wzrussyla
wpuścił mnie w sadzawkę/ abowiem gdy ia przy
chodze inny przedemna zstepaie. Rzekł iemu Jesus

Wstań. Weźmi swoje two
ie/ i chodź. A natychmiast
zdrowy zstał sie iest gło
wick on/ y wziął swoje
swoie/ y chodził. A była
sobbota w on dzień. No
wili tedy żydowie oneś
mu który vřdrowio był

Sobbo

Matth. 9.
Mar. 2.
Luc. 5.

Evangelia.

Bo potym swietcho Zydowskie y wsthapit Jezus do Jeruzalem. A iest w Jeruzalem bydleca sadzawka / kthora zowa byc Zydowsku / Bethseda / kthora miata (przy sobie) piec krugantow. W tych thedy lezala wielka wielkosc niemocnych / slepych / chromych / wstlych / ocekala waiac zruszenia wody. Abowiem Angiot Bozy z szepowal wedle ciasu do oncy sadzawki / y ruszala sie woda. A kto napierwszy wstapil do sadzawki / powzruszeniu wody / bieral zdrow od wszelkier choroby / ktora na sie mial. A byl tam jeden ciotwiek / ktory lezal trzydzieci y oini lat w chorobie swoiey. Tego gdy wyrzatal Jezus lezacego / y poznal ze iuz przez niemaly czas byl niemocny / rzekl do niego: Chcesz byc zdrow? Odpowiedzial mu on chory: Panie / nie mam ciotwieka / ktoryby mie gdy sie wzruszy woda w puszcil do sadzawki: bo gdy ia wiec ide / tedy inny przedmna z sterwie.

Rzekl mu Jezus: Wsthan / wezmi toze swoie / a chodz. A natychmiast stat sie zdrowym onyfty ciotwiek / y wziawszy toze swoie / chodzil. A byl w ontho dzien Sabbath. Mowili thedy Zydowie onemu kthory sie stat zdrowym: Sobborato dzis / niegodzi sie robie nosic tozawego. Odpowiedzial im: Ten kthory mie zdrowym wczynil / rzekl my: Wezmi toze swoie / a chodz. Pretali go tedy: Kthory tho iest ciotwiek / coe tak rzekl: Wezmi toze swoie / a chodz: A ten kthory sie stat zdrowym / niewiedzial ktho byl. Abowiem Jezus odsedi byl od tusszej kthora stala na miescu.

Potym nalazil go zas Jezus w kosciele / y rzekl mu: Ochozes sie iuz szbat zdrowym / iuz wiecy nie grzesz / by cie nieco gorsszego niepodkato: Odsedi potym on ciotwiek / y opowiedzial Zydow / ze to byl Jezus / ktory go zdrowym wczynil. A przetoz przesladowali Zydowie Jezusa: i te rzeczy czynil w Sobborce.

A Jezus im odpowiedzial: Ociec moy

az do tychmiast dziala: y ia dzialam. Dla tego tym wiecey chcieli y szukali iakoby go zabic: ze nie tylko i zgwalcit Sobborce / ale iessze y oycem swym powiadat byc Bogu / rownym sie czyniac Bogu. Odpowiedzial tedy Jezus / y rzekl im: Zaprawde / zaprawde wam powiadam: Nie moze Syn sam od siebie nic wczynic / tedno co by wyslyat ano ociec czyni / bo co by kolwiek on wczynil / tho y syn takiez czyni. Abowiem ociec miluie Syna / a wyslystkie rzeczy mu pokazuie / kthore kolwiek on czyni / y wieste misz / tho wkaże mu wczyni / zebyście sie wydzie wowali. Bo iako ociec wkrzesza wmarley ozywia / tak y syn kthore chce ozywia. Abowiem ociec nie sadzi nitogo: ale wyslyst sad dat Synowi / aby wyslystley cili syna / tak iako cilia oyc. Aco nie cci syna / nie cci Oycy kthory go poslat. Zaprawde / zaprawde powiadam wam / ze ten kto slowa mego slucha / a wierzy onemu kthory mie poslat / ma zywot wieczny / y nieprzychodzi na sad: ale poydzie z smierci do zywota.

Zaprawde / zaprawde powiadam wam / ze przychodzi godzina / y teraz iest / gdy wamli wsllysa glos syna Bozego: a kthorzy wsllysa / beda zywici. Abowiem iak o ociec ma zywot sam w sobie / chat dat y Synowi / aby mial zywot w samym sobie / y dat mu tez y moc czynic sad / i z Synem ciotwieczym iest. Niedziwuycie sie temu: boe przychodz dzis godzina / w ktora wyslystec kthorzy w grobiech sa / wsllysa glos syna Bozego / y poydaci co dobrze czynili / na zmartwychwstanie zywota: a ci lepat co ile czynili na zmartwychwstanie sadu. Niemogeci sa sam od siebie nic czynic. Jako sllyse / tak sadze / a sad moy sprawiedliwy iest: bo nie szukam wolej swey / ale wolej onego kthory mie poslat. Jesli ia swiadectwo date sam o sobie / swiadectwo moie nie iest prawdziwe. Jest inny kthory swiadectwo wydaje o mnie: a wiem ze prawdziwe iest swiadectwo tego / ktore daje o mnie.

Wy poslaliscie do Jana / y swiadectwo wydat prawdziwe. Ale ia nie od ciotwieka swiadectwa biorę: ale to powiadam / abyście wy zbawieni byli. On ci byl swietca goraiaca / a swieteca. A wyscie chcieli na go dzine poradowac sie w swiacthosci tego: Alec ia mam swiadectwo wieste misz / Janowo. Abowiem wczyni kthore mi dat / Ociec abym te wykonati: same wczyni kthore ia czynie / swiadectwo wybarwila o mnie / ze mie ociec poslat. A ten kthory mie poslat / ociec / swiadectwo wydat o mnie / a glosuiste tego nigdy nieslysteli / amiscie ofoby tego widzieli / y slowa tego nie macie w sobie miestnacego: bo temu kthorego on poslat.

tedy

Matth: 9.

Marci: 2.

Luce: 5.

Matth: 12.

Marci: 2.

3.

Luce: 6.

13. 14.

Ioan: 7.

9.

Ioan: 6.

Ioan: 8.

1. Cor: 13.
Matth: 26.
Marci: 14.
Luce: 22.
Ioan: 9.

Matth: 11.
Luce: 10.
Ioan: 8.

Luce: 23.

Marci: 5.
Ioan: 11.
1. Te: 4.
Ioan: 1.
14.

Danie: 13.
Matth: 25.

Ioan: 8.

Ioan: 1.

Ioan: 1.

1. Ioan: 5.
Ioan: 10.

Matth: 25.
17.
Ioan: 8.
Deute: 5.
Ioan: 1.
6.

EVANG. IOAN.

37 Abowiem w tym powieść oná iest 53
prawdowiwa: Inżyc iest który sie/
a inży króy iuie.

14 To iest prorocy.

38 Jaciem was posłał jać tho okoto 54
cjagofcie wynie robili/ ¹⁴ inżyc robi/
li/ a wyszcie weszli wroboite ich.

39 Tedy z miastá onego wiele Sámá 55
rytanow wwierzyli weni na powieść
oney niewiasty/ która świadczyła je
iey wżytko powiedział co iedno to/
wieć czyniła.

40 A tak gdy sie do niego zeszli Sám 56
martyrzi/ prosili go aby v nich zo/
stał/ ¹⁴ został tam przez dwa dni.

41 A wwierzyło ich więcej na słowa 57
iego.

42 A mowili niewiście: Inż nie ná 58
twa powieść więcej wierzymy/ abo/
wiem inżechmy sami szly/ y wiemy
że ten iest prawdziwie on zbawiciel
świata Krystus.

43 Potym po dwu dniach odszedł 59
z tamtąd/ y szedł do Galilei.

44 Abowiem oświadczał sie sam Jez 60
zus: ¹⁴ Jsi Prorok w oczymie swey
nie iest w bżyciwości.

14 Mat. 13. v. 57.
14 Mar. 6. v. 4.
2. ut. 4. v. 24.

45 Gdy tedy przyszedł do Galilei/ 61
przyszedł go Galilejczy/ bo widzieli
wyszly co czyni w Jeruzalem ná
dnie swiety/ bo też byli y sami zeszli
sie ná dnie swiety.

14 Wżyścy 2. v. 1.

46 I żaym Jezus przyszedł zaśie do 62
Kany miasteczka Galilejskie/ gdzie
był wejrnił z wody wino/ A w Kaper
naim był niekóry ¹⁴ dworzánin kro
lewski/ którego syn był niemocen.

14 Ten dworzánin
stał się Krolowi Ho
rodowi.

47 Ten gdy wysłuchał iż Jezus przyszedł 63
z Judy do Galilei/ szedł do niego
prosząc go aby wstąpił a wzdrowił sy
na tego/ bo niźmiał brl vmrzeć.

48 A przerhoj mu rzekł Jezus: Iesliż 64
znafow cudow nie wżycie/ nie v/
wierzycie.

49 Ale mu powiedział on Krolowski 65
dworzánin: Pámie wstap pierwey niź
vmrze syn moy.

50 Rzekł mu Jezus: Idź syn twoy żyw 66
iest. A wwierzył cżłowiek słowam kro
re mu był powiedział Jezus/ a od/
szedł.

51 A gdy inż przychadzał/ zabieżeli 67
mu słudzy/ y oznaymili mowiac:
Syn twoy żyw iest.

52 A przerhoj pytał od nich godziny/ 68
o którejby sie lepiej mieć poczał/ a o/
ni mu powiedzieli: Wejora okoto
siódmej godziny opuściła go gorá/ 12
cja.

53 A poznal cćie iż sie to oney godzi 69
ny stało/ gdy mu powiedział Jezus:
Syn twoy iest żyw. Wwierzył tedy
sam y wżyrt dom iego.

54 A teni zaśie wtóry cud okazał Je 70
zus/ gdy przyszedł z Judy do Galis
leiei.

Apim. 5.

5. Gdy wzdrowił cżłowieka powietrzem ru 71
sonego. 16. Nárchmiast go przesładua
nieprzyiaciele tego 21. Leci świadcemem
Gedy swego. 33. A Janowym. 56. A także
spraw swych. 39. Ktemu y z piśm/ okazu
te iakim iest.

72 **N** potim dñien 72
swiety żydowski/ y
szedł Jezus do Jer
uzalem.

73 A był w Jeruzá 73
lem w rynku gdzie
owce przedawano ¹⁴ sadzawka/ kro/
ra po żydowskiu zwano ¹⁴ Bethesda/
máiacą pięciore podobienie.

14 To sábsamfáby
ta gdzie narzano
owce które ofiaro
wac miało.
14 To słowo wyká
da sie dem wyle
wama/ bo tam no
da kápiem tur wy
ciékáta.

74 Wtórych leżało bázgo wiele nieo 74
mocnych/ ślepych/ chromych/ wy/
schlych/ którzy cżekali porużenia wo
dy.

75 Abowiem Anioł zstapował pewne 75
go cżásu w sadzawka/ y porużáł wo
de/ A tak ten który napierwey wstąpił
po wrużeniu wody/ stawał się zbro
wym od kájdoy niemocy w którzyby
iedno był zádzierżan.

76 A był tchám niekóry od trzech dzie 76
siat y ósmi lat niemoca słożony.

77 Tego gdy Jezus wyrażał leżącego/ á 77
poznal że przez długi cżas był niemoc
cen/ rzekł do niego: A cżęśe byś
zdrow?

78 Tedy mu on chory odpowiedział: 78
Pámie niemam żadnego któryby mie
włożył do sadzawki/ gdy bywa poru
żona woda/ ówsem niź ja przyjde
inż drugi wntódje przebemna.

79 A rzekł mu Jezus: Wstań a weźmi 79
łoże twe/ y chodź.

80 A nárchmiast sie zdrowym stał on 80
cżłowiek/ a wżianysz loże swoie cho
dził/ choć był Szabáth dnia óne.

81 Tedy żydowie mowili onemu kto 81
ry był wzdrowie: ¹⁴ Nie godzić sieto
bie loża nosić.

14 Jer. 17. v. 21.

82 Ale im on odpowiedział: Ten który 82
mie zdrowym uczynił/ tenże mi rzekł:
Weźmi loże twe á chodź.

83 A pytali go: Któryz iest ten co p 83
owiedział/ Weźmi loże twe á chodź?

Alec ten co

Rap. 5. Ewangeliey

widował. 16 A oni Jezusa zabić chca. 17 Jezus im to okazał/ i on oycę swego naśladować wejdzie tego dnia. 21 Który mu dał moc nie tylko chore leczyc/ ale y umierać wzbudzać. 22 A s. d. czynić. 23 Aby ludzie czekali syna takżę oycę. 26. 27. Który dał synowi żywot y zwierzchność. 30 Ponieważ on sam od siebie nie może nic czynić. 32 A samie mu też dał świadectwo. 33 A iż też Jan o nim świadczył. 36 Świadczyły y tego własne wejdzie. 39 Ale napisano Mojsesow y prorocie.

34. 14. 1

Bł potym dzień święty żydowski/ y wstał Jezus do Jeruzalem.

2 **A** iest w Jeruzalem podle placu owczego sadzawka/ ktora po żydowsku zwano Bethesda/ mająca pięćoro podsiemie.

* Párálizem ru

sonych.]

* Pánski.

3 W tych leżało bázro wiele niemocnych/ ślepych/ choro- mych/ wyschłych/ * ktorzy czekali poruszenia wody. 4 Abowiem Anioł * zstępował pod czas w sadzawkę/ y poruszał wodę: pierwszy tedy ktory wstąpił po wzruszeniu wody/ stawał się zdrowym ktora bykolwiek zię- ry był niemoca.

[Badać w nie-

moce swę lat]

5 A był tam niektory człowiek [od trzech dziesięt y ośmi lat] niemoca złożony.

6 Tego gdy Jezus wyrztał leżacego/ a poznał że inż długi czas miał chorobę/ rzekł mu/ chcesz być zdrow?

7 Odpowiedział mu on chory Panie/ niemam człowieka ktoryby mnie włożył do sadzawki gdy by była poru- szona woda: Bo ni ja przyjde inży wmdzie przedemną.

8 Rzekł mu Jezus/ wstań/ weźmi łoję twe a chodź.

9 A natychmiast się zdrowym stał on człowiek: y wziął łoję swe/ y chodził. A był śabát dnia onego.

* Iere 17 y 21.

[y nie godzi się

10 Mówili tedy żydowie onemu uzdrowionemu/ a Szabát iest [nie godzić się tobie] łoją nosić.

11 Odpowiedział im/ Ten ktory mnie zdrowym weźmił/ on je mi rzekł/ weźmi łoję twe a chodź.

12 Pytali go tedy/ Któryż iest ten człowiek coć powie- dzał/ weźmi łoję twe a chodź.

13 A on uzdrowiony niewiedział kto był: abowiem Jezus wyszedł

Katolicy są pra-
wodziwi chwale-
cy Bofy.

WTORA CZES-
O [prawach P.
Chrystusowych
w ludzkiej zje-
mi przed ktore-
mi już sie był po-
czal iawnie po-
kazować w Gali-
leicy. Mat. 4. 10
ywtorą Páschá
kazania tego.
ZACZĄ: 14.
Ewangelia w
Piatok po pier-
wszej Niedziw-
Post.

owczy sadzaw-
ki 30 L. Tak y
Hieronym y Do-
ktorowie Greco-
cy.

Bethesda G. S.
y Hieron.

prawyionkow.
Aborciem G. S.

G.
poruszał wodę
G. G.

ich mieysce miała nastąpić ofiara duchowna / czysta y niebieska /
Ciála y Kwie Páńskie / pod osoba chleba y winá / wedlug porza-
dku Miedzysedechowego / pełna żywota y láski. Trzecia / iż tá of-
iara ma być wypełnieniem onych / to jest prawda / ktorey one pier-
wsze ofiary cieniámi tylko y figurámi byly. Ták tedy teraz pra-
wodziwi chwalecy ludzie Chrześcijáńscy / chwala Oycá w Duchu y
w prawdzie / ofiaruac mu ofiárę duchowna á nie cielesna / y ofiárę
prawdziwa á nie figurálna takó żydzi. Ták to mieysce wykładá
Chrysostróm S. Cyrillus y Euthymius. A ták nie odrzucać Pan-
ymu słowy pozwierzchney słuiby / ofiar / Sakramentow / táwnych
inodlitw y ceremoniy nowe^o zákonu: ále tylko ofiary y ceremonie
stárego zákonu. A E temu nas uczy / że sie mu zwierzcina słuibá y
chwala nie podobá / iestli nie z Duchá / z prawdy á z serca pochodzi.

14. Już nie dla twej powieści) Tymieć też sposobem / ci ktory z przod 42
ku wzięty / iż ták Kościół wciyl: potym mocniej wierza / gdy to z
co wzięty / w pisaniu náyduia.

ROZDZIAŁ V.

2 Jęsus nád sadzawká wzdrowiwszy chorego od lat trzydzieści
y ósmi. 5 Kaze mu w sábsát odnieść loże. 10 Czym i si sie żydzi
obráżali. 17 Odpowieda im Jęsus. 18 że Bog iest óciec tego /
czyniac się Bogu równym. 19 A i Syn tákież czyni wszystko co
y Ociec. 21 A tákież ożywia ktore chce iáko y Ociec. 22 Który
wsiytek sad zlecił Synowi. 23 Aby wsiyscy ták czáli Syná / iáko
y Oycá. 32 y 37 Który świadectwo dáie o Chrystusie. 33 y
Jan świáda tákże. 36 y cudá wáśnie Chrystusowe. 39 y 46 y pi-
simo Moysesowe y protokół. 43 Antychrystá przypisá żydowie.

Nto potym á swięto żydowski / y wstąpił Je-
sus do Jeruzáleu. I A iest w Jeruzáleu po-
dle plácu owczego / sadzawka / ktora po żydo-
wsku zowia Bethesda / májaca pięć krużganków.
I W tych leżało barzo wiele niemocnych / ślepych /
chorych / wyschłych / ktoryzy częćáli poruszenia wo-
dy. I A ániot Páński śstepował czásu perwnego
w sadzawkę : y wzruszáła sie woda. A kto pierwszy
wstąpił do sadzawki / po wzruszeniu wody / stawał
sie zdrowym iáka bykolwiek ziety był niemoca. I A

był tam

Aug: lib:
cont: ad-
uer. Legis
& Proph:
cap: 20.

42

1 43. Moy:
2 23. 2 5.
A 5. Moy: 16
a 1.

3

4

5

Wijera mstet
S.
Mal. 1. 11.
August: de
Cruit. D. 11.
D. cap. 17.

WTORA
CZESKO
sprawach P.
Chryso-
stomowa
w Lu
kiy ziem
przed k
mi iu
pogł
wiaz
w G
Mar. 4. y
bra P
kazani
23. Moy. 23.
25.
5. Moy. 15. 21
Ker
S. y Hieron.
"p
kto.
rusia
G.
G.

Verußat wo
d. G.
G.

b2. Moy. 20
b 11.
cler: 17. d
24.

Wzwały Boże i nabożeństwa przez ofiary /
mogły być uważyć na innych miejscach.

W Duchu w prawdzie / Odpowiedź
Pan nadsł ofiary Bożiciela obwołanego /
zysknęło w Samarię / tak w Jerolim /
funkcyj / miały w Kościele wzywać /
mieć. I przy tym wzywać nas trzeci rzeczy. Pier-
wszą jest prawdomowa ofiara króć Bogu ma być
dawał on / nie miała być kłopotliwym przywio-
na do teatralnego myślenia albo narodzić / ale mia-
ła być na każdym miejscu po wsem świecie
ć / między Chrześcijanami / ludzi pogani /
go powołany i obrzany według pro-
cowu / i natchnienia / Długa / i grube
i cielefne ofiary / frowem bydy dawał
i Bogu / przez frow by dawał / według pora-
dę Aaronowego / miały być ofiary / i na
ich miejsce miała następować ofiara duchowa /
czyli i mieliby / Ciała / frowie Pan /
po ofiara chleba i wina / według porażdu
i natchnienia / pełną żywość i łaskę.

Trzecia / k ta ofiara ma byc wypelnieniem
onczy / to iest prawda; Trzeci on pierwsi
ofiaracy uczynia tacy / y figurami byly. To
tedy teraz pascy / iwi chwalacy ludzkie Trzes
sciaficy / chwala Oycę w Duchy / w praw
dy ofiarancie mu ofiary duchowna / a nie ciele
sne ofiary prawdoma / a nie figurata iasto
dywa. Tak to iusticie wyplydota Chrystofom
S. Cyrille / y Eutyimius. A tak me odzys
cać Pan temi słowy powieści: Incy fusio / o
fiam / Satisfacit autem / iustitiam modico / y ce
ritatem nowego zakonni: ale tacy ofiary y
ceremonie starego iusticia. A temui nie wos
zic siemu uwrzeczanie służyć y chwalać nie po
dobno / test nie z Ducho / z prawdy / y s sacra pos
chodsi.

42 Iuż mie dla rwey powiesci] Tymić tēz
sposobem / Ńi kōzzy z przodu wwierzyli / i
raŃ kōściōw wczyl : porym mocnēy wierza /
gdy tōż co wwierzyli / w piśmuc nayduia.

Károlicy sz
prawaíwí
chwalcy Bo
gy.
Aug. lib.
cont: ad-
uer. Legis
& Proph.
cap. 20.

y sukali i
 ko by go za-
 mordować G
 "Bóg ożić
 nie ma śa-
 dno go śadā-
 tu, bō odpo-
 czętku świat
 zā wysyko
 cawni, y Pan
 Chrystus z
 nim.
 Chrystus syn
 Bōży, ro-
 wien Bogu
 Ocy.

"xlecił, poru
czył.

ROZDZIAŁ V.

[illegible]

12 żni kóże twoje / a chodź. ¹ Pytał go te-
dy: Który jest ten człowiek co po-
wiedział? Wszyscy też mówili: a chodź;
13 ² A on wydomowywał niewiedzial kto
był. Zbowiem Jęsus schronił się od
14 rzeźbi, która była na miejscu. Potym
C go Jęsus znalazł w Kościele / y rze-
bił mu. Oświadczył zdrowym / uż nie
grześć / abyć się co gorętszego nie ofstalo.
15 ³ Ofstali on człowiek / y oznymał Ży-
dom iż Jęsus jest który go zdrowym
wczynił.
16 ⁴ Dla tego Żydowie przesładowali
17 Jęsusa / że to czynił w śabbat. ⁵ Lec
18 ż Jęsus odpowiedział: Wiecie mōw-
⁶ iż dotąd dżiałali: y iá dżiałam. Dla
tego tedy więcej śukali Żydowie za-
biego: iż nie tylko grześcili śabbat /
ale iż Bogá powiadali być Oycem
swoim / czyniąc się równym Bogu.
19 ⁷ Odpowiedział tedy Jęsus / y rze-
bił im: Żądprawde / żądprawde mówię
wam: nie może Syn sam od siebie
nic czynić / iedno co wyślyż Oycá / czy-
niąc go. Zbowiem cokolwiek on czy-
ni / to y Syn także czyni. ⁸ Bo Wiecie
20 milnie Syná / y wysłtych mo wstąpię
D co sam czyni / y więcej niżu náó te w-
czynki okaże / abyście się wy dżiwo-
wali. Zbowiem iáko Ociec wzbudza
21 umarłe / y ożywia: i tak y Syn któ-
re chce ożywiać. ⁹ Bo Wiecie nikogo nie
śadzi: lecz wysłtych śadł Syná /
22 aby wyślycy śadli Syná / iáko ożyci
23 Oycá. Kto nie czyi Syná / nie czyi
24 Oycá / który go posłał. ¹⁰ Żądprawde /
żądprawde powiadam wam / iż kto
słowa mego słucha / á wierzyc ońmu

**SŁOWNIK NAZW GEOGRAFICZNYCH
I ICH EKWIWALENTÓW W POLSKICH
PRZEKŁADACH *NOWEGO TESTAMENTU*
Z XVI I XVII WIEKU**

Zasady redakcyjne

Prezentacja materiału

Słownik nazw geograficznych w polskich przekładach Nowego Testamentu z XVI i XVII wieku (dalej SNG) stanowi swego rodzaju kontynuację i dopełnienie wydanego przed kilkunastoma laty *Słownika nazw osobowych w polskich przekładach Nowego Testamentu* (SNOZ). Słownik niniejszy zawiera nazwy i ich warianty (graficzne, fonetyczne, fleksyjne, słowotwórcze, częściowo składniowe¹ oraz lek-sykalne) zebrane z dawnych (XVI- i XVII-wiecznych) polskich prze-kładów *Nowego Testamentu* (NT)². Inaczej niż SNOZ nie uwzględnia wariantów wyekscerpowanych z przekładów późniejszych.

Materiał (poszczególne warianty) prezentowany jest w translitera-cji (podobnie jak w SNOZ), przy czym wprowadzono kilka drobnych odstępstw od tej zasady:

- ze względu na niekonsekwencje występujące w ekscerpowanych tekstach poszczególne nazwy i ich człony (w tym również przymiotnikowe) zapisano wielką literą,
- rozwinęto nieliczne w dawnych przekładach skróty zaznaczone za pomocą ligatur, np. *Kafarnaũ* (Sz) (Łk 4,23) → *Kafarnau(m)*,
- zrezygnowano ze stosowanego w drukach średniopolskich oznaczania samogłosek jasnych i pochyłonych za pomocą kreski nad literą, np. *á* → *a* itd.,
- zmodernizowano zapis długiego *f* → *s* oraz zredukowano nadmiar znaków diakrytycznych, np. *cẓ* → *cz*, *ci̇* → *ci*.

Na zasadność prezentacji materiału w transliteracji zwracał uwagę Franciszek Sowa (1992, 85):

---

¹ Do słownika nie weszły rozbudowane deskrypcje toponimiczne i nazwy etymolo-gizowane (omówiono je w części interpretacyjnej).

² Uwzględniono materiał wyekscerpowany ze wszystkich pełnych XVI-wiecznych przekładów *Biblii* i przekładów NT oraz z XVII-wiecznej *Biblii gdańskiej* (zob. *Wstęp, Słowniki i źródła pomocnicze*).

Dokładne poznanie zasad transkrybowania nazw własnych w polskich przekładach Pisma Świętego Starego i Nowego Testamentu będzie możliwe dopiero po drobiazgowym zestawieniu sposobu zapisów wszystkich głównych tłumaczeń.

Nagłówek hasła i system odsyłaczy

Kolejne w porządku alfabetycznym nagłówki haseł zapisano pogrubionymi wersalikami. Ze względu na niekiedy daleko idącą różnorodność form danej nazwy nawet w obrębie tego samego przekładu czy — jak to ma miejsce w odniesieniu do wielu nazw rzadkich, zwykle *hapaks legomena* — brak postaci mianownikowej oraz funkcjonalność z punktu widzenia współczesnego odbiorcy za postać wyrazu hasłowego przyjęto formę obecną w leksykonie Czesława Bosaka (SWB)³. Od tej reguły odstępuję w sytuacji, kiedy forma nazwy obecna w SWB znacznie odbiega od form dawnych (czy to w aspekcie leksykalnym, tj. pojawia się jako odmienny od średniopolskich ekwiwalent tłumaczeniowy, czy to składniowym, tj. dotyczą jej oboczności typu nazwa jednowyrazowa — nazwa zestawiona, czy ewentualnie słowotwórczym). W takich wypadkach jako nagłówek hasła uznaję najczęstszy (bądź — w przypadku nazw rzadkich — pierwszy w kolejności alfabetycznej) wariant średniopolski, połączony za pomocą odsyłacza z wariantem obecnym w SWB, np. w SWB pojawia się hasło **ADRIATYK**, które w eksцерpowanych przekładach występuje jako **MORZE ADRIATYCKIE**, **MORZE ADRIACKIE** (warianty składniowe) lub **ADRIA** (wariant słowotwórczy). W związku z tym tworzę trzy odrębne hasła połączone odsyłaczami, przy czym hasła nieobecne w SWB umieszczam w nawiasach ostrokrętnych <>.

---

³ O podjęciu tej decyzji zdecydowało kilka przyczyn, przede wszystkim różnorodna postać językowa toponimów w przekładach oraz szeroki zakres ich wariantywności. Wykorzystanie jako nagłówek w miarę ustabilizowanej formy współczesnej (w SNOZ nagłówek hasła stanowiła forma językowa nazwy osobowej zaczerpnięta z BT) pozwoliło uniknąć rozstrzygnić: czy nagłówkiem hasła miałyby być forma z jakiegoś konkretnego przekładu, a jeśli tak, to według jakiego kryterium ten wybór powinien zostać dokonany (powszechność i znajomość przekładu, jego rola w kształtowaniu polskiego stylu biblijnego czy może jeszcze jakieś inne wyznaczniki), czy raczej za nagłówek uznać formę obcojęzyczną z podstawy tłumaczenia (a jeśli tak, to grecką czy łacińską)? Uwzględnienie wszystkich czynników, które miały wpływ na kształt językowo-stylistyczny polskich przekładów NT (wyznaniowych, historycznych, społecznych itd.), może w znacznym stopniu komplikować językową charakterystykę przekładowej warstwy nazewniczej (zob. VS).

Wszelkie warianty leksykalne, składniowe i słowotwórcze danej nazwy stanowią oddzielne hasła powiązane odsyłaczami, np. **JUDA — JUDEA — ŻYDOSTWO, PUSTYNIA JUDZKA — PUSZCZA JUDZKA — PUSZCZA ŻYDOWSKA**. Zgodnie z tym założeniem wyodrębniam hasła **SŁOWACY, SŁOWIANIE** jako warianty leksykalne nazwy **ILLIRIA**.

Odysłacze stosuję także wtedy, gdy na skutek korzystania przez dawnych tłumaczy z różnych wersji źródeł greckich i / lub łacińskich, użyto odmiennych ekwiwalentów leksykalnych, np. **AZJA — ACHAJA** (Rz 16,5), w odniesieniu do tych form, które mogłyby mieć różne podstawy, np. *Judzka* (hasła **JUDEA, JUDA**), oraz w przypadku jakichkolwiek innych powiązań między nazwami w tekstach źródłowych, np. **SARON — ASSARON**.

W przypadku haseł w postaci nazw więcej niż jednoskładnikowych — zestawionych (zwykle jako dwuczłonowe grupy nominalne) zastosowano następujące rozwiązania:

- a) użyto odsyłaczy do haseł odnoszących się do poszczególnych członów nazwy, np. **«BETLEJEM JUDZKIE»** cf. **BETLEJEM, JUDA, JUDEA**, w obrębie których zamieszczono zestaw wariantów graficznych, fonetycznych i fleksyjnych wyekscerpowanych z dawnych przekładów; natomiast w ramach haseł zestawionych typu **«BETLEJEM JUDZKIE»** uwzględniono repertuar wariantów składniowych danej nazwy, które sprowadzone do postaci mianownikowej podano w transkrypcji, gdyż za najważniejszą w takich przypadkach uznano strukturę nazwy,
- b) hasła z przydawką odantroponimiczną, np. **CEZAREA FILIPOWA**, odesłano do poszczególnych haseł pojedynczych (w nielicznych sytuacjach tego typu tworzone także hasła w postaci antroponimów, stanowiących podstawę słowotwórczą poszczególnych form dzierżawczych): **CEZAREA, (FILIP)**; ponadto w obrębie hasła w formie złożonej umieszczono (w transkrypcji) poszczególne warianty strukturalne sprowadzone do postaci mianownikowej, które w przekładach przybierają niekiedy postać rozbudowanych deskrypcji zawierających na przykład formuły metajęzykowe typu *zwany* itd. (zob. rozdz. I.2.),
- c) w odniesieniu do nazw zestawionych zawierających w swoim składzie apelatywne terminy topograficzne (np. *góra, jezioro, morze* itd.):

- w nazwach typu **GÓRA SYJON, JEZIORO GENEZARET** stosuję odsyłacz do hasła poświęconego toponimowi: **SYJON, GENEZARET**, w obrębie którego podaję poszczególne ekwiwalenty, zaś sprowadzone do postaci mianownikowej (w transkrypcji) warianty składniowe: *Gora Syjon — Gora Syjońska — Syjon Gora* oraz słowotwórcze: *Jezioro Genezaret — Jezioro Genezaretskie* zamieszczam w ramach hasła w postaci nazwy zestawionej,
  - warianty składniowe sprowadzone do postaci mianownikowej nazw typu **GÓRA OLIWNA, MORZE CZERWONE, KAMIENNE POŁOŻENIE, ŁYSA GŁOWA** podaję w transkrypcji w obrębie haseł dwuczłonowych,
- d) nie uznano za odrębne hasła nazw typu *Tars Cylicji* (w ekscerpowanych przekładach nazwa ta przybrała formy: *Tars Cylicji, Tars Cylicyjski*), ponieważ jako samodzielne hasła potraktowano każdy z członów **CYLICJA, TARS**.

W związku z założeniem, by nie przeciążać niniejszego opracowania materiałem pozaproprialnym, w przypadku nazw z członem apelatywnym (lub członami) rezygnuję z wyodrębniania haseł typu *morze, jezioro* i prezentacji ich wariantów graficzno-fonetycznych i fleksyjnych (np. *ieziora — jeziere — jezierze*). Natomiast jako odrębne hasła uwzględnione zostały wszelkie warianty leksykalne tych apelatywów, np. **TRZY DOMY GOŚCINNE, TRZY KARCZMY, TRZY TABERNY**.

Elementy w strukturze hasła

Po nagłówku w nowym wierszu odnotowano liczbę wystąpień nazwy w tekście NT, a po dwukropku za odpowiednimi słownikami i konkordancjami (GPSS, BNOT) listę lokalizacji. W obrębie poszczególnych przekładów dochodzi czasem do drobnych przesunięć w zakresie rozlokowania nazw względem GPSS, co stanowi konsekwencję korzystania przez tłumaczy z różnych podstaw źródłowych i odwoływania się do odmiennych tradycji.

Poniżej zapisano grecką i łacińską postać danej nazwy w formie podstawowej — mianownikowej (za: EPIB, GPSS, IKB, NA, NVG, SGŁP, VG). By zbytnio nie rozbudowywać słownika i nie przeciążać go nadmierną liczbą informacji, rezygnuję z umieszczania wszystkich kontekstów źródłowych (greckich i łacińskich) danej nazwy. Niektóre z nich wykorzystuję w analitycznych partiach opracowania.

Następnie zamieszczono podstawowe dane z zakresu etymologii nazwy oraz położenia geograficznego, znaczenia i roli w świecie starożytnym obiektu oznaczanego daną nazwą. Wobec faktu, że niekiedy w objaśnianiu etymologii pomiędzy autorami kompendiów słownikowych pojawiają się rozbieżności, każdorazowo informacje na ten temat (czasem się powtarzające) zostały opatrzone skrótem tytułu źródła, z którego pochodzą (GPSS, SWB, w mniejszym stopniu BNOT). Z wątpliwości związanych z etymologizowaniem nazw biblijnych zdają sobie sprawę sami autorzy opracowań poświęconych temu zagadnieniu. Przywołajmy choćby zdanie jednego z nich, Piusa Czesława Bosaka (SWB XX): „Jestem tego świadom, że podane tutaj znaczenia nazw i imion nie są akceptowane przez wszystkich uczonych. Wiele jest przedmiotem sporów i nie pozostaje wolne od błędu. Etymologiczne znaczenia imion i nazw bardzo często są niepewne lub przybliżone”.

Poniżej w układzie gniazdowym podano zestaw wszystkich form graficzno-fonetycznych, fleksyjnych i słowotwórczych danej nazwy obecny w korpusie w następującym porządku: najpierw formy fleksyjne podstawowego toponimu, dalej pochodne formy morfologiczne (w pierwszej kolejności ekwiwalenty w postaci rzeczownikowych etnonimów i nazw mieszkańców, po nich ekwiwalenty w postaci przymiotników).

Zdarza się bowiem, że nazwa w obrębie danej lokalizacji w konkretnym kontekście składniowym i semantycznym w którymś z przykładów została oddana przy użyciu etnonimicznych odpowiedników rzeczownikowych i / lub przymiotników odmiejscowych stanowiących człon grup imiennych, np. **ACHAJA**: *Achaja, Achajczyk, kraina Achajska* (rozdz. II).

W przypadku, kiedy toponim występuje na kartach NT więcej niż raz i w obrębie którejś z lokalizacji w przekładach odpowiada mu wyłącznie etnonim lub derywat przymiotnikowy (np. **JEROZOLIMA** — Mk 1,5), rezygnuję z zamieszczania w słowniku materiału z zakresu tej lokalizacji.

Jeśli natomiast nazwa stanowi nowotestamentowe *hapaks legomenon*, a w dawnych przekładach występuje jedynie jako etnonim lub przymiotnik odtoponimiczny, a przy tym w nowszych przekładach, np. w BT, pojawia się jako podstawowy toponim i notują ją dostępne leksykony poświęcone onimii biblijnej, wtedy zamieszczam pełen rejestr ekwiwalentów etnonimiczno-przymiotnikowych. Nagłówki takich

haseł podaję w nawiasach kwadratowych, np. [ABILENA]. Na marginesie trzeba wspomnieć, że nierzadkie są przypadki, kiedy to już tekst grecki i / lub łaciński narzuca wybór wariantu w postaci etnonimu lub przymiotnika odmiejscowego. Jeżeli w którymś z przekładów w obrębie danej lokalizacji choć raz pojawia się podstawowy toponim, wówczas uwzględniam cały materiał z obszaru tej lokalizacji, np. w J 7,25 Wu ma *Jerozolimę*, a pozostałe tłumaczenia — nazwy etnonimiczne.

W nawiasie kwadratowym obok kolejnych form umieszczono podstawową kwalifikację gramatyczną dotyczącą przypadku gramatycznego i liczby⁴. *Indeclinabilia* oznaczono kwalifikatorem ind. w górnej frakcji, np. *Aenon*^{ind.} (wskazano też przypadek gramatyczny, w którego funkcji wystąpiła forma nieodmienna)⁵, natomiast nazwy użyte wyłącznie w postaci nom. sg. lub acc. sg. (ewentualnie voc. sg.), która nie pozwala rozstrzygnąć, czy dana forma była odmieniana, opatrzone dodatkowo w górnej frakcji symbolem †, np. *Areopagus*[†] [nom. sg.].

Formy derywowane od toponimów opatrzone skrótem etn. (rzeczownikowe etnonimy i nazwy mieszkańców) lub adi. (przymiotniki). Nieliczne hasła wyrażone za pomocą antroponimu, znajdującego się w składzie nazw zestawionych (np. antroponimem został oddany człon przydawkowy w nominacji **CEZAREA FILIPA**), lub eponimu, jak to ma miejsce w odniesieniu do nazwy **IZRAEL** (imię nadane Jakubowi przez Boga, z czasem zaczęło oznaczać pokolenie Izraela, ziemię, królestwo i lud Boży) (BNOT; Dittmann 2009, 68), umieszczam w nawiasie okrągłym, np. (**NEFTALI**), (**SŁOWACY**), (**FILIP**). Zgodnie z podstawowym założeniem redakcyjnym słownika, że w centrum zainteresowania znajdują się podstawowe toponimy dla wariantów w postaci przymiotników odtoponimicznych i etnonimów rzeczownikowych, nie podajemy informacji o przypadku, liczbie i rodzaju. Dane te z punktu widzenia naszego opracowania mają charakter drugorzędny (zob. rozdz. II.2.2.2.).

Obok wariantów w nawiasie okrągłym podano skróty tytułów źródeł, w których one wystąpiły, a po dwukropku lokalizacje (kolejne od dziela średnik). W przypadku nazw o charakterze *hapaks legomenon*

---

⁴ Na temat włączania poszczególnych ekwiwalentów do polskich paradygmatów zob. rozdz. II.2.2.1.

⁵ Jeśli wariant jako *indeclinabile* jest licznie poświadczony w przekładach w funkcji różnych przypadków (np. *Hierusalem, Jerusalem, Jeruzalem*), by nie obciążać słownika nadmiarem danych, podaję tylko informację o jego nieodmienności (szczegółowy opis zob. rozdz. III.1.).

lokalizację podano tylko raz. Asterysk (*) przy skrócie tytułu danego źródła oznacza, że dana forma w przekładzie wystąpiła w głosie marginesowej.

Jeżeli w obrębie jakiejś lokalizacji w konkretnym tłumaczeniu nie występuje żaden ekwiwalent nazwy (a pojawia się w innych i jest podyktowany którąś z podstaw tłumaczenia), wtedy stosuję oznaczenie [-].

[ABILENA]

1: Łk 3,1

gr. Ἀβιληνὴ, łac. *Abilena*; n. geogr. ‘trawiasta łąka’; region w Syrii rozciągający się pomiędzy Libanem a Hermonem w kierunku Fenicji, 29 km od Damaszku i 60 km od Heliopolis (GPSS); ‘skarga’, ‘troska’, ‘strumień’, ‘potok’, ‘miasto na równinie’ (SWB)

Abileńskiego [adi.] (Brz)

Abileńskim [adi.] (Mu, Sz, L, B, Cz, W, Wu, G)

ACHAJA cf. ASYRIA, AZJA

10: Dz 18,12; 18,27; 19,21; Rz 15,26; 1 Kor 16,15; 2 Kor 1,1; 9,2; 11,10; 1 Tes 1,7; 1,8

gr. Ἀχαΐα, łac. *Achaia*; n. geogr., pochodzenie niepewne ‘kłopot’; w węższym sensie nadmorski region północnego Peloponezu; w szerszym sensie: prowincja rzymska obejmująca całą Grecję prócz Tesalii (GPSS); gr. *Achaia* ‘miejsce boleści’, ‘kłopot’, ‘smutek’, ‘boleść’ (SWB)

Achaija [nom. sg.] (B : Rz 15,26)

Achaiei [gen. sg.] (Sz : 1 Kor 16,15)

Achaiey [gen. sg.] (Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu : Dz 18,27; Wu : 2 Kor 11,10; L, B, Cz, W, Wu : 1 Kor 16,15; Brz : Rz 16,5)

Achaiiey [gen. sg.] (Brz : 1 Kor 16,15)

Achaij [gen. sg.] (B : Rz 16,5)

Achajey [gen. sg.] (G : Dz 18,27; 1 Kor 16,15; Rz 16,5)

Achajiei [gen. sg.] (Mu : Dz 18,27; Dz 16,5; 1 Kor 16,15; Mu, Sz : 2 Kor 11,10)

Achaiey [dat. sg.] (Sz, L : Rz 15,26)

Achajey [dat. sg.] (G : Rz 15,26)

Achajiei [dat. sg.] (Mu : Rz 15,26)

Achaiq [acc. sg.] (Mu, Sz, L, B, Cz, W, G, Wu : Dz 19,21)

Achayq [acc. sg.] (Brz : Dz 19,21)

Achaiq [instr. sg.] (W, Wu : Rz 15,26)

Achayq [instr. sg.] (Cz : Rz 15,26)

Achaiei [loc. sg.] (Sz : 2 Kor 1,1; 1 Tes 1,7; 1,8)

Achaiey [loc. sg.] (Sz, L, Brz, Cz, W, Wu, G : Dz 18,12; L, Cz, W, Wu : 2 Kor 1,1; L, Brz, Cz, W, Wu, G : 1 Tes 1,7; L, Cz, W, Wu, G : 1 Tes 1,8)

Achaiiey [loc. sg.] (Brz : 2 Kor 1,1; 1 Tes 1,8)

Achaij [loc. sg.] (B : 2 Kor 1,1; 1 Tes 1,7; 1,8)

Achajei [loc. sg.] (Mu : Dz 18,12)

Achajey [loc. sg.] (G : 2 Kor 1,1)

Achajiei [loc. sg.] (Mu : 2 Kor 1,1; 1 Tes 1,7; 1,8)

Achajczykom [etn.] (Brz : Rz 15,26)

Achajskim [adi.] (B : Dz 18,12)

Achajskich [adi.] (W : 2 Kor 11,10)

Achajskich [adi.] (Brz, Cz, G : 2 Kor 11,10)

Achajskich [adi.] (L, B : 2 Kor 11,10)

«ADRIA»

cf. MORZE ADRIATYCKIE

1: Dz 27,27

gr. Ἀδρία, łac. *Adria, Hadria*; n. geogr.; od *Adria* (miejscowość nad brzegiem Adriatyku); *Adriatyk* ‘bez drewna’; Morze Adriatyckie leżące między Grecją a Włochami (GPSS); gr. *Adrias*, łac. *Adriaticum* od *Adria*, estruskie *Hadriaticum* od *Hadria* — znaczenie nieznane (SWB)

Adrii [loc. sg.] (Wu)

Adryi [loc. sg.] (B)

Adriatyckim [adi.] (G)

Adriackim [adi.] (Mu)

Adryackim [adi.] (Brz)

Adryatskim [adi.] (Sz, L)

Adryatyckim [adi.] (W, Cz)

ADRIATYK cf. «ADRIA»

AINON

1: J 3,23

gr. Αἰνών, łac. *Ainon*; n. geogr.; etymologia hebr. derywat; ‘źródła’; nazwa miejscowości „nie-daleko Salim”, gdzie chrzcił Jan (GPSS); gr. *Ainon* ‘źródła’, hebr. *Enon* ‘miejsce źródeł’, ‘bogaty w źródła’ (SWB)

Aenon^{ind.} [loc. sg.] (Wu)

Ennon^{ind.} [loc. sg.] (L)

Enon^{ind.} [loc. sg.] (Brz, Cz, G)

Aenonie [loc. sg.] (Mu, B, W)

Ennonie [loc. sg.] (Sz)

ALEKSANDRIA

1: Dz 18,24

gr. Ἀλεξάνδρεια, łac. *Alexandria*; ‘miasto Aleksandra Wielkiego’, ‘miasto ku czci Aleksandra’, gr. *Aleksandrinós* ‘aleksandryjski’ (SWB); miasto w delcie Nilu (BNOT); Dz 18,24: gr. Ἀλεξανδρεύς, łac. *Alexandrinus* *natione* ‘człowiek urodzony bądź mieszkający w Aleksandrii w Egipcie’ (GPSS)

Alexandriey [gen. sg.] (L, Brz)

Alexandryey [gen. sg.] (W, G)

Alexandryiey [gen. sg.] (Wu)

Alexandryczyk [etn.] (Sz)

Alexandryiczek [etn.] (Mu)

Alexandryiczek [etn.] (Cz)

Alexandryiski [adi.] (B)

AMFIPOLIS

1: Dz 17,1

gr. Ἀμφίπολις, łac. *Amphipolis*;
n. geogr.; ‘miasto otoczone
przez morze’, miasto w pro-
wincji Macedonia Prima, na-
zwane tak, ponieważ opływa-
ła je rzeka Strymon (Struma)
(GPSS); ‘miasto, które opływa-
ją dwa [ramiona rzeki]’, ‘miasto
otoczone (wodami)’, ‘miasto
obwarowane’, ‘dookoła miasta’,
‘dwójamiejsko’ (SWB)

Amphipol [acc. sg.] (W, Wu)*Amphipole* [acc. sg.] (Mu)*Amfipolim*[†] [acc. sg.] (Brz, B, Cz, G)*Amphipolim*[†] [acc. sg.] (Sz, L)**ANTIOCHIA cf. ANTIOCHIA
PIZYDYJSKA, PIZYDIA**

19: Dz 6,5; 11,19; 11,20; 11,22; 11,26
(2x); 11,27; 13,1; 13,14; 14,19;
14,21; 14,26; 15,22; 15,23; 15,30;
15,35; 18,22; Ga 2,11; 2 Tm 3,11

gr. Ἀντιόχεια, łac. *Antiochia*;
n. geogr., od imienia Antiocha,
króla syryjskiego, ‘wiedziona
przeciwko’, stolica Syrii, po-
łożona nad Orontesem, zało-
żona przez Seleukosa Nikano-
ra w 300 r. p.n.e. i nazwana
na część jego ojca Antiocha
(GPSS); ‘mścicielka’, ‘prześla-
dowczyni’ (SWB)

Anthyocheiy [gen. sg.] (Cz, G : Dz
11,19; Cz : Dz 11,20; 11,22; 11,26;
11,27; 14,21; L, Cz : Dz 14,19)

Anthyochiiey [gen. sg.] (Brz : Dz
11,19; 11,22; 11,26; 11,27; 13,14)

Antiochey [gen. sg.] (L : Dz 15,30)

Antiochiey [gen. sg.] (Sz : Dz
11,19; 15,22; 15,30; 11,26; 11,27;
14,19; Ga 2,11; Sz, L : Dz 14,21;
14,26; Sz, G : Dz 11,20; 11,22; Sz,
W : Dz 13,14)

Antiochjiei [gen. sg.] (Mu : Dz
13,14; 14,19; 14,21; 14,26; 15,30)

Antjochjiei [gen. sg.] (Mu : Dz
6,5; 11,19; 11,20; 11,22; 11,26;
11,27; 15,22; Ga 2,11)

Antyiochijey [gen. sg.] (Wu : Dz
11,27)

Antyochiey [gen. sg.] (L : Dz 6,5;
Brz, B, W : Dz 14,19; L, Brz, B,
Cz, W, G : Dz 15,22; Brz, Cz, W,
G : Dz 15,30; L, Brz, W : Dz
11,20; L, W : Dz 11,19; 11,22; L,
W, G : 11,26; 11,27; L, Brz, Cz,
W, G : Ga 2,11; Brz, B, W, G :
Dz 14,21; Brz, B, W, Cz, G : Dz
14,26; L, Cz, G : Dz 13,14)

Antyochiiey [gen. sg.] (Wu : Dz
11,26; 13,14; 14,19; 15,22; 15,30;
Ga 2,11)

Antyochij [gen. sg.] (B : Dz 11,19;
11,20; 11,22; 11,26; 11,27; Ga
2,11)

Antyochijey [gen. sg.] (Wu : Dz
11,19; 11,20; 11,22; 14,21; 14,26;
B : Dz 13,14)

Anthyocheiy [loc. sg.] (Cz : Dz
11,26; 13,1)

Anthyochiiey [loc. sg.] (Brz : Dz
11,26)

Antiochey [loc. sg.] (Sz, L : Dz 15,23; 15,35; 18,22)

Antiochiey [loc. sg.] (Sz : Dz 11,26; 13,1; Sz, G : 2 Tm 3,11)

Antiochjiei [loc. sg.] (Mu : Dz 13,1; 15,23; 15,35; 18,22)

Antjochjiei [loc. sg.] (Mu : Dz 11,26; 2 Tm 3,11)

Antyochiey [loc. sg.] (L, Brz, Cz, W, G : Dz 13,1; Brz, B, Cz, W, G : Dz 15,23; 15,35; 18,22; L, W, G : Dz 11,26; L, Brz, Cz, W : 2 Tm 3,11)

Antyochiiey [loc. sg.] (Wu : Dz 11,26; 13,1; 15,23; 15,35; 18,22; 2 Tm 3,11)

Antyochij [loc. sg.] (B : Dz 11,26; 2 Tm 3,11)

Antyocherńczyka [etn.] (W, Wu, G : Dz 6,5)

Antyochińczyka [etn.] (B : Dz 6,5)

Antyocherńczyka [etn.] (Brz : Dz 6,5)

Antyocherńskiego [adi.] (Sz : Dz 6,5)

Antyocherńskiego [adi.] (Cz : Dz 6,5)

ANTIOCHIA PIZYDYJSKA

cf. ANTIOCHIA, PIZYDIA

1: Dz 13,14

gr. Ἀντιόχεια τὴν Πισιδίαν, łac. *Antiochia Pisidiae*; miasto w Pizydii na granicy Frygii, założone przez Seleukosa Nikanora. Za czasów rzymskich stało się

kolonią i nosiło również nazwę Cezarei (Dz 13,14; 14,19.21; 2 Tm 3,11) (GPSS)

Antiochija Pizydyjska (Sz, L, B, Cz, W, Wu, G)

Antiochija miasto w Pizydyji (Brz)

Antiochija która w Pizydyji (Mu)

ANTIPATRIS

1: Dz 23,31

gr. Ἀντιπατρίς, łac. *Antipatris*; n. geogr.; 'w miejsce przodka'; miasto położone między Joppą a Cezareą, w bardzo żyznym rejonie niedaleko morza, odbudowane przez Heroda Wielkiego i nazwane ku czci jego ojca Antypatera (SGPP); 'dla jego ojca', 'miasto Antypatera' (SWB)

Antypatryda [gen. sg.] (Brz)

Antipatridy [gen. sg.] (Mu, Sz, L, W, Wu, G)

Antypatrydy [gen. sg.] (B, Cz)

APOLONIA

1: Dz 17,1

gr. Ἀπολλωνία, łac. *Apollonia*; n. geogr.; od pogańskiego boga Apolla (tj. słońca), 'należąca do Apolla'; nadmorskie miasto w Macedonii, około dzień drogi z Amfipolis (GPSS); '[miasto] należące do Apollona', 'poświęcona [bogowi] Apollonowi' (Apollonowi)', 'zepsucie' (SWB)

Apolloniq [acc. sg.] (Brz, W, Wu, G)

Apollonjq [acc. sg.] (Mu)

Apoloniq [acc. sg.] (Cz)

Appolloniq [acc. sg.] (Sz)

Appoloniq [acc. sg.] (L)

(APPIUSZ) cf. RYNEK APPIUSZA

1: Dz 28,15

Appiowego [adi.] (B)

Appiuszowego [adi.] (Sz, L, Brz, Cz, W, Wu, G)

Appjuszowego [adi.] (Mu)

ARABIA

2: Ga 1,17; 4,24

gr. *Ἀραβία*, łac. *Arabia*; etymologia hebr. 'pustynna bądź jałowa ziemia', 'pustynia', 'bezwodna okolica'; półwysep w Azji sąsiadujący z Afryką, graniczący z Egiptem, Palestyną, Syrią, Mezopotamią, Babilonią, Zatoką Arabską, Zatoką Perską, Morzem Czerwonym oraz Oceanem Indyjskim (GPSS); akad. *Arabu*, *Aribi*, pers. *Arabaia*, gr. *Arabia*, hebr. *Araba*, *Erec Keddem* 'step', 'bezowocny kraj', 'ciemna kraina' (SWB)

Arabiey [gen. sg.] (Sz, L, Brz, Cz, W, G : Ga 1,17)

Arabiiey [gen. sg.] (Wu : Ga 1,17)

Arabij [gen. sg.] (B : Ga 1,17)

Arabjiei [gen. sg.] (Mu : Ga 1,17)

Arabiey [loc. sg.] (Sz, L, Brz, Cz, W, G, Wu : Ga 4,25)

Arabij [loc. sg.] (B : Ga 4,25)

Arabjiei [loc. sg.] (Mu : Ga 4,24)

AREOPAG cf. KOLEGIOM

2: Dz 17,19; 17,22

gr. *Ἀρείος Πάγος*, *Ἀρειοσπάγος*, łac. *Areopagus*; n. geogr.; od *Aresa* (imienia greckiego boga wojny) i derywatu; 'szczyt Aresa'; skaliste wzniesienie w Atenach, naprzeciwko zachodniego krańca Akropolu w kierunku zachodnim (GPSS); gr. *Areios Pagos*, *Areisspagos* '[poświęcone] Wzgórze Aresa [Marsa]', *Areopag* złożone z *areios* 'aresowy' i *pagos* 'wzgórze' (SWB)

Areopagus[†] [nom. sg.] (W*, Wu* : Dz 17,19)

Areopagu [gen. sg.] (Mu, Sz, Cz, W, Wu, G : Dz 17,19; Mu, Sz, Brz, Cz, W, Wu, G : Dz 17,22)

Aryopagu [gen. sg.] (B : Dz 17,22)

Areopagu [dat. sg.] (Brz : Dz 17,19)

Aryopag [acc. sg.] (B : Dz 17,19)

ARYMATEA

4: Mt 27,57; Mk 15,43; Łk 23,51; J 19,38

gr. *Ἀριμαθαία*, łac. *Arimathaea*; n. geogr.; etymologia hebr. 'wzgórza', nazwa kilku miast w Izraelu; jedno z nich wymienione w Mt 27,57; Mk 15,43; Łk 23,51; J 19,38 wydaje się tym

samym, co miejsce narodzin Samuela w górskiej okolicy Efraima (GPSS); gr. forma hebr. *Ramot, Rama, Ramataim* (miasto w górach Efraima); etymologia hebr. ‘wysokość’, ‘dwa wzgórza’, ‘dwie wyżyny’ (SWB)

Arimathei [gen. sg.] (B : J 19,38)

Arimatheiei [gen. sg.] (Mu : Mt 27,57; Łk 23,51)

Arimatheyi [gen. sg.] (Mu : J 19,38)

Arimathiey [gen. sg.] (W : J 19,38)

Arimathiiey [gen. sg.] (Wu : Mt 27,57; Mk 15,43; J 19,38)

Arimathjiei [gen. sg.] (Mu : Mk 15,43)

Arimathyey [gen. sg.] (L : Łk 23,51)

Arimathyiei [gen. sg.] (Sz : Łk 23,51)

Arymathei [gen. sg.] (B : Łk 23,51)

Arymathey [gen. sg.] (B : Mt 27,57)

Arymathiey [gen. sg.] (Brz, Cz, W : Mt 27,57; L : J 19,38)

Arymatiey [gen. sg.] (Sz : Mt 27,57; Sz, L : Mk 15,43)

Arymatyey [gen. sg.] (L : Mt 27,57; Brz, B, Cz, G : Mk 15,43; Brz, W, G : Łk 23,51; Brz, Cz, G : J 19,38)

Arymatyiey [gen. sg.] (Cz, Wu : Łk 23,51)

«ASSARON» cf. SARON

1: Dz 9,35

gr. *Ἀσάρων*, łac. *Assaron*

Assaronie [loc. sg.] (Mu, B)

Aszaronie [loc. sg.] (Cz*)

ASSOS cf. «TASSUS»

2: Dz 20,13; 20,14

gr. *Ἄσσος*, łac. *Assus*; n. geogr.; prawdopodobnie obcego pochodzenia ‘zbliżający się’; port morski w rzymskiej prowincji Azja, w okręgu zwanym w starożytności Myzją, na północnym wybrzeżu zatoki Adramyttium, ok. 11 km od Lesbos (GPSS); gr. *Assos* od *asson* ‘bliżej’, ‘zbliżający się’, ‘bardzo blisko (serca, morza)’ (SWB)

Assu^{ind.} [gen. sg.] (Mu, Brz, Cz : Dz 20,13)

Assu^{ind.} [loc. sg.] (Mu, Brz : Dz 20,14)

Asson^{ind.} [loc. sg.] (Wu : Dz 20,13)

Assona [gen. sg.] (B : Dz 20,13)

Assonu [gen. sg.] (L, W, G : Dz 20,13)

Azonu [gen. sg.] (Sz : Dz 20,13)

Asonie [loc. sg.] (Sz : Dz 20,14)

Assonie [loc. sg.] (B, Cz, W, Wu, G : Dz 20,14)

Azonie [loc. sg.] (L : Dz 20,14)

[ASYRIA]

cf. AHAJA, AZJA, SYRIA

1: Rz 16,5

Assyriskim [adi.] (L : Rz 16,5)

ATALIA

1: Dz 14,25

gr. Ἀτταλεία, łac. *Attalia*; n. geogr.; od Attalosa, króla Pergamonu, ‘właściwa pora JHWH’; nadmorskie miasto w Pamfilii w Azji, blisko granicy z Licją, zbudowane i nazwane przez Attalosa Filadelfosa, króla Pergamonu; dziś nosi nazwę *Antalya* (GPSS); hebr. *Atalia(hu)* ‘mocny [jest] Jahwe’, ‘Jahwe jest wzniosły’, ‘Jahwe jest dostojny’, ‘Jahwe obwieścił swoją wzniosłość’, ‘Jahwe gnębi’ lub ‘jej szlachetność, wielkość potwierdził Jahwe’ (SWB)

Ataliey [gen. sg.] (G)

Attaliei [gen. sg.] (Sz)

Attaliey [gen. sg.] (L, Brz, B, Cz, W)

Attaliiey [gen. sg.] (Wu)

Attaljiei [gen. sg.] (Mu)

ATENY

4: Dz 17,15; 17,16; 18,1; 1 Tes 3,1

gr. Ἀθῆναι, łac. *Athenae*; n. geogr.; liczba mnoga od imienia Atena; ‘niepewność’; greckie miasto, stolica Attyki, główny ośrodek nauki i kultury w złotym okresie historii Grecji; stolica i największe miasto Grecji (SGPP); ‘miasto (ku czci) bogini [sztuki, wojny, pokoju] Pallas Ateny’, ‘miasto obcych’, ‘miasto przybyszów’ (SWB)

Athenie [loc. sg.] (B : Dz 17,16)

Aten [gen. pl.] (L, Cz, G : Dz 17,15; 18,1)

Athen [gen. pl.] (Mu, Sz, Brz, B, W, Wu : Dz 17,15; 18,1)

Atenach [loc. pl.] (Sz : Dz 17,16)

Athenach [loc. pl.] (Mu, L : Dz 17,16; Mu, Sz, L, Brz, B : 1 Tes 3,1)

Ateniech [loc. pl.] (Cz, G : Dz 17,16)

Atheniech [loc. pl.] (Brz, W, Wu : Dz 17,16; Cz, W, Wu, G : 1 Tes 3,1)

AZJA cf. ACHAJA, ASYRIA

18: Dz 2,9; 6,9; 16,6; 19,10; 19,22; 19,26; 19,27; 20,16; 20,18; 21,27; 24,19; 27,2; Rz 16,5; 1 Kor 16,19; 2 Kor 1,8; 2 Tm 1,15; 1 P 1,1; Ap 1,4

gr. Ἀσία, łac. *Asia*; n. geogr.; pochodzenie niepewne, ‘orient’; Azja właściwa, czyli prokonsularna obejmująca Myzję, Lidę, Frygię i Karię, odpowiadająca dzisiejszej Turcji (GPSS); od akad. *Asios* ‘wejście’, ‘miejsce jasne’, ‘kraj wschodzącego słońca’, ‘wschodnia (strona kraju)’ albo od gr. *Asis* ‘muł rzeczny’, ‘bagnisty’ (SWB); w NT nazwa rzymskiej prowincji, obejmującej zachodnią część Azji Mniejszej

Asia [nom. sg.] (Sz : Dz 19,27)

Asja [nom. sg.] (Mu : Dz 19,27)

Azya [nom. sg.] (L, Brz, B, Cz, W, G, Wu : Dz 19,27)

Asiey [gen. sg.] (Sz : Dz 2,9; 6,9; 21,27; 27,2; Rz 16,5)

Asjiei [gen. sg.] (Mu : Dz 2,9; 6,9; 19,10; 20,4; 20,18; 21,27; 24,19; 27,2)

Asyey [gen. sg.] (Brz, Cz, G : Dz 6,9; G : Dz 2,9; 19,10)

Aziey [gen. sg.] (Sz : Dz 19,10; 20,18; 24,19; Sz, L : Dz 20,4)

Azij [gen. sg.] (B : Dz 2,9; 19,10)

Azyey [gen. sg.] (Brz, Cz, G : Dz 20,4; L, W : Dz 2,9; L, B, W : Dz 6,9; L, Brz, Cz, W : Dz 19,10; L, B, Brz, Cz, W, G : Dz 20,18; L, Brz, Cz, W, G : Dz 21,27; L, Brz, B, Cz, W, G : Dz 24,19; W : Rz 16,5; L, Brz, Cz, G : Dz 27,2)

Azyi [gen. sg.] (B : Dz 16,6; 21,27)

Azyiey [gen. sg.] (Brz, Cz, Wu : Dz 2,9; Wu : Dz 6,9; 19,10; 20,18; 21,27; 24,19)

Asiey [loc. sg.] (Sz : Dz 16,6; 19,22; 19,26; 20,16; 2 Kor 1,8; Ap 1,4)

Asjiei [loc. sg.] (Mu : Dz 16,6; 19,22; 19,26; 20,16; 1 P 1,1; 2 Tm 1,15; 2 Kor 1,8; Ap 1,4)

Asyiey [loc. sg.] (Brz, Cz : 1 P 1,1)

Aziey [loc. sg.] (L : Dz 19,22; 20,16; Wu : 1 P 1,1)

Aziiey [loc. sg.] (Wu : 1 Kor 16,19; 1 P 1,1; Ap 1,4)

Azij [loc. sg.] (B : 2 Kor 1,8; 2 Tm 1,15)

Azijej [loc. sg.] (Brz : Ap 1,4)

Azyey [loc. sg.] (L, Brz, Cz, W, G : Dz 16,6; L, Brz, B, Cz, W, G : Dz 19,26; Brz, B, Cz, W, G : Dz 19,22; Brz, B, Cz, W, G : Dz 20,16; Sz, L, G : 1 P 1,1; Sz, L, Brz, Cz, W, G : 2 Tm 1,15; L, Cz,

W, G : 2 Kor 1,8; Sz, L, B, Cz, W, G : Ap 1,4; Sz, G : 1 Kor 16,19)

Azyi [loc. sg.] (B: Ap 1,4)

Azyiey [loc. sg.] (Wu : Dz 16,6; 19,22; 19,26; 20,16; Rz 16,5; 2 Tm 1,15; B : 1 P 1,1; Brz, Wu : 2 Kor 1,8; Brz : 1 Kor 16,19)

Azyanowie [etn.] (Wu : Dz 20,4)

Azyanow [etn.] (W : Dz 20,4)

Aseiskie [adi.] (Mu : 1 Kor 16,19)

Asiańscy [adi.] (B : Dz 20,4)

Aziyskich [adi.] (Wu : Dz 27,2)

Azyiskich [adi.] (B, W : Dz 27,2)

Azyiskie [adi.] (B, Cz, W : 1 Kor 16,19)

Azyskie [adi.] (L : 1 Kor 16,19)

AZOT

1: Dz 8,40

gr. Ἀζωτος, łac. *Azotus*; n. geogr.; etymologia hebr. *Aszdod* bądź *Azot* ‘twierdza’; jedno z pięciu miast filistyńskich, leżące między Aszkelonem a Jamnią, niedaleko Morza Śródziemnego (GPSS); gr. *Azotos*, hebr. *Aszdod*, Włg *Azotus* ‘mocny’, ‘potężny’ albo skrót od *Azarjahu* ‘Jahwe jest mocny’ (SWB)

Azocie [loc. sg.] (Mu, Sz, L, B, Brz, Cz, W, Wu, G)

BABILON cf. BABILONIA

12: Mt 1,11; 1,12; 1,17 (2x); Dz 7,43; 1 P 5,13; Ap 14,8; 16,19; 17,5; 18,2; 18,10; 18,21

gr. *Βαβυλών*, łac. *Babylon*; n. geogr.; etymologia hebr. ‘brama boga’; 1) ogromne miasto, siedziba królów babilońskich, położone po obydwu brzegach Eufratu; zdobył je Cyrus, jednak to Dariusz I Wielki zburzył jego bramy i mury, Kserkses zaś zburzył świątynię Belis; z biegiem lat miasto pustoszało, a jego ludność przenosiła się do pobliskiej Seleucji, zbudowanej nad Tygrysem przez Seleukosa Nikanora; 2) teritorium Babilonii; 3) alegorycznie o Rzymie jako najbardziej zepsutym siedlisku bałwochwalstwa i wrogu chrześcijaństwa (GPSS); *Babylon*, *Babilonia* hebr. *Babillum*, *Babeli* od akad. *Babilu*, *Babilim* ‘boska brama’, ‘brama bóstwa’; *Babel*, *Bawel* (od hebr. *balal* ‘pomieszać’) ‘pomieszanie’ (por. Rdz 11,9 ‘Pan pomieszał’); gr. *Babylon*, akad. *Karduniasz*, *Kadingirra*, pers. *Barbiriusz*; zapis kryptograficzny *Szeszak* (SWB)

Babilon [nom. sg.] (Mu, Brz, Sz, L, B, G : Ap 14,8; L, B, Sz, Brz, Cz, G : Ap 16,19; Sz, L, G, Brz, Cz, Mu, B : Ap 17,5; Mu, Brz, G, L : Ap 18,2; Mu, L, Brz, B, G, Sz, W : Ap 18,21)

Babilonu [gen. sg.] (Brz, G : Dz 7,43)

Babylonu [gen. sg.] (Mu : Dz 7,43)

Babilon [acc. sg.] (Sz, L, Cz, W, Wu, G : Dz 7,43)

Babylon [acc. sg.] (Mu : Dz 7,43)

Babilonie [loc. sg.] (Sz, L, Brz, B, W, G, Wu : 1 P 5,13)

Babylonie [loc. sg.] (Mu, Cz : 1 P 5,13)

Babilonie [voc. sg.] (B : Ap 18,10)

BABILONIA cf. BABILON

gr. *Βαβυλωνία*, łac. *Babylonia*

Babilonia[†] [nom. sg.] (Cz, W : Ap 14,8; W, Wu : Ap 16,19; 17,5; Cz, W, Wu, B : Ap 18,2; Cz, W : Ap 18,10; Cz, W : Ap 18,21)

Babylonia[†] [nom. sg.] (Wu : Ap 14,8; 18,10; 18,21)

BEREA

2: Dz 17,10; 17,13

gr. *Βέροια*, łac. *Beroea*; n. geogr.; być może regionalizm od derywatu [*Perea*, tj. region za linią brzegową]; ‘dobrze nawodniona’; miasto w Macedonii, koło Pelli, u stóp góry Bermion (GPSS); gr. *Beroia*, hebr. *Aleppo*, *Berea* ‘ciężki’, ‘ważny’, ‘nawodniony’; gr. *Beroiaios* ‘mieszkaniec Berei’, ‘pochodzący z Berei’ (SWB)

Berea^{ind.} [gen. sg.] (Brz : Dz 17,10)

Beroe^{ind.} [gen. sg.] (Sz : Dz 17,13)

Berei [gen. sg.] (Cz : Dz 17,10)

Berie [gen. sg.] (B, W, Wu : Dz 17,10)

Berey [gen. sg.] (L, G : Dz 17,10)
Beroey [gen. sg.] (Sz : Dz 17,10)
Berrheiei [gen. sg.] (Mu : Dz 17,10)
Berei [loc. sg.] (Brz, B, Cz : Dz 17,13)
Bereiey [loc. sg.] (W, Wu : Dz 17,13)
Berey [loc. sg.] (G : Dz 17,13)
Berrheiei [loc. sg.] (Mu : Dz 17,13)
Berze [loc. sg.] (L : Dz 17,13)

BET-ABARA cf. BETANIA

1: J 1,28

gr. *Βηθαβαρά*, łac. *Bethabara*; n. geogr.; etymologia hebr. 'dom nad brodem'; miejscowość na Zajordaniu, gdzie chrzczył Jan; może to odpowiadać nazwie *Bet-Bara* (brody Abary), odnoszącej się do starożytnego brodu Jordanu po drodze do Gileadu (GPSS); *Bet-Abara* 'dom biednych', 'dom pustyni' (SWB)

Bethabara^{ind.} [loc. sg.] (Brz, Cz)
Bethawary [gen. sg.] (Cz*)
Betabarze [loc. sg.] (B, G)
Bethabarze [loc. sg.] (Mu)
Bethabarze [loc. sg.] (Sz*, L*, W*)

BETANIA cf. BETABARA

12: Mt 21,17; 26,6; Mk 11,1; 11,11; 11,12; 14,3; Łk 19,29; 24,50; J 1,28; 11,1; 11,18; 12,1

gr. *Βηθανία*, łac. *Bethania*; n. geogr.; etymologia aram. 'dom daktyli' bądź 'dom niedoli';

miejscowość na zboczach Góry Oliwnej, ok. 3 km od Jerozolimy, przy głównej drodze do Jerycha, bądź w jej pobliżu; miasto bądź wieś na wschodnim brzegu Jordanu, gdzie chrzczył Jan (GPSS); gr. *Bethania* z aram. *Bet-Ani* 'dom ubogiego', 'dom nędzy, biedy', 'dom ucisku' albo 'dom Ananiasza', hebr. *Bet-Anija* 'dom łódki', 'dom niedojrzałych fig', starotestamentowa *Bet-Bara* (gr. *Bethabara*, błędnie *Betharaba*) 'dom brodu', 'dom przejścia', 'dom pokarmu', 'dom wzmocnienia', 'dom łaski', 'przystań', 'zajazd' (SWB)

Betania [nom. sg.] (Cz : J 11,18)
Bethania [nom. sg.] (Sz, L, Brz, Wu, W : J 11,18; Cz* : J 1,28)
Bethaniija [nom. sg.] (B : J 11,18)
Bethanja [nom. sg.] (Mu : J 11,18)
Betaniej [gen. sg.] (G : Mt 21,17)
Betaniey [gen. sg.] (Sz, Brz, Cz, G : J 11,1; G : Mk 11,1; W, G : Mk 11,11; W : Mk 11,12; Sz, Cz, G : Łk 19,29; 24,50; Cz, G : J 12,1)
Bethaniey [gen. sg.] (Sz, L, Brz, Cz, W : Mt 21,17; Sz, L, Brz, Cz : Mk 11,1; 11,11; 11,12; L, Brz, W : Łk 19,29; 24,50; L, W : J 11,1; Sz, L, W : J 12,1)
Bethaniiey [gen. sg.] (B, Wu : J 11,1; Mk 11,11; Wu : Łk 19,29; 24,50; Mt 21,17; Mk 11,12; Brz, Wu : J 12,1)

Bethanij [gen. sg.] (B : Mt 21,17; Łk 19,29; 24,50; J 12,1)

Bethanijey [gen. sg.] (B : Mk 11,1; 11,12)

Bethanjei [gen. sg.] (Mu : Mt 21,17)

Bethanjiei [gen. sg.] (Mu : Łk 19,29; 24,50; J 11,1; 12,1; Mk 11,1; 11,11; 11,12)

Betaniew [loc. sg.] (L, Brz, Cz, W, G : Mk 14,3; L, G : Mt 26,6)

Bethaniew [loc. sg.] (Sz, Brz, Cz, W : Mt 26,6; Sz : Mk 14,3; Sz, L, W : J 1,28)

Bethaniiew [loc. sg.] (Wu : Mt 26,6; Mk 14,3)

Bethanij [loc. sg.] (B : Mk 14,3)

Bethanjiei [loc. sg.] (Mu : Mt 26,6; Mk 14,3)

BETESDA cf. BETSAIDA

1: J 5,2

gr. *Βηθεσδά*, *Βηθζαθά*, łac. *Bethesda*, *Bethsatha*, *Bethsaida*; n. geogr.; etymologia aram. *Betezda* ‘dom miłosierdzia’ lub ‘płynąca woda’; nazwa sadzawki w pobliżu Bramy Owczej w Jerozolimie, której wody posiadały leczniczą moc (GPSS); *Betesda* — gr. *Bethzatha* z aram. *Bet-Chesda* ‘dom miłosierdzia’, ‘dom łaski’, ‘miejsce Boga’, od hebr. *bet* ‘dom’ i *chesed* ‘łaska’, ‘miłosierdzie’, ‘dom wylewającej się lub przelewającej się wody’, ‘dom

rybaka’; *Bethzeta* z aram. *Bet-Zajta* ‘do oliwki’, łac. *Bethzatha*, *Bethesda*; *Betsaida* — gr. *Bethsaida*, aram. *Bet-Saida* ‘dom zaopatrzenia’, ‘dom rybobrania’, ‘dom połowu ryb’, ‘wioska rybacka’, ‘dom myśliwca’ (SWB)

Betesda[†] [nom. sg.] (G)

Bethesda[†] [nom. sg.] (W*, Wu*)

Bethezda[†] [nom. sg.] (Brz, B, Cz)

Bethseda[†] [nom. sg.] (L)

Bethsedq [instr. sg.] (Mu)

BETFAGE

3: Mt 21,1; Mk 11,1; Łk 19,29

gr. *Βηθφαγή*, łac. *Bethphage*; n. geogr.; etymologia aram. *Betfage* ‘dom niedojrzałych fig’; nazwa osiedla między Jerychem a Jerozolimą, niedaleko Betanii (GPSS); ‘miejsce małego figowca’, ‘dom niedojrzałych (wczesnych) fig’, z łac. *pagus* ‘okręg wiejski (miasta Jerozolimy)’ (SWB)

Betfage^{ind.} [gen. sg.] (Brz, G : Łk 19,29; Mk 11,1; G : Mt 21,1)

Bethfage^{ind.} [gen. sg.] (Sz, L : Łk 19,29; Sz, Brz, Cz : Mt 21,1; Cz : Mk 11,1)

Bethphage^{ind.} [gen. sg.] (Wu : Mt 21,1)

Betphage^{ind.} [gen. sg.] (L : Mt 21,1)

Betfagi [gen. sg.] (W* : Mk 11,1)

Betfai [gen. sg.] (B : Mk 11,1)

Bethfagi [gen. sg.] (Mu, W : Mt 21,1; B, Cz : Łk 19,29)

Bethfai [gen. sg.] (B : Mt 21,1)

Bethphagi [gen. sg.] (Mu : Mk 11,1; W, Wu : Łk 19,29)

Bethphali [gen. sg.] (Mu : Łk 19,29)

Bithsfagi [gen. sg.] (Cz* : Mt 21,1)

Bitsfagi [gen. sg.] (Cz* : Mk 11,1)

[-] (Sz, L, W, Wu : Mk 11,1)

BETLEJEM cf. <BETLEJEM JUDZKIE>, JUDEA

8: Mt 2,1; 2,5; 2,6; 2,8; 2,16; Łk 2,4; 2,15; J 7,42

gr. *Βηθλέεμ*, łac. *Bethlehem*; n. geogr.; etymologia hebr. 'dom chleba'; miejscowość ok. 10 km na południe od Jerozolimy (GPSS); hebr. *Bet-Lehem* 'dom chleba', akad. *Bet-ilulham* 'dom [bogini] Lachmu', gr. *Bethleem*, *Bethleemi*, łac. *Bethlehem*, arab. *Beth-Lahm* 'dom mięsa' (SWB)

Bethlehem^{ind.} [gen. sg.] (Cz : Mt 2,8)

Bethleem^{ind.} [gen. sg.] (Mu, Sz, L, Brz, Cz : Łk 2,4; Mu, Sz, Brz, Cz, W, Wu : J 7,42; Mu, Brz : Mt 2,8; Mu, Sz, L, Cz : Łk 2,15)

Bethlehem^{ind.} [gen. sg.] (Sz, L, Wu : Mt 2,8; W, Wu : Łk 2,4; 2,15; L : J 7,42)

Betleem^{ind.} [gen. sg.] (Brz : Łk 2,15)

Bethlehem^{ind.} [gen. sg.] (G : 2,15; J 7,42)

Betheelm^{ind.} (sic!) [loc. sg.] (Mu : Mt 2,16)

Bethlehem^{ind.} [loc. sg.] (Cz : Mt 2,1; 2,5; 2,8; 2,16)

Bethleem^{ind.} [loc. sg.] (Mu, Brz : Mt 2,5; 2,16; Mu, Sz : Mt 2,1)

Bethlehem^{ind.} [loc. sg.] (Sz, L, Wu : Mt 2,5; 2,16; L, Wu : Mt 2,1)

Betleem^{ind.} [loc. sg.] (Brz : Mt 2,1; Łk 2,15)

Bethlehem^{ind.} [voc. sg.] (Cz : Mt 2,6)

Bethleem^{ind.} [voc. sg.] (Brz : Mt 2,6)

Bethlehem^{ind.} [voc. sg.] (L, Wu : Mt 2,6)

Bethlehem [nom. sg.] (B, G : Łk 2,4)

Bethlehema [gen. sg.] (B : Mt 2,8; Łk 2,15; J 7,42)

Bethlehema [gen. sg.] (W : Mt 2,8)

Bethlehemu [gen. sg.] (G : Mt 2,8)

Bethlehemie [loc. sg.] (B, G : Mt 2,5; B : Mt 2,1; 2,16)

Bethlehemie [loc. sg.] (W, G : Mt 2,1; 2,16; W : Mt 2,5)

Bethlehemie [voc. sg.] (B : Mt 2,6)

Bethlehemie [voc. sg.] (W, G : Mt 2,6)

<BETLEJEM JUDZKIE> cf. BETLEJEM, JUDA, JUDEA

3: Mt 2,1; 2,5; 2,6

gr. *Βηθλέεμ τῆς Ἰουδαίας*, łac. *Bethlehem Iudaeae* (Mt 2,1),

- gr. *Βηθλέεμ τῆς Ἰουδαίας*, łac. *Bethlehem Iudaeae* (Mt 2,5),
gr. *Βηθλέεμ γῆ Ἰούδα*, łac. *Bethlehem terra Iudae* (Mt 2,6)
Betleem Judzkie (B, Cz, W, G : Mt 2,1; B, Cz, W, Wu, G : Mt 2,5)
Betleem Juda (Wu : Mt 2,1)
Betleem Judy (Sz : Mt 2,1)
Betleem miasto Judzkie (L : Mt 2,1)
Betleem ziemia Judowa (B : Mt 2,6)
Betleem ziemia Judzka (L, Brz, Cz, W, Wu, G : Mt 2,6)
Betleem, ktore jest w ziemi Juda (Brz : Mt 2,5)
Betleem ziemia domu Judowego (Mu : Mt 2,6)
Betleem ziemi Żydowskiej (Sz : Mt 2,5)
Betleem ziemia Żydowska (Sz : Mt 2,6)
Betleem miasto ziemie Żydowskiej (Mu, Brz : Mt 2,1)
Betleem w Żydostwie albo Żydostwa (Mu* : Mt 2,6)
Judzkie Betleem (L : Mt 2,5)
- BETSAIDA cf. BETESDA,
«BETSAIDA GALILEJSKA»**
- 7: Mt 11,21; Mk 6,45; 8,22; Łk 9,10; 10,13; J 1,44; 5,2; 12,21
- gr. *Βηθσαιῖδά, Βηθσαιῖδάν*, łac. *Bethsaida*; n. geogr.; etymologia aram. 'dom ryb'; wiosna rybacka na zachodnim brzegu jeziora Genezaret; miejscowość w dolnym Golanie na wschodnim brzegu jeziora Genezaret, niedaleko miejsca, gdzie do jeziora wpada Jordan (GPSS); gr. *Bethsaida*, aram. *Bet-Saida* 'dom zaopatrzenia', 'dom rybobrania', 'dom połowu ryb', 'wioska rybacka', 'dom myśliwca' (SWB)
- Bethsaida* [nom. sg.] (Sz, L, Brz, Cz, W*, Wu* : Łk 9,10; Sz, W, Wu : J 5,2)
Bethsaida^{ind.} [gen. sg.] (Brz : Mk 6,45; 8,22; J 1,44)
Betsajda [nom. sg.] (G : Łk 9,10)
Bethsaidy [gen. sg.] (Sz, L, Cz, W, Wu : Mk 8,22; L, Cz, W : Mk 6,45; Sz, B, Cz : J 1,44; Sz, B, Brz, Cz, W, Wu : J 12,21)
Bethsajdy [gen. sg.] (Mu : Mk 6,45; 8,22; J 1,44)
Bethsaydy [gen. sg.] (L : J 12,21; Wu : Mk 6,45)
Betsaidi [gen. sg.] (Wu : J 1,44)
Betsaidy [gen. sg.] (Sz : Mk 6,45; B : Mk 8,22; W : J 1,44)
Betsajdy [gen. sg.] (Mu : J 12,21; G : Mk 8,22; J 1,44; 12,21)
Betsaydy [gen. sg.] (L : J 1,44)
Betsaidzie [dat. sg.] (B : Mk 6,45)
Betsajdzie [dat. sg.] (G : Mk 6,45)
Bethsaidq [instr. sg.] (B : Łk 9,10)
Bethsajdq [instr. sg.] (Mu : Łk 9,10)
Bethsaide [voc. sg.] (Sz : Mt 11,21)

Bethsaida [voc. sg.] (L : Mt 11,21;
Sz, L, Brz : Łk 10,13)

Bethsaido [voc. sg.] (B, Cz, W, Wu :
Łk 10,13; Cz, W, Wu : Mt 11,21)

Bethsajdo [voc. sg.] (Mu : Łk
10,13)

Betsajdo [voc. sg.] (G : Mt 11,21;
Łk 10,13)

Bethsaidanie [voc. sg.] (B : Mt
11,21)

Bethsaidan[†] [voc. sg.] (Mu, Brz :
Mt 11,21)

Bethsaidskie [adi.] (W, Wu : Łk
9,10)

«BETSAIDA GALILEJSKA»

cf. BETSAIDA, GALILEA

1: J 12,21

gr. *Βηθσαιδά τῆς Γαλιλαίας*, łac.
Bethsaida Galilaeae

Betsajda Galilejska (Sz, L, Brz, B,
Cz, W, Wu, G)

Betsajda miasto Galilejskie (Mu)

BITYNIA

2: Dz 16,7; 1 P 1,1

gr. *Βιθυνία*, łac. *Bithynia*; n.
geogr.; pochodzenie niepewne,
‘gwałtowny pęd’; prowincja
rzymska w Azji Mniejszej, oto-
czona Morzem Czarnym, Pro-
pontydą (Morzem Marmara),
Myzją, Frygią, Galacją, Pafla-
gonią (GPSS); ‘nagły pośpiech’,
‘mieszkanie Boga’ lub ‘gwał-
towna, silna ulewa’ (SWB)

Bithiniej [gen. sg.] (L : Dz 16,7)

Bithyniej [gen. sg.] (Brz, W : Dz
16,7)

Bithyniiej [gen. sg.] (B, Wu : Dz
16,7)

Bithynjiei [gen. sg.] (Mu : Dz
16,7)

Bitiniej [gen. sg.] (Sz : Dz 16,7)

Bityniej [gen. sg.] (G : Dz 16,7)

Bithyniq [acc. sg.] (Cz : Dz 16,7)

Bithyniej [loc. sg.] (W : 1 P 1,1)

Bithyniiej [loc. sg.] (Brz, Wu : 1
P 1,1)

Bithynijey [loc. sg.] (B : 1 P 1,1)

Bithyniyej [loc. sg.] (L : 1 P 1,1)

Bithynjiei [loc. sg.] (Mu : 1 P 1,1)

Bityniej [loc. sg.] (Sz, G : 1 P 1,1)

Bythyniej [loc. sg.] (Cz : 1 P 1,1)

CEDRON

1: J 18,1

gr. *Κεδρών*, łac. *Cedron*; n. ge-
ogr.; etymologia hebr. ‘mętny’,
nazwa zimowego potoku okre-
sowego, wzbierającego w oko-
licach Jerozolimy i spływają-
cego przez dolinę Cedron obok
Góry Oliwnej na wschodzie
od Morza Martwego (GPSS);
hebr. *Kidron*, *Nahal Kidron*,
arab. *Wadi an-Nar* ‘niezna-
ne’, ‘ciemne’, ‘mroczne’, ‘ponu-
re’ (od *kadar* ‘być posępnym’,
‘być zmieszonym’ — nazwa po-
wstała z powodu zaciemnienia
doliny w głębokim wąwozie);

pełna nazwa gr. *Kedron Chemarrou* ‘mętny strumień, potok zimowy’ (SWB)

Cedron[†] [acc. sg.] (Mu, Sz, L, Brz, W, Wu, G)

Kedron[†] [acc. sg.] (Cz)

Kiedron[†] [acc. sg.] (B)

CEZAREA

cf. CEZAREA FILIPOWA

17: Mt 16,13; Mk 8,27; Dz 8,40; 9,30; 10,1; 10,24; 11,11; 12,19; 18,22; 21,8; 21,16; 23,23; 23,33; 25,1; 25,4; 25,6; 25,13

gr. *Καيسάρεια*, łac. *Caesarea*; n. geogr.; ‘odcięta’; Cezarea Nadmorska zbudowana nad Morzem Śródziemnym przez Heroda Wielkiego na miejscu wieży Strabona, między Joppą a Dorą; posiadała wspaniały port, a nazwę Cezarea nadał jej dla uczczenia Augusta; była siedzibą prokuratorów rzymskich, a większość jej mieszkańców stanowili Grecy (GPSS); Cezarea Nadmorska — gr. *Kaisareia Maritima*, łac. *Caesarea Maritima* ‘miasto Cezara nad morzem’ (SWB)

Cesaree [gen. sg.] (Sz : Mt 16,13; Mk 8,27)

Cesarei [gen. sg.] (Sz : Dz 18,22; 23,23; 23,33; 25,6; 25,13; 11,11; 25,1; Cz, W, Wu : Mk 8,27)

Cesareiey [gen. sg.] (Brz, Cz : Dz 9,30; Brz : Dz 12,19; 25,13; 25,1; Wu : Dz 23,33)

Cesarey [gen. sg.] (Brz, Cz : Dz 8,40; Brz : Dz 10,24; 23,23; 23,33; 25,6; L : Mk 8,27)

Cesariey [gen. sg.] (Sz : Dz 8,40; 9,30; 10,24; 12,19; 21,8; Sz, L : Dz 25,1)

Cesarjiei [gen. sg.] (Mu : Mk 8,27; Mt 16,13; Dz 8,40; 10,24; 12,19; 18,22; 21,8; 23,23; 23,33; 25,6; 25,13; 11,11; 21,16; 25,1)

Cesaryey [gen. sg.] (L, Brz : Dz 11,11; L : Dz 10,24; 12,19; 25,6; 25,13)

Cezarei [gen. sg.] (Brz, Cz, G : Mt 16,13; Brz : Mk 8,27)

Cezareiey [gen. sg.] (Cz, W, Wu : Dz 12,19; 21,16; W, Wu : Dz 18,22; 21,8; 23,23; 25,13; 25,1; W : Dz 23,33; 25,6; Mt 16,13)

Cezariey [gen. sg.] (L, W : Dz 9,30; B, L, W : Dz 8,40; W : Dz 10,24; L : Dz 18,22; 23,23; 23,33; L, B : Dz 21,8)

Cezariiey [gen. sg.] (Wu : Dz 9,30)

Cezarij [gen. sg.] (B : Dz 9,30; 10,24; Mt 16,13)

Cezary [gen. sg.] (B : Dz 12,19)

Cezaryei [gen. sg.] (B : Mk 8,27)

Cezaryey [gen. sg.] (L, B, Cz, G : Dz 25,1; Brz, B, Cz, G : Dz 18,22; Cz : Dz 10,24; G : Dz 8,40; 9,30; 12,19; 21,16; Brz, Cz, G : Dz 21,8; 23,23; B, Cz, G : Dz 23,33; B, G : Dz 25,6; 25,13; W, G : Dz 11,11; Wu : Mt 16,13; G : Mk 8,27)

Cezaryiey [gen. sg.] (Wu : Dz 8,40; 10,24; Cz : Dz 25,6; 25,13; 11,11; 21,16)

Cezaryj [gen. sg.] (B : Dz 11,11)
Cesarei [loc. sg.] (Sz : Dz 10,1)
Cesareiey [loc. sg.] (Cz: Dz 10,1)
Cesarey [loc. sg.] (Brz : Dz 10,1;
 25,4)
Cesariey [loc. sg.] (Sz : Dz 25,4)
Cesarij [loc. sg.] (B : Dz 10,1)
Cesarjiei [loc. sg.] (Mu : Dz 10,1;
 25,4)
Cesaryey [loc. sg.] (L : Dz 10,1)
Cezareiey [loc. sg.] (W, Wu : Dz
 25,4)
Cezariey [loc. sg.] (W : Dz 10,1)
Cezariiey [loc. sg.] (Wu : Dz 10,1)
Cezarji [loc. sg.] (B : Dz 25,4)
Cezaryey [loc. sg.] (L, G : Dz 25,4;
 G : Dz 10,1)
Cezaryiey [loc. sg.] (Cz : Dz 25,4)
Cesarskiego [adi.] (L : Mt 16,13)

CEZAREA FILIPOWA

cf. CEZAREA, (FILIP)

2: Mt 16,13; Mk 8,27

gr. *Καίσαρίας τῆς Φιλίππου*, łac. *Caesarea Philippi*; Cezarea Filipowa leżąca u stóp Libanu, w pobliżu źródeł Jordanu w Gaulanitis (Wzgórza Golan) (GPSS); Cezarea Filipowa — gr. *Kaisareia* ‘Cezarea’, łac. *Caesarea Philippi*; miasto Cezara w Filippi; gr. *Panias, Paneion* (SWB)

Cezarea Filipowa (Sz, B, Cz, W, Wu, G : Mk 8,27; Brz, B, Cz, W, Wu, G : Mt 16,13)

Cezarea Filipa (Sz : Mt 16,13)

Cezarea przezwiskiem Filipowa (Mu, L : Mk 8,27; Mu : Mt 16,13)

Cezara, którą nazywano Filippową (Brz : Mk 8,27)

Miasto cesarskie, które zwano Filipowym (L : Mt 16,13)

[CHALDEA]

cf. «ZIEMIA CHALDEJSKA»

1: Dz 7,4

gr. *Χαλδαία*, łac. *Chaldaea*; hebr. *Leb-Kamaj, Chasdimā, Chaldea*, od *Kesed*, pers. *Kasd*, aram. *Kadaja* ‘mężny’, ‘dzielny’, ‘wojowniczy’, ‘demonny’, ‘pobożny’, babil. *Kaldu*, gr. *Chaldaioi*, asyr. *Mat Kal-di* ‘mieszkańcy krainy Kaldu’ (SWB); kraj i ludność dolnej Mezopotamii, później Babilonu (BNOT)

Chaldayskiey [adi.] (Sz, L, B, W, Wu)

Chaldejskiey [adi.] (G)

Kaldeyskiey [adi.] (Cz)

Kaldaiskiei [adi.] (Mu)

Kaldeyczykow [etn.] (Brz)

CHARAN

2: Dz 7,2; 7,4

gr. *Χαρράν*, łac. *Charran*; n. geogr.; etymologia hebr. ‘góral’; starożytne miasto w Mezopotamii, miejsce klęski Krassusa (GPSS); hebr. *Charan*, LXX

Harran, gr. *Karrai* ‘mocny’, ‘oświecony’, ‘mieszkaniec gór’, z akad. *Harranu* ‘(miasto przy) drodze’; asyr. ‘droga’, ‘uliczka’, ‘skrzyżowanie’ (SWB)

Charam^{ind.} [loc. sg.] (L : Dz 7,2)

Charan^{ind.} [loc. sg.] (Wu : Dz 7,2)

Charran^{ind.} [loc. sg.] (Mu, Sz, Brz : Dz 7,2; Mu, Sz, Brz, Cz : Dz 7,4)

Charanie [loc. sg.] (B, W : Dz 7,2; L, W, Wu : Dz 7,4)

Charranie [loc. sg.] (B : Dz 7,4)

Haranie [loc. sg.] (G : Dz 7,2; 7,4)

CHIOS

1: Dz 20,15

gr. *Χίος*, łac. *Chius*; n. geogr.; pochodzenie niepewne, ‘śnieżny’; wyspa na Morzu Egejskim między Samos a Lesbos, nie daleko wybrzeży Lidii (GPSS); gr. *Chios*, łac. *Chius* ‘otwarty’, ‘podbródki’ (SWB)

Chiiu^{ind.} [dat. sg.] (W, Wu)

Chiu^{ind.} [dat. sg.] (Brz, Cz, G)

Chium^{ind.} [dat. sg.] (Mu, Sz, L)

Chyia [gen. sg.] (B)

CYLICJA

8: Dz 6,9; 15,23; 15,41; 21,39; 22,3; 23,34; 27,5; Ga 1,21

gr. *Κιλικία*, łac. *Cilicia*; n. geogr.; prawdopodobnie obcego pochodzenia, ‘ziemia Keliksa’, nadmorska prowincja w południowo-wschodniej Azji Mniejszej,

granicząca na zachodzie z Pamfilią, na północy z Likaonią i Kapadocją, a na wschodzie z Syrią. Jej stolica Tars była miejscem urodzenia Apostoła Pawła (GPSS); z asyr. ‘dywan z sierści’, ‘koc z sierści’, ‘okrągły kraj’, ‘pofalowana’ (SWB)

Ciliciey [gen. sg.] (Sz : Dz 22,3; 27,5; Ga 1,21; Sz, Cz, W : Dz 6,9; L : Dz 23,34)

Ciliciiey [gen. sg.] (Wu : Dz 23,34; 27,5; Ga 1,21)

Cyliciey [gen. sg.] (W : Ga 1,21)

Cylicjiei [gen. sg.] (Mu : Dz 6,9; 23,34; 27,5; Ga 1,21)

Cylicyey [gen. sg.] (Sz, Brz, W, G : Dz 23,34; Brz, B, Wu : Dz 6,9; B, Cz, W, G : Dz 27,5; Brz, Cz, G : Ga 1,21)

Cylicyiey [gen. sg.] (L : Dz 6,9; Wu : Dz 22,3)

Ciliciq [acc. sg.] (Sz : Dz 15,41)

Cyliciq [acc. sg.] (W, Wu : Dz 15,41)

Cylicyq [acc. sg.] (B, Cz, G : Dz 15,41; Brz : Dz 27,5)

Ciliciey [loc. sg.] (Sz, L : Dz 15,23; Sz : Dz 21,39; L : Dz 15,41)

Cilicjiei [loc. sg.] (Mu : Dz 15,23; 15,41; 21,39)

Cylicyey [loc. sg.] (L, Brz, Cz, G : Dz 21,39; Brz, B, Cz, W : Dz 15,23; Brz : Dz 15,41; 22,3)

Cylicyiey [loc. sg.] (W, Wu : Dz 21,39; Wu : Dz 15,23)

Cylicyjej [loc. sg.] (G: Dz 15,23)
Cylicyiskich [adi.] (B : Ga 1,21)
Cylicyiskie [adi.] (L : Ga 1,21)
Cylicyiskim [adi.] (L : Dz 22,3; 27,5)
Cylicyiskiego [adi.] (B : Dz 21,39; 23,34)
Cylicyiskiem [adi.] (Mu : Dz 22,3)
Cylicyiskim [adi.] (B, Cz, W : Dz 22,3)
Cylicyjskim [adi.] (G : Dz 22,3)

CYPR

5: Dz 11,19; 13,4; 15,39; 21,3; 27,4
 gr. *Κύπρος*, łac. *Cyprus*; n. geogr.; pochodzenie niepewne, 'ziemia cyprysów'; żyzna i piękna wyspa na Morzu Śródziemnym, leżąca między Cylicją a Syrią (GPSS); egip. *Alisza*, *Alaszia*, gr. *Kyprios* 'henna', 'piękna' (od łac. *cuprum* 'miedź') (SWB)
Cipru [gen. sg.] (Sz : Dz 11,19)
Cypru [gen. sg.] (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G : Dz 13,4; 15,39; Mu, L, B, Brz, Cz, W, Wu, G : Dz 11,19; B : Dz 27,4; Mu, Sz, L, G : Dz 11,20; Mu, L : Dz 21,16)
Cyprowi [dat. sg.] (Wu : Dz 21,3)
Cypr [acc. sg.] (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, G : Dz 21,3; Mu, L, Brz, Cz, W, G, Wu : Dz 27,4; Sz : Dz 27,4)
Cypryliczyk [etn.] (Mu*, Brz, Cz, W : Dz 21,16)

Cypryliczyk [etn.] (G : Dz 21,16)
Cypryliczyk [etn.] (Wu : Dz 21,16)
Cypreiczyka [etn.] (Sz : Dz 21,16)
Cyprianina [etn.] (B : Dz 21,16)
Cypryliczycy [etn.] (Brz, Wu : Dz 11,20)
Cypryliczycy [etn.] (Cz, W : Dz 11,20)
Cyprrszy [adi.] (B : Dz 11,20)

CYRENA

4: Mt 27,32; Łk 23,26; Dz 2,10; 11,20
 gr. *Κυρήνη*, łac. *Cyrene*; n. geogr.; pochodzenie niepewne 'wola na królowa'; ogromne miasto w Libii, na obszarze Cyrenajki (Pentapolis), ok. 17 km od morza; mieszkało w nim dużo Żydów, których sprowadził Ptolomeusz I, dając im prawa obywatelskie (GPSS); hebr. *Kir* 'mur', łac. *Cyrene* '[nimfa] Cyrena', gr. *Kyrene* od *Khouros* 'młodzieniec' (jeden z przydomków Apollina Delfickiego) (SWB)
Cyrene^{ind.} [gen. sg.] (Mu : Mt 27,32; Łk 23,26)
Cyreny [gen. sg.] (Mu, Sz, L, G : Dz 11,20; Mu, Cz, W, Wu, G : Dz 2,10)
Kirynty [gen. sg.] (B : Dz 2,10)
Cyrenie [dat. sg.] (Brz : Dz 2,10)
Cyrenu [loc. sg.] (Sz : Dz 2,10)
Cyrenie [loc. sg.] (L : Dz 2,10)

Cirenensa [etn.] (Sz : Łk 23,26)

Cireneńczyka [etn.] (W, Wu : Mt 27,32)

Cyreneńczyka [etn.] (G : Mt 27,32; Łk 23,26)

Cyreneńczyka [etn.] (Brz, Cz, W, Wu : Łk 23,26; Brz, Cz : Mt 27,32)

Cyreneńczycy [etn.] (Brz, Cz, W, Wu : Dz 11,20)

Cireneńskiego [adi.] (L : Łk 23,26)

Cireneńskiego [adi.] (Sz, L : Mt 27,32)

Cyrenańskiego [adi.] (Mu* : Mt 27,32)

Cyreneńskiego [adi.] (B : Mt 27,32)

Kireneńskiego [adi.] (B : Łk 23,26)

Cyreneńszczy [adi.] (B : Dz 11,20)

DALMACJA

1: 2 Tm 4,10

gr. *Δαλματία*, łac. *Dalmatia*; n. geogr.; prawdopodobnie pochodzenia obcego, 'szata kapłańska'; część Illirii nad Adriatykiem, na wschodzie granicząca z Panonią i górną Mezją, na północy oddzielona od Liburii rzeką Tytus i rozciągająca się na południe aż do rzeki Driny i miasta Lissus (GPSS); 'uwodzicielska', 'zwodnicza' (SWB)

Dalmacjey [gen. sg.] (Sz, L, W)

Dalmaciiey [gen. sg.] (Wu)

Dalmacij [gen. sg.] (B)

Dalmacyey [gen. sg.] (Cz, G)

Dalmacyiey [gen. sg.] (Brz)

Dalmatjiei [gen. sg.] (Mu)

DALMANUTA cf. MAGADAN

1: Mk 8,10

gr. *Δαλμανουθά*, łac. *Dalmanutha*; n. geogr. prawdopodobnie pochodzenia aram.; miasto na zachodnim brzegu Morza Galilejskiego, niedaleko Magdali (GPSS); gr. *Dalmanoutha* 'wiadro', chyba zniekształcone aram. *Dal-manuta* 'z tamtej strony [jeziora]' albo z aram. *Magdal-nunia* 'wieża ryb' (SWB)

Dalmanuta^{ind.} [gen. sg.] (Brz, Wu)

Dalmanutha^{ind.} [gen. sg.] (Mu, Sz)

Dalmanutskich [adi.] (L)

Dalmanutskie [adi.] (Cz, W, G)

DAMASZEK

15: Dz 9,2; 9,3; 9,8; 9,10; 9,19; 9,22; 9,27; 22,5; 22,6; 22,10; 22,11; 26,12; 26,20; 2 Kor 11,32; Ga 1,17

gr. *Δαμασκός*, łac. *Damascus*; n. geogr.; etymologia hebr. 'dobrze nawodnione miejsce'; jedno z najstarszych i najważniejszych miast Syrii, leżące na żyznej równinie u wschodnich podnóży Antylibanu (GPSS); 'miejsce bogate w wodę', 'worek krwi' lub *Darmeszek* 'szybki', 'czynny',

‘zajety’; syr. *Darmsuq*, akad. *Dimaszqa*; może z arab. *Dur Mesek* ‘twierdza Mesek’ (SWB)

Damasku [gen. sg.] (Sz : Dz 9,2; 9,8; Ga 1,17)

Damassku [gen. sg.] (L : Dz 9,2; 9,8; 9,10; 9,20; Ga 1,17)

Damaszku [gen. sg.] (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G : Dz 22,11; Mu, Sz, Brz, Cz, W, Wu, G : Dz 9,20; 22,6; Mu, Sz, Brz, B, Cz, W, Wu, G : Dz 9,10; Mu, Brz, B, Cz, W, Wu, G : Dz 9,2; 9,8; 22,10; 26,12; Ga 1,17)

Damaszkowi [dat. sg.] (B : Dz 22,6)

Damaszku [dat. sg.] (Sz : Dz 22,10; 26,12)

Damasku [loc. sg.] (Sz : Dz 9,22)

Damassku [loc. sg.] (L : Dz 9,27; 22,6; 22,10; 26,12; 26,20; 2 Kor 11,32)

Damaszku [loc. sg.] (Mu, Sz, Brz, B, Cz, W, Wu, G : Dz 9,27; 26,20; Mu, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G : Dz 9,22; Mu, Sz, Brz, B, G : 2 Kor 11,32)

Damascenow [etn.] (Sz : 2 Kor 11,32)

Damaszceńczykow [etn.] (Cz : 2 Kor 11,32)

Damasczeńskie [adi.] (W : 2 Kor 11,32)

Damasczeńskiego [adi.] (Wu : 2 Kor 11,32)

Damasczeńskimi [adi.] (B : Dz 9,20)

DEKAPOL

cf. <DZIESIĘĆ MIAST>

3: Mt 4,25; Mk 5,20; 7,31

gr. *Δεκάπολις*, łac. *Decapolis*; n. geogr.; ‘dziesięć miast’, ‘dziesięciogrodzie’; region nazwany tak od położonych w nim dziesięciu miast; według Pliniusza były to następujące miasta: Damaszek, Opaton, Filadelfia, Rafana, Scytopolis, Gadara, Hippondion, Pella, Galasa i Kanata (GPSS); gr. *Dekapolis* ‘dziesięć miast’, ‘dziesięciogród’, ‘okolica dziesięciu miast’, od gr. *deka* ‘dziesięć’ i *polis* ‘miasto’ (SWB)

Dekapolis^{ind.} [gen. sg.] (Brz : Mk 7,31)

Dekapolim^{ind.} [loc. sg.] (Cz, Brz : Mk 5,20)

Dekapola [gen. sg.] (Mu* : Mt 4,25; Mu : Mk 7,31)

Dekapolu [gen. sg.] (Wu : Mt 4,25)

Dekapoley [gen. sg.] (Cz, W : Mt 4,25)

Dekapoli [gen. sg.] (Brz : Mt 4,25)

Decapolu [loc. sg.] (Sz : Mk 5,20)

Dekapolu [loc. sg.] (Mu, B, W, Wu : Mk 5,20)

Dekapolskiey [adi.] (L : Mt 4,25)

Decapolskich [adi.] (Sz : Mk 7,31)

Dekapolskich [adi.] (B, W, Wu, Cz : Mk 7,31)

Dekapolskiemi [adi.] (L : Mk 7,31)

DERBE

3: Dz 14,6; 14,20; 16,1

gr. *Δέρβη*, łac. *Derbe*; n. geogr.; etymologia obca; ‘garbarz’, ‘garbarz skóry’, ‘nakrywający skórą’; miasto w Likaonii, na krańcach Izaurii (GPSS); ‘żą-dło’, ‘krzak jałowca’, może likańskie ‘strażnik’ (SWB)

Derben^{ind.} [gen. sg.] (Sz, L, Brz, Wu, Cz : Dz 14,20; Sz, L, Brz, Cz : Dz 14,6; 16,1)

Derbena [gen. sg.] (B, W : Dz 14,6; W : Dz 14,20; 16,1)

Derbeny [gen. sg.] (B : Dz 14,20)

Derby [gen. sg.] (Mu, Wu, G : Dz 14,6; Mu, G : Dz 14,20; Mu, B, G, Wu : Dz 16,1)

Derbejczyk [etn.] (G : Dz 20,4)

Derbeicznyk [etn.] (Mu : Dz 20,4)

Derbeyczyk [etn.] (Sz, L, Brz, Cz, W, Wu : Dz 20,4)

Derbeński [adi.] (B : Dz 20,4)

DOBRE PORTY

cf. **«DOBRE PRZYSTANIA»**,
«PIĘKNE PORTY», **«PIĘKNE PRZYSTANIA»**

1: Dz 27,8

gr. *Καλοί Λιμένες*, łac. *Boni Portus*; n. geogr.; liczba mnoga ‘ładne porty’; zatoka na Krecie w pobliżu miasta Lasea, zwana tak, ponieważ znajdował się tam dobry port (GPSS); gr. *Kaloi Limenes* ‘Dobre Porty’, ‘piękne zatoki’ (SWB)

Dobre Porty (W, Wu)

Dobry Port (Sz)

Dobry Porth (L)

«DOBRE PRZYSTANIA»

cf. **DOBRE PORTY**,
«PIĘKNE PORTY», **«PIĘKNE PRZYSTANIA»**

1: Dz 27,8

Dobre Przystania (B)

«DZIESIĘĆ MIAST»

cf. **DEKAPOL**

3: Mt 4,25; Mk 5,20; 7,31

Dziesięć Miast (Mu, Sz, B, G : Mt 4,25; Mu* : Mk 7,31; G : Mk 7,31; L, G : Mk 5,20)

EFEZ

16: Dz 18,19; 18,21; 18,24; 19,1; 19,17; 19,26; 20,16; 20,17; 1 Kor 15,32; 16,8; Ef 1,1; 1 Tm 1,3; 2 Tm 1,18; 4,12; Ap 1,11; 2,1

gr. *Ἔφεσος*, łac. *Ephesus*; ‘nadzorca’; miasto nadmorskie w Azji Mniejszej, stolica Jonii, a za czasów rzymskich prokonsularnej Azji, położone nad Morzem Ikaryjskim, między Smyrną a Miletem (GPSS); ‘miasto radości’, ‘miasto przyjemności, rozpusty’, od gr. *efesis* ‘pożądanie’, ‘pragnienie’; łac. *Ephesus* ‘koniec’, ‘granica’, może od chet. *Apasas* ‘pszczoła królowa matka’, stąd ‘miasto Królowej Matki’ (SWB)

Efesu [gen. sg.] (Sz : Dz 18,24; 19,1;
Sz, Cz : Dz 18,19; Cz : Dz 18,21)

Efeza [gen. sg.] (B : 2 Tm 4,12; Ap
1,11)

Efezu [gen. sg.] (L, Brz, G : Dz
18,19; Sz, L, B, Brz, G : Dz 18,21;
Brz, B, L, Cz, G : Dz 18,24; 19,1;
Sz, L, Brz, B, Cz, G : Dz 20,17;
Brz, Cz, G : 2 Tm 4,12; Sz, L : Dz
21,29)

Effezu [gen. sg.] (Sz, L : 2 Tm 4,12;
Cz, G : Ap 1,11)

Ephesu [gen. sg.] (Mu, Wu : Dz
19,1; Mu, B : Dz 18,19; Mu : Dz
18,21; 18,24; 20,17; 21,29; Ap 1,11)

Ephezu [gen. sg.] (Mu, W, Wu :
2 Tm 4,12; W, Wu : Dz 18,19;
18,21; 18,24; 20,17; W : Dz 19,1;
Sz, L, W : Ap 1,11)

Ephezowi [dat. sg.] (Wu : Ap 1,11)

Efes [acc. sg.] (Sz, L, B, G : Dz 20,16)

Efez [acc. sg.] (Brz, Cz : Dz 20,16)

Ephes [acc. sg.] (Mu : Dz 20,16)

Ephez [acc. sg.] (W, Wu : Dz 20,16)

Efezie [loc. sg.] (Sz, L, Brz, B, Cz,
G : Dz 19,17; 19,26; 1 Kor 16,8;
Sz, B, Brz, Cz, G : 1 Tm 1,3; Brz,
B, Cz, G : 2 Tm 1,19; Ef 1,1)

Effezie [loc. sg.] (L : 1 Tm 1,3; Sz, L
: 2 Tm 1,19; Ef 1,1)

Ephesie [loc. sg.] (Mu : 1 Tm 1,3;
Ef 1,1; 1 Kor 16,8)

Ephezie [loc. sg.] (Mu, W, Wu :
Dz 19,17; 19,26; 2 Tm 1,19; W,
Wu : 1 Tm 1,3; Ef 1,1; 1 Kor 16,8;
Brz : Ap 1,11)

Ephezyanina [etn.] (Wu : Dz
21,29)

Efeskiego [adi.] (B, Brz, Cz, G : Dz
21,29; Brz, Cz, G : Ap 2,1)

Efezkiego [adi.] (B : Ap 2,1)

Effeskiego [adi.] (Sz, L : Ap 2,1)

Epheskiego [adi.] (Mu, W : Ap
2,1; W : Dz 21,29)

Ephezkiego [adi.] (Wu : Ap 2,1)

Efeskim [adi.] (Cz* : Ap 2,1)

Efeskie [adi.] (Sz, L, Brz, B, Cz, G
: Dz 19,35)

Epheskie [adi.] (Mu, W : Dz 19,35)

Ephezcy [adi.] (Wu : Dz 19,35)

EFRAIM

1: J 11,54

gr. Ἐφραίμ, łac. *Ephrem*; rzeczownik rodzaju męskiego, imię własne; etymologia hebr. ‘podwójna płodność’; miasto położone niecały dzień drogi od Jerozolimy (GPSS); hebr. *Efraim* (od *parach* ‘owocował’, ‘uczynił płodnym’), ‘płodny kraj’, ‘niezwykła żyzność’, ‘podwójna owocność’, ‘podwójna płodność’, akad. *Apparu* ‘żyzna (ziemia, kraina)’, ‘miejsce żyzne’, ‘żuławcy’, ‘kraina państwisk’ lub ‘bagna’, ‘przynoszący [złe] owoce’ (SWB)

Effrem[†] [nom. sg.] (W, Wu)

Efraim[†] [nom. sg.] (Brz)

Efracjim[†] [nom. sg.] (G)

Efrem[†] [nom. sg.] (Sz, L)

Ephraim[†] [nom. sg.] (W*, Wu*)

Ephram[†] [nom. sg.] (Mu)

Efraima [gen. sg.] (B)

Efraimem [instr. sg.] (Cz)

**EGIPT cf. <MISRAIM>
<ZIEMIA MICRAIMSKA>**

25: Mt 2,13; 2,14; 2,15; 2,19; Dz 2,10; 7,9; 7,10 (2κ); 7,11; 7,12; 7,15; 7,17; 7,18; 7,34 (2κ); 7,36; 7,39; 7,40; 13,17; Hbr 3,16; 8,9; 11,26; 11,27; Jud 1,5; Ap 11,8

gr. *Αἴγυπτος*, łac. *Aegyptus*; n. geogr.; pochodzenie niepewne, 'podwójna cieśnina'; kraj położony w północno-wschodniej części Afryki; określenie Jerozolimy, którego w Apokalipsie użył Jezus („Sodoma i Egipt razem wzięte”) z uwagi na Żydów prześladowanych Chrystusa i jego uczniów (przez porównania do traktowania Żydów przez Egipcjan) (GPSS); gr. *Aigyp-tos*, łac. *Aegyptus*, co oddaje egipski rzeczownik *Hat-Ka-Ptah* 'dom boga Ptaha', egipskie *Keme*, *Kimet* albo *Cheme* 'czarny', 'czarna ziemia', 'czarny ląd' (w odróżnieniu od piaszków pustyni); hebr. *Misra-jim* (jest to forma podwójna, określająca rzeczy występujące paralelnie); może nazwa ta była aluzją do Górnego i Dolnego Egiptu, z akad. *misr* 'granica', 'teren' (SWB)

Aegypt [nom. sg.] (W : Hbr 11,27)

Egipt [nom. sg.] (Sz, L, Brz, Cz, W, G : Hbr 11,27; Sz : Ap 11,8)

Egipth [nom. sg.] (Brz : Ap 11,8)

Egypt [nom. sg.] (Mu : Hbr 11,27)

Eipt [nom. sg.] (B : Hbr 11,27)

Aegyptu [gen. sg.] (Mu : Mt 2,15; Mu, Wu : Mt 2,11; 2,14; Wu : Mt 2,15; Dz 7,34; 7,39)

Aegiptu [gen. sg.] (Wu : Dz 7,15)

Egipthu [gen. sg.] (L : Mt 2,15; Dz 7,9; 7,15; 7,11; Brz : Hbr 3,16)

Egiptu [gen. sg.] (L, Brz, Cz, G : Mt 2,11; 2,14; Sz, Brz, Cz, G : Mt 2,15; Sz, Brz, Cz, W, G : Dz 7,15; Mu, Sz, Brz, Cz, W, G : Dz 7,34; Sz, Brz, Cz, W, G, Wu : Dz 7,9; Sz, L, Brz, Cz, W, G : Dz 7,39; Hbr 3,16; Brz, Cz : Jud 1,5)

Egyptu [gen. sg.] (W : Mt 2,11; 2,14; 2,15; Hbr 3,16; Mu : Dz 7,15; Hbr 3,16; Mu : Dz 7,9; 7,39; 7,40; Jud 1,5)

Eipta [gen. sg.] (B : Mt 2,11)

Eiptu [gen. sg.] (Sz, B : Mt 2,11; 2,14; B : Mt 2,15; 2,19; Dz 7,9; 7,15; Dz 7,34; 7,39; Jud 1,5)

Aegipt [acc. sg.] (Wu : Dz 7,11)

Egipt [acc. sg.] (Sz : Dz 7,11)

Aegiptem [instr. sg.] (B : 2,11)

Aegyptem [instr. sg.] (Wu : Ap 11,8)

Egiptem [instr. sg.] (L, Brz, Cz, W : Dz 7,10; L, Cz, G : Ap 11,8)

Egyptem [instr. sg.] (Mu : Dz 7,10; Mu, W : Ap 11,8)

Eiptem [instr. sg.] (B : Dz 7,10; Ap 11,8)

Aegyptcie [loc. sg.] (Wu : Mt 2,19; Dz 2,10; 7,12; 7,18)

Aegiptcie [loc. sg.] (Wu : Dz 7,34)

Aegyptie [loc. sg.] (Mu : Mt 2,19; Dz 7,17)

Egipcie [loc. sg.] (Sz, L, Brz, W, G : Dz 2,10; Sz, Brz, W, G : Dz 7,12; Sz, Brz, W : Dz 7,17; Sz, Cz, W, G : Dz 7,34; Sz : Dz 7,18)

Egipthcie [loc. sg.] (L : Dz 7,12; Brz : Dz 7,34)

Egiptcie [loc. sg.] (L, Brz, Cz, G : Mt 2,19; L, Cz : Dz 7,17; Cz : Dz 2,10; 7,12; L : Dz 7,18; 7,34; Hbr 11,26)

Egypcie [loc. sg.] (W : Mt 2,19)

Egyptie [loc. sg.] (Mu : Dz 2,10; 7,12; 7,17; 7,34)

Eipcie [loc. sg.] (Sz, B : Mt 2,19; B : Dz 2,10; 7,12; 7,17; 7,34; Hbr 11,26)

Egyptan [etn.] (Mu : Hbr 11,26)

Egypthcyanow [etn.] (Brz : Hbr 11,26)

Egiptski [adi.] (Mu : Dz 7,10)

Aegipskiego [adi.] (Wu : Dz 7,10)

Aegiptckiego [adi.] (Wu : Dz 7,10)

Egipskiego [adi.] (Sz : Dz 7,10; Sz, L : Dz 7,10)

Egipskim [adi.] (G : Dz 7,10)

Egiptskim [adi.] (Brz, B, Cz, W, G : Dz 7,10)

Aegyptskiej [adi.] (Wu : Dz 7,40; Jud 1,5)

Egipskiej [adi.] (W, G : Dz 7,40; G : Jud 1,5)

Egipthskiej [adi.] (L, Brz : Dz 7,40)

Egiptskiej [adi.] (Sz : Dz 7,40; Sz, L : Jud 1,5; Cz : Dz 7,40)

Egyptskiej [adi.] (W : Jud 1,5)

Eipskiej [adi.] (B : Dz 7,40)

Egipską [adi.] (W, G : Dz 7,11)

Egipthską [adi.] (Brz : Dz 7,11)

Egiptską [adi.] (Cz, W : Dz 7,11)

Egyptską [adi.] (Mu : Dz 7,11)

Egyptskie [adi.] (W : Hbr 11,26)

Aegyptskie [adi.] (Wu : Hbr 11,26)

Egiptskie [adi.] (Sz, L : Hbr 11,26)

Egipskie [adi.] (G : Hbr 11,26)

[-] (Mu, Brz, B, Cz, W, G : Dz 7,18)

EMAUS

1: Łk 24,13

gr. Ἑμμαοῦς, łac. *Emmaus*; n. geogr.; prawdopodobnie pochodzenia hebr. ‘ciepłe źródła’; miejscowość, do której zmierzali dwaj uczniowie, kiedy po drodze ukazał im się Pan w dniu swego zmartwychwstania (zob. Łk 24,13); Łukasz określa jej odległość od Jerozolimy jako 60 stadiów, czyli ok. 12 km, a Józef Flawiusz wspomina o „miejscowości zwanej Emmaus”, położonej w takiej samej odległości; jak dotąd nie ustalono jednak dokładnej lokalizacji Emmaus (GPSS);

gr. *Emmaous, Oulammaous*, od
hebr. *Chammat* ‘ciepłe źródła’,
‘wzgardzony lud’ (SWB)

Emaus[†] [nom. sg.] (Sz, L, G)

Emmaus[†] [nom. sg.] (Mu, Brz, B,
Cz, W, Wu)

EUFRAT

2: Ap 9,14; 16,12

gr. *Εὐφράτης*, łac. *Euphrates*;
n. geogr.; etymologia obce ‘do-
bra i obfitująca rzeka’; wielka
rzeka wypływająca z gór Ar-
menii Większej, płynąca przez
Asyrię, Syrię, Mezopotamię
i miasto Babilon, wpadają-
ca do Zatoki Perskiej (GPSS);
hebr. *Perat*, sam. *Farat* ‘wiel-
ka rzeka’, ‘wielki strumień’ ze
staroperskiego Ufratu ‘dobro’;
sum. *Buranunu* ‘wielka, bar-
dzo szeroka rzeka’, *Hannabar*
‘rzeka’; gr. *Eufrates* przydomek
eu ‘dobry’, czyli ‘dobra (słodka)
woda’, ‘przyjemna woda’, ‘uro-
dzajność’ (SWB)

Euffrathen^{ind.} [acc. sg.] (L : Ap
16,12)

Eufraten^{ind.} [acc. sg.] (L : Ap 9,14;
Sz : Ap 16,12)

Euphratem^{ind.} [acc. sg.] (Mu : Ap
16,12)

Eufrates[†] [acc. sg.] (Brz : Ap 9,14;
16,12)

Euphrates[†] [acc. sg.] (Wu : Ap
9,14; 16,12)

Ewfrat [nom. sg.] (B : Ap 16,12)

Eufraty [gen. sg.] (Cz : Ap 9,14)

Euphraty [gen. sg.] (W : Ap 9,14)

Euphratę [acc. sg.] (W : Ap 16,12)

Euftratę [acc. sg.] (Cz : Ap 16,12)

Euphracie [loc. sg.] (Mu : Ap 9,14)

Ewfracie [loc. sg.] (B : Ap 9,14)

FENICJA

3: Dz 11,19; 15,3; 21,2

gr. *Φοινίκη*, łac. *Phoenicia*; n.
geogr.; ‘kraina palm’, prowincja
w Syrii, leżąca na wybrzeżu
Morza Śródziemnego między
rzeką Eufrat a przylądkiem
Karmel, mająca do 300 km
długości i do 50 km szerokości
(GPSS); ‘kraina drzew palmo-
wych’, od gr. *phoinix* ‘drzewo
palmowe’, ‘daktylowiec’ lub
phoinikis ‘czerwony kolor skór-
ry’, ‘purpura’, ‘szkarłat’, ‘kraj
purpury’, *phoinos* ‘farbować
purpurą’; fenickim odpowied-
nikiem określenia gr. jest na-
zwa *knn* ‘Kanaan’ (SWB)

Fenice^{ind.} [gen. sg.] (Brz : Dz 21,2)

Fenicen^{ind.} [acc. sg.] (Sz, L, Brz : Dz
15,3)

Feniciey [gen. sg.] (Brz : Dz 11,19)

Fenicij [gen. sg.] (B : Dz 11,19)

Fenicyey [gen. sg.] (B, G : Dz 21,2)

Feniki [gen. sg.] (Sz, L, W, Wu :
Dz 21,2; Sz : Dz 11,19)

Pheniciey [gen. sg.] (W : Dz 11,19)

Phenicyiey [gen. sg.] (Wu : Dz
11,19)

Pheniki [gen. sg.] (Mu, L : Dz 11,19; 21,2)

Feniciq [acc. sg.] (B : Dz 15,3)

Fenicyq [acc. sg.] (G : Dz 15,3)

Fenikę [acc. sg.] (Cz : Dz 15,3)

Phenicyq [acc. sg.] (W, Wu : Dz 15,3)

Phenikę [acc. sg.] (Mu : Dz 15,3)

FENIKS

1: Dz 27,12

gr. *Φοίνιξ*, łac. *Phoenix*; ‘palma’; nazwa miasta portowego na południowym wybrzeżu Krety (GPSS); gr. *Foiniks* ‘szczyt’, ‘wierzchołek’, ‘ślimak szkarłatny’, ‘purpura’, ‘kraina palmowych drzew’ (SWB)

Fenicyey [gen. sg.] (B, G)

Feniki [gen. sg.] (Sz, L)

Pheniki [gen. sg.] (Mu, W, Wu)

Fenice [dat. sg.] (Brz, Cz)

FILADELFIA

2: Ap 1,11; 3,7

gr. *Φιλαδέλφεια*; łac. *Philadelphia*; n. geogr.; od *filadelfos* ‘braterska miłość’; miasto w Lidii w Azji Mniejszej, położone od wschodniej strony podnóża góry Tmolos (GPSS); od *Filadelfos* ‘miłość braterska’ (SWB)

Filadelfiey [gen. sg.] (Sz, L, G : Ap 1,11)

Filadelfij [gen. sg.] (B : Ap 1,11)

Filadelfijey [gen. sg.] (Brz : Ap 1,11)

Philadelphiey [gen. sg.] (W : Ap 1,11)

Philadelphiiey [gen. sg.] (Wu : Ap 1,11)

Philadelphjiey [gen. sg.] (Mu : Ap 1,11)

Filadelfiey [loc. sg.] (Sz, Cz : Ap 3,7)

Filadelfij [loc. sg.] (B : Ap 3,7)

Philadelphjiey [loc. sg.] (Mu : Ap 3,7)

Filadelfijskiego [adi.] (Brz : Ap 3,7)

Filadelfskiego [adi.] (L, G : Ap 3,7)

Philadelphskiego [adi.] (W, Wu : Ap 3,7)

(FILIP)

cf. CEZAREA FILIPOWA

2: Mt 16,13; Mk 8,27

Ffilipa [gen. sg.] (Sz : Mt 16,13)

Filipowey [adi.] (B, G : Mk 8,27; Brz, Cz, G : Mt 16,13)

Filippowq [adi.] (Brz : Mk 8,27)

Filippowey [adi.] (B, Wu : Mt 16,13; Cz, W : Mk 8,27)

Philipowey [adi.] (L : Mk 8,27)

Philipowyi [adi.] (Mu : Mk 8,27; Mt 16,13)

Philipowym [adi.] (L : Mt 16,13)

Philippowei [adi.] (Sz : Mk 8,27)

Philippowey [adi.] (W : Mt 16,13; Sz, Wu : Mk 8,27)

FILIPPI

4: Dz 20,6; 16,12; Flp 1,1; 1 Tes 2,2
 gr. Φιλίπποι, łac. *Philippi*; n. geogr.;
 liczba mnoga ‘miłośnik koni’;
 miasto w Macedonii położone
 na północnym wybrzeżu Mo-
 rza Egejskiego, między rzekami
 Strymon i Nestos oraz miastami
 Neapolis i Amfipolis (GPSS);
 ‘miasto Filipa, miłośnika koni’;
 ‘jednakie’, od *filos* ‘miły’, ‘drogi’;
 ‘przyjaciel’, ‘miłośnik’ i *hippos*
 ‘koń’, ‘przystań rycerza’ (SWB)
Filipis^{ind.} [loc. pl.] (L : Flp 1,1)
Filippis^{ind.} [loc. pl.] (Sz, L : 1 Tes
 2,2; G : Flp 1,1)
Filippis^{ind.} [gen. pl.] (Sz, L : Dz
 16,12; Sz, L, Brz : Dz 20,6)
Filippos^{ind.} [gen. pl.] (Brz, Cz : Dz
 16,12; Cz : Dz 20,6)
Philippowo [nom. sg.] (Wu* : Dz
 20,6)
Filippowa [gen. sg.] (G : Dz 16,12;
 20,6)
Philippowa [gen. sg.] (W : Dz
 16,12; 20,6)
Philipowie [loc. sg.] (W : Flp 1,1;
 1 Tes 2,2)
Filippow [gen. pl.] (B : Dz 16,12;
 20,6)
Philippow [gen. pl.] (Mu, Wu : Dz
 16,12; Dz 20,6)
Filipiech [loc. pl.] (B, Cz : Flp 1,1;
 B, Cz, G : 1 Tes 2,2)
Filippiech [loc. pl.] (Brz : Flp 1,1;
 1 Tes 2,2)

Philipiech [loc. pl.] (Wu : Flp 1,1;
 1 Tes 2,2)

Philippiech [loc. pl.] (Mu : Flp 1,1;
 1 Tes 2,2)

**FORUM APPIUSZA
 I TRZECH GOSPÓD**

cf. <RYNEK APPIUSZA>, <TRZY
 DOMY GOŚCINNE>, <TRZY
 KARCZMY>, <TRZY TABERNY>

1: Dz 28,15

gr. Ἀππίου Φόρου καὶ Τριῶν
 Ταβερῶν, łac. *Appi Forum et
 Tres Tabernas*

FRYGIA

3: Dz 2,10; 16,6; 18,23

gr. Φρυγία, łac. *Phrygia*; n. geogr.
 prawdopodobnie obcego po-
 chodzenia; ‘sucha’, ‘jałowa’;
 region w Azji Mniejszej, gra-
 niczący z Bitynią, Galacją, Li-
 kaonią, Pizydją, Lidią, Myzją,
 obejmujący takie miasta jak
 Laodycea, Hierapolis i Kolosy
 (GPSS); ‘susza’, ‘suche drewno,
 chrust’, ‘jałowa’ (SWB)

Frigiey [gen. sg.] (L : Dz 16,6)

Frygiq [acc. sg.] (Brz, B, Cz, G : Dz
 16,6; 18,23)

Phrygiq [acc. sg.] (W, Wu : Dz
 16,6; 18,23)

Frigiey [loc. sg.] (Sz, L : Dz 18,23;
 W : Dz 2,10)

Frygiey [loc. sg.] (Brz, Cz, G : Dz
 2,10)

Frygiiey [loc. sg.] (Wu : Dz 2,10)

Frygij [loc. sg.] (B : Dz 2,10)
Phrigiey [loc. sg.] (Sz, L : Dz 2,10)
Phrygiiei [loc. sg.] (Mu : Dz 2,10)
Phrygjiei [loc. sg.] (Mu : Dz 18,23)
Frigiyską [adi.] (Sz : Dz 16,6)
Phrygiiską [adi.] (Mu : Dz 16,6)

GABBATA

cf. LITHOSTROTOS,
 «KAMIENNE POŁOŻENIE»

1: J 19,13

gr. *Γαββαθά*, łac. *Gabbatha*; n. geogr.; etymologia aram. ‘podwyższony’ bądź ‘podwyższenie’; podwyższone miejsce, wzniesienie (GPSS); gr., aram. *Gabbatha* ‘wzniesienie’, ‘pagórek’ z aram. *Gabba* ‘położony wysoko’, ‘wyniosły’; hebr. ‘łysina czołowa’ (SWB)

*Gabbatha*¹ [nom. sg.] (Mu, Sz, L, Brz, W, Wu)

*Gabbata*¹ [nom. sg.] (L, Cz, G)

[GADARA]

cf. [GERAZA], [GERGEZA],
 «KRAINA GADARENOW»,
 «KRAJ GADARENOW»,
 «OKOLICA GADARYŃSKA»,
 «ZIEMIA GADAREŃCZYKOW»,
 «ZIEMICA
 GADAREŃCZYKOW»

3: Mk 5,1; Łk 8,26; 8,37

gr. *Γάδαρα*, łac. *Gadara*; miasto Gadara było stolicą Pelei, położonej naprzeciwko południowego krańca jeziora

Genezaret w kierunku południowo-wschodnim, w pewnej odległości od jeziora, nad rzeką Hiermaks (GPSS); hebr. *Gezer*, gr. *Gadara* ‘mury’, ‘kamienny wał’, ‘ogrodzenie’, ‘zamknięcie’, ‘oblężenie’, ‘okrążenie’, ‘granica’ (SWB)

Gadarenow [etn.] (Mu : Mk 5,1; Łk 8,37; Mu, B, W* : Łk 8,26)

Gadareńczykow [etn.] (Brz, Cz : Mk 5,1; Brz, Cz, G : Łk 8,37; 8,26)

Gadareńskiey [adi.] (B : Mk 5,1)

Gadaryńskiey [adi.] (B : Łk 8,37)

GALACJA

4: 1 Kor 16,1; Ga 1,2; 2 Tm 4,10; 1 P 1,1

gr. *Γαλατία*, łac. *Galatia*; n. geogr.; etymologia obca, ‘ziemia Galatów’; rzymską prowincję Galację można określić jako centralny obszar Azji Mniejszej, graniczący na północy z Bitynią i Paflagonią, na wschodzie z Pontem, na południu z Kapadocją i Likaonią, a na zachodzie z Frygią (GPSS); gr. *Galatia* ‘Galacja’, ‘ziemia Galów’, ‘Galia’, stąd *Galates* ‘Galat’ (SWB)

Galaciey [gen. sg.] (Sz : 1 Kor 16,1; Sz, L, W : 2 Tm 4,10)

Galaciiey [gen. sg.] (Wu : 2 Tm 4,10)

Galacij [gen. sg.] (B : 2 Tm 4,10)

Galacyey [gen. sg.] (G : 2 Tm 4,10)

Galacyiei [gen. sg.] (Cz : 2 Tm 4,10)

Galacyiey [gen. sg.] (Brz : 2 Tm 4,10; Brz : Ga 1,2)

Galacyyey [gen. sg.] (Brz : 1 Kor 16,1)

Galarjiei (sic!) [gen. sg.] (Mu : 2 Tym 4,10)

Galatiiey [gen. sg.] (Wu : Ga 1,2)

Galaciey [loc. sg.] (Sz, W : 1 P 1,1; Sz : Dz 18,23)

Galaciiey [loc. sg.] (Wu : 1 P 1,1)

Galacyey [loc. sg.] (L, Brz, Cz, G : 1 P 1,1)

Galacyiey [loc. sg.] (B : 1 P 1,1)

Galatjiei [loc. sg.] (Mu : 1 P 1,1)

Galatski [adi.] (B : Dz 16,6; 18,23)

Galatskiey [adi.] (L : Dz 16,6)

Galackq [adi.] (Mu, W : Dz 16,6; Wu : Dz 18,23)

Galatckq [adi.] (Wu : Dz 16,6)

Galatskq [adi.] (Sz, Brz, Cz, G : Dz 16,6; Brz, Cz, G : Dz 18,23)

Galackiei [adi.] (Mu : Dz 18,23)

Galatskiey [adi.] (L : Dz 18,23)

Galackiem [adi.] (Mu : 1 Kor 16,1; Ga 1,2)

Galackim [adi.] (Cz : Ga 1,2; W : 1 Kor 16,1)

Galatckim [adi.] (Wu : 1 Kor 16,1)

Galathskim [adi.] (L : Ga 1,2)

Galatskim [adi.] (Sz, B, W, G : Ga 1,2; B, Cz : 1 Kor 16,1)

Galatskich [adi.] (L, G : 1 Kor 16,1)

GALILEA

cf. **«BETSAIDA GALILEJSKA»,
JEZIORO GALILEJSKIE,
«KANA GALILEJSKA»,
«ZIEMIA GALILEJSKA»**

62: Mt 2,22; 3,13; 4,12; 4,15; 4,18; 4,23; 4,25; 15,29; 17,22; 19,1; 21,11; 26,32; 27,55; 28,7; 28,10; 28,16; Mk 1,9; 1,14; 1,16; 1,28; 1,39; 3,7; 6,21; 7,31; 9,30; 14,28; 15,41; 16,7; Łk 1,26; 2,4; 2,39; 3,1; 4,14; 4,31; 4,44; 5,17; 8,26; 17,11; 23,5; 23,49; 23,55; 24,6; J 1,43; 2,1; 2,11; 4,3; 4,43; 4,45; 4,46; 4,47; 4,54; 6,1; 7,1; 7,9; 7,41; 7,52 [κ2]; 12,21; 21,2; Dz 9,31; 10,37; 13,31

gr. *Γαλιλαία*, łac. *Galilaea*; n. geogr.; etymologia hebr. 'obwód'; nazwa regionu w północnej Palestynie, graniczącego od północy z Syrią, od zachodu z Sydonem, Tyrem, Ptolemaidą i ich terytoriami oraz przylądkiem Karmel, od południa z Samarią, a od wschodu przylegająca do Jordanu; dzieliła się na Górną i Dolną Galileę (GPSS); gr. *Galilaia* z hebr. *ha Galil* 'koło', 'okręg', 'obwód', 'rejon'; może od *galgal* 'kamienne koło', 'krąg' (SWB)

Galilea [nom. sg.] (Mu, Brz, B, Cz, G : Mt 4,15)

Galilęa [nom. sg.] (Wu : Mt 4,14)

Galileey [gen. sg.] (Sz : Mt 17,22; 19,1; 27,55; 28,10; 28,16; Mk

1,14; Mk 3,7; 6,21; 14,28; 15,41; 16,7; Łk 2,4; 2,39; 4,14; 8,26; 23,5; 23,49; J 4,3; 4,43; 4,47; 4,45; 4,54; 7,1; 7,9; 7,41; 7,52; Dz 10,37; 13,31)

Galilei [gen. sg.] (Mu : Mt 2,22; 3,13; 4,12; 4,25; B, Cz : Mt 27,55; 28,10; 28,16; Cz : Mt 19,1; L, B, Cz : Mt 17,22; B : Mk 1,14; Mk 3,7; 14,28; 15,41; 16,7; Łk 2,4; 2,39; 4,14; 23,5; 23,49; J 4,3; 4,43; 4,47; 4,45; 4,54; 7,9; 7,41; Dz 10,37; 13,31; Sz : Łk 23,55; J 7,52; B, Cz : J 7,1; Sz, Cz : Łk 17,11; B : Mk 1,28)

Galileie [gen. sg.] (B : Mt 3,13; 4,12; 4,25)

Galileiei [gen. sg.] (Mu : Mt 17,22; Mk 1,14; 1,28; 3,7; 14,28; 15,41; 16,7; Łk 2,4; 2,39; 4,14; 8,26; 17,11; 23,5; 23,49; 23,55; J 4,3; 4,43; 4,47; 4,45; 4,54; 7,1; 7,9; 7,41; 7,52 (2κ); Dz 10,37; 13,31; B : J 7,52 (2κ); Sz : Mt 21,11; Mu* : Łk 4,44)

Galileiēy [gen. sg.] (Sz, L, Brz, Cz, W, Wu : Mt 3,13; 4,12; Sz, L, W : Mt 4,15; Sz, L, Brz, Cz, W, Wu : Mt 4,25; Mu, L, Brz, W : Mt 19,1; 27,55; 28,10; 28,16; Mu, Brz, W : Mt 17,22; L, Brz, Cz, W, Wu : Mk 1,14; 3,7; 14,28; 15,41; 16,7; Łk 4,14; 23,5; 23,49; J 4,3; 4,43; 4,47; 4,45; 4,54; 7,9; 7,41; Dz 10,37; 13,31; L, Brz, B, Cz, W : Łk 23,55; L, Brz : J 7,52; L, Brz, W, Wu : Dz 7,1; L, Brz, W : Łk 17,11; Brz : Łk 8,26; L,

W, Wu : Łk 2,4; L, Cz, W, Wu : 2,39; Wu : Mk 6,21; Łk 5,17; Cz* : Mt 4,18)

Galileiēy [gen. sg.] (Wu : Mt 17,22; 19,1; 27,55; 28,10; 28,16; Łk 17,11; 23,55)

Galilejey [gen. sg.] (G : Mt 3,13; 4,12; 4,23; 4,25; 17,22; 19,1; 27,55; 28,10; 28,16; Mk 1,14; 3,7; 6,21; 14,28; 15,41; 16,7; Łk 2,4; 2,39; 4,14; 23,5; 23,49; 23,55; J 4,3; 4,43; 4,47; 4,45; 4,54; 7,9; 7,41; 7,52; Dz 10,37; 13,31)

Galiley [gen. sg.] (B : Mt 19,1)

Galileyey [gen. sg.] (Sz : Mt 2,22; Brz : Mk 1,14; 6,21; Łk 2,4; Brz, Cz : Mk 1,28)

Galileyey [dat. sg.] (Brz : Łk 2,39)

Galileq [acc. sg.] (Mu, Sz, B, Cz, W, Wu : Mt 4,23; Mu, Sz, B, Cz, W, Wu, G : Mk 9,30)

Galileiq [acc. sg.] (L, Brz : Mk 9,30)

Galileyq [acc. sg.] (G : Łk 17,11)

Galileiei [loc. sg.] (Mu : Dz 9,31)

Galileey [loc. sg.] (Sz : Łk 3,1; Dz 9,31)

Galileiēy [loc. sg.] (L : Mt 4,23; L, Brz, Cz, W, Wu : Łk 8,26; L, Brz, W, Wu : Dz 9,31; L, W : Mk 6,21)

Galileyey [loc. sg.] (Brz : Mk 6,21)

Galilejey [loc. sg.] (G : Łk 8,26; Dz 9,31)

Galileyczyk [etn.] (Brz, W, Wu, G : J 7,52)

Galileyczykiem [etn.] (Sz, L : J 7,52)

Galileyczycy [etn.] (Brz : Dz 1,11)

Galilejskiego [adi.] (Mu : Mt 21,11;
Mk 1,9; Łk 4,31; J 12,21)

Galilejskiego [adi.] (G : Łk 4,31)

Galilejskiego [adi.] (Brz : Łk 3,1;
B : Łk 8,26; L, Brz, B, Cz, W,
Wu, G : Mt 21,11; Sz, L, Brz, B,
Cz, W, Wu, G : Mk 1,9; Sz, L, B,
Brz, Cz, Wu, W : Łk 4,31; L, W,
Wu : Mk 7,31)

Galilejskiemu [adi.] (Mu : Mk 7,31)

Galilejskiemu [adi.] (Sz, Brz, Cz,
B : Mk 7,31)

Galilejskiem [adi.] (Mu : Mt 4,18;
Mk 1,16)

Galilejskim [adi.] (G : Łk 3,1)

Galilejskiem [adi.] (Mu : Łk 3,1;
B : Mt 4,18)

Galilejskim [adi.] (L, W, Wu, B,
Cz : Łk 3,1; B : Mk 6,21; Sz, Brz,
W, Wu, G, Cz : Mt 4,18; Sz, L,
Brz, Cz, W, Wu, G; B : Mk 1,16;
L : Mt 4,18; Brz : J 2,1; 2,11)

Galilejscy [adi.] (G : Dz 1,11)

Galilejscy [adi.] (Sz, L, B, Cz, W,
Wu : Dz 1,11)

Galilejszy [adi.] (Mu : Dz 1,11)

Galilejskie [adi.] (Mu : J 6,1)

Galilejskie [adi.] (Cz : Mk 6,21; Sz, L,
Brz, B, Cz, W, Wu, G : Mt 15,29;
Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G : J 6,1)

Galilejskiei [adi.] (Mu : Mt 15,29;
Mk 6,21; Łk 4,44; 5,17)

Galilejskiey [adi.] (Mu : J 4,46;
2,1; 2,11)

Galilejskiey [adi.] (G : Mk 1,28; J
2,1; 2,11; 4,46; 21,2)

Galilejskiey [adi.] (B : Dz 9,31; Sz,
L, W, Wu : Mk 1,28; Sz, L, B,
Brz, Cz, W, Wu : J 12,21; Sz, L : J
21,2; Sz : J 4,46; B, Cz, W, Wu : J
4,46; Brz, B, Cz, Wu, W : J 21,2;
Sz, L : J 2,1; 2,11; L : J 4,46; B, Cz,
W, Wu : J 2,1; 2,1)

Galilejskich [adi.] (L, Brz, B, Cz,
W, Wu, G : Łk 4,44)

Galilejskie [adi.] (L, B, Cz, W,
Wu, G : Mt 2,22)

Galilejskie [adi.] (G : Mk 7,31)

GAZA

1: Dz 8,26

gr. *Γάζα*, łac. *Gaza*; n. geogr.;
etymologia hebr. ‘umocniona’,
‘silna’; jedno z pięciu głów-
nych miast filistyńskich w Pa-
lestynie (GPSS); hebr. *Gasa*,
sam. *Azza*, LXX *Gaza*, arab.
Gazzar ‘moc’, ‘siła’, ‘umocnie-
nie’, ‘forteca’, ‘twierdza’, ‘stałe
miejsce’, hebr. *Azzotim* ‘Ga-
zyci’, ‘Gazatyci’, ‘mieszkańcy
Gazy’ (SWB)

Gasy [gen. sg.] (Mu)

Gazy [gen. sg.] (Sz, B, L)

Gazie [dat. sg.] (Brz, Cz, W, Wu, G)

GENEZARET

cf. JEZIORO GENEZARET,
«ZIEMIA GENEZARETSKA»

3: Mt 14,34; Mk 6,53; Łk 5,1

gr. *Γεννησαρέτ*, łac. *Genesareth*;
n. geogr.; etymologia hebr.
‘harfa’; 1) jezioro, zwane też

Morzem Galilejskim bądź Tyberiadzkim, o powierzchni 20 km na 11 km, położone 210 m poniżej poziomu morza; 2) przepiękny i żyzny region nad Morzem Galilejskim (GPSS); hebr. *Jam Kinneret* od hebr. *jam* ‘jezioro’, ‘morze’ i *kinnor* ‘cytra’, ‘harfa’, ‘lira’, stąd ‘jezioro o kształcie harfy, liry’; gr. *Gennesaret* żeńska forma *Genesar*, *Gan-Hasz-szar* ‘ogród księcia’; arab. *Bahr Tabarijje* (SWB)

Gennezaret [nom. sg.] (B : Mt 14,34)

Genesar[†] [nom. sg.] (W : Mt 14,34)

Genezar[†] [nom. sg.] (Wu : Mt 14,34)

Genezaret[†] [nom. sg.] (Cz, G : Mk 6,53; L, Brz, Cz, W*, Wu*, G : Mt 14,34)

Genezareth[†] [nom. sg.] (Mu : Mt 14,34; Mu, Sz, L, Brz, W, Wu : Mk 6,53; Mu, Sz, L, Brz, Wu : Łk 5,1)

Gennisareth[†] [nom. sg.] (Cz* : Mt 14,34)

Gennizara[†] [nom. sg.] (Cz* : Mt 14,34)

Jenezaret[†] [nom. sg.] (Sz : Mt 14,34)

Genezarecie [loc. sg.] (B : Łk 5,1)

Genezaretskiego [adi.] (Cz, W, G : Łk 5,1)

Genezaretskiew [adi.] (B : Mk 6,53)

[GERAZA]

cf. [GADARA], [GERGEZA],
«KRAINA GERAZEŃSKA»,
«KRAJ GERAZANOW»

4: Mk 5,1; Łk 8,26; 8,28; 8,37

gr. *Γέρασα*, łac. *Gerasa*, gr. *Geraza* ‘kraj Gerazeńczyków’ — znaczenie nieznane (SWB)

Gerasenow [etn.] (Sz : Mt 8,28; Mk 5,1)

Gerasinczykow [etn.] (Cz* : Łk 8,26)

Gerazanow [etn.] (W, Wu : Łk 8,26; 8,37; Sz : Łk 8,37)

Gerazeńczykow [etn.] (Wu : Mt 8,28; W, Wu : Mk 5,1)

Geraseńskiew [adi.] (L : Mk 5,1)

Gerazeńskiew [adi.] (L : Łk 8,37; L, W : Mt 8,28; Sz, L : Łk 8,26)

[GERGEZA]

cf. [GADARA], [GEREZA],
«KRAINA GERGEZENOW»,
«KRAJ GERGESEŃSKI»

2: Mt 8,28; Łk 8,26

gr. *Γέργεσα*, łac. *Gergesa*; hebr. *Gergaza*, gr. *Gergeza*, *Gergesenos* — znaczenie nieznane, może ‘pielgrzym’, jeżeli od *ger* ‘cudzoziemiec’, ‘obcy’ (SWB)

Gergesenow [etn.] (Mu, Brz, Cz : Mt 8,28)

Gergezeńczykow [etn.] (Cz* : Łk 8,26; G : Mt 8,28)

Gergeseńskiego [adi.] (B : Mt 8,28)

GETSEMANI

2: Mt 26,36; Mk 14,32

gr. *Γεθσημανή, Γεθσημανί*, łac. *Gethsemani*; n. geogr.; etymologia hebr. 'tłocznia oliwy'; nazwa miejscowości u stóp Góry Oliwnej, za potokiem Cedron (GPSS); gr. *Gethsemani*, hebr. *Gat Szemanim* 'prasa do tłoczenia oliwek', 'tłocznia oliwy', z aram. *gat* 'tłocznia' lub *gay* 'dolina' i *szemany* 'oliwa' (SWB)

Bethsemani[†] (sic!) [nom. sg.] (Sz : Mt 26,36; Mk 14,32)

Gethsemane[†] [nom. sg.] (Brz, Cz : Mt 26,36; Brz, Cz : Mk 14,32)

Gethsemani[†] [nom. sg.] (Mu, B, L, W, Wu : Mt 26,36; Mu, L, B, W, Wu : Mk 14,32)

Getsemane[†] [nom. sg.] (G : Mt 26,36; Mk 14,32)

GOLGOTA cf. <ŁYSA GŁOWA>, <ŁYSINA>, <TRUPIA GŁOWA>

3: Mt 27,33; Mk 15,22; J 19,17

gr. *Γολγοθᾶ, Κρανίον*, łac. *Golgotha, Calvaria*; n. geogr.; etymologia aram. 'czaszka'; nazwa miejsca niedaleko Jerozolimy, gdzie ukrzyżowano Jezusa; nazwane tak prawdopodobnie ze względu na swój kształt, przypominający czaszkę (GPSS); hebr. *Golgota* 'miejsce [trupiej] czaszki', z aram. *Gulgulta* 'czaszka'; gr. *Golgotha, Kranion*, łac. *Calvaria* od *calva* 'czaszka' (SWB)

Golgota[†] [nom. sg.] (Mu, B, G : Mt 27,33; L, Brz, B, Cz, G : Mk 15,22; B, G : J 19,17)

Golgotha[†] [nom. sg.] (Sz, L, Brz, Cz, W, Wu : Mt 27,33; Mu, Sz, W, Wu : Mk 15,22; Mu, Sz, L, Brz, Cz, W, Wu : J 19,17)

GOMORA cf. SODOMA, <ZIEMIA SODOMCZYKÓW>, <ZIEMIA SODOMSKA>, <ZIEMIA SODOMSKA I GOMOREJSKA>, <ZIEMIA SODOMCZYKÓW I GOMOREJCZYKÓW>

4: Mt 10,15; Rz 9,29; 2 P 2,6; Jud 1,7

gr. *Γόμορρα*, łac. *Gomorra*; etymologia hebr. 'zanurzenie'; miasto we wschodniej części Judy, dziś znajduje się pod poziomem Morza Martwego (GPSS); hebr. *Amora*, gr. *Gomorra*, sam. *Emirra*, LXX *Gomorra* 'mnóstwo kłosów', 'przykryty wodą', 'powódź', 'zanurzenie', może z arab. 'być bogatym', 'żywić wrogość', 'być wrogo nastawionym', 'miasto przemocy' (SWB)

Gomora [nom. sg.] (B : Rz 9,29)

Gomorra [nom. sg.] (B, W, Wu, G : Jud 1,7; Sz : Rz 9,29)

Gomorrha [nom. sg.] (Mu, Sz, L, Brz, Cz : Jud 1,7)

Gomorrhy [gen. sg.] (Mu : 2 P 2,6)

Gomorry [gen. sg.] (G : 2 P 2,6)

Gomory [gen. sg.] (Cz* : 2 P 2,6)

Gomorrze [dat. sg.] (L : Rz 9,29)

Gomorze [dat. sg.] (Mu, Brz, Cz, W, Wu, G : Rz 9,29)

Gomoreyczkow [etn.] (Brz, Cz, W, Wu : 2 P 2,6)

Gomorreyczkow [etn.] (Brz, Cz : Mt 10,15)

Gomorrhow [etn.] (Mu : Mt 10,15)

Gomoreyskiey [adi.] (W, Wu : Mt 10,15)

Gomorskiey [adi.] (Sz, L, B, G : Mt 10,15)

Gomorskie [adi.] (L, B : 2 P 2,6)

GÓRA OLIWNA

10: Mt 21,1; 24,3; 26,30; Mk 11,1; 14,26; Łk 19,37; 21,37; 22,39; J 8,1; Dz 1,12

gr. *Ὄρος τῶν Ελαιῶν*, łac. *Mons Oliveti*; hebr. *Har ha-Zejtim* ‘góra oliwek’; arab. *Dżabal el-Tor* ‘Góra Drzew Oliwnych’; gr. *to Oros ton Elaion* lub *Oros Kaloumenon Elaion* ‘góra zwana oliwną’; *Oros Elaia*, od gr. *oros* ‘góra’, ‘wzniesienie’, ‘wzgórze’ i *elaion* ‘oliwa’ (SWB)

Gora Oliwna (Sz, B, Brz, Cz, W, Wu, G : Łk 19,37; Sz : Łk 21,37; Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G : Mt 21,1; Mu, Mu*, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G : Mk 11,1; Mu, Sz, L, B, Brz, Cz, W, Wu, G : Mt 26,30; Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Cz, G : Mk 14,26; Mu, Sz, L, Brz,

B, Cz, W, Wu, G : Łk 22,39; Mu, Sz, L, B, Cz, W, Wu, G : J 8,1; Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G : Mt 24,3)

Gora zwana Oliwną (Mu, L : Łk 19,37; Mu, L, B, Brz, Cz, W, Wu, G : Łk 21,37; Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G : Dz 1,12)

Gora (Brz : J 8,1)

«GÓRA SYJON» cf. «GÓRA SYNAJ», SYJON, SYNAJ

2: Hbr 12,22; Ap 14,1

gr. *Σιών Ὄρος, Ὄρος Σιών*, łac. *Sion Mons, Mons Sion*

Gora Syjon (L, Brz, G : Hbr 12,22; Mu, Sz, L, Brz, B, W, Wu : Ap 14,1; Brz : Ga 4,24)

Gora Syjońska (Cz, W : Hbr 12,22; Cz, G : Ap 14,1)

Syjon Gora (Mu, Sz, B, Wu : Hbr 12,22)

«GÓRA SYNAJ» cf. «GÓRA SYJON», SYJON, SYNAJ

4: Dz 7,30; 7,38; Ga 4,24; 4,25

gr. *Ὄρος Σινᾶ*, łac. *Mons Sinai*

Gora Synaj (Sz, Brz, Cz, W, Wu, G : Dz 7,38; Mu, Sz, L, Cz, W, Wu, G : Dz 7,30; Brz : Dz 7,30; Mu, L : 7,38; Mu, Sz, L, B, Wu : Ga 4,24; Mu, G : Ga 4,25)

Gora Synajska (Cz : Ga 4,25; Cz, W, G : Ga 4,24; B : Dz 7,38)

Syna jest gora (Sz, L, Brz, W, Wu : Ga 4,25)

Synaj Gora (B : Ga 4,25)

GRECJA

1: Dz 20,2

gr. Ἑλλάς, łac. *Graecia*; n. geogr.; pochodzenie niepewne, 'kraj świata'; kraj w południowej Europie (GPSS); gr. *Ellas* 'Grecja'; gr. *Hellene* 'Grek', *Hel-lenoi* 'Grecy'; hebr. *Jawan* (SWB)

Graecyey [gen. sg.] (W)

Greciey [gen. sg.] (Sz, L)

Greciiey [gen. sg.] (Wu)

Grecjiei [gen. sg.] (Mu)

Grecyey [gen. sg.] (Brz, B, Cz, G)

«HAK» cf. «LIPKIE MORZE»,
SYRTA, «WIR»

1: Dz 27,17

Hak (G)

HAKELDAMACH

cf. POLE KRWI, «ROLA KRWI»

2: Mt 27,8; Dz 1,19

gr. Ἀκελδαμά, Ἀκελδαμάχ, łac. *Haceldamach*; n. geogr.; etymologia aram. 'Pole Krwi'; pole w okolicach Jerozolimy, które zostało nabyte przez kapłanów na cmentarz dla cudzoziemców za pieniądze, jakie otrzymał Judasz za zdradzenie Jezusa; pieniądze te ostatecznie im zwrócił (GPSS); gr. *Hakeldamach*, aram. *Chakel dema* z aram. *Chakel* 'pole', 'rola' i *dema* 'krew' (SWB)

Acheldemach[†] [nom. sg.] (Sz : Dz 1,19)

Akeldama[†] [nom. sg.] (Mu, Brz, B, Cz, G : Dz 1,19)

Haceldama[†] [nom. sg.] (Sz, L, W, Wu : Mt 27,8; L, W, Wu : Dz 1,19)

[-] (Mu, Brz, B, Cz, G : Mt 27,8)

HAR-MAGEDON

1: Ap 16,16

gr. Ἀρμαγεδδών, łac. *Harmagedon*; n. geogr.; etymologia hebr. *Armagedon*, *Harmagedon* 'wzgórze Megido'; w Ap 16,16 scenerią walki dobra ze złem jest pole bitewne na równinie Ezdrelon, słynne z dwóch wielkich zwycięstw: Baraka nad Kananejczykami i Gedeona nad Madianitami, ale również z dwóch wielkich klęsk, w których życie stracili królowie Saul i Jozjasz; w Apokalipsie jest to miejsce wielkiej rzezi i zarazem straszliwej odpłaty, jaka spadnie na bezbożnych (GPSS); hebr. *Har-Magedon* albo *Harmagedon* 'wzgórze (lub miasto) Megiddo', z hebr. *har* 'góra', 'płaskowyż', 'równina' i *Magedan* 'Megiddo', 'twierdza', 'forteca' (SWB)

Armageddon[†] [nom. sg.] (G)

Armagedon[†] [nom. sg.] (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu)

Armahgedhon[†] [nom. sg.] (B*)

HIERAPOLIS

1: Kol 4,13

gr. *Ἱεραπόλις*, łac. *Hierapolis*; n. geogr.; ‘święte miasto’, miasto we Frygi położone powyżej połączenia rzek Lykos i Meander, niedaleko Kolosów i Laodycei (GPSS); gr. *Ierapolis* ‘święte miasto Hiery [żony Teofasa, króla Myzji]’, ‘miasto kapłańskie’; gr. *hieros* ‘święty’, gr. *polis* ‘miasto’ (SWB)

Hierapolim^{ind.} [loc. sg.] (Brz, Cz)

Hierapolu [loc. sg.] (Sz, L, W, Wu, G)

Hjerapolu [loc. sg.] (Mu)

Jerapolu [loc. sg.] (B)

HISZPANIA

2: Rz 15,24; 15,28

gr. *Σπανία*, łac. *Hispania*; n. geogr.; ‘niedostatek’, ‘niedobór’; półwysep położony na południe od Pirenejów (GPSS); gr. *Spania* ‘deszcz’, ‘dobry kraj’ (SWB)

Hispaniey [gen. sg.] (Sz : Rz 15,24; 15,28)

Hispanjiei [gen. sg.] (Mu : Rz 15,24; 15,28)

Hisspaniey [gen. sg.] (L : Rz 15,24)

Hiszpaniey [gen. sg.] (Brz, W, Cz, G : Rz 15,24; L, Brz, B, Cz, W, G : Rz 15,28)

Hiszpaniiey [gen. sg.] (Wu : Rz 15,24; 15,28)

Hiszpanije [gen. sg.] (B : Rz 15,24)

IDUMEA

1: Mk 3,8

gr. *Ἰδουμαία*, łac. *Idumea*; n. geogr.; etymologia hebr.; nazwa regionu leżącego między Palestyną a arabską Petreą, gdzie zamieszkał Edom, czyli Ezaw i jego potomkowie (GPSS); hebr. *Edom* od *admoni* ‘czerwony’, ‘rdzawy’, ‘rudy’ (SWB)

Idumeey [gen. sg.] (Sz)

Idumejey [gen. sg.] (G)

Idumeyi [gen. sg.] (Mu)

Idumeiey [gen. sg.] (L, B, Brz, Cz, W, Wu)

IKONIUM

6: Dz 13,51; 14,1; 14,19; 14,21; 16,2; 2 Tm 3,11

gr. *Ἰκόνιον*, łac. *Iconium*, n. geogr.; ‘mały obrazek’, miasto w Azji Mniejszej, stolica Likonii (GPSS); ‘nadchodzące’, ‘krajna piasków’ — znaczenie wątpliwe (SWB)

Ikonium^{ind.} [gen. sg.] (Brz, Cz, Wu : 14,21; Brz, Cz, G : Dz 14,19)

Ikonzum^{ind.} [gen. sg.] (Mu : Dz 14,19; 14,21)

Ikonium^{ind.} [loc. sg.] (Brz, Cz, Wu : Dz 14,1; 16,2; Sz, L, Brz, Cz, G : 2 Tm 3,11; Brz, Cz : Dz 13,51)

Ikonzum^{ind.} [loc. sg.] (Mu : Dz 13,51; 14,1; 16,2; 2 Tm 3,11)

Ikoniey [gen. sg.] (Sz, L, B : Dz 14,19; W, B : Dz 14,21)

Ikony [gen. sg.] (Sz, L : Dz 14,21)

Ikonię [loc. sg.] (B, W, G : Dz 14,1; 16,2; Wu : Dz 14,19; W : 2 Tm 3,11)

Ikonię [loc. sg.] (Wu : 2 Tm 3,11)

Ikoni [loc.sg.] (B: 2 Tm 3,11)

Ikonię [loc. sg.] (Sz, L : Dz 14,1; 16,2)

ILLIRIA

cf. (SŁOWACY), (SŁOWIANIE)

1: Rz 15,19

gr. Ἰλλυρικόν, łac. *Illyricum*; n. geogr.; rodzaj nijaki formy przymiotnikowej niepewnego pochodzenia, 'liryczne towarzystwo'; region leżący na terenie dzisiejszych Bałkanów, mający granice na Adriatyku i na Dunaju (GPSS); gr. *Illyrikon*, łac. *Illiricum* 'radość', 'kraj radości' (SWB)

Iliriku [gen. sg.] (W, Wu, G)

Iliriku [gen. sg.] (L)

Illiriku [gen. sg.] (Mu*, Sz)

ITALIA cf. <WŁOCHY>, <ZIEMIA WŁOSKA>

3: Dz 18,2; 27,1; 27,6

gr. Ἰταλία, łac. *Italia*; n. geogr. prawdopodobnie obcego pochodzenia, 'jak cielę'; półwysep między Aplaami a Cieśniną Mesyńską (GPSS); łac., gr. *Italia* od *Vitelia* 'ziemia obfitująca w cielęta', 'kraj młodego wołu', gr. *Italos* 'byk' (SWB)

Italiej [gen. sg.] (B : Dz 18,2)

Italię [gen. sg.] (B: Dz 27,1)

Italię [gen. sg.] (B: Dz 27,6)

ITUREA

1: Łk 3,1

gr. Ἰτουραία, łac. *Ituraea*; przymiotnik, etymologia hebr. 'poza granicami'; górzasty region leżący na północny wschód od Palestyny i na zachód od Damaszku; w okresie publicznej działalności Jana Chrzciciela znajdował się on pod panowaniem tetrarchy Filipa (GPSS); gr. *Itouraia* 'góry', transkrypcja hebr. *Hetur* 'obrona', z arab. *watar* 'pragnąć' (SWB)

Itureiei [gen. sg.] (Mu)

Ituryey [gen. sg.] (Sz, L)

Itureyskiego [adi.] (Brz)

Iturejskim [adi.] (G)

Itureyskim [adi.] (B, Cz, W, Wu)

(IZRAEL)

68: Mt 2,6; 2,20; 2,21; 8,10; 9,33; 10,6; 10,23; 15,24; 15,31; 19,28; 27,9; 27,42; Mk 12,29; 15,32; Łk 1,16; 1,54; 1,68; 1,80; 2,25; 2,32; 2,34; 4,25; 4,27; 7,9; 22,30; 24,21; J 1,31; 1,49; 3,10; 12,13; Dz 1,6; 2,36; 4,10; 4,27; 5,21; 5,31; 7,23; 7,37; 7,42; 9,15; 10,36; 13,17; 13,23; 13,24; 28,20; Rz 9,6 (2x); 9,27 (2x); 9,31; 10,19; 10,21; 11,2; 11,7; 11,25; 11,26; 1 Kor 10,18; 2 Kor 3,7; 3,13; Ga 6,16; Ef 2,12; Flp 3,5; Hbr 8,8; 8,10; 11,22; Ap 2,14; 7,4; 21,12

gr. Ἰσραήλ, łac. *Israel*; przymiotnik, etymologia hebrajska ‘ten, który walczy z Bogiem’; imię nadane patriarsze Jakubowi i noszone przez niego obok jego pierwszego imienia; ród, potomkowie Izraela, naród izraelski (GPSS); hebr. *Jisra-el*, słowo będące kompozycją podmiotu i orzeczenia (etymologia niepewna): *El* ‘cel, domena, przywódca’, stąd ‘bóg (Bóg)’, *srr* ‘świecić, oświecać, ocalać, rządzić’ albo *śrh* ‘zwalczać, walczyć, panować, królować’; *Jisrael* ‘niech Bóg walczy’, ‘niech Bóg rządzi, panuje (nad nami)’, ‘oby Bóg walczył (za nas)’, ‘niech El okaże się być władcą’, ‘Bóg walczący’, ‘Bóg osądzający’, ‘Bóg oświeca’, ‘Bóg leczy’, ‘Bóg jest silny’ albo ‘ten, który walczy z Bogiem’; gr. *Israel*, hebr. *Bene Jisrael* ‘synowie, potomkowie Izraela’ (SWB); hebr. *jisra’el* ‘Bóg (*El*) okazał się mocny’; imię zach.-sem. poświadczane już w III tysiącleciu (Ebla); w ST to imię Jakuba, nadane mu przez Boga po walce (Rdz 33,29) i objawieniu w Betel (Rdz 35,10), a następnie nazwa pokoleń Izraela, jego ziem, królestwa i ludu Bożego; w NT Kościół jest Nowym Izraelem (BNOT)

Israel [nom. sg.] (Mu : Rz 11,7; 11,26; Sz : Łk 1,54; B : Flp 3,5)

Izrael [nom. sg.] (Sz, Brz, B, Cz, W, Wu, G : Rz 9,31; Brz, B, Cz, W, Wu, G : Rz 11,7; L, Brz, B, Cz, W, Wu, G : Rz 11,26)

Izrael^{ind.} [gen. sg.] (Sz, L : Rz 9,6; Sz : Łk 22,30)

Izrael^{ind.} [acc. sg.] (Brz, Cz : Łk 24,21)

Israel^{ind.} [loc. sg.] (Sz : Mt 8,10)

Izrael^{ind.} [loc. sg.] (Brz : Łk 4,25)

Israela [gen. sg.] (Mu : Rz 9,6)

Izraela [gen. sg.] (L, B, Cz, W, Wu, G : Rz 9,6; Brz, B, Cz, G : Rz 11,25)

Israelowi [dat. sg.] (Mu, Sz, L : Dz 13,23; Mu : J 1,31; Rz 11,25; 2 Kor 3,7; Mu, Sz : Rz 11,2)

Izraelowi [dat. sg.] (Brz, W, Wu, B, Cz, G : Dz 13,23; B, Brz, Cz, W*, G : J 1,31; Brz, B, Cz, W, Wu : 2 Kor 3,7; Mu, Sz, B, Cz, W, Wu : Dz 1,6; Brz, B, Cz, W, Wu, G : Rz 11,2)

Israela [acc. sg.] (Mu : Łk 1,54; 24,21; Mu, Sz, L : 1 Kor 10,18)

Izraela [acc. sg.] (Brz, Cz, Wu, W, B, L, G : Łk 1,54; Sz, W, B, G, Wu : Łk 24,21; Brz, B, Cz, W, Wu, G : 1 Kor 10,18)

Israelem [instr. sg.] (Mu : Mt 8,10; Łk 2,34; Rz 9,6)

Izraelem [instr. sg.] (Brz, Cz, G : Rz 9,6; Wu : Ef 2,12)

Israelu [loc. sg.] (Mu : Łk 4,25; W : Łk 2,34)

Izraelu [loc. sg.] (Sz : Rz 11,26; Sz, Wu, W : J 1,31; W, B, Wu, Cz : Łk 4,25; Sz, Brz, Cz, B, G, Wu : Łk 2,34; Sz, L, W, Wu, G : J 3,10; Sz, Wu : Rz 11,25)

- Israelu* [voc. sg.] (Sz, Mu, W : Mk 12,29; Mu*, W : Mt 8,10)
- Izraelu* [voc. sg.] (Brz, B, Cz, G, Wu : Mk 12,29; Mt 8,10)
- Israelitowie* [etn.] (Sz : Rz 9,6)
- Izraelitowie* [etn.] (L : Rz 9,6)
- Izrealczycy* [etn.] (W, Wu : Rz 9,6)
- Israelski* [adi.] (Mu, W : Mt 2,6; 27,42; L : Mk 12,29; Rz 11,25; Mu : J 1,49; Mu, Sz : Dz 2,36; Sz, Cz : Dz 7,42; Mu, L : Rz 9,31; L : Rz 11,7)
- Izraelski* [adi.] (Sz, L, Brz, B, Cz, Wu, G : Mt 2,6; 27,42; L : Łk 24,21; Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G : J 1,49; W* : J 3,10; Brz : Rz 9,31; L, Brz, Cz, W, Wu, G : Dz 2,36; B, Brz : J 3,10; L, Brz, B, Cz, W, Wu, G : Dz 7,32)
- Israelskiego* [adi.] (Sz, L : Mt 19,28; Mu, W : Mt 15,31; Łk 2,32; W : Mt 15,24; Mu : Łk 2,25; J 3,10; L : Dz 28,20; Flp 3,5)
- Izraelskiego* [adi.] (Sz, L, Brz, Cz, G, Wu : Mt 15,31; Sz, L, Brz, B, Cz, G, Wu : Mt 15,24; Łk 2,32; L : Łk 22,30; G : Dz 28,20; Brz, Cz, W, Wu : Flp 3,5; Cz : Hbr 8,10)
- Israelskiemu* [adi.] (Mu : Dz 4,10; L : Hbr 8,10)
- Izraelskiemu* [adi.] (L : J 1,31; Rz 11,2; Wu : Hbr 8,10; Sz, Brz, B, Cz, W, Wu, G : Dz 4,10)
- Israelskim* [adi.] (Mu, Sz : Dz 7,37; L : Hbr 8,8)
- Izraelskim* [adi.] (L, Brz, B, Cz, W, Wu, G : Dz 7,37; Brz, W, G : Hbr 8,10; Brz, Cz, W, Wu, G : Hbr 8,8; L : Mt 8,10; Sz, L, G : Łk 4,25; Wu* : J 3,10)
- Izraelskie* [adi.] (Brz, Cz, G, Wu : Mt 19,28; Brz, Cz, W, G, Wu : Łk 22,30; L, Brz, B : Dz 1,6)
- Israelskie* [adi.] (W : Mt 19,28)
- Israelscy* [adi.] (Sz, L : 2 Kor 3,7; 3,13)
- Izraelscy* [adi.] (L : Dz 4,10; G : 2 Kor 3,7; 3,13)
- Israelskich* [adi.] (Mu*, Sz, W : Mt 27,9; Mu : Mt 19,28; Łk 22,30; Mu, W : Mt 10,23; L, W : Łk 1,16; Mu, Sz : Dz 5,21)
- Izraelskich* [adi.] (L, Brz, Cz, G, Wu : Mt 27,9; Sz, L, Brz, Cz, Wu, G : Mt 10,23; Sz, Brz, B, Cz, G, Wu : Łk 1,16; B : Łk 22,30; L : Łk 2,34; L, Brz, B, Cz, W, Wu : Dz 5,21)
- Izraelskimi* [adi.] (Cz : J 3,10)
- Izraelow* [adi.] (B : Dz 2,36; 7,42; Hbr 8,8)
- Israelowego* [adi.] (Mu : Mt 15,24; Dz 7,42; Mu, Sz, L : Ef 2,12; Mu, Sz : Flp 3,5)
- Izraelowego* [adi.] (Sz : Łk 2,25; B : Mt 15,31; Ef 2,12)
- Israelowemu* [adi.] (Mu, Sz : Hbr 8,10; Mu : Hbr 8,8)
- Izraelowemu* [adi.] (B : Hbr 8,10)
- Israelowym* [adi.] (Sz : Hbr 8,8)
- Israelowi* [adi.] (Mu : 2 Kor 3,13)

Izraelowi [adi.] (Brz, B, W, Wu, Cz : 2 Kor 3,13)

Israelowych [adi.] (Mu : Mt 27,9; Łk 1,16)

Izraelowych [adi.] (B : Mt 10,23; 19,28; 27,9)

Israelskiew [adi.] (Mu, W : Mt 2,21; W : Mt 2,20; W : Łk 2,25)

Izraelskiei [adi.] (Mu : Mt 2,20)

Izraelskiew [adi.] (L, Brz, B, Cz, Wu, G : Łk 2,25; Sz, Brz, Cz, G, Wu : Mt 2,20; Sz, L, Brz, Cz, G, Wu : Mt 2,21; Brz, W, Wu, G : Ef 2,12)

Israelowji [adi.] (Mu : Dz 28,20)

Izraelowey [adi.] (B : Mt 2,20; Mt 2,21; Sz, B : Dz 28,20)

Jzraelskiew [adi.] (L : Mt 2,20)

JAFA

10: Dz 9,36; 9,38; 9,42; 9,43; 10,5; 10,8; 10,23; 10,32; 11,5; 11,13

gr. Ἰόππη, łac. *Ioppe*; nazwa geogr.; etymologia hebr. 'piękna'; miasto w Palestynie położone nad Morzem Śródziemnym, na granicy plemion Dana i Efraima; należało ono do Żydów od czasów Machabeuszów; znajdował się w nim słynny, lecz niebezpieczny port, w którym kwitł handel (GPSS); hebr. *Jafa*, *Jafo*, *Jaffa*, LXX, gr. *Ioppe* '(jego) piękno', 'piękne miasto' od 'być pięknym', 'stroić się', 'ozdabiać się'; egip. *Japu*, *Jappu* 'wojna' (SWB)

Joppa^{ind.} [gen. sg.] (B : Dz 9,38)

Joppe^{ind.} [gen. sg.] (Sz : Dz 9,38; Sz, L : Dz 10,23)

Joppen^{ind.} [gen. sg.] (L, Brz, Cz : Dz 10,8; Brz, Cz : Dz 9,38; 10,32; 11,13; Cz : Dz 10,23)

Joppe^{ind.} [loc. sg.] (Brz, Cz : Dz 9,36; 9,43)

Joppen^{ind.} [loc. sg.] (L : Dz 9,36)

Joppy [gen. sg.] (Mu, Sz, L, B, W, Wu, G : Dz 10,32; 11,13; Mu, Sz, B, W, Wu, G : Dz 10,8; B, W, Wu, G : Dz 10,23; W, Wu, G : Dz 9,38)

Joppie [loc. sg.] (Mu, Sz, W, Wu, G : Dz 9,36; L : Dz 9,38; Mu, Sz, L, B, W, Wu, G : Dz 9,43; Mu : Dz 10,23)

Joppeńczykow [etn.] (Brz : Dz 10,23)

JEROZOLIMA cf. JERUZALEM

62: Mt 2,1; 2,3; 3,5; 4,25; 5,35; 15,1; 16,21; 20,17; 20,18; 21,1; 21,10; Mk 3,8; 3,22; 7,1; 10,32; 10,33; 11,1; 11,11; 11,15; 11,27; 15,41; Łk 2,22; 13,22; 19,28; 23,7; J 1,19; 2,13; 2,23; 4,20; 4,21; 4,45; 5,1; 5,2; 10,22; 11,18; 11,55; 12,12; Dz 1,4; 8,1; 8,14; 8,25; 11,27; 13,13; 16,4; 19,21; 20,16; 21,4; 21,15; 21,17; 25,1; 25,7; 25,9; 25,15; 25,20; 25,24; 26,4; 26,10; 26,20; 28,17; Ga 1,17; 1,18; 2,1

gr. Ἱεροσόλυμα, łac. *Hierosolyma*, *Ierosolyma*; n. geogr.; etymologia hebr. 'Miasto Pokoju',

oznacza albo samo miasto, albo jego mieszkańców; „Jerozolima obecna”, tj. z obecnymi instytucjami religijnymi, najważniejszy ośrodek religii żydowskiej; „Górna Jerozolima”, tj. ta istniejąca w Niebiosach, jako wzór, według którego miała zostać zbudowana Jerozolima ziemską; w przenośni: Miasto Boże założone przez Chrystusa w Niebiosach, a po powrocie Chrystusa doskonałe Królestwo Mesjańskie; „Jerozolima Niebiańska”, miejsce przebywania w Niebiosach Boga, Bożych aniołów, wiernych Boga ludzi z okresów Starego i Nowego Testamentu; „Nowa Jerozolima”, pełne chwały widzialne miasto, które zstąpi z Niebios po odnowieniu świata; przyszłe miejsce zamieszkania zbawionych ludzi i Boga z nimi (GPSS); hebr. *jrslm*, *Urusalim*, *Jeruzalem* ‘tam będzie objawiony Bóg’, może od *jeru* ‘położyć fundament’, ‘to, co zostało położone’ i *szalem* od *szalom* ‘pokój’, stąd ‘(miasto) założone przez (boga) Szalem’ lub ‘ustanowienie pokoju’; później *Jerusalaïm*, *Jerusalaïm* od hebr. *jerusza* ‘spadek’, ‘miasto’ i *szalom* ‘pokój’, czyli ‘miasto pokoju’, ‘miasto założone przez (boga) Szalem’; akad. *Uru-Salim*, *Urusalimu*, egip. *Urusalimum*, gr. *Ierousalem*,

Ierosolyma, łac. *Hierosolyma*, arab. *Uruszalamu*, *El Quds* ‘Święta (góra)’; pierwotną nazwą mogło być *Szalem* ‘posiadłość Szalema’ (legendarnego założyciela tego miasta) albo ‘miasto, w którym czczono bóstwo Szalem’; hebr. *Jebusi* ‘udeptane miejsce’, ‘klepisko’; gr. *Ierousalem* i *Ierosolyma* ‘miasto pokoju’, ‘bezpieczne miejsce do życia’; w BT została zastosowana nazwa historyczna *Jerozolima* (gr. *Ierosolyma*) i kerygmatyczno-teologiczna *Jeruzalem* (gr. *Ierousalem*) (SWB)

Jerosolima [nom. sg.] (W : Mt 2,3; Sz, W : Mt 3,5)

Jerozolima [nom. sg.] (B, Wu : Mt 2,3; B : Mt 3,5; Cz, W : Ga 4,26)

Jerozolimy [gen. sg.] (B, Wu : Mt 2,1; B : Mt 4,25; 16,21; 20,18; 21,10; Mk 11,11; L : Mk 3,8; Sz : Mk 3,22; 11,1; Sz, Cz : Mk 7,1; Sz, B : Mk 10,32; 11,15; 11,27; 15,41; B : Łk 19,28; J 2,13; 5,1; 11,55; 12,12; 11,18; Wu : J 7,25)

Jerosolimy [gen. sg.] (W : Mt 2,1)

Jerozolimę [acc. sg.] (Sz : Mt 5,35; B : Ap 21,2; 21,10)

Jerozolimą [instr. sg.] (Cz, W : Ga 4,25)

Jerozolimie [loc. sg.] (B : Łk 2,25; J 2,23; 4,20; 4,21; 4,45; 5,2; 10,22) cf. *Jeruzalem*

Jerozolimczyków [etn.] (Sz, L, Brz, B, Cz : J 7,25) cf. *Jeruzalem*

Jerozolimianow [etn.] (W : J 7,25)
cf. *Jeruzalem*

Jeruzalemczykow [etn.] (G : J 7,25)
cf. *Jeruzalem*

Jerozolimski [adi.] (Cz* : Łk 24,18)
cf. *Jeruzalem*

Jerozolimskiego [adi.] (B : Łk 5,17)
cf. *Jeruzalem*

Jerozolimskim [adi.] (L : Dz 1,19)
cf. *Jeruzalem*

[–] (Sz, Mu, W, Wu, B, L : Dz 18,22; Sz W, Wu : Łk 2,38) cf. *Jeruzalem*

JERUZALEM cf. JEROZOLIMA

77: Mt 23,37 (2κ); Łk 2,25; 2,38; 2,41; 2,43; 2,45; 4,9; 5,17; 6,17; 9,31; 9,51; 9,53; 10,30; 13,4; 13,33; 13,34 (2κ); 17,11; 18,31; 19,11; 21,20; 21,24; 23,28; 24,13; 24,18; 24,33; 24,47; 24,52; Dz 1,18; 1,12 (2κ), 1,19; 2,5; 2,14; 4,5; 4,16; 5,16; 5,28; 6,7; 8,26; 8,27; 9,2; 9,13; 9,21; 9,26; 9,28; 10,39; 11,2; 11,22; 12,25; 13,27; 13,31; 15,2; 15,4; 20,22; 21,11; 21,12; 21,13; 21,31; 22,5; 22,17; 22,18; 23,11; 24,11; 25,3; Rz 15,19; 15,25; 15,26; 15,31; 1 Kor 16,3; Ga 4,25; 4,26; Hbr 12,22; Ap 3,12; 21,2; 21,10

gr. Ἱερουσαλήμ, łac. *Hierusalem, Ierusalem*

Jerozolim^{ind.} [gen. sg.] (B : Mk 3,8; 3,22; Łk 2,41; J 1,19)

Jeruzaliem^{ind.} [gen. sg.] (B : Dz 1,19)

Hierusalem^{ind.} (Mu : Mt 2,1; 5,35; 2,3; 3,5; 4,25; 13,34 (2κ); 16,21; 20,17; 20,18; 21,1; 21,10; 21,20;

23,37 (2κ); Mk 3,8; 3,22; 7,1; 10,32; 11,1; 11,11; 11,15; 11,27; 15,41; Łk 2,25; 2,38; 2,41; 2,43; 2,45; 4,9; 5,17; 6,17; 9,31; 9,51; 9,53; 10,30; 13,4; 13,22; 13,33; 17,11; 18,31; 19,11; 19,28; 21,24; 23,7; 24,18; 24,13; 24,33; 24,47; 24,52; J 1,19; 2,13; 4,20; 4,21; 4,45; 5,1; 5,2; 10,22; 11,18; 11,55; 12,12; Dz 1,4; 1,8; 1,12 (2κ); 1,19; 2,5; 2,14; 4,5; 4,16; 5,16; 5,28; 6,7; 8,14; 8,25; 8,26; 8,27; 9,2; 9,13; 9,21; 9,26; 9,28; 10,39; 11,2; 11,27; 13,13; 13,27; 13,31; 15,2; 15,4; 16,4; 19,21; 20,16; 21,4; 21,12; 21,13; 21,15; 21,17; 21,31; 22,17; 22,18; 23,11; 24,11; 25,3; 25,7; 25,9; 25,15; 25,20; 25,24; 26,4; 26,10; 26,20; Rz 15,19; 15,22; 15,26; 15,31; 1 Kor 16,3; Ga 1,17; 1,18; 4,25; 4,26; Hbr 12,22; Ap 3,12; 21,2; 21,10; Mu* : Dz 11,22)

Jerusalem^{ind.} (L, W : Mt 23,37 (2κ); W : Mt 4,25; 5,35; 16,21; Mk 3,8; 3,22; 7,1; 10,32; 11,1; 11,11; 11,15; 11,27; 15,41; Łk 2,41; Cz : Mt 20,17; Sz, W : Łk 2,25; 2,43; 2,45; 4,9; Sz : Dz 1,4; 1,8; 1,12 (2κ); 4,5; 9,13; 21,17; Sz : Ap 21,10)

Jeruzalim^{ind.} [gen. sg.] (B : Łk 21,20)

Jeruzalem^{ind.} (Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G : Mt 20,18; Łk 21,24; Dz 16,4; L, Brz, Cz, W, Wu, G, Sz : Ap 3,12; L, Brz, Cz, G : Mt 2,1; Sz, L, Brz, Cz, G : Mt 2,3; L, Brz, Cz, G, Wu : Mt 3,5; 5,35; Sz, L,

Brz, Cz, G, Wu : Mt 4,25; 16,21; Sz, L, Brz, W, Wu, G : Mt 20,17; 21,10; Sz, L, Cz, Wu, G, Brz, W : Mt 21,1; Sz, Brz, Cz, Wu, G : Mt 23,37 (2x); Brz, Cz, Wu, G, L : Mk 3,8; L, Brz, Cz, Wu, G : Mk 3,22; L, Brz, Cz, Wu, G : Mk 7,1; Brz, L, Cz, Wu, G : Mk 10,32; Brz, Cz, G, L, Wu : Mk 11,1; Sz, Brz, Cz, Wu, G, L : Mk 11,11; L, Brz, Cz, Wu, G : Mk 11,15; 11,27; 15,41; L, Brz, Cz, Wu, G : Łk 2,25; Sz, L, Brz, Cz, Wu, G : Łk 2,41; 2,43; 2,45; 4,9; 5,17; 6,17; Sz, L, Brz, Cz, W, Wu : Łk 9,31; Sz, L, Brz, Cz, W, Wu, G : Łk 9,51; 9,53; 13,22; 17,11; 18,31; 19,28; J 2,13; 5,1; 11,55; 12,12; Dz 5,16; Sz, L, Brz, Cz, W, Wu, G : Łk 13,4; Dz 6,7; 8,14; Sz, L, Brz, Cz, W, Wu, G : Łk 10,30; Sz, L, Brz, Cz, W, Wu, G : Łk 13,34 (2x); 19,11; 21,20; J 11,18; Dz 21,31; L, Brz, Wu, G, Sz, Cz : Łk 13,33; Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G : Łk 23,7; 24,13; 24,47; 24,33; 24,52; Dz 11,2; 24,18; Sz, L, Brz, Cz, W, Wu, G : J 1,19; 2,23; 4,20; 4,21; 4,45; 5,2; 10,22; Dz 8,1; 9,13; 9,21; 25,15; 25,20; 25,24; 26,4; 26,10; 20,16; 26,20; L, B, Brz, Cz, W, Wu, G : Dz 1,4; L, Brz, Cz, W, Wu, G : Dz 1,8; 1,12 (2x); Sz, L, Brz, Cz, W, Wu, G : Dz 2,5; 2,14; L, Brz, W, Wu, G : 4,5; B, Cz : Dz 4,5; Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu : Dz 4,16; B : Dz 5,16; Sz, L, Cz, W, Wu, G : Dz 5,28; Brz, B : Dz 5,28; Sz, L, Brz,

B, Cz, W, Wu, G : Dz 8,25; Sz : Dz 8,26; 8,27; 9,2; 9,26; 13,31; 15,2; 15,4; 22,17; 24,11; 25,3; 25,9; 10,39; 11,22; 13,27; 23,11; Rz 15,31; 13,13; 19,21; 21,4; 21,15; 25,1; 25,20; 1 Kor 16,3; Ga 1,17; 1,18; 2,1; Rz 15,25; 25,7; 15,19; Sz, L, Brz, Cz, W, Wu : Dz 9,28; Sz, B, L, Brz, Cz, W, Wu, G : Dz 11,27; Brz, Cz, G : Dz 18,22; Sz, L, W, Brz, B, Cz, G, Wu : Dz 21,12; Sz, L, W, Brz, Cz, Wu, G : Dz 21,13; Sz, W, Wu, B, L : Dz 21,17; Sz, L, W, Brz, B, Cz, Wu, G : Dz 22,5; L, B, W, Sz, Brz, Cz, Wu, G : Dz 22,18; Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu : Rz 15,26; Sz, L, Brz, B, Wu, G : Ga 4,25; Sz, L, Brz, B, G : Ga 4,26; Sz, L, Brz, Cz, W, Wu, G : Hbr 12,22; L, Brz, Cz, W* : Łk 2,38; Sz, L, Brz, Cz, W, Wu, G : Ap 21,2; L, Brz, Cz, W, Wu, G : Ap 21,10; Sz, Brz, Cz, W, Wu, G : Dz 1,19; B : Łk 19,11)

Jerozalema [gen. sg.] (B : Łk 6,17)

Jerozalima [gen. sg.] (B : Łk 13,22)

Jerozolima [gen. sg.] (B : Mt 20,17; 21,1; Mk 7,1; 11,1)

Jerusalema [gen. sg.] (B : Ap 3,12)

Jeruzalema [gen. sg.] (B : Łk 10,30; 24,13; 17,11; 24,33; 24,52)

Jeruzalima [gen. sg.] (B : Łk 2,45; 4,9; 9,51; 9,53; 13,33; 24,47; Dz 1,12 (2x))

Jerozolimu [dat. sg.] (B : Hbr 12,22)

Jerozolimem [instr. sg.] (B : Mt 5,35)

Jerozolimie [loc. sg.] (B : Łk 2,25; J 2,23; 4,20; 4,21; 4,45; 5,2; 10,22) cf. *Jerozolima*

Jeruzalemie [loc. sg.] (G : Łk 2,38; 9,31; Dz 4,16; 9,28; Rz 15,26; B : Łk 13,4; Dz 8,14)

Jeruzalimie [loc. sg.] (B : Łk 2,38; 2,43; 9,31; Dz 1,8; 2,5; 20,16)

Jerozolimie [voc. sg.] (B : Mt 23,37)

Jeruzalimie [voc. sg.] (B : 13,34 (2x))

Hierosolimianow [etn.] (Mu : J 7,25)

Hierosolimskiego [adi.] (Mu : Dz 11,22)

Hierosolimskiemu [adi.] (Mu : Dz 8,1)

Jerozolimczykow [etn.] (Sz, L, Brz, B, Cz : J 7,25) cf. *Jerozolima*

Jerozolimianow [etn.] (W : J 7,25) cf. *Jerozolima*

Jeruzalemczykow [etn.] (G : J 7,25) cf. *Jerozolima*

Jerozolimski [adi.] (Cz* : Łk 24,18) cf. *Jerozolima*

Jerozolimskiego [adi.] (B : Łk 5,17) cf. *Jerozolima*

Jerozolimskim [adi.] (L : Dz 1,19) cf. *Jerozolima*

[-] (Sz, Mu, W, Wu, B, L : Dz 18,22; Sz W, Wu : Łk 2,38) cf. *Jerozolima*

JERYCHO

7: Mt 20,29; Mk 10,46 (2x); Łk 10,30; 18,35; 19,1; Hbr 11,30

gr. *Ἰεριχὺ*, łac. *Iericho*; n. geogr., etymologia hebr. 'wonne miejsce'; miasto obfitujące w balsam, miód, cyprysy, migdałeczники, róże i inne wonne substancje; leżało ono w okolicach północnego wybrzeża Morza Martwego, w plemień Beniamina, między Jerozolimą a rzeką Jordan (GPSS); LXX *Iericho* i *Jerho*, od hebr. *Jereho*, *Jeriho* 'miasto księżycowe (bóstwa księżyca Jeracha', 'miejsce zapachów (pachnące balsamem)', 'jego słodka woń'; inna nazwa hebr. *Ir-Temariam*, *Ir-Hatemarim* 'miasto palm' (SWB)

Hiericho^{ind.} [gen. sg.] (Mu : Mt 20,29; Mk 10,46; Łk 18,35)

Jericho^{ind.} [gen. sg.] (Wu : Mt 20,29)

Jerycho^{ind.} [gen. sg.] (Brz : Łk 10,30; 19,1; Sz : Hbr 11,30)

Hiericha [gen. sg.] (Mu : Łk 10,30)

Jericha [gen. sg.] (L, Wu : Mk 10,46; Mu, L : Hbr 11,30)

Jerycha [gen. sg.] (Sz, L, Brz, Cz, W, G : Mt 20,29; Sz, B, Cz, W, G : Mk 10,46; Sz, L, Cz, W, Wu : Łk 10,30; Sz, L, G : Łk 18,35; Brz, Cz, W, Wu, G : Hbr 11,30)

Jerychona [gen. sg.] (B : Mt 20,29; Łk 10,30; 18,35)

Jerychu [dat. sg.] (Brz, Cz, Wu, W : Łk 18,35; Brz : Mk 10,46)

Jerycho [acc. sg.] (Sz, L, W, G, Wu : Łk 19,1)

Hiericho [acc. sg.] (Mu : Łk 19,1)

Jerychon [acc. sg.] (B : Łk 19,1)

Hierichu [loc. sg.] (Mu* : Łk 19,1)

Jerychu [loc. sg.] (Cz : Łk 19,1)

Jerychońskie [adi.] (B : Hbr 11,30)

JEZIORO GALILEJSKIE cf. <MORZE GALILEJSKIE>

<JEZIORO GENEZARET> cf. GENEZARET

1: Łk 5,1

gr. *Λίμνη Γεννησαρέτ*, łac. *Stagnum Genesareth*

Jezioro Genezaret (Sz, L, Brz, B, Wu, G : Łk 5,1)

Jezioro Genezaretskie (Cz, W, G : Łk 5,1)

JEZIORO TYBERIADZKIE cf. <MORZE TYBERIADZKIE>

JORDAN cf. ZAJORDANIE

15: Mt 3,5; 3,6; 3,13; 4,15; 4,25; 19,1; Mk 1,5; 1,9; 3,8; 10,1; Łk 3,3; 4,1; J 1,28; 3,26; 10,40

gr. *Ἰορδάνης*, łac. *Iordanes*; n. geogr.; etymologia hebr. 'zstępujący'; jedyna rzeka Palestyny, o długości niewiele ponad 300 km, wypływająca z podnóżny Antylibanu, wpadająca do Morza Martwego (GPSS), gr. *Iordanos*, *Iordanes*, hebr. *ha-Jarden* od *jarad*

'spadać', 'pędzić w dół' (na odcinku 16 km rzeka ta spada z 2 m n.p.m. do 208 m p.p.m.), *Nehar Hayarden*, arab. *Nahr al-Urdun* 'zstępująca (rzeka)', 'spadająca (rzeka)', 'spływająca w dół' (SWB)

Jordana [gen. sg.] (Mu : Mk 3,8; B : Łk 3,3; 4,1; L : J 1,28; Mt 19,1)

Jordanu [gen. sg.] (Mu, Sz, L, Brz, Cz, W, Wu, G : Łk 4,1; Mu, Brz : Mt 3,13; Wu : Mt 3,6; Mu, Cz, Brz, W, Wu, G, G* : Łk 3,3; Mt 3,5; Cz, W : Mk 10,1)

Jordanowi [dat. sg.] (Sz, L : Mt 3,13; Mu : Łk 3,3; Mu*, L : Mt 3,5)

Jordan [acc. sg.] (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G : J 10,40; B, Cz, W, Wu, G : Mt 3,13; Mu, B, Cz, W, Wu, G : Mt 19,1)

Jordanem [instr. sg.] (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G : Mt 4,15; J 3,26; Mu, Sz, L, Brz, W, Wu, G : Mt 4,25; Mu, Sz, L, Brz, Wu, G : Mk 10,1; Brz : Mk 3,8; Brz, Cz, W : Łk 3,3; Mu, Brz, B, Cz, W, Wu : J 1,28; Sz, Brz : Mt 19,1)

Jordanie [loc. sg.] (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G : Mk 1,5; 1,9; Mu, Sz, Cz*, G : Mt 3,6; Sz, B : Mt 3,5)

Jordanowey [adi.] (Mu* : Łk 3,3)

Jordańskiej [adi.] (L : Łk 3,3)

[-] (Sz : J 1,28)

JUDA

cf. **BETLEJEM**, «**BETLEJEM JUDZKIE**», **JUDEA**, «**KRAINA JUDZKA**», «**KRAJ JUDZKI**», «**KRAINA ŻYDOWSKA**», «**PUSTYNIA JUDZKA**», «**PUSZCZA JUDZKA**», «**ZIEMIA JUDZKA**», «**ŻYDOSTWO**»

8: Mt 2,6 (2x), Łk 1,39; 3,26; Hbr 7,14; 8,8; Ap 5,5; 7,5

gr. *Ἰούδα*, łac. *Iuda*; n. geogr.; etymologia hebr. ‘bądź chwalony’; obszar zamieszkiwany przez plemię Judy; miasto w plemieniu Judy, przypuszczalnie chodzi o położony w górzystej okolicy Hebron, który był miastem przeznaczonym dla kapłanów (GPSS); gr. *Iouda*, *Ioudas*, hebr. *Jehuda*, skrócona forma od *Jehudel*, gr. *Ioudaia*, łac. *Iudea*, fen. *Lachisz* ‘niech będzie uwielbiony [Bóg]’, ‘chwała Pana’, ‘wychwalany’, ‘godny czci’, od czasownika *jadach* ‘czcić, chwalić, wielbić (Pana)’ (SWB)

Juda^{ind.} [gen. sg.] (Sz, L, Brz, Cz : Ap 5,5; Sz, Brz, Cz : Łk 5,17; Wu : Mt 2,1; Brz : Mt 19,1; Łk 2,4; Sz : Mt 2,6; Łk 2,4; J 11,7; Brz, Cz, W : Hbr 7,14; Brz : Mt 2,5; Hbr 8,8; Wu : Mt 2,1; Hbr 7,14; 8,8; Sz : Łk 1,39)

Juda^{ind.} [dat. sg.] (Brz : Łk 2,4)

Juda^{ind.} [loc. sg.] (Brz : Łk 21,21; Brz, Cz : Łk 7,17; 1,8; Cz : 9,31)

Judy [gen. sg.] (Mu, Sz, B : Hbr 8,8; Sz : Mt 2,1; 2,22; Brz : Mk 3,7; Brz, Cz : Łk 6,17; J 4,47; 4,54; 7,3; B : Łk 1,39; L : Ap 5,5)

Judę [acc. sg.] (Brz, Cz : J 4,3)

Judzie [loc. sg.] (Brz, Cz : Mt 2,22; Dz 2,9; Cz : Łk 21,21)

Judskiego [adi.] (L, B, Brz, Cz, W, G : Łk 1,5; Brz : Łk 3,1; B : Łk 5,17) cf. *Judea*

Judzkiego [adi.] (L, Brz, Cz, W, Wu, G : Łk 1,39) cf. *Judea*

Judskim [adi.] (B, Cz, W, G : Łk 3,1; L, B, Cz, W, G : Mt 2,1; Cz, W : Łk 1,65; Cz : Ga 1,22; L, Cz, W, Wu : Mt 2,5; L, W, Cz, G : Hbr 8,8) cf. *Judea*

Judskiem [adi.] (B : Mt 2,5) cf. *Judea*

Judzkim [adi.] (G : Mt 2,1; 2,5) cf. *Judea*

Judskich [adi.] (L, W, G : Łk 5,17; B : Łk 1,65) cf. *Judea*

Judska [adi.] (L, B, Cz, W, G : Mt 3,5; Brz, B, Cz, W, G : Mk 1,5; L, Brz, Cz, W, G : Mt 2,6; L, Cz, W, G : Mt 2,6) cf. *Judea*

Judzka [adi.] (Wu : Mt 2,6 (2x)) cf. *Judea*

Judskiey [adi.] (B, W, G : Łk 6,17; J 4,47; 4,54; L, B, Cz, W, G : Mt 4,25; B, W, Cz, G : Mk 3,7; L, B, Cz, W, G : Łk 2,4; W, G : J 7,3; 11,7; Cz, W, G : Dz 21,10; 28,21; 2 Kor 1,16; Cz, W : Dz 15,1; G : Dz 8,1; L, B, W, G : Mt 2,22; B, W, G : Mt 24,16; Łk 23,5; 21,21;

Brz, G : Łk 1,65; W, G : Łk 7,17;
Cz, W, G : Dz 11,1; 11,29; 26,20;
Cz, W, G : Rz 15,31; Cz, G : J 7,1;
Cz, W : 1 Tes 2,14; W, G : Dz 1,8;
2,9; 9,31; 12,19) cf. *Judea*

Judską [adi.] (B, W, G : J 4,3; B :
Łk 7,17) cf. *Judea*

Judowskiej [adi] (Mu* : Mt 2,1;
2,6) cf. *Judea*

Judskie [adi.] (Brz, Cz, W : Mk
10,1; W, G : Mt 19,1) cf. *Judea*

Judskich [adi.] (L, B, Cz : Mt 19,1;
B, G : Mt 10,1; Brz, Cz, W : Dz
8,1) cf. *Judea*

Judowego [adi.] (Mu : Mt 2,6
(2x); Mu, W, Wu, G : Ap 5,5;
Mu, L, G : Łk 1,39; Mu : Mt
2,6) cf. *Judea*

Judowa [adi.] (B : Mt 2,6 (2x)) cf.
Judea

JUDEA

cf. **BETLEJEM**, **«BETLEJEM
JUDZKIE»**, **JUDA**, **«KRAINA
JUDZKA»**, **«KRAJ JUDZKI»**,
«KRAINA ŻYDOWSKA»,
«PUSTYNIA JUDZKA»,
«PUSZCZA JUDZKA», **«ZIEMIA
JUDZKA»**, **«ŻYDOSTWO»**

44: Mt 2,1; 2,5; 2,22; 3,1; 3,5; 4,25;
19,1; 24,16; Mk 1,5; 3,7; 10,1; 13,14;
Łk 1,5; 1,65; 2,4; 3,1; 4,44; 5,17;
6,17; 7,17; 21,21; 23,5; J 4,3; 4,47;
4,54; 7,1; 7,3; 11,7; Dz 1,8; 2,9; 8,1;
9,31; 10,37; 11,1; 11,29; 12,19; 15,1;
21,10; 26,20; 28,21; Rz 15,31; 2
Kor 1,16; Ga 1,22; 1 Tes 2,14

gr. *Ἰουδαία*, łac. *Judaea*; n. geogr.;
rodzaj żeński, etymologia hebr.
‘będzie chwalony’; w sensie
węższym: południowa część
Palestyny leżącej po zachodniej
stronie Jordanu i Morza Mar-
twego, nieobejmująca Samarii,
Galilei, Perei i Idumei; w sen-
sie szerszym: całość Palestyny
(GPSS); gr. *Ioudaia*, łac. *Judea*
‘teren zamieszkały przez po-
kolenie Judy’; hebr. *Juda* ‘wy-
znawczyni’, ‘sławny’, ‘chwała
Pana’, ‘kraj wyznawców’; hebr.
Jechudi ‘Żyd’, ‘Judejczyk’, ‘ju-
dejski’, ‘żydowski’; gr. *Iouda-
ismos* ‘judaizm’ (SWB)

Judeą [instr. sg.] (Sz : Łk 3,1)

Judeiei [loc. sg.] (Mu* : Łk 1,5)

Judskiego [adi.] (L, B, Brz, Cz, W,
G : Łk 1,5; Brz : Łk 3,1; B : Łk
5,17) cf. *Juda*

Judzkiego [adi.] (L, Brz, Cz, W,
Wu, G : Łk 1,39) cf. *Juda*

Judskim [adi.] (B, Cz, W, G : Łk
3,1; L, B, Cz, W, G : Mt 2,1; Cz,
W : Łk 1,65; Cz : Ga 1,22; L, Cz,
W, Wu : Mt 2,5; L, W, Cz, G :
Hbr 8,8) cf. *Juda*

Judskiem [adi.] (B : Mt 2,5) cf. *Juda*

Judzkim [adi.] (G : Mt 2,1; 2,5) cf.
Juda

Judskich [adi.] (L, W, G : Łk 5,17;
B : Łk 1,65) cf. *Juda*

Judska [adi.] (L, B, Cz, W, G : Mt
3,5; Brz, B, Cz, W, G : Mk 1,5; L,
Brz, Cz, W, G : Mt 2,6; L, Cz, W,
G : Mt 2,6) cf. *Juda*

Judzka [adi.] (Wu : Mt 2,6 (2κ))
cf. *Juda*

Judskiey [adi.] (B, W, G : Łk 6,17;
J 4,47; 4,54; L, B, Cz, W, G : Mt
4,25; B, W, Cz, G : Mk 3,7; L, B,
Cz, W, G : Łk 2,4; W, G : J 7,3;
11,7; Cz, W, G : Dz 21,10; 28,21;
2 Kor 1,16; Cz, W : Dz 15,1; G :
Dz 8,1; L, B, W, G : Mt 2,22; B,
W, G : Mt 24,16; Łk 23,5; 21,21;
Brz, G : Łk 1,65; W, G : Łk 7,17;
Cz, W, G : Dz 11,1; 11,29; 26,20;
Cz, W, G : Rz 15,31; Cz, G : J 7,1;
Cz, W : 1 Tes 2,14; W, G : Dz 1,8;
2,9; 9,31; 12,19) cf. *Juda*

Judskq [adi.] (B, W, G : J 4,3; B :
Łk 7,17) cf. *Juda*

Judowskiei [adi.] (Mu* : Mt 2,1;
2,6) cf. *Juda*

Judskie [adi.] (Brz, Cz, W : Mk
10,1; W, G : Mt 19,1) cf. *Juda*

Judskich [adi.] (L, B, Cz : Mt 19,1;
B, G : Mt 10,1; Brz, Cz, W : Dz
8,1) cf. *Juda*

Judowego [adi.] (Mu : Mt 2,6
(2κ); Mu, W, Wu, G : Ap 5,5;
Mu, L, G : Łk 1,39; Mu : Mt
2,6) cf. *Juda*

Judowa [adi.] (B : Mt 2,6 (2κ)) cf.
Juda

[–] (Brz : Mt 3,5) cf. *Juda*, *Żydo-*
stwo

KAFARNAUM

16: Mt 4,13; 8,5; 11,23; 17,24; Mk
1,21; 2,1; 9,33; Łk 4,23; 4,31; 7,1;
10,15; J 2,12; 4,46; 6,17; 6,24; 6,59

gr. *Καπερναούμ*, *Καφαρναούμ*,
łac. *Capharnaum*; n. geogr.;
etymologia hebr. ‘wioska po-
cieszenia’, miasto w Galilei,
położone na zachodnim brze-
gu Jeziora Galilejskiego, w po-
blizu miejsca, gdzie wpływa
do niego rzeka Jordan (GPSS);
hebr. *Kafar Nachum*, gr. *Ka-*
farnaoum, *Kapernaoum*, łac.
Capharnaum ‘osada Nahu-
ma’, ‘wioska Nahuma’, ‘wioska
pocieszenia’; ‘miły’, ‘piękny’
(SWB)

Kafarnaum^{ind.} [gen. sg.] (Sz : Mt
8,5; Mk 9,33; 4,31; 7,1; Sz, L : Mt
17,24)

Kaffarnaum^{ind.} [gen. sg.] (L : Mt
8,5; Mk 9,33)

Kapernaum^{ind.} [gen. sg.] (Mu, Brz,
Cz, G : Mt 8,5; 17,24; Mk 1,21;
2,1; 9,33; J 2,12; 6,17; 6,24; Brz,
Cz, G : Łk 4,31; 7,1)

Kapharnaum^{ind.} [gen. sg.] (Sz :
J 2,12)

Kapharnaum^{ind.} [gen. sg.] (Sz, L,
W, Wu : Mk 2,1; Sz, L, Wu :
Mk 1,21; J 6,17; 6,24; L, Wu : Łk
4,31; 7,1; J 2,12; W, Wu : Mt 8,5;
17,24; Mk 9,33)

Cafarnaum^{ind.} [loc. sg.] (Sz : Mt
4,13)

Kafarnaum^{ind.} [loc. sg.] (Sz : Łk
4,23)

Kapernaum^{ind.} [loc. sg.] (Mu, Brz,
Cz, G : Mt 4,13; Łk 4,23; J 4,46;
6,59)

Kapharnaum^{ind.} [loc. sg.] (Sz, L, Wu : J 4,46; 6,59; L, Wu : Łk 4,23; L, W, Wu : Mt 4,13)

Capharnaum^{ind.} [voc. sg.] (L : Mt 11,23)

Kafarnaum^{ind.} [voc. sg.] (Sz : 11,23; Sz, L : Łk 10,15)

Kapernaum^{ind.} [voc. sg.] (Mu, Brz, Cz, G : Łk 10,15; Mu, Brz, G : Mt 11,23)

Kapharnaum^{ind.} [voc. sg.] (Wu : Mt 11,23; Łk 10,15)

Kapernauma [gen. sg.] (B* : Mt 4,13; B : Mt 8,5; 17,24; Mk 1,21; 2,1; 9,33; Łk 4,31; 7,1; J 2,12; 6,17; 6,24; 6,59)

Kapharnauma [gen. sg.] (W : Mk 1,21; 9,33; Łk 4,31; 7,1; J 2,12; 6,17; 6,24; 6,59)

Kafarnaumie [loc. sg.] (W : Mt 11,23)

Kapernaumie [loc. sg.] (B : Mt 4,13; Łk 4,23; J 4,46; B, Cz : Mt 11,23)

Kapharnaumie [loc. sg.] (W : Łk 4,23; J 4,46)

Kapharnaumie [voc. sg.] (W : Łk 10,15)

Kapernaumie [voc. sg.] (B : Łk 10,15)

**«KAMIENNE POŁOŻENIE»
cf. GABBATA, LITHOSTROTOS**

1: J 19,13

gr. Λιθόστρωτος, łac. *Lithostrotus*
Kamienne położenie (Mu)

**KANA cf. GALILEA,
«KANA GALILEJSKA»**

4: J 2,1; 2,11; 4,46; 21,2

gr. *Κανά*, łac. *Cana*; n. geogr.;
etymologia hebr. 'miejsce
trzciny'; miejscowość w Galilei,
ok. 8 km na północny zachód
od Nazaretu (GPSS); hebr., gr.
Kana, egip. *Qnj*, *Qa-na*, *Qanu*,
gr. *Chana*, Wlg *Cana* 'trzciny',
'zarośla', 'zarośla trzcinowe',
'z trzciny', 'miejsce trzciny' (SWB)

Chany [gen. sg.] (Sz, L : J 21,2; Sz : J 4,46)

Kany [gen. sg.] (Mu, B, Cz, W, Wu, G : J 4,46; Brz, B, Cz, W, Wu, G : J 21,2)

Chanie [loc. sg.] (Sz, L : J 2,1; 2,11; L : J 4,46)

Kanie [loc. sg.] (Mu, Brz, B, Cz, W, Wu, G : J 2,1; 2,11)

**«KANA GALILEJSKA»
cf. GALILEA, KANA**

4: J 2,1; 2,11; 4,46; 21,2

gr. *Κανά τῆς Γαλιλαίας*, łac. *Cana Galilaeae*

Chana Galilejska (Sz, L : J 2,1; 2,11, 21,2; 4,46)

Kana Galilejska (Brz, B, Cz, W, Wu, G : J 21,2; Mu, B, Cz, W, Wu, G : J 4,46; Mu, B, Cz, W, Wu, G : J 2,1; 2,11; Brz : J 2,1)

Kana Galilejskie miasteczko (Brz : J 2,1)

Kana miasteczko Galilejskie (Brz : J 2,11)

KANAAN

cf. [ZIEMIA CHANANEJSKA]

2: Dz 7,11; 13,19

gr. *Χανάαν*, łac. *Chanaan*; n. geogr.; etymologia hebr. 'nizina'; kraina *Kanaan*; w węższym sensie: część Palestyny leżąca na zachód od Jordanu, a szerszym sensie: cały obszar Palestyny (GPSS); hebr. *Kenaan*, gr. *Chanaan* '[kraj] purpury', od akad. *Kinnahhu* 'purpura', 'kupcy', 'handlarze' (por. Rdz 9; 10; 1 Krn 1); egip. *Kinahni* może 'zginąć', gr. *Foinix* 'purpura'; *Kinachu* 'kraj czerwonej purpury', 'niski', 'płaski' (SWB)

Chanaan[†] [nom. sg.] (Mu, Sz, Wu : Dz 7,11)

Chanaan[†] [acc. sg.] (Mu, Sz : Dz 13,19)

Chanaańską [adi.] (B : Dz 7,11)

Chananejską [adi.] (G : Dz 7,11)

Chananeyską [adi.] (L, Brz, Cz, W : Dz 7,11)

Chanaańskiey [adi.] (B : Dz 13,19)

Chananeyskiey [adi.] (L, Brz, Cz, W, Wu, G : Dz 13,19)

graniczący od północy z Pontem, od wschodu z Armenią Mniejszą, od południa z Cylicją i Kommageną, od zachodu z Likaonią i Galacją (GPSS); *Kappadokia* od staroperskiego *Katpatuka* 'kraj pięknych koni', 'pięć koni' (SWB)

Kapadociey [gen. sg.] (Sz, L : Dz 2,9)

Kapadociiey [gen. sg.] (Wu : Dz 2,9)

Kapadocyey [gen. sg.] (B, Cz : Dz 2,9)

Kapadocyiei [gen. sg.] (Brz : Dz 2,9)

Kappadociey [gen. sg.] (Sz : 1 P 1,1; W, G : Dz 2,9)

Kappadocjiei [gen. sg.] (Mu : Dz 2,9)

Kapadocyey [loc. sg.] (L, G : 1 P 1,1)

Kappadociiey [loc. sg.] (Wu : 1 P 1,1)

Kappadocyey [loc. sg.] (Brz, Cz : 1 P 1,1)

Kappadocjiei [loc. sg.] (Mu : 1 P 1,1)

Kapadociey [loc. sg.] (W : 1 P 1,1)

Kapadocyiey [loc. sg.] (B : 1 P 1,1)

KAPADOCJA

2: Dz 2,9; 1 P 1,1

gr. *Καππαδοκία*, łac. *Cappadocia*; n. geogr.; etymologia obca, 'prowincja dobrych koni'; region w Azji Mniejszej, za czasów Cesarstwa Rzymskiego

KAUDA

1: Dz 27,16

gr. *Κλαύδη*, łac. *Cauda*; n. geogr.; pochodzenie niepewne, 'kulawa'; mała wyspa na zachód od Przylądka Malta na południowym wybrzeżu Krety i na

południe od Fenice (GPSS); gr. *Kaude*, łac. *Clauda* ‘zamknięcie’ — znaczenie wątpliwe, może ‘opłakiwana’; dzisiejsze Gawdos (SWB)

Cauda[†] [nom. sg.] (W, Wu)

Kauda[†] [nom. sg.] (Sz)

Klauda[†] [nom. sg.] (L, Brz, B, Cz, W*, Wu*, G)

Klaudę [acc. sg.] (Mu)

KENCHRY

2: Dz 18,18; Rz 16,1

gr. *Κεγχραί*, łac. *Cenchrae*; n. geogr.; prawdopodobnie od *kenchros* ‘prosto’; wschodni port Koryntu, w którym odbywał się handel z azjatyckimi wybrzeżami Morza Śródziemnego (GPSS); gr. *Kenchrai* (obecnie *Kenkriai*) ‘prosto’ (SWB)

Kenchreache^{ind.} [loc. sg.] (B : Dz 18,18)

Kenchrze [loc. sg.] (W, Wu : Dz 18,18)

Cenchrach [loc. pl.] (Sz, L : Dz 18,18; Sz, L, Wu : Rz 16,1)

Cenchreach [loc. pl.] (Brz : Dz 18,18)

Kenchreach [loc. pl.] (Mu, Cz, G : Dz 18,18; Mu, B : Rz 16,1)

Cenchreeńskiego [adi.] (Brz : Rz 16,1)

Kenchrecheńskiego [adi.] (W, G : Rz 16,1)

Kenchreeńskiego [adi.] (Cz : Rz 16,1)

KNIDOS

1: Dz 27,7

gr. *Κνίδος*, łac. *Knidos*; n. geogr. prawdopodobnie obcego pochodzenia, ‘rozdrażniony’; półwysep, obecnie przylądek Krio, i miasto o tej samej nazwie, położone na południowo-zachodnim krańcu Azji Mniejszej, na przylądku Krio, który wciną się w morze między wyspami Kos i Rodos; gr. *Knidos* ‘pokrzywa, wiek’ (SWB)

Knida [gen. sg.] (B)

Knidu [gen. sg.] (Cz)

Gnidowi [dat. sg.] (Mu, Sz, L, W, Wu)

Gnidu [dat. sg.] (Brz)

Knidowi [dat. sg.] (G)

«KOLEGIUM» cf. AREOPAG

2: Dz 17,19; 17,22

łac. *collegium*

Kolegiom^{ind.} [gen. sg.] (L : Dz 17,19; 17,22)

KOROZAIN

2: Mt 11,21; Łk 10,13

gr. *Χοραζίν*, łac. *Chorazin*; n. geogr.; pochodzenie niepewne, ‘dymiący piec’; miasto w Galilei (GPSS); hebr. *Korozain*, gr. *Chorazin*, łac. *Corosain* z aram. ‘głosiciele’, ‘heroldowie’, ‘czarna ryba’ (?), ‘sekret’ (SWB)

Chorazin[†] [voc. sg.] (Mu : Mt 11,21; Łk 10,13)

Chorazym[†] [voc. sg.] (Brz : Mt 11,21)

Chorozaime[†] [voc. sg.] (Sz, L : Łk 10,13)

Chorazyn[†] [voc. sg.] (Brz : Łk 10,13)

Korozaime[†] [voc. sg.] (Sz, L, Wu : Mt 11,21; Wu : Łk 10,13)

Chorazynie [voc. sg.] (B : Mt 11,21)

Chorazymie [voc. sg.] (Cz : Mt 11,21)

Chorazynie [voc. sg.] (B, Cz, G : Łk 10,13)

Chorozaime [voc. sg.] (Cz* : Mt 11,21)

Korozaime [voc. sg.] (W : Mt 11,21; Łk 10,13)

KORYNT

6: Dz 18,1; 19,1; 1 Kor 1,2; 2 Kor 1,1; 1,23; 2 Tm 4,20

gr. *Κόρινθος*, łac. *Corinthus*; n. geogr.; pochodzenie niepewne, 'nasycony'; starożytne miasto greckie nad Przesmykiem Korynckim, ok. 65 km na zachód od Aten (GPSS); gr. *Korinthos* 'wyrocznia', 'ozdoba', 'góra służących' (SWB)

Corinthu [gen. sg.] (Sz : Dz 18,1)

Korinthu [gen. sg.] (L : Dz 18,1)

Kornithu (sic!) [gen. sg.] (Mu : Dz 18,1)

Korynthu [gen. sg.] (W, Wu : Dz 18,1)

Koryntu [gen. sg.] (B, Brz, Cz, G : Dz 18,1)

Korincie [loc. sg.] (Sz : 1 Kor 1,2; Sz, L : 2 Kor 1,1; 2 Tm 4,20)

Koryncie [loc. sg.] (Mu : Dz 19,1; Sz, L, B, W, Wu, G : Dz 19,1; Mu,

L, Brz, B, Cz, W, G : 1 Kor 1,2;

Brz, B, W, Wu, G : 2 Tm 4,20;

Brz, B, Cz, W, G : 2 Kor 1,1)

Koryntcie [loc. sg.] (Brz, Cz : Dz 19,1; Cz : 2 Tm 4,20; Wu : 1 Kor 1,2; 2 Kor 1,1)

Korynthie [loc. sg.] (Mu : 2 Kor 1,1; 2 Tm 4,20)

KOS

1: Dz 21,1

gr. *Κῶς*, łac. *Cos*; n. geogr.; pochodzenie niepewne, 'więzienie publiczne'; mała wyspa na Morzu Egejskim, leżąca na wysokości miasta Knidos i Heliarnas, znana ze swej żyzności, a zwłaszcza z obfitości wina i zbóż (GPSS); gr. *Kos*, sam. *Qos*, akad. *Gissu(m)* 'cierń (jako symbol surowej kary)', 'ciernisty (krzew / krzak)', 'krzemień', 'ostra skała', 'rafa' lub 'zgromadzenie', 'nadzieja' (SWB)

Choum^{ind.} [gen. sg.] (Sz, L)

Kou^{ind.} [gen. sg.] (Mu, W, Wu, G)

Koum^{ind.} [gen. sg.] (Brz, Cz)

Kona [gen. sg.] (B)

⟨KRAINA GADARENÓW⟩

cf. GADARA,

⟨KRAJ GADARENÓW⟩,

⟨OKOLICA GADARYŃSKA⟩,

⟨ZIEMIA GADAREŃCZYKÓW⟩,

⟨ZIEMICA

GADAREŃCZYKÓW⟩

3: Mk 5,1; Łk 8,26; 8,37

gr. *χώραν τῶν Γαδαρηνῶν*; *χώραν τῶν Γερασσηνῶν*, łac. *regio Gergesenorum*; *regio Gadarenorum*, *regio Gerasenorum*

Kraina Gadarenow (Mu : Mk 5,1; Łk 8,26; B : Łk 8,26)

Kraina Gadareńczykow (Brz, Cz, G : Łk 8,26; Cz, G : Mk 5,1; G : Łk 8,37)

Kraina Gadareńska (B : Mk 5,1)

«KRAINA GERAZEŃSKA»

cf. GERAZA, «KRAJ GERAZANÓW»

4: Mt 8,28; Mk 5,1; Łk 8,26; 8,37

Kraina Gerasenńska (L, W : Mk 5,1)

Kraina Gerasenow (Sz : Mt 8,28; Mk 5,1)

Kraina Gerasinczykow (Cz* : Łk 8,26)

Kraina Gerazanow (W, Wu : Łk 8,26)

Kraina Gerazenow (Sz : Mk 5,1)

Kraina Gerazeńczykow (W, Wu : Mk 5,1; Wu : Mt 8,28)

Kraina Gerazeńska (L : Mt 8,28; Łk 8,26; 8,37; Sz : Łk 8,26)

«KRAINA GERGEZENÓW»

cf. GERGEZA, «KRAJ GERGEZEŃSKI»

1: Mt 8,28

Kraina Gergesenow (Mu, Brz, Cz : Mt 8,28)

Kraina Gergezeńczykow (G : Mt 8,28)

«KRAINA JUDZKA» cf. JUDA, JUDEA, «KRAJ JUDZKI», «KRAINA ŻYDOWSKA», «ZIEMIA JUDZKA», «ZIEMIA ŻYDOWSKA», «ŻYDOSTWO»

3: Mk 1,5; Dz 8,1; 26,20

gr. *Ἰουδαία χώρα*, *χώρας τῆς Ἰουδαίας*; *χώραν τῆς Ἰουδαίας*, łac. *Iudaeae regio*; *region Iudaeae*; *regiones Iudaeae*

Judzka Kraina (B : Mk 1,5)

Kraina Judzka (Cz, W, G : Dz 26,20; Cz, W, G : Mk 1,5)

Krainy Judzkie (Brz, Cz, W : Dz 8,1)

«KRAINA TRACHONICKA»

cf. «ZIEMIA TRACHONICKA»

1: Łk 3,1

gr. *τραχωνίτιδος χώρας*, łac. *Trachonitidis regiones*

Kraina Trachonitska (Mu, Cz, W, Wu, G)

Trachonitska Kraina (B)

«KRAINA ŻYDOWSKA»

cf. JUDA, JUDEA, «KRAINA JUDZKA», «KRAJ JUDZKI», «ZIEMIA JUDZKA», «ZIEMIA ŻYDOWSKA», «ŻYDOSTWO»

3: Mk 1,5; Dz 8,1; 26,20

Kraina Żydowska (Brz, B, Wu : Dz 26,20)

Żydowska Kraina (Mu, Sz, L : Dz 26,20; Sz, L : Mk 1,5)

Krainy Żydowskie (Sz, L : Dz 8,1)

«KRAJ GADARENÓW»
cf. GADARA, «KRAINA
GADARENÓW», «OKOLICA
GADARYŃSKA», «ZIEMIA
GADAREŃCZYKÓW»,
«ZIEMICA GADAREŃCZYKÓW»

1: Łk 8,37

Kraj Gadarenow (Mu)

Kraj Gadareńczykow (Cz)

«KRAJ GERAZANÓW»
cf. GERAZA, «KRAINA
GERAZEŃSKA»

1: Łk 8,37

Kraj Gerazanow (W, Wu)

«KRAJ GERGEZEŃSKI»
cf. GERGEZA, «KRAINA
GERGEZENÓW»

1: Mt 8,28

Kraj Gergeseński (B)

«KRAJ JUDZKI» cf. JUDA,
JUDEA, «KRAINA JUDZKA»,
«ZIEMIA JUDZKA», «KRAINA
ŻYDOWSKA», «ZIEMIA
ŻYDOWSKA», «ŻYDOSTWO»

1: Łk 1,65

Kraj Judzki (Cz, W)

KRETA

5: Dz 27,7; 27,12; 27,13; 27,21; Tt 1,5

gr. *Κρήτη*, łac. *Creta*; n. geogr.; pochodzenie niepewne, 'cielesna'; największa i najżyźniejsza wyspa grecka na Morzu Śródziemnym (GPSS); hebr. *Kaftor*, gr.

Krete 'kłamstwo', 'oszustwo' lub 'naczynie do mieszania', 'krater', 'cielesna', 'kraj mięsa' (SWB)

Crety [gen. sg.] (Sz : Dz 27,12; 27,13)

Krethy [gen. sg.] (Sz : Dz 27,21)

Krety [gen. sg.] (Mu, L, B, Cz, W, G : Dz 27,13; Mu, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G : Dz 27,21; B : Dz 27,7; Mu, L, B : Dz 27,12)

Krecie [dat. sg.] (Sz, L : Dz 27,7)

Kreę [acc. sg.] (Mu, Brz, Cz, W, Wu, G : Dz 27,7; Brz : Dz 27,13)

Krecie [loc. sg.] (Brz : Dz 27,12; Wu : Dz 27,13)

Kreteńskiego [adi.] (W, G : Dz 27,12)

Kretskiego [adi.] (Cz : Dz 27,12)

Kretskiego [adi.] (Wu : Dz 27,12)

LAODYCEA

6: Kol 2,1; 4,13; 4,15; 4,16; Ap 1,11, 3,14

gr. *Λαοδίκεια*, łac. *Laodicea*; n. geogr. od wyrazu złożonego 'sprawiedliwość ludu'; miasto we Frygii położone nad rzeką Likos, niedaleko Kolosów; zostało zniszczone przez trzęsienie ziemi w 66 r. n.e., odbudował je Marek Aureliusz; znajdowała się tu wspólnota chrześcijan (GPSS); gr. *Laodikeia*, *Laodikea*, łac. *Laodicea* 'sprawiedliwość ludu', 'prawo ludu', 'sprawiedliwy lud', hebr. *kehilat Lodikea* 'gmina w Laodycei' (SWB)

Ladiceyi [gen. sg.] (Mu : Ap 1,11)
Laodiceyi [gen. sg.] (Mu : Kol 4,15)
Laodiciey [gen. sg.] (Sz, L : Ap 1,11)
Laodycei [gen. sg.] (Brz : Ap 1,11)
Laodyceiey [gen. sg.] (Cz : Kol 4,16)
Laodycey [gen. sg.] (G : Kol 4,16; Ap 1,11)
Laodyciiey [gen. sg.] (Wu : Ap 1,11)
Laodycyey [gen. sg.] (Brz : Kol 4,16)
Laodyki [gen. sg.] (Cz : Ap 1,11)
Laodykij [gen. sg.] (B : Ap 1,11)
Laodiceyi [loc. sg.] (Mu : Kol 2,1; 4,13; 4,16)
Laodiciey [loc. sg.] (Sz : Kol 4,13; 4,15; L : Kol 2,1)
Laodycei [loc. sg.] (Sz : Kol 2,1; B, W : Kol 4,13; B : Kol 4,15)
Laodyceiey [loc. sg.] (Brz : Kol 4,13; Cz, W, Wu : Kol 2,1; Cz, Wu : Kol 4,13; Brz, W, Cz, Wu : Kol 4,15)
Laodycej [loc. sg.] (B : Kol 2,1)
Laodycey [loc. sg.] (Brz, G : Kol 2,1; G : Kol 4,13; 4,15)
Laodyciey [loc. sg.] (L : Kol 4,13)
Laodycyey [loc. sg.] (L : Kol 4,15)
Laodykieiey [loc. sg.] (Cz* : Ap 3,14)
Laodycensow [etn.] (Wu : Kol 4,16)
Laodyceński [adi.] (B, Cz* : Kol 4,16)

Laodyceyski [adi.] (W : Kol 4,16)
Laodicenskiego [adi.] (Sz : Ap 3,14)
Laodyceńskiego [adi.] (Brz, Cz, G : Ap 3,14)
Laodycenskigo [adi.] (L : Ap 3,14)
Laodyckiego [adi.] (W, Wu : Ap 3,14)
Laodykeyskiego [adi.] (B : Ap 3,14)
Laodiceńskiemu [adi.] (Mu : Ap 3,14; Kol 4,16)
Laodyceiskim [adi.] (B : Kol 4,16)
Laodyceńskim [adi.] (Sz, L, Brz, Cz, W, Wu, G : Kol 4,16)
Laodycenskich [adi.] (Sz : Kol 4,16)

LASAIA cf. <TALASSA>

1: Dz 27,8

gr. *Λασαία, Λασαία*, łac. *Lasaia*; n. geogr.; pochodzenie niepewne, 'kudłata'; miasto na wybrzeżu Krety, w pobliżu Dobrych Portów (GPSS); gr. *Lasaia, Lasea, Alassa* 'zarośla', 'dziki', 'leśny', 'mocno owłosiony', 'włochaty', 'kosmaty', 'mądry' (SWB)

Lasaea[†] [nom. sg.] (W*)

Lasea[†] [nom. sg.] (Mu, Brz, B, Cz, G)

Lassea[†] [nom. sg.] (Wu*)

LIBIA

1: Dz 2,10

gr. *Λιβύη*, łac. *Libia*; n. geogr.; ‘cierpiąca’ lub ‘płacząca’; rozległy region w północnej Afryce, graniczący z Egiptem (GPSS); hebr. *Luw*, gr. *Libye* ‘serce morza’; staroegip. *Put*, *Phet*, gr. *Phoud* albo egip. *Tmchw*, *Libyer* ‘suchy kraj’, ‘wysuszona kraina’; hebr. *Pul* ‘łuk’, ‘ekspansja’, ‘rozmiar’ (SWB)

Libiey [gen. sg.] (Sz, Brz, B, Cz, W, G)

Libiiey [gen. sg.] (Wu)

Libjiei [gen. sg.] (Mu)

Libieyskich [adi.] (L)

LICJA

1: Dz 27,5

gr. *Λυκία*, łac. *Licia*; n. geogr., ‘wilcza’; górzysty region w Azji Mniejszej, położony pomiędzy Pamfilią, Frygią, Karią i Morzem Śródziemnym (GPSS); Włg *Licia*, gr. *Lykia* ‘bóg światłości’ lub *Lykos* ‘wilk’, ‘kraina Likusu’, ‘kraina światła’ (SWB)

Liciey [gen. sg.] (Sz)

Liciiey [gen. sg.] (Wu)

Licyey [gen. sg.] (L, Brz)

Lycjiei [gen. sg.] (Mu)

Licyiskiego [adi.] (Cz, W)

Lycyjskiego [adi.] (G)

Licyiskiey [adi.] (B)

LIDDA

3: Dz 9,32; 9,35; 9,38

gr. *Λύδδα*, łac. *Lydda*; n. geogr.; etymologia hebr. ‘zwady’; miasto w odległości 15 km od Jafy; pierwsze miasto przy biegnącej bardziej na północ drodze z Jafy do Jerozolimy (GPSS); gr. *Lidda*, *Lydda*, *Diospolis* ‘stojąca woda’, ‘sadzawka’, hebr. *Lod* ‘kłótnia’, ‘spór’ (SWB)

Lidda [nom. sg.] (Sz, L, Brz, Cz, W, Wu, G : Dz 9,38)

Lydda [nom. sg.] (Mu : Dz 9,38)

Liddzie [dat. sg.] (B : Dz 9,38)

Liddzie [loc. sg.] (Sz, L, B, Cz, W, G, Wu : Dz 9,32; 9,35)

Lidy [loc. sg.] (Brz : Dz 9,32; 9,35)

Lyddzie [loc. sg.] (Mu : Dz 9,32; 9,35)

LIKAONIA

1: Dz 14,6

gr. *Λυκαονία*, łac. *Lycaonia*; n. geogr.; ‘wilcza ziemia’; region w Azji Mniejszej, rozciągający się między Pizydią, Cylicją, Kapadocją, Galacją i Frygią, którego głównymi miastami były Derbe, Listra i Ikonium (GPSS); gr. *Lykaonia* ‘wilczyca’, ‘kraina wilków’ od gr. *Lykos* ‘wilk’ albo jest to gr. transkrypcja staroanatoliskiej nazwy *Lukkawanna* ‘kraj ludu Luka’; gr. *Lykaonisti* ‘po likaońsku’, ‘[język] likaoński’ (SWB)

Likaonie [gen. sg.] (Sz)

Lykaonjiei [loc. sg.] (Mu)

Likaoniskich [adi.] (L, Brz, B, Cz, W, Wu)

Lykaoniskich [adi.] (G)

⟨LIPKIE MORZE⟩

cf. ⟨HAK⟩, SYRTA, ⟨WIR⟩

1: Dz 27,17

Lipkie Morze (Mu)

LISTRA

6: Dz 14,6; 14,8; 14,21; 16,1; 16,2;
2 Tm 3,11

gr. *Λύστρα*, łac. *Lystra*; n. geogr.; pochodzenie niepewne, ‘wykupienie’; miasto we wschodniej części wielkiej równiny Li-
kaonii (GPSS); gr. *Lystra* ‘miasto wykupu’, ‘miasto uwolnienia’, ‘rozwiązujące’ (SWB)

Listhry [gen. sg.] (Brz, Cz : Dz 14,6; 14,21; B : Dz 16,1)

Listry [gen. sg.] (Sz, L, W, Wu : Dz 14,6; Sz, L, B, W, Wu, G : Dz 14,21; Sz, L, Brz, Cz, W, Wu, G : Dz 16,1; Wu : Dz 27,5)

Lystry [gen. sg.] (Mu, G : Dz 14,6; Mu : Dz 14,21; 16,1)

Listrze [loc. sg.] (Brz, W, Wu, G : Dz 14,8; W: 2 Tm 3,11; Brz, Cz, W, Wu, G : Dz 16,2)

Listrach [loc. pl.] (Mu, Sz, L : Dz 14,8; Sz, L, Wu : 2 Tm 3,11; Sz, L : Dz 16,2)

Listrzech [loc. pl.] (B, Brz, Cz, G : 2 Tm 3,11; B, Cz : Dz 14,8; B : Dz 16,2)

Lystrach [loc. pl.] (Mu : Dz 16,2; 2 Tm 3,11)

LITHOSTROTOS cf. GABBATA,
KAMIENNE POŁOŻENIE

1: J 19,13

gr. *Λιθόστρωτος*, łac. *Lithostrotus*; *lithostrotos* — przymiotnik ‘pokryty (wybrukowany) kamieniami’; mozaika bądź mozaikowa nawierzchnia: o miejscu w pobliżu pretorium bądź pałacu w Jerozolimie; mieszkanie, którego posadzka ma formę mozaiki; o miejscach na zewnętrznych dziedzińcach świątyni (GPSS); gr. *Lithostrotos*, Włg *Lithostrotum* ‘miejsce wyłożone kamieniem (płytami marmurowymi)’, ‘posadzka’, ‘bruk kamienny’; aram. *Gabatta* ‘wzniesienie’, ‘grzbiet’ (SWB)

Lithostrotos[†] [nom. sg.] (Sz, L, Brz, Cz, W, Wu)

Litostat[†] [nom. sg.] (B)

Litostrotos[†] [nom. sg.] (G)

⟨ŁYSA GŁOWA⟩

cf. GOLGOTA, ⟨ŁYSINA⟩,
⟨TRUPIA GŁOWA⟩

2: Łk 23,33; J 19,17

Łysa Głowa (L : Łk 23,33; J 19,17)

⟨ŁYSINA⟩ cf. GOLGOTA, ⟨ŁYSA
GŁOWA⟩, ⟨TRUPIA GŁOWA⟩

1: Łk 23,33

Lisina (Cz : Łk 23,33)

MACEDONIA

22: Dz 16,9; 16,10; 16,12; 18,5; 19,21; 19,22; 20,1; 20,3; Rz 15,26; 1 Kor 16,5 (2x); 2 Kor 1,16 (2x); 2,13; 7,5; 8,1; 11,9; Flp 4,15; 1 Tes 1,7; 1,8; 4,10; 1 Tm 1,3

gr. *Μακεδονία*, łac. *Macedonia*; n. geogr.; 'rozciągnięta ziemia'; kraina granicząca od południa z Tesalią i Epirem, na wschodzie z Tracją i Morzem Egejskim, na zachodzie z Illirią, a na północy z Dardanią i Mezją (GPSS); gr. *Makedonia* 'potłuczenie', 'kraj szczupłych', 'kraina dużych, smukłych' (SWB)

Macedonija [nom. sg.] (B : Rz 15,26)

Macedonieny [gen. sg.] (Sz, L, Brz, Cz, W, Wu, G : 2 Kor 7,5; Sz, G : Dz 16,12; Sz, L, Brz, B, Cz, W, G : Dz 19,22; 20,1; Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G : Dz 16,10; Sz, L, B, W, G : 1 Tes 4,10; Sz, L, Brz, W, G : 1 Tm 3,11; Sz, L, Brz, Cz, W, G : Dz 18,5; 2 Kor 11,9; Flp 4,15; 2 Kor 1,16 (2x); Sz, L, Brz, B, Cz, W, G : 2 Kor 2,13; L, Cz, G : Dz 16,9; Brz : 2 Kor 8,1)

Macedoniieny [gen. sg.] (Wu : 1 Tm 3,11; Dz 18,5; 2 Kor 11,9; Flp 4,15; Dz 19,22; 20,1; 2 Kor 2,13; Brz, Wu : 1 Tes 4,10; 2 Kor 1,16)

Macedonij [gen. sg.] (B : 2 Kor 7,5; 1 Tm 3,11; 2 Kor 11,9; Flp 4,15; 2 Kor 1,16)

Macedonjiei [gen. sg.] (Mu : Dz 16,12; 2 Kor 7,5; 1 Tm 3,11; Dz

18,5; 2 Kor 11,9; Flp 4,15; 1 Tes 4,10; Dz 16,10; 19,22; 20,1; 2 Kor 2,13; 2 Kor 1,16; Dz 16,9)

Macedoniei [gen. sg.] (Mu : Dz 16,9)

Makedonieny [gen. sg.] (Cz : 1 Tm 3,11; 1 Tes 4,10)

Macedonieny [dat. sg.] (Sz, L, Brz, B, W, G : 1 Tes 1,7; Sz, L, Cz, W, G : Rz 15,26)

Macedoniieny [dat. sg.] (Wu : Rz 15,26; 1 Tes 1,7)

Macedonjiei [dat. sg.] (Mu : Rz 15,26; 1 Tes 1,7)

Makedonieny [dat. sg.] (Cz : 1 Tes 1,7)

Macedonij [acc. sg.] (Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G : Dz 20,3; Sz, L, Brz, Cz, W, Wu, G : Dz 19,21; 1 Kor 16,5 (2x))

Macedonijq [acc. sg.] (B : Dz 19,21; 1 Kor 16,5 (2x))

Macedonjq [acc. sg.] (Mu : Dz 19,21; 20,3; 1 Kor 16,5 (2x))

Macedonieny [loc. sg.] (Sz, L, Brz, B, W, G : 1 Tes 1,8)

Macedoniieny [loc. sg.] (Wu : 1 Tes 1,8)

Macedonjiei [loc. sg.] (Mu : 1 Tes 1,8)

Makedonieny [loc. sg.] (Cz : 1 Tes 1,8)

Macedończyk [etn.] (W, Wu : Dz 16,9)

Macedonin [etn.] (B : Dz 16,9)

Macedończykom [etn.] (Brz : Rz 15,26)

Macedoński [adi.] (Brz : Dz 16,9)
Macedońskiej [adi.] (L, B, Brz,
 Cz, W, Wu : Dz 16,12)

Macedońskim [adi.] (G : 2 Kor 8,1)
Macedońskich [adi.] (Mu, Sz, L,
 B, Cz, W, Wu : 2 Kor 8,1)

MAGADAN

cf. DALMANUTA, MAGDALA

1: Mt 15,39

gr. *Μαγαδάν*, łac. *Magadan*; gr.
Magadan, *Magedan* ‘twier-
 dza’, ‘forteca’, ‘wieża’, może od
 hebr. *Migdal-El* ‘wieża Boga’
 (SWB)

Magadan[†] [nom. sg.] (Cz*)

Magedan[†] [nom. sg.] (L, Wu)

Magedon[†] [nom. sg.] (Sz)

Magedańskie [adi.] (Cz*, B, Wu* :
 Mk 8,10; G : Mt 15,39)

Magedańskich [adi.] (B, W)

MAGDALA cf. MAGADAN

1: Mt 15,39

gr. *Μαγδαλά*, łac. *Magdala*; n.
 geogr.; etymologia aram. ‘wie-
 ża’; miejscowość na zachodnim
 brzegu Jeziora Galilejskiego,
 ok. 5 km na południe od Tybe-
 riady (GPSS); hebr. *Magedan*
 ‘wieża’, gr. *Magdala* od aram.
Migdol, *Magdal Numaja* ‘wie-
 ża rybna’; gr. *Tarichea* ‘miejsce
 solenia ryb’ hebr. *Magedan*
 ‘wieża’ (SWB)

Magdala[†] [nom. sg.] (Mu, Brz, Cz)

Magdalskich [adi.] (W*)

Magdalskie [adi.] (Wu*)

MALTA

cf. MELITE, MITYLENA

1: Dz 28,1

gr. *Μελίτη*, łac. *Melite*; gr. *Meli-
 te* od fen. *Melita* ‘posiadająca
 miód’, ‘miodowa (wyspa)’ lub
 punickie *Malet*, *Melet* ‘miejsce
 schronienia’ (SWB)

Malta [nom. sg.] (W*)

Maltą [instr. sg.] (Wu*)

MELITA

cf. MALTA, MITYLENA

1: Dz 28,1

gr. *Μελίτη*, łac. *Melite*; n. geogr.;
 pochodzenie niepewne, ‘miód’;
 nazwa wyspy na Morzu Śród-
 ziemnym, leżącej między Afry-
 ką a Sycylią, dziś zwanej Mal-
 ta (GPSS); hebr. *Melita* ‘bogata
 w miód’, ‘jak miód’, ‘miodowa
 rzeka’, ‘miła’; gr. *Melite*, *Meli-
 tene* może ‘pszczoła’ (SWB)

Melita [nom. sg.] (Brz, W*, G)

Melitą [instr. sg.] (Mu, B, Wu)

MEZOPOTAMIA

2: Dz 2,9; 7,2

gr. *Μεσοποταμία*, łac. *Mesopo-
 tamia*; ‘pomiędzy dwiema rze-
 kami’; kraina rozciągająca się
 między Tygrysem i Eufratem
 (GPSS); gr. *Mesopotamia* od
mesos ‘środkowy’, ‘pośrodku’

i *potamos* ‘rzeka’ z domyślnym *chora* ‘kraj’, czyli ‘(kraj) między dwiema rzekami, nurtami (Tygrysu i Eufratu)’, ‘międzyrzecze’, ‘śródrzecze’, ram. *Naharajim* (SWB)

Mesopotamiiey [gen. sg.] (Wu : Dz 2,9)

Mezopotamiey [gen. sg.] (Sz, L, Brz, Cz, B, W : Dz 2,9)

Mezopotamjiei [gen. sg.] (Mu : Dz 2,9)

Mezopothamiey [gen. sg.] (L : Dz 2,9)

Mesopotamjiei [loc. sg.] (Mu : Dz 7,2)

Mezopotamiey [loc. sg.] (Sz, L, Cz, W, G : Dz 7,2)

Mezopotamiiey [loc. sg.] (Brz : Dz 7,2)

Mezopotamiey [loc. sg.] (Wu : Dz 7,2)

Mezopotamij [loc. sg.] (B : Dz 7,2)

◁MISRAIM▷ cf. EGIPET,
◁ZIEMIA MISRAIMSKA▷

1: Mt 2,11

Micraimska [adi.] (B* : Mt 2,13)

MILET cf. ◁TROGIL▷

3: Dz 20,15; 20,17; 2 Tm 4,20

gr. *Μίλητος*, łac. *Miletus*; n. geogr.; pochodzenie niepewne, ‘czysta, biała wełna najlepszego gatunku’; nadmorskie miasto, obecnie położone ok. 16 km od wybrzeża Karii czy

też Jonii, u ujścia rzeki Meander, 55 km od Efezu; było ono matką blisko 80 kolonii, rodzinnym miastem m.in. Talesa, Anaksymandra (GPSS); gr. *Miletos* ‘ciemny’, ‘jasnoczerwony’, ‘rada’, ‘narada’ (SWB)

Miletu [gen. sg.] (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G : Dz 20,15; Mu, Sz, Brz, Cz, W, Wu, G : Dz 20,17)

Miletha [gen. sg.] (L : Dz 20,17)

Mileta [gen. sg.] (B : Dz 20,17)

Milecie [loc. sg.] (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G : 2 Tm 4,20)

MITYLENA

cf. MALTA, MELITE

2: Dz 20,14; 28,1

gr. *Μιτυλήνη*, łac. *Mitylene*; ‘bez rogów’; główne nadmorskie miasto na wyspie Lesbos na Morzu Egejskim (GPSS); gr. *Mitylene* ‘muskata’, ‘uszkodzony’, ‘okaleczony’, ‘czystość’ (SWB)

*Mitelene*¹ [nom. sg.] (Sz : Dz 28,1)

*Mitylene*¹ [nom. sg.] (L : Dz 28,1)

Mitylena [gen. sg.] (B : Dz 20,14)

Mityleny [gen. sg.] (Mu, Sz, L, Brz, Cz, W, Wu, G : Dz 20,14)

Mitylenq [instr. sg.] (W : Dz 28,1)

◁MORZE ADRIATYCKIE▷
cf. ADRIATYK

1: Dz 27,27

Morze Adriackie (Mu, Sz, L, Brz)

Morze Adriatyckie (Cz, W, G)

MORZE CZERWONE

2: Dz 7,36; Hbr 11,29

gr. Ἐρυθρὰ Θάλασσα, łac. *mare Rubrum*; gr. *Erythra Thalassa*, *Thalassa Seir* ‘Czerwone morze’, hebr. *Jam Suf* ‘Morze Trcin’, ‘Morze Sitowia’, od hebr. *sup* ‘sitowie’ (SWB)

Czerwone Morze (Mu, B : Hbr 11,29; L, B : Dz 7,36)

Morze Czerwone (Mu : Dz 7,36; Sz, L, Brz, W, Wu, G : Hbr 11,29; Sz, Brz, Cz, W, Wu, G : Dz 7,36)

«MORZE GALILEJSKIE»**cf. GALILEA**

5: Mt 4,18; 15,29; Mk 1,16; 7,31; J 6,1

gr. Θάλασσα τῆς Γαλιλαίας, łac. *Mare Galilaeae*; Galilejskie Jezioro — hebr. *Jam Kinneret* od hebr. *kinnor* ‘cytra’, ‘harfa’, ‘lira’; łac. *cithra*, *lyra*, *psalterium*, *organum*, stąd ‘jezioro o kształcie harfy, liry’ (SWB)

Morze Galilejskie (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G : Mt 4,18; 15,29; Mk 1,16; 7,31; J 6,1)

«MORZE TYBERIADZKIE»**cf. TYBERIADA**

1: J 21,1

gr. Θάλασσα τῆς Τιβεριάδος, łac. *mare Tiberiadis*; hebr. *Kinneret* ‘miasto portowe’ albo od hebr. *Kinnor* ‘cytra’, ‘harfa’, ‘lira’ (SWB)

Morze Tyberyjadskie (Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G)

Morze ktore u Tyberyjady (Mu)

MYRA

1: Dz 27,5

gr. Μύρα, łac. *Myra*; pochodzenie niepewne, ‘mirra’, ‘sok z mirtu’; ważne miasto w Licji, na południowo-zachodnim wybrzeżu Azji Mniejszej nad rzeką Andrakos, 4 km od jej ujścia (GPSS); gr. *Myra*, *Mirra*, *Myrra*, *Myron* ‘maść’, ‘płacz’ (SWB)

Miry [gen. sg.] (B, G)

Mirey [gen. sg.] (W*, Wu*)

Myry [gen. sg.] (Mu, Brz, Cz)

[-] (Sz, L)

MYZJA

2: Dz 16,7; 16,8

gr. Μυσία, łac. *Mysia*; pochodzenie niepewne, ‘krajna plażowych drzew’; prowincja Azji Mniejszej na wybrzeżu Morza Egejskiego, pomiędzy Lidią a Popontydą (morzem Marmara); na jej obszarze znajdowały się takie miasta, jak Pergamon, Troada i Assos (GPSS); gr. *Mysia*, *Mizja* ‘wstret’, ‘ohyda’, ‘obrzydzenie’ (SWB)

Misiey [gen. sg.] (Sz, L : Dz 16,7)

Misyey [gen. sg.] (Brz, Cz : Dz 16,7)

Misyi [gen. sg.] (B : Dz 16,7)

Misyiey [gen. sg.] (Wu : Dz 16,7)

Mizyey [gen. sg.] (G : Dz 16,7)

Mysjiei [gen. sg.] (Mu : Dz 16,7)

Misiq [acc. sg.] (Sz, B : Dz 16,8)

Misiiq [acc. sg.] (Wu : Dz 16,8)

Misjq [acc. sg.] (Mu : Dz 16,8)

Misyq [acc. sg.] (Brz, Cz, W : Dz 16,8)

Mizyq [acc. sg.] (G : Dz 16,8)

NAIN

1: Łk 7,11

gr. *Naĩv*, łac. *Naim*; n. geogr. prawdopodobnie pochodzenia hebr. ‘piękność’; miejscowość w Galilei u północnego podnóża Hermonu Niższego (GPSS); gr. *Nain*, łac. i hebr. *Naim* ‘miły’, ‘przyjemny’, ‘piękno’, ‘zielone łąki, pastwiska’ (SWB)

Naim[†] [nom. sg.] (Brz, Sz, L, W, Wu)

Nain[†] [nom. sg.] (Mu, B, Cz, W*)

Najim[†] [nom. sg.] (G)

NAZARET

12: Mt 2,23; 4,13; 21,11; Mk 1,9; Łk 1,26; 2,4; 2,39; 2,51; 4,16; J 1,45; 1,46; Dz 10,38

gr. *Ναζαρέθ*, łac. *Nazareth*; n. geogr.; pochodzenie niepewne, ‘strzeżony’; miejsce zamieszkania i rodzinne miasto Jezusa (GPSS); gr. *Nazara*, *Nazaret*, *Nazareth*; aram. *Naserat*, *Nasera* ‘latorośl’, ‘pęd’, ‘strażnica’,

‘uświęcone’; arab. *en-Nazira*, syr. *Nasrath* ‘kwitnąć’, ‘kwiat’ (SWB)

Nadzareth [nom. sg.] (Cz : Mt 2,23)

Nadzaret [nom. sg.] (Cz : Mt 21,11; Mk 1,9; Łk 2,51; 4,16; 1,26; 2,4; 2,39)

Nazareht (sic!) [nom. sg.] (Wu : Łk 4,16)

Nazareth [nom. sg.] (Mu, Sz, L : Łk 2,51; Mu, L : Łk 4,16; Mu, L, Brz : Mk 1,9; Brz, Wu : Mt 21,11; Mu, Sz, L : J 1,45; Mu, L, Wu, Sz : Dz 10,38; Mu, B, W, Wu : Łk 1,26; Mu, Sz, L, Wu : Łk 2,4; Sz, L, Brz, W, Wu : Mt 2,23; Mu, Sz, L : Łk 2,39)

Nazaret [nom. sg.] (Brz, Wu : Łk 2,51; Sz, Brz : Łk 4,16; W, Wu : Mk 1,9; Mu, Sz, L : Mt 21,11; Sz, L, Brz, G : Łk 1,26; Brz : Łk 2,4; Mu, G : Mt 2,23; Brz, Wu : Łk 2,39)

Nadzaretu [gen. sg.] (Cz : J 1,45)

Nazareta [gen. sg.] (Sz : Mk 1,9; B : Mt 21,11; Łk 2,4; 2,39; 4,16; J 1,45)

Nazaretha [gen. sg.] (B : Mk 1,9; Łk 2,51)

Nazarethu [gen. sg.] (W : Dz 10,38)

Nazaretu [gen. sg.] (B, Cz, G : Dz 10,38; W, G : Mt 21,11; Łk 2,51; 4,16; W : Mk 1,9; Łk 2,39; W, G : Łk 2,4; W, Wu, G : J 1,45; G : Łk 2,39)

Nadzaret [acc. sg.] (Cz : Mt 4,13)

Nazaret [acc. sg.] (Mu, Sz, L, Brz, B : Mt 4,13)

Nazareth [acc. sg.] (W, Wu : Mt 4,13)

Nazarethem [instr. sg.] (B : Mt 2,23)

Nazarańskiego [adi.] (Brz : Dz 10,38)

Nazareńskiego [adi.] (Brz : J 1,45)

NEAPOL

1: Dz 16,11

gr. *Νεάπολις*, łac. *Neapolis*; n. geogr.; ‘nowe miasto’; nadmorskie, portowe miasto w Macedonii, nad zatoką Syrymon (GPSS); gr. *Nikopolis*, łac. *Nicopolis* (od gr. *nikos* ‘zwycięstwo’ i *polis* ‘miasto’) ‘miasto zwycięstwa’; gr. *Neapolis* lub *Nea polis* ‘nowe miasto’ (SWB)

Neapolim^{ind.} [gen. sg.] (Brz, Cz)

Neapola [gen. sg.] (Mu, Sz, B)

Neapolu [gen. sg.] (W, Wu, G)

Neapoliey [gen. sg.] (L)

(NEFTALI)

cf. <ZIEMIA NEFTALIMSKA>

2: Mt 4,13; 4,15

gr. *Νεφθαλείμ*, łac. *Nephtali*; imię własne (n. osobowa), etymologia hebr. ‘mocujący się’ (GPSS); hebr. *Naftali*, LXX *Nefthal(e)im*, gr. *Nefthaliz*, *Nefthaleis* ‘walki nadludzkie’, ‘walczyłam’ (etymologia ludowa na podstawie

Rdz 30,8); ‘wojownik’, ‘mocujący się’, ‘mieszkaniec wzniesienia’ (SWB)

Neftali^{ind.} [gen. sg.] (Brz : Mt 4,13; 4,15)

Nephtalim^{ind.} [gen. sg.] (Sz, L, Wu : 4,15; Wu : Mt 4,13)

Nephtalima [gen. sg.] (Sz : Mt 4,13)

Nephtalima [gen. sg.] (Mu : Mt 4,13)

Neftalimowa [adi.] (B, G : Mt 4,15)

Neftalimska [adi.] (Cz : Mt 4,15)

Nephtalimska [adi.] (W : Mt 4,15)

Neftalimowych [adi.] (B, G : Mt 4,13)

Neftalimskich [adi.] (Cz : Mt 4,13)

Nephtalimskich [adi.] (L, W : Mt 4,13)

NIKIPOLIS

1: Tt 3,12

gr. *Νικόπολις*, łac. *Nicopolis*; n. geogr.; ‘miasto zwycięstwa’; istniało wiele miast o tej nazwie — w Armenii, w Poncie, Cylicji, Epirze, Tracji — które zostały zbudowane bądź których nazwę zmieniono ze względu na chęć upamiętnienia zwycięstwa jakiegoś zdobywcy; nazwa wymieniona w Tt 3,12 odnosi się prawdopodobnie do miasta zbudowanego przez Augusta dla upamiętnienia bitwy pod Akcjum na przykładu

Epirus; nazwa w podpisie *Listu do Tytusa* odnosi się, jak się wydaje, do Nikopolis w Tracji, założonego przez Trajana nad rzeką Nestos, ponieważ Paweł określa je jako miasto w Macedonii (GPSS); gr. *Nikopolis*, łac. *Nicopolis* (od gr. *nikos* ‘zwycięstwo’ i *polis* ‘miasto’), ‘miasto zwycięstwa’ (SWB)

Nikopolim^{ind.} [gen. sg.] (Brz)

Nykopolim^{ind.} [gen. sg.] (Cz, G)

Nikopola [gen. sg.] (Sz, L, W, Wu)

Nykopola [gen. sg.] (B)

NINIWA

2: Mt 12,41; Łk 11,32

gr. *Νινευί*, łac. *Ninive*; n. geogr.; etymologia hebr. ‘dom ryb’; stolica starożytnego królestwa Asyrii; tylko w niektórych manuskryptach (GPSS); hebr. *Ninive*, LXX *Nineue*, *Nineui*, gr. *Ninos*, *Ninuas* ‘osiedle’, z asyr. *Nina*, *Ninua* ‘osiedlenie się’; gr. *Nineuites* ‘Niniwita’ (SWB)

Niniwe^{ind.} [gen. sg.] (Brz : Mt 12,41)

Niniwen^{ind.} [gen. sg.] (Mu : Mt 12,41; Łk 11,32)

Niniwitowie [etn.] (Wu : Mt 12,41; Łk 11,32)

Niniwitscy [adi.] (L, B, Cz, W, G : Mt 12,41; L, Brz, B, Cz, W, G : Łk 11,32)

Niniwitszy [adi.] (Sz : Mt 12,41; Łk 11,32)

«OKOLICA GADARYŃSKA»
cf. GADARA, «KRAINA GADARENÓW», «KRAJ GADARENÓW», «ZIEMIA GADAREŃCZYKÓW», «ZIEMICA GADAREŃCZYKÓW»

1: Łk 8,37

Okolica Gadaryńska (B)

PAFOS

2: Dz 13,6; 13,13

gr. *Πάφος*, łac. *Paphus*; n. geogr.; pochodzenie niepewne, ‘wrzący’, ‘gorący’; portowe miasto nadmorskie na zachodnim krańcu Cypru; była to siedziba rzymskiego prokonsula (GPSS); gr. *Pafos* ‘piękna’, z akad. *Pappa* ‘gotujący się’, ‘kipiący’, ‘tryskający’ (SWB)

Pafu [gen. sg.] (Sz, L, B, Brz, Cz, G : Dz 13,6; 13,13)

Paphu [gen. sg.] (Mu, W, Wu : Dz 13,6; 13,13)

PAMFILIA

5: Dz 2,10; 13,13; 14,24; 15,38; 27,5

gr. *Παμφυλία*, łac. *Pamphylia*; n. geogr. od wyrazu złożonego ‘wszechplemienna’, tj. heterogeniczna, ‘z każdego plemienia’; prowincja w Azji Mniejszej, od wschodu granicząca z Cylicją, od zachodu z Licją i Frygią Mniejszą, od północy z Galacją i Kapadocją, a od

południa przylegająca do Morza Śródziemnego (GPSS); gr. *Pamfylia* ‘(kraj) wszystkich szczepów, plemion’, ‘(zbiórów) wszystkich pokoleń’, ‘naród złożony ze wszystkich plemion’ (SWB)

Pamfiliey [gen. sg.] (Brz, B, Cz, G : Dz 14,24; Brz, B, Cz, G : Dz 15,38; B, Cz, G : Dz 27,5; G : Dz 2,10)

Pamfilij [gen. sg.] (B : Dz 2,10)

Pamphiliey [gen. sg.] (Sz, L, W : Dz 14,24; 15,38; Sz, L, W, Wu : Dz 2,10; Sz, W : Dz 27,5)

Pamphiliey [gen. sg.] (Wu : Dz 13,13; 15,38; 27,5)

Pamphiliey [gen. sg.] (Wu : Dz 14,24)

Pamphiliey [gen. sg.] (Mu : Dz 2,10; 14,24; 15,38; 27,5)

Pamfoliey (sic!) [gen. sg.] (G : Dz 2,10)

Pamfilij [instr. sg.] (Brz : Dz 27,5)

Pamfiliey [loc. sg.] (Brz : Dz 13,13; Brz, Cz : Dz 2,10)

Pamphiliey [loc. sg.] (Sz, L : Dz 13,13)

Pamphileiskiego [adi.] (Mu : Dz 13,13)

Pamphilijskim [adi.] (L : Dz 27,5)

Pamfilejskiey [adi.] (G : Dz 13,13)

Pamfileyskiey [adi.] (Cz : Dz 13,13)

Pamphileyskiey [adi.] (W : Dz 13,13)

Pamfiliskiey [adi.] (B : Dz 13,13)

PATARA

1: Dz 21,1

gr. *Πάταρα*, łac. *Patara*; ‘rozproszczenie’, ‘przekłęcie’; miasto nadmorskie w Licji, słynne z powodu wyroczni Apolla (GPSS); licyjski *Pttara* ‘uwolnić, puścić’ lub ‘podeptane stopami’ (SWB)

Patara^{ind.} [gen. sg.] (Mu, B)

Patara^{ind.} [gen. sg.] (Brz)

Patary [gen. sg.] (Sz, L, Cz, W, Wu, G)

PATMOS

1: Ap 1,9

gr. *Πάτμος*, łac. *Patmus*; n. geogr.; pochodzenie niepewne, ‘moje zabicie’; skalista, jałowa wyspa na Morzu Egejskim (GPSS); gr. *Patmos* ‘karmiący’, ‘pokarm’, ‘śmiertelny’ (SWB)

Pathmos[†] [nom. sg.] (Sz)

Patmos[†] [nom. sg.] (Mu, L, Brz, Cz, Wu, G)

Patmem [instr. sg.] (B, W)

PERGAMON

2: Ap 1,11; 2,12

gr. *Πέργαμος*, łac. *Pergamus*; ‘wysokość’, ‘wywyższenie’; miasto w Myzji Mniejszej, słynące ze świątyni Asklepiosa (Eskulapa) oraz świątyni Zeusa nazwanej w Apokalipsie „tronem szatana”; miasto było także znane z powodu wynalezionej

i produkowanego tam pergaminu; miała tam siedzibę wspomniana w Apokalipsie wspólnota chrześcijańska (GPSS); gr. *Pergamos*, łac. *Pergamon* ‘czuwajcie!’, ‘wyniesienie’, ‘wysoki zamek’, ‘twierdza’, ‘ostoja’ (SWB)

Pergamu [gen. sg.] (Mu, Sz, L, W, B, G : Ap 1,11)

Pergamowi [dat. sg.] (Wu : Ap 1,11)

Pergamie [loc. sg.] (Mu, Sz, B, Cz : Ap 2,12; Brz : Ap 1,11)

Pergamenskigo [adi.] (L : Ap 2,12)

Pergameńskiego [adi.] (Brz, G : Ap 2,12)

Pergamskiego [adi.] (W, Wu : Ap 2,12)

PERGE

3: Dz 13,13; 13,14; 14,25

gr. *Πέργη*, łac. *Perge*; n. geogr.; ‘ziemna, ziemską’; miasto w Pamfilii nad rzeką Kaistros, w odległości 10 km od jej ujścia, słynne w starożytności z kultu Artemidy (Diany) (GPSS); ‘cały kraj’; ‘bardzo ziemską’ (SWB)

Perge^{ind.} [gen. sg.] (Sz, L : Dz 13,13; Sz : Dz 13,14)

Perge^{ind.} [loc. sg.] (Cz : Dz 14,25)

Perge^{ind.} [loc. sg.] (Sz, L, Brz : Dz 14,25)

Pergi [gen. sg.] (Mu, Brz, Cz, W, Wu, G : Dz 13,13; Mu, Brz, B, Cz, G : Dz 13,14)

Pergij [gen. sg.] (B: Dz 13,13)

Pergu [gen. sg.] (L : Dz 13,14)

Pergę [acc. sg.] (W, Wu : Dz 13,14)

Perdze [loc. sg.] (Mu : Dz 14,25)

Perdzie [loc. sg.] (B : Dz 14,25)

Pergiey [loc. sg.] (W : Dz 14,25)

Pergiiey [loc. sg.] (Wu : Dz 14,25)

Pergijey [loc. sg.] (G : Dz 14,25)

«PIĘKNE PORTY»

cf. DOBRE PORTY,

«DOBRE PRZYSTANIA»,

«PIĘKNE PRZYSTANIA»

1: Dz 27,8

Piękne Porty (Brz, G, Mu)

«PIĘKNE PRZYSTANIA»

cf. DOBRE PORTY,

«DOBRE PRZYSTANIA»,

«PIĘKNE PORTY»

1: Dz 27,8

Piękne Przystania (Cz)

PIZYDIA cf. ANTIOCHIA,
ANTIOCHIA PIZYDYJSKA

2: Dz 13,14; 14,24

gr. *Πισιδία*, łac. *Pisidia*; n. geogr. prawdopodobnie obcego pochodzenia ‘smolista’; region w Azji Mniejszej, graniczący z Pamfilią i Morzem Pamfilijskim, Frygią i Likaonią (GPSS), ‘niszczycielka’, ‘smoła’, ‘okolica nawodniona’, ‘błonie’ (SWB)

Pisidią [acc. sg.] (Sz, L : Dz 14,24)

Pisydiją [acc. sg.] (Mu : Dz 14,24)

Pisydyq [acc. sg.] (B, Brz, Cz, G : Dz 14,24)

Pizidyq [acc. sg.] (Wu : Dz 14,24)

Pizydyq [acc. sg.] (W : Dz 14,24)

Pisidjiei [loc. sg.] (Mu : Dz 13,14)

Pisydyi [loc. sg.] (Brz : Dz 13,14)

Pisideyskiey [adi.] (Sz : Dz 13,14)

Pisydejskiey [adi.] (G : Dz 13,14)

Pisydeyskiey [adi.] (L : Dz 13,14)

Pisydyiskiey [adi.] (B : Dz 13,14)

Pizideyskiey [adi.] (Wu : Dz 13,14)

Pizydeyskiey [adi.] (W, Cz : Dz 13,14)

POLE GARNCARZA cf. ROLA GARNCARZA, ROLA ZDUNA

1: Mt 27,7

gr. ἄγρός τοῦ κεραμέως, łac. *agrum Figuli*; ἄγρός ‘ziemia’, ‘pole’, ‘wieś’, ‘grunt’, ‘rola’, ‘gospodarstwa’, ‘zabudowania’, ‘okoliczne chaty’ (GPSS); gr. *Agros haimatos*, hebr. *Hakeldamach*, z aram. *Chakeldema* od *chakel* ‘pole’, *dema* ‘krew’ (SWB)

Pole Garnczarskie (B)

POLE KRWI cf. HAKELDAMACH, ROLA KRWI

2: Mt 27,8; Dz 1,19

gr. Χωρίον αἵματος, łac. *ager Sanguinis*; *Chorion Chaimatos* ‘Pole Krwi’ od *chorion* ‘pole’ i *chaima* ‘krew’; *Pole Krwi* — gr. *Hakeldamach* z aram. *Chakel* ‘pole’, *dema* ‘krew’ (SWB)

Pole Krwie (B : Mt 27,8; Dz 1,19)

PONT

3: Dz 2,9; 1 P 1,1; Dz 18,2

gr. Πόντος, łac. *Pontus*; n. geogr., pochodzenia łac. ‘morze’; region we wschodniej Azji Mniejszej, graniczący z Morzem Euksyńskim, Armenią, Kapadocją, Galacją i Paflagonią (GPSS); gr. *Pontos* ‘(region) nadmorski’, ‘wybrzeże nadmorskie’, ‘głębia’, ‘otwarte morze’, ‘wysokie, pełne morze (Morze Czarne)’ (SWB)

Ponthu [gen. sg.] (Brz : Dz 18,2)

Pontu [gen. sg.] (Mu, Sz, L, B, Cz, W, Wu, G : Dz 18,2; Sz, Wu : 1 P 1,1)

Pontcie [loc. sg.] (Mu, Sz, L, Brz, Cz, B, W, G : Dz 2,9; Mu, L, Brz, B, Cz, W : 1 P 1,1)

Pontcie [loc. sg.] (Wu : Dz 2,9)

PTOLEMAIDA

1: Dz 21,7

gr. Πτολεμαῖς, łac. *Ptolemais*; n. geogr. od *Ptolemaios* (Ptolemeusz), od imienia którego nazwano to miejsce; *Ptolemaida*, czyli *Ako* ‘wojenna’; nadmorskie miasto Fenicji, którego nazwa pochodzi najprawdopodobniej od Ptolemeusza Latyrosa, jego zdobywcy w 103 r. p.n.e. (GPSS); gr. *Ptolemais* ‘waleczny’, ‘zadziorny’ (SWB)

Ptholemaidu [gen. sg.] (L)

Ptolemaidu [gen. sg.] (Brz, Cz, W, Wu, G)

Ptolemajdy [gen. sg.] (Mu)

Ptolomaidy [gen. sg.] (Sz, B)

**‹PUSTYNIA JUDZKA› cf. JUDA,
JUDEA, PUSZCZA JUDZKA,
PUSZCZA ŻYDOWSKA**

1: Mt 3,1

Pustynia Judska (B)

**‹PUSZCZA JUDZKA› cf. JUDA,
JUDEA, PUSTYNIA JUDZKA,
PUSZCZA ŻYDOWSKA**

1: Mt 3,1

Puszcza Judska (L, Cz, W, G)

**‹PUSZCZA ŻYDOWSKA› cf.
PUSTYNIA JUDZKA, PUSZCZA
JUDZKA, ŻYDOSTWO**

1: Mt 3,1

Puszcza Żydowska (Sz, Brz)

Puszcza ziemie Żydowskiej (Mu)

Puszcza Żydowskiej ziemie (Wu)

PUTEOLI

1: Dz 28,13

gr. *Ποτίολοι*, łac. *Puteoli*; n. geogr. pochodzenia łac. ‘siarkowe źródła’; miasto na terenie Kampanii w Italii, położone nad Zatoką Neapolitańską, współczesne Pozzuoli (GPSS); gr. *Potioloi* z łac. *Puteola* ‘źródła siarkowe’, ‘studnie z siarką’, ‘należący do studni’, ‘małe studnie’, ‘łuk’, ‘cuchnąć’, od łac. *puteo* ‘śmierdzieć zgniliźną (siarką)’ (SWB)

Puteolos^{ind.} [gen. pl.] (Brz)

Puteolow [gen. pl.] (Mu, Sz, L, Cz, W, Wu, G)

Putyolow [gen. pl.] (B)

RAMA

1: Mt 2,18

gr. *Ραμά*, łac. *Rama*; n. geogr. etymologia hebr. ‘wzgórze’; miasto w plemieniu Beniamina, położone ok. 8 km na północ od Jerozolimy przy drodze do Bertel (GPSS); gr. *Rama*, *Ramatha*, *Arama*, *Aramatha*, *Aramathon*, *Aroure*, *Armathaim*, *Remfis*, hebr. *Rama* albo *Regma* ‘wysookość’, ‘wzniosłe miejsce’, ‘wzniesienie’, ‘wyżyna’, ‘pagórek’, ‘grzywa’, ‘grzmot’, ‘drżenie’, ‘burza’; hebr. *Ramat Negew* ‘Rama w Negebie’; hebr. *Ramati* ‘człowiek z Ramy (Ramat)’ (SWB)

Ramie [loc. sg.] (Mu*, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G)

[-] (Sz, Mu)

REGIUM

1: Dz 28,13

gr. *Ρήγιον*, łac. *Rhegium*; n. geogr. pochodzenia łac. ‘wyłom, wyrwa’; włoskie miasto położone nad Morzem Jońskim, u południowego wlotu do Cieśniny Mesyńskiej (GPSS); łac. *Regium*, gr. *Region* ‘obwód’, ‘rejon’, ‘pęknięcie’, może od gr. ‘wybuchać’, ‘wytryskiwać’ (SWB)

Regium^{ind.} [gen. sg.] (G)
Rhegium^{ind.} [gen. sg.] (Brz, Cz)
Rhejum^{ind.} [gen. sg.] (Mu)
Regiona [gen. sg.] (B)
Rhegia [gen. sg.] (Sz, L)
Rhegiu [gen. sg.] (W, Wu)

RODOS

1: Dz 21,1

gr. *Ῥόδος*, łac. *Rhodus*; n. geogr.;
 ‘różany’, prawdopodobnie od
hrodon ‘róża’, ‘wyspa róż’;
 słynna wyspa w archipelagu
 Cyklad, naprzeciwko Karii i Li-
 cji, z miastem Rodos jako sto-
 licą (GPSS); *Rodos* ‘róża’, ‘Ro-
 dos (wyspa róż)’ (SWB)

Rhodi^{ind.} [gen. sg.] (Brz)
Rhodon^{ind.} [gen. sg.] (Cz)
Rhodu [gen. sg.] (Sz, L, W, Wu)
Roda [gen. sg.] (B)
Rodu [gen. sg.] (Mu, G)

«ROLA GARNCARZA» cf. POLE GARNCARZA, ROLA ZDUNA

1: Mt 27,7

Rola Garnarczowa (Mu, Wu, G)
Rola Garnczarska (Sz, L, Cz)
Rola Garnczarzowa (W)

«ROLA KRWI» cf. HAKELDAMACH, POLE KRWI

2: Mt 27,8; Dz 1,19

Rola krwie (Sz, L, Brz, Cz, W, Wu,
 G : Mt 27,8; Mu, Sz, L, Brz, Cz,
 W, Wu, G : Dz 1,19)

Rola Krfie (Mu : Mt 27,8)

«ROLA ZDUNA» cf. POLE GARNCARZA, ROLA GARNCARZA

1: Mt 27,7

Rola Zduna (Brz)

«RYNEK APPIUSZA» cf. APPIUSZOWY, TRZY DOMY GOŚCINNE, TRZY KARCZMY, TRZY TABERNY

1: Dz 28,15

gr. *Ἀππιουφόρον*, łac. *Forum Ap-
 pii*; *Ἀππιος* – n. geogr. pocho-
 dzenia łac.; *Appiusz* – imię
 rzymskie o nieznanej etymo-
 logii; *Forum Appiusza* było to
 miasto w Italii, ok. 60 km od
 Rzymu przy Trakcie Appijskim
 (*Via Appia*); nazwa pochodzi
 od imienia rzymskiego cenzo-
 ra Appiusza Klaudiusza, który
 był inicjatorem budowy tego
 traktu; *Φόρον* – n. geogr. po-
 chodzenia łac. ‘forum’; *Forum
 Appiusza* (*Forum Appii*), mia-
 sto we Włoszech w odległości
 43 mil rzymskich (70 km) od
 Rzymu przy *Via Appia* (GPSS);
 gr. *Appiouforon*, łac. *Phorum
 Appii* ‘Forum, Rynek Appiusza’,
 ‘Targ Appijski’; łac. *forum* ‘ry-
 nek’, ‘targowisko’, *Appius* ‘Ap-
 piusz’ (SWB)

Appijowy Rynek (B)

Rynek Appijuszowy (Mu, Sz, L, Brz, Cz, W, Wu, G)

RZYM

8: Dz 18,2; 19,21; 23,11; 28,14; 28,16; Rz 1,7; 1,15; 2 Tm 1,17

gr. *Ῥώμη*, łac. *Roma*; n. geogr.; 'siła'; stolica starożytnego świata (GPSS); łac. *Roma, Romanus* 'wyniosły', 'chwała', 'miasto Romulusa' (SWB)

Rzyma [gen. sg.] (Sz, B, L : Dz 28,14; Brz, B, Cz : Dz 18,2; Sz, L : 2 Tm 1,17; B, Cz : Dz 28,16)

Rzymu [gen. sg.] Mu, Sz, L, W, G, Wu : Dz 18,2; Mu, Brz, Cz, W, Wu, G : Dz 28,14; Sz, L, Brz, W, Wu, G : Dz 28,16; W, Wu : 2 Tm 1,17)

Rzym [acc. sg.] (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G : Dz 19,21)

Rzymie [loc. sg.] (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G : Dz 23,11; Rz 1,7; 1,15; Brz, B, Cz, G : 2 Tm 1,17)

Rzymianie [etn.] (Mu, Sz : Dz 2,10)

Rzymianow [etn.] (Mu : Dz 28,16)

Rzymscy [adi.] (Brz, Cz, W, Wu, G : Dz 2,10)

SALAMINA

1: Dz 13,5

gr. *Σαλαμίς*, łac. *Salamina*; n. geogr.; 'sól'; ważne miasto na wschodnim krańcu Cypru (GPSS); gr. *Salamis* 'miasto

pokoju', 'miasto ocalenia'; 'wstrząśnięty', 'potrząśnięty', 'chwiejący się', od *Baal-Salam* 'Baal pokoju' (SWB)

Salaminy [gen. sg.] (Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu)

Salaminie [loc. sg.] (Mu, G)

SALEM cf. SALIM

2: Hbr 7,1; 7,2

gr. *Σαλήμ*, łac. *Salem*; n. geogr.; etymologia hebr. *Salem* lub *Szalem* 'pokój'; miejsce, gdzie królował Melchizedek, uważane za prastarą nazwę Jerozolimy (GPSS); hebr. *Salem*, *Szalem*; gr. *Salem*, akad. (Uru) *Salim*, asyr. (Ur) *Salimmu*, łac. *Solyma*, *Salem*, arab. *Salim* 'miejsce [bóstwa] Szalim', 'cały', 'kompletny', 'pokoju', 'doskonały pokój', 'nienaruszony' (SWB)

Salem^{ind.} [gen. sg.] (Sz, L, Brz, Cz, Wu, G : Hbr 7,1; 7,2)

Salema [gen. sg.] (W : Hbr 7,2)

Salemu [gen. sg.] (Mu : Hbr 7,1; 7,2)

Salima [gen. sg.] (B : Hbr 7,1; 7,2)

Salemski [adi.] (W : Hbr 7,1)

SALIM cf. SALEM

1: J 3,23

gr. *Σαλείμ*, łac. *Salim*; n. geogr.; 'pokój'; miasto położone 11 km na południe od Scytopolis (GPSS); gr. *Salim*, *Saleim*

‘lisy’, ‘kraina lisich nor’, ‘pokój’, ‘miejsce (bóstwa) Szalim’, ‘ścieżka’ (SWB)
Salim^{ind.} [gen. sg.] (L, Brz, Cz, Wu, G)
Salima [gen. sg.] (B, W)
Salimu [gen. sg.] (Mu, Sz)

SALMONE

1: Dz 27,7

gr. *Σαλμώνη*, łac. *Salmone*; n. geogr. być może pochodzenia obcego, ‘przyodziały’; stromy cypel na wschodnim krańcu wyspy Krety (GPSS); gr. *Salmonē*, *Sideros* ‘jasny’, ‘błyszczący’, ‘spokojny’, ‘pokój’ (SWB)

Salmona [gen. sg.] (B)
Salmonu [gen. sg.] (Brz, Cz, W, Wu, G)
Salmony [gen. sg.] (Mu, Sz, L)

SAMARIA

11: Łk 17,11; J 4,4; 4,5; 4,7; Dz 1,8; 8,1; 8,5; 8,9; 8,14; 9,31; 15,3

gr. *Σαμάρεια*, łac. *Samaria*; n. geogr.; etymologia hebr. ‘kura-tela’; obszar w Palestynie z Samarią jako stolicą (GPSS); hebr. *Szomron*, *Szomronim*, *Szamerim*, gr. *Samaria*, *Samareia*, *Bethsemera*, *Soeemareon* ‘góra straży’, ‘miejsce obserwacyjne’, ‘góra czuwania’, ‘zamek’, ‘straż-nica’ (SWB)

Samaria [nom. sg.] (Mu, Sz, L, W : Dz 8,14)

Samarya [nom. sg.] (B, Brz, Wu, G : Dz 8,14)

Samariey [gen. sg.] (Sz : Dz 8,5)

Samariiey [gen. sg.] (Wu : Łk 17,11)

Samarjiei [gen. sg.] (Mu : Łk 17,11; J 4,7; Dz 8,1)

Samaryey [gen. sg.] (Sz, L, Brz, Cz, W : Łk 17,11; Sz : J 4,4; Sz, L, Cz, W : J 4,7; L : Dz 8,5; Sz, Brz, Cz, W : J 4,5)

Samaryi [gen. sg.] (B : J 4,7)

Samaryiey [gen. sg.] (Wu : J 4,7; 4,5; Brz, Wu : Dz 8,1; Brz : Dz 8,5)

Samaryjey [gen. sg.] (G : Łk 17,11; J 4,5; 4,7; Dz 8,1)

Samarijq [acc. sg.] (B : J 4,4)

Samarjq [acc. sg.] (Mu : J 4,4; Dz 15,3)

Samaryq [acc. sg.] (L, Brz, Cz, W, G : J 4,4; B : Łk 17,11; Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G : Dz 15,3)

Samaryiq [acc. sg.] (Wu : J 4,4)

Samariey [loc. sg.] (Sz, W : Dz 1,8; 9,31; 8,9)

Samariey [loc. sg.] (Wu : Dz 1,8)

Samariiey [loc. sg.] (Wu : Dz 9,31)

Samariyey [loc. sg.] (Brz : Dz 8,9; 9,31)

Samarjiei [loc. sg.] (Mu : Dz 1,8; 9,31)

Samaryey [loc. sg.] (L, Brz, Cz : Dz 1,8; Cz, G : Dz 9,31)

Samaryi [loc. sg.] (B : Dz 1,8)

Samaryiey [loc. sg.] (Wu : Dz 8,9;
L : Dz 9,31)

Samaritański [adi.] (Mu : Dz 8,9)

Samariyski [adi.] (Sz : Dz 8,9)

Samaryiski [adi.] (L, B, Cz : Dz
8,9)

Samaryjski [adi.] (G : Dz 8,9)

Samarytańska [adi.] (Brz : J 4,7)

Samaryiskiey [adi.] (B : Dz 9,31)

Samaritańskiego [adi.] (Mu : Dz
8,5)

Samariyskiego [adi.] (Wu : Dz
8,5)

Samaryiskiego [adi.] (B, Cz, W :
Dz 8,5; Mu, L, B : J 4,5)

Samaryjskiego [adi.] (G : Dz 8,5)

Samariyskich [adi.] (Sz, W : Dz
8,1)

Samaryiskich [adi.] (L, B, Cz : Dz
8,1)

SAMOS

1: Dz 20,15

gr. *Σάμος*, łac. *Samus*; n. geogr.; pochodzenie niepewne, 'piaszczyste urwisko'; wyspa u wybrzeży tej części Azji Mniejszej, gdzie Jonia styka się z Karią (GPSS); gr. *Samos* 'wyspa Samos', 'wysoko położony punkt', 'wzgórze na brzegu morza', 'teren piaszczysty', 'piasek', 'pełen żwiru' (SWB)

Samona [gen. sg.] (B)

Samu [dat. sg.] (Mu, Sz, L, Brz,
Cz, W, Wu, G)

SAMOTRAKA

1: Dz 16,11

gr. *Σαμοθράκη*, łac. *Samothracia*; n. geogr.; 'znak łachmanów'; wyspa na Morzu Egejskim, ok. 60 km od wybrzeży Tracji (GPSS); gr. *Samothrake* 'Samos u brzegów Tracji', od *Samos* 'wysoko położony punkt', '(własność) Samijczyków i Traków' i *Trakos* 'Morze Trackie' (SWB)

Samothraki [gen. sg.] (Mu)

Samotraciey [gen. sg.] (Sz, L, W,
G)

Samotraciiey [gen. sg.] (Wu)

Samotracyey [gen. sg.] (Brz, Cz)

Samotracyiey [gen. sg.] (B)

SARDES

3: Ap 1,11; 3,1; 3,4

gr. *Σάρδεις*, łac. *Sardis*; n. geogr.; liczba mnoga niepewnego pochodzenia, 'czerwoni'; bogate miasto w Azji Mniejszej, stolica Lidii (GPSS); gr. *Sardeis* 'książę radości', 'pieśń radości' od 'śmiać się szyderczo', hebr. *Separad* z pers. *Sparda* 'tarcza' (SWB)

Sardis^{ind.} [gen. sg.] (Sz, L : Ap 1,11)

Sardys^{ind.} [loc. sg.] (Sz, L : Ap 3,4)

Sardu [gen. sg.] (Cz, W : Ap 1,11)

Sardowi [dat. sg.] (Wu : Ap 1,11)

Sard [gen. pl.] (B : Ap 1,11)

Sardow [gen. pl.] (Mu, G : Ap 1,11)

Sardziech [loc. pl.] (Mu, B, Brz, Cz, G : Ap 3,1; Mu, Brz, B, Cz, W, Wu, G : Ap 3,4; Brz : Ap 1,11)

Sardiyskiego [adi.] (Wu : Ap 3,1)

Sardyiskiego [adi.] (W : Ap 3,1)

Sardyńskiego [adi.] (Sz, L : Ap 3,1)

SAREPTA

cf. <SAREPTA SYDOŃSKA>
SYDON

1: Łk 4,26

gr. *Σάρεπτα*, łac. *Sarepta*; n. geogr.; etymologia hebr. 'wytapianie', gr. nazwa *Sarefat*, fenickiego miasta leżącego między Tyrem a Sydonem (GPSS); LXX *Sarepta*, gr. *Sareftha*, hebr. *Sarpata*, *Sorfata*, *Zarpat* z asyr. *Sariptan*, egip. *Zarputa* 'miejsce wytapiania metalu', 'huta', 'miejsce oczyszczania' (SWB)

Sarefty [gen. sg.] (B)

Sarephthy [gen. sg.] (Mu)

Sarephthy [gen. sg.] (Brz)

Sarepty [gen. sg.] (Sz, L, Cz, W, Wu, G)

<SAREPTA SYDOŃSKA>
cf. SAREPTA, SYDON

1: Łk 4,26

Sarepta miasto Sydońskie (Brz, Cz, G)

Sarepta Sydońska (Mu, Sz, L, B, W, Wu)

SARON cf. ASSARON

1: Dz 9,35

gr. *Σάρων*, łac. *Saron*; n. geogr.; etymologia hebr. 'równina'; równina ciągnąca się od Cezarei w Palestynie aż do Jafy, obfitująca w dobre pastwiska i słynąca z żyznych ziem (GPSS); hebr. *Saron*, *Szaron* (zawsze z rodzajnikiem *Haszaron*, *Jeszaron*), LXX, Włg *Saron* 'płaski teren', 'równina' lub 'mokradło', 'jogo pieśni' (SWB)

Saronie [loc. sg.] (Sz, L, Brz, Cz, W, Wu, G)

SELEUCJA

1: Dz 13,4

gr. *Σελεύκεια*, łac. *Seleucia*; n. geogr. od imienia Seleukosa, króla Syrii, 'białe światło'; miasto w Syrii niedaleko ujścia Orontesu, ok. 25 km od Antiochii (GPSS); gr. *Seleukia*, *Seleukeia* 'miasto ku czci Seleukosa', od góry Seleucia Pieria 'smagany przez fale', 'zagrożony trzęsieniami ziemi' (SWB)

Seleuciey [gen. sg.] (Sz, W, G)

Seleuciiey [gen. sg.] (Wu)

Seleucyey [gen. sg.] (L, Brz, Cz)

Selewcjiei [gen. sg.] (Mu)

Selewkij [gen. sg.] (B)

SILOAM cf. SILOE

3: Łk 13,4; J 9,7; 9,11

gr. *Σιλωάμ*, łac. *Siloam*; n. geogr.; etymologia hebr. ‘posłany’; sadzawka Siloam, źródło wody w Jerozolimie, wspomniane też w Iz 8,6 (GPSS); gr. *Siloam*, hebr. *Siloe*, *Sziloach* ‘posłany’, ‘tunel’, ‘wodociąg’, ‘kanał’, od hebr. *szoleach*, *sziloach* ‘wysyłać’, ‘przepuszczać’, ‘wydobywać się’ (SWB)

Siloam[†] [nom. sg.] (Cz : J 9,7)

Syloam[†] [nom. sg.] (Brz, Cz : J 9,11; Brz : J 9,7)

Syloamie [loc. sg.] (B : Łk 13,4)

Siloamowyi [adi.] (Mu : J 9,7; 9,11)

Syloamskiey [adi.] (B : J 9,7; 9,11)

SILOE cf. SILOAM

3: Łk 13,4; J 9,7; 9,11

gr. *Σιλωάμ*, łac. *Siloam*; n. geogr.; etymologia hebr. ‘posłany’; Wieża Siloam, znajdująca się w sąsiedztwie Sadzaki Siloam (GPSS); hebr. *Siloe*, *Siloah*, *Silo*, *Sziloach*, LXX *S(e)iloam*, gr. *Siloe*, *Siloam* (Sadzawka Siloe) ‘posyłający’, ‘przekazujący’, stąd ‘wodociąg’, ‘tunel’, ‘kanał’, od hebr. *szoleach*, *sziloach* ‘wysyłać’, ‘przepuszczać’, ‘wydobywać się’ (SWB)

Siloe[†] [nom. sg.] (Mu, Sz : Łk 13,4; Sz, L : J 9,7; 9,11; Wu : J 9,7)

Syloe[†] [nom. sg.] (L, Cz, W, G, Wu : Łk 13,4; Brz : Łk 13,4; W, Wu, G : J 9,11; W, G : J 9,7)

(SŁOWACY)

cf. ILLIRIA, (SŁOWIANIE)

1: Rz 15,19

Słowakow [etn.] (Mu, Brz, Cz*)

(SŁOWIANIE)

cf. ILLIRIA, (SŁOWACY)

1: Rz 15,19

Słowian [etn.] (B)

SMYRNA

2: Ap 1,11; 2,8

gr. *Σμύρνα*, łac. *Smyrna*; n. geogr.; ‘mirra’; miasto jońskie w Azji Mniejszej, położone nad Morzem Egejskim, 65 km na północ od Efezu (GPSS); gr. *Smyrne*, tur. *Izmir* ‘mirra’, ‘mirta’, ‘drzewo mirtowe’, ‘kwiat’, ‘ornament’, ‘skarby’, ‘korona’ (SWB)

Smirney [gen. sg.] (L : Ap 1,11)

Smirny [gen. sg.] (Sz, B, Cz, W : Ap 1,11)

Smyrny [gen. sg.] (Mu, G : Ap 1,11)

Smirnie [loc. sg.] (Brz, Wu : Ap 1,11)

Smirneńczykow [etn.] (Cz : Ap 2,8)

Smirnieńskiego [adi.] (Mu : Ap 2,8)

Smirnieńskiego [adi.] (Brz, B : Ap 2,8)

Smirnieńskiego [adi.] (L : Ap 2,8)

Smyrneńskiego [adi.] (W, Wu, G : Ap 2,8)

Smyrnińskiego [adi.] (Sz : Ap 2,8)

**SODOMA cf. GOMORA,
«ZIEMIA SODOMCZYKÓW»,
«ZIEMIA SODOMSKA»,
«ZIEMIA SODOMSKA
I GOMOREJSKA», «ZIEMIA
SODOMCZYKÓW
I GOMOREJCZYKÓW»**

9: Mt 10,15; 11,23; 11,24; Łk 10,12;
17,29; Rz 9,29; 2 P 2,6; Jud 1,7;
Ap 11,8

gr. *Σόδομα*, łac. *Sodoma*; n. geogr.; liczba mnoga, pochodzenia hebr. *Sodoma* ‘płonące’; miasto zniszczone przez deszcz ognia i siarki spuszczoney przez Boga, duchowa nazwa Jerozolimy (dosł. Sodoma i Egipt razem wzięte), jaką nadał jej Bóg po ukrzyżowaniu w niej Chrystusa (GPSS); LXX *Sodoma*, hebr. *Sedom*, *Sam*, *Sadem*, *Sidma* ‘ich’, ‘pomienie’, ‘otoczone miejsce’, ‘miejsce wapnia’ (SWB)

Sodoma [nom. sg.] (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G : Rz 9,29; Jud 1,7; Mu, B, Brz : Ap 11,8)

Sodomy [gen. sg.] (Sz, L, Brz, B, W, Wu, G : Łk 17,29)

Sodomie [dat. sg.] (Sz, L, Brz, B, W, Wu, G : Łk 10,12)

Sodomq [instr. sg.] (Sz, L, Cz, W, Wu, G : Ap 11,8)

Sodomie [loc. sg.] (Sz, L, W, Wu, G : Mt 11,23; L : Mt 11,24)

Sodom [gen. pl.] (Mu : Łk 17,29)

Sodomam [dat. pl.] (Mu : Łk 10,12)

Sodomach [loc. pl.] (Mu, B, Brz, Cz : Mt 11,23)

Sodomczykow [etn.] (Brz, Cz, W, Wu, G : 2 P 2,6; Brz, Cz : Mt 10,15; Cz : Mt 11,24; Łk 17,29)

Sodomitow [etn.] (W, Wu : Mt 11,24)

Sodomow [etn.] (Mu : 2 P 2,6)

Sodomow [etn.] (Mu : Mt 10,15; 11,24; Sz : 2 P 2,6)

Sodomskiey [adi.] (Sz, L, B, W, Wu, G : Mt 10,15)

Sodomskiey [adi.] (Sz, Brz, B, G : Mt 11,24)

Sodomskie [adi.] (L, B : 2 P 2,6)

Sodomskim [adi.] (Cz : Łk 10,12)

SYCHAR cf. SYCHEM

1: J 4,5

gr. *Συχάρ*, łac. *Sichar*; n. geogr.; etymologia hebr. ‘pijany’; prawdopodobnie inna nazwa miasta Sychem w Samarii, niedaleko Studni Jakuba (GPSS); gr. *Sychar* ‘kraniec’, może ‘oszałamiający napój’, ‘namaszczenie’ (SWB)

Sychar[†] [nom. sg.] (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G)

SYCHEM cf. SYCHAR

3: J 4,5; Dz 7,16 (28)

gr. *Συχέμ*, łac. *Sichem*; etymologia hebr. ‘bark’, ‘ramię’, ‘pilność’; miasto w Samarii oraz syn Chamora (GPSS); hebr.

Szekem, sam. *Aszkem*, gr. *Sychem*, *Sikima* ‘grzbiet (górski)’, ‘plecy’, ‘dział’, ‘część’; hebr. *Szikmi* ‘Sychemita’, ‘człowiek z Sychem’ (SWB)

Sichem^{ind.} [gen. sg.] (Sz : Dz 7,16)

Sychem^{ind.} [gen. sg.] (Mu, L, Brz, Cz, Wu, G : Dz 7,16; Wu : Dz 7,16; W*, Wu* : J 4,5)

Sychema [gen. sg.] (B, W : Dz 7,16)

Sychemowego [adi.] (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, G : Dz 7,16)

SYDON cf. SAREPTA, «SAREPTA SYDOŃSKA»

9: Mt 11,21; 11,22; 15,21; Mk 3,8; 7,31; Łk 6,17; 10,13; 10,14; Dz 27,3

gr. *Σιδών*, łac. *Sidon*; n. geogr.; etymologia hebr. ‘polowanie’; starożytne bogate miasto w Fenicji, na wschodnim wybrzeżu Morza Śródziemnego, 30 km na północ od Tyru (GPSS); gr. *Sidon*, od hebr. *Sidon*, klin. *Sidunu*, egip. *Idunia*, arab. *Saida* ‘połów ryb’, ‘łowiśko’, ‘miejsce połowów’, ‘miasto rybołówstwa, rybaków’, ‘twierdza’ (SWB)

Sidona [gen. sg.] (Sz : Mk 7,24)

Sidonu [gen. sg.] (Mu : Mt 15,21; Mk 3,8; 7,24; 7,31; Łk 6,17; 27,3)

*Sydon*a [gen. sg.] (Sz : Mt 15,21; B : Łk 27,3)

Sydonu [gen. sg.] (Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G : Mk 3,8; Łk 6,17;

L, Brz, Cz, W, Wu, G : Łk 27,3; Brz, B, Cz, W, Wu : Mt 15,21)

Sidonowi [dat. sg.] (Mu : Mt 11,22; Łk 10,14)

Sydonowi [dat. sg.] (Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G : Mt 11,22; Łk 10,14)

Sidon [acc. sg.] (Sz : Mk 7,31)

Sydon [acc. sg.] (L, W, Wu : Mk 7,31; Cz* : Mk 7,31)

Sidonie [loc. sg.] (Mu : Mt 11,21; Łk 10,13)

Sydonie [loc. sg.] (Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G : Mt 11,21; Łk 10,13)

Sydońskiego [adi.] (Brz, Cz, G : Łk 4,26)

Sydońskiey [adi.] (Sz, L, B, W, Wu : Łk 4,26)

*Sidońskie*i [adi.] (Mu : Łk 4,26)

Sydońskie [adi.] (L : Mt 15,21)

Sydońskich [adi.] (Brz, B, L : Mk 7,24; Brz, B, Cz, G, W* : Mk 7,31)

[–] (Cz, W, Wu, G : Mk 7,24)

SYJON cf. «GÓRA SYJON», «GÓRA SYNAJ», SYNAJ

7: Mt 21,5; J 12,15; Rz 9,33; 11,26; Hbr 12,22; 1 P 2,6; Ap 14,1

gr. *Σιών*, łac. *Sion*; n. geogr.; etymologia hebr. ‘miejsce wysokie’; wzgórze, na którym wznosiła się wyżej położona i starsza część Jerozolimy; wysunięte najdalej na południowy zachód i najwyższe spośród wzgórz, na którym

zbudowano Jerozolimę; nazwa często stosowana do całej Jerozolimy (GPSS); gr. *Sion*, hebr. *Sijon* ‘suszyć’, ‘wyschnięta ziemia’ lub ‘wzgórze’, ‘wysoki’, ‘wyniosły’, ‘twierdza na skale’, ‘górujące’, ‘góra wznosząca się nad innymi górami’, ‘góra o wielu szczytach’, ‘Święta Góra’, z arab. *Suwat* ‘pomnik kamienny’, ‘kierunkowskaz’, ‘oznaczenie drogi’ (SWB)

Syon[†] [nom. sg.] (Brz : Ga 4,24)

Sionu [gen. sg.] (Sz : Rz 11,26)

Syonu [gen. sg.] (Mu, L, Brz, Cz, B, W, Wu, G : Rz 11,26)

Sionie [loc. sg.] (Mu : Rz 9,33)

Syionie [loc. sg.] (Sz : Rz 9,33)

Syonie [loc. sg.] (L, Brz, B, Cz, W, Wu, G : Rz 9,33)

SYNAJ cf. <GÓRA SYJON>, <GÓRA SYNAJ>, SYJON

4: Dz 7,30; 7,38; Ga 4,24; 4,25

gr. *Σινᾶ*, łac. *Sina*; n. geogr.; etymologia hebr. ‘ciernisty’; góra, a ściślej górzysty obszar na Półwyspie Arabskim, miejsce nadania Prawa Mojżeszowego (GPSS); gr. *Sina*, sam. *Sini*, hebr. *Sinaj* od hebr. *Sene* ‘krzak, krzew [Boży]’, ‘góra skalista’, ‘spiczasta góra’, ‘wybrzeże’, ‘poszarpany’, ‘zębaty’ lub od ‘boga Sin’; może od gr. *sinati* ‘gorczyca’, arab. *Sin* ‘bóstwo góry’ (SWB)

Sina[†] [nom. sg.] (Mu, L : Dz 7,38; Mu, L, B : Ga 4,24; Mu : Ga 4,25; Wu : Ga 4,25)

Sina[†] [nom. sg.] (Wu : Ga 4,24)

Syna[†] [nom. sg.] (Sz, Brz, Cz, W, Wu, G : Dz 7,38; Sz : Ga 4,24; Mu, Sz, L, Cz, W, Wu, G : Dz 7,30; Brz : Dz 7,30; Sz, L, Brz, B, W : Ga 4,25)

Synaj[†] [nom. sg.] (G : Ga 4,25)

Synayska [adi.] (Cz : Ga 4,25)

Synajskiey [adi.] (G : Ga 4,24)

Synayskiey [adi.] (Cz, W : Ga 4,24)

Synajskiey [adi.] (B : Dz 7,38)

SYRAKUZY

1: Dz 28,12

gr. *Συράκουσαι*, łac. *Syracusae*; n. geogr. niepewnego pochodzenia, ‘syryjski słuch’, liczba mnoga; wielkie portowe miasto nadmorskie na Sycylii, otoczone 23-kilometrowym murem (GPSS); gr. *Syrakousai*, łac. *Syracusae* ‘gwałtownie ciągnące’, z sykulijskiego ‘bagny’ (SWB)

Syrakuzy [gen. sg.] (W, Wu)

Sirakus [gen. pl.] (Mu, Sz, L)

Syrakus [gen. pl.] (B, G)

Syrakusom [dat. pl.] (Brz)

Syrakuszom [dat. pl.] (Cz)

SYRIA

8: Mt 4,24; Łk 2,2; Dz 15,23; 15,41; 18,18; 20,3; 21,3; Ga 1,21

gr. *Συρία*, łac. *Syria*; n. geogr. prawdopodobnie pochodzenia hebr. ‘wywyższona’; region Azji ograniczony od północy pasmami gór Turus i Amanus, od wschodu Eufratem i Arabią, od południa Palestyną, a od zachodu Fenicją i Morzem Śródziemnym (GPSS); gr. *Syria*, zamiast *Aram*, *Asyria*, hebr. *Arammi* ‘odmęt’, ‘wyżyna’; nazwa *Syria*, *Syryjczycy* pojawiła się w czasach hellenistycznych, w LXX występuje zamiast *Aram* i *Asyria* (SWB)

Siriej [gen. sg.] (Sz, L : Dz 21,3; Sz : Dz 18,18; 20,3)

Syriey [gen. sg.] (L, Brz, W : Dz 20,3; L, W : Dz 18,18; Brz, W : Dz 21,3; Sz, W : Ga 1,21)

Syriiety [gen. sg.] (Wu : Dz 20,3; 21,3)

Syriiei [gen. sg.] (*Mu : Łk 2,2; Mu : Dz 18,18; 20,3; 21,3)

Syryey [gen. sg.] (Brz, B, Cz : Dz 18,18; B, Cz, G : Dz 20,3; B, G : Dz 21,3; Brz, Cz, G : Ga 1,21)

Syryiei [gen. sg.] (Mu : Ga 1,21)

Syryiety [gen. sg.] (Cz : Dz 21,3; Wu : Dz 18,18; Ga 1,21)

Syryjey [gen. sg.] (G : Dz 18,18)

Siriq [acc. sg.] (Sz : Dz 15,40)

Syriq [acc. sg.] (B, Cz, W, Wu, G : Dz 15,41; Mu : Łk 2,2)

Syryiq [acc. sg.] (B : Mt 4,24)

Siriej [loc. sg.] (W : Mt 4,24; L : Dz 15,40; 15,23)

Syriiei [loc. sg.] (Mu : Mt 4,24)

Syriey [loc. sg.] (Brz : Dz 15,40; Sz, W : Dz 15,23)

Syriiety [loc. sg.] (Wu : Mt 4,24; Dz 15,23)

Syryiety [loc. sg.] (Sz, L : Mt 4,24)

Syriiei [loc. sg.] (Mu : Dz 15,23; 15,40)

Syryey [loc. sg.] (Brz, B, Cz : Dz 15,23; Brz, Cz : Mt 4,24)

Syryjey [loc. sg.] (G : Mt 4,24; Dz 15,23)

Siriyskiego [adi.] (Wu : Łk 2,2)

Syrskiego [adi.] (B : Łk 2,2)

Syryiskiego [adi.] (Sz, L, Brz, Cz, W : Łk 2,2)

Syryjskim [adi.] (G : Łk 2,2)

Syryiskich [adi.] (B : Ga 1,21)

Syryskie [adi.] (L : Ga 1,21)

SYRTA cf. «HAK», «LIPKIE MORZE», «WIR»

1: Dz 27,17

gr. *Σύρτις*, łac. *Syrtis*; rzeczownik rodzaju żeńskiego, nazwa własna, ‘ruchome piaski’; nazwa dwóch miejsc na Morzu Afrykańskim (Libijskim) — obecnie to Morze Śródziemne — między Kartaginą a Cyrenajką, pełnych płycizn i mielizn (GPSS); gr. *Syrtis* ‘mielizna’, ‘płycizna’ (SWB)

*Syrte*¹ [nom. sg.] (Mu*)

Sirtes^{ind.} [loc. sg.] (Sz*)

Syrtym^{ind.} [loc. sg.] (Sz, L)

Syrtyn^{ind.} [loc. sg.] (Brz, Cz)

Syrtę [acc. sg.] (Wu)

[-] (Mu, B, W, G)

«TALASSA» cf. LASAIA

1: Dz 27,8

gr. *Θάλασσα*, łac. *Thalassa*

Talassa [nom. sg.] (Sz, L)

Thalassa [nom. sg.] (W)

TARS

3: Dz 9,30; 11,25; 22,3

gr. *Ταρσός*, łac. *Tarsus*; n. geogr.; być może to samo co *tarsos* ‘płaski kosz’; duże miasto w Cylicji, miejsce narodzin i młodości Apostoła Pawła (GPSS); gr. *Tarsos* ‘uskrzydłony’, łac. *Tarsus* ‘powierzchnia’, ‘równina’ (SWB)

Tarsu [gen. sg.] (Mu, Sz, L, B, W, Wu, G : Dz 9,30; Mu, Sz, L, Brz, B, W, Wu, G : Dz 11,25; Mu, L, Brz, Wu : Dz 21,39; Mu, Brz : Dz 9,11; Brz : Dz 22,3)

Tharsu [gen. sg.] (Sz : Dz 21,39; L : Dz 9,11; Brz, Cz : Dz 9,30; Cz : Dz 11,25)

Tarsie [loc. sg.] (Mu, Sz, L, Cz, W, Wu, G : Dz 22,3)

Tharsie [loc. sg.] (L : Dz 22,3)

Tarsenin [etn.] (B : Dz 21,39)

Tarseńczyk [etn.] (Cz, W, G : Dz 21,39)

Tarseńczyka [etn.] (W, Wu, Cz : Dz 9,11)

Tarseńskiego [adi.] (B, G : Dz 9,11)

Tharseńskiego [adi.] (Sz : Dz 9,11)

TESALONIKA

5: Dz 17,1; 17,13; 27,2; Flp 4,16; 2 Tm 4,10

gr. *Θεσσαλονίκη*, łac. *Thessalonica*; n. geogr.; ‘zwycięstwo Tessalów’, od *Thessalos*; miasto położone nad Zatoką Termajską, stolicą drugiego okręgu Macedonii, siedziba namiestnika i kwestora rzymskiego (GPSS); gr. *Thessalonike* ‘zwycięstwo na morzu’, ‘zwycięstwo nad Tesalią’, ‘zwycięstwo Tesalii’; dzisiaj Saloniki (SWB)

Tesaloniki [gen. sg.] (L: 2 Tm 4,10; Dz 17,1; Sz : Flp 4,16)

Tessaloniki [gen. sg.] (Brz, Mu, Sz, Cz, W, Wu, G : Dz 17,1; Sz, Cz : 2 Tm 4,10; G : Dz 17,13; Flp 4,16; Mu, L, G : Dz 27,2)

Thesaloniki [gen. sg.] (L : Flp 4,16; Brz : 2 Tm 4,10; B : Dz 17,1; 17,13; 27,2)

Thessaloniki [gen. sg.] (Mu, B, W, Wu : 2 Tm 4,10; W, Wu : Flp 4,16; Mu : Dz 17,13; Sz : Dz 27,2)

Theszałoniki [gen. sg.] (Cz : 2 Tm 4,10; Flp 4,16)

Tessalonice [loc. sg.] (Sz, Wu : Dz 17,13; B : Flp 4,16)

Thesalonice [loc. sg.] (L : Dz 17,13; Brz : Flp 4,16)

Thessalonice [loc. sg.] (Mu : Flp 4,16)

Tessaloniczanin [etn.] (W, Wu : Dz 27,2)

Tesaloniceński [adi.] (Brz : Dz 27,2)

Tessaloniceński [adi.] (Cz : Dz 27,2)

Tessaloniceńscy [adi.] (Brz, Cz, W : Dz 17,13)

⟨TASSUS⟩ cf. ASSOS

1: Dz 20,13

gr. *Θάσος*, łac. *Thassus*

Thassu^{ind.} [loc. sg.] (Cz*)

TIATYRA

4: Dz 16,14; Ap 1,11; 2,18; 2,24

gr. *Θυάτειρα*, łac. *Thyatira*; n. geogr.; pochodzenie niepewne, 'woń utrapienia'; kolonia macedońskich Greków, leżąca między Sardes a Pergamonem nad rzeką Likos; jej mieszkańcy zarabiali na życie dzięki ruchowi podróżnych oraz biegłości w sztuce farbowania tkanin purpurą (GPSS); gr. *Thyateira* 'miasto (albo cytadela) bogini Tia (Teja)' lub 'ofiara pracy' (SWB)

Thyatyrę [gen. sg.] (Cz : Ap 1,11)

Tiatirę [gen. sg.] (L : Ap 1,11)

Tyatyrę [gen. sg.] (G : Ap 1,11)

Thiatirę [gen. sg.] (Sz : Ap 1,11)

Thiatyry [gen. sg.] (Sz : Ap 2,18)

Thiatyry [gen. sg.] (W : Ap 1,11)

Thyatyrę [gen. sg.] (B : Ap 1,11)

Tyatyrę [gen. sg.] (Brz : Ap 1,11)

Thiatyrę [loc. sg.] (Sz, L : Ap 2,24; Wu : Ap 1,11)

Thyatyrę [loc. sg.] (B, W, Wu : Ap 2,24)

Thyatirę [gen. pl.] (Mu : Dz 16,14)

Thyatirę [loc. pl.] (Mu : Ap 2,18; Ap 2,24)

Thyatyrę [loc. pl.] (Cz : Ap 2,18; Ap 2,24)

Tyatyrę [loc. pl.] (G : Ap 2,24)

Thyatyrę [etn.] (Brz : Dz 16,14)

Tyatyrę [etn.] (Brz : Ap 2,24)

Thiatirę [adi.] (Sz, L : Dz 16,14)

Thyatyrę [adi.] (B, Cz : Dz 16,14; B : Ap 2,24)

Tiatyrę [adi.] (L : Ap 2,24)

Tyatyrę [adi.] (Brz : Ap 2,24)

Tyatyrę [adi.] (W, Wu : Dz 16,14; W, Wu, G : Ap 2,24)

Tyatyrę [adi.] (G : Dz 16,14)

TROADA

6: Dz 16,8; 16,11; 20,5; 20,6; 2 Kor 2,12; 2 Tm 4,13

gr. *Τρωάς*, łac. *Troas*; n. geogr.; od *Troas* 'trojański'; Troada 'Trojanka'; miasto w Azji Mniejszej (GPSS); gr. *Troas* 'okolica wokół Troi', 'przeniknięta', 'przeszyta', 'przebita' (SWB)

Troady [gen. sg.] (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G : Dz 16,8; Brz, B, Cz, W, Wu, G, Mu, Sz, L : Dz 16,11; 2 Kor 2,12; Mu, Sz, Brz, B, Cz, W, Wu, G : Dz 20,6)

Troadzie [loc. sg.] (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G : Dz 20,5; 2 Tm 4,13; L : Dz 20,6)

«TROGIL» cf. MILET

1: Dz 20,15

gr. *Τρωγύλλιον*, łac. *Trogyllium*; n. geogr.; pochodzenie niepewne, 'kryjówka'; nazwa miasta i przylądka w Jonii, nieopodal wyspy Samos, u stóp góry Mykale, między Efezem a ujściem rzeki Meander (tylko w niektórych starożytnych manuskryptach) (GPSS)

Trogilu [loc. sg.] (Wu*)

«TRUPIA GŁOWA»

cf. GOLGOTA, «ŁYSINA»,

«ŁYSA GŁOWA»

4: Mt 27,33; Mk 15,22; Łk 23,33; J 19,17

Trupia Głowa (Wu : Mt 27,33; Mk 15,22; Łk 23,33; J 19,17; Mu, Sz : Łk 23,33; J 19,17)

Trupie Głowy (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, G : Mt 27,33; Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, G : Mk 15,22; Brz, W, G : Łk 23,33; Brz, B, Cz, W, G : J 19,17)

Głowy Trupie (B : Łk 23,33)

«TRZY DOMY GOŚCINNE»

cf. RYNEK APPIUSZA, TRZY GOSPODY, «TRZY KARCZMY», «TRZY TABERNY»

1: Dz 28,15

gr. *Τρεισταβέρνηαι*, łac. *Tres Tabernae*; *Ταβέρνηαι* — rzeczownik r. żeńskiego, liczba mnoga pochodzenia łac. 'gospody', 'tawerny'; *Trzy Gospody* — nazwa postoju przy Trakcie Appiusza między Rzymem a Forum Appiusza, w odległości 16 km od tego drugiego i 50 km od Rzymu (GPSS); gr. *Treis Tabernai* i *Treistabernai*, łac. *Tres Tabernae* 'Trzy Gospody', 'trzy chaty (szataśy, budy)' (SWB)

Trzy Domy Gościnne (Brz)

TRZY GOSPODY cf. «TRZY DOMY GOŚCINNE», «TRZY KARCZMY», «TRZY TABERNY»

1: Dz 28,15

gr. *Τρεισταβέρνηαι*, łac. *Tres Tabernae*

«TRZY KARCZMY»

cf. RYNEK APPIUSZA, «TRZY DOMY GOŚCINNE», TRZY GOSPODY, «TRZY TABERNY»

1: Dz 28,15

gr. *Τρεισταβέρνηαι*, łac. *Tres Tabernae*

Trzy Karczmy (B, Cz, W, Wu, G)

⟨TRZY TABERNY⟩

cf. RYNEK APPIUSZA, ⟨TRZY
DOMY GOŚCINNE⟩, TRZY
GOSPODY, ⟨TRZY KARZYM⟩

1: Dz 28,15

gr. *Τρεισταβέρνηαι*, łac. *Tres Tabernae*

Trzy Taberny (Mu, Sz)

TYBERIADA

cf. ⟨MORZE TYBERIADZKIE⟩

3: J 6,1; 6,23; 21,1

gr. *Τιβεριάς*, łac. *Tiberias*; ‘od Tybru (jako bóstwa rzeki)’; miasto w Galilei niedaleko jeziora Genezaret, którego pierwotną nazwę Herod Antypas, tetrarcha Galilei, zmienił po rozbudowie na Tyberiada na cześć cesarza Tyberiusza (GPSS); gr. *Tiberias*, arab. *Tabarijje*, hebr. *Twerja* ‘miasto Tyberiusza’, ‘dobry widok’ (SWB)

Tiberias[†] [nom. sg.] (Mu : J 6,1)

Tyberiadu [gen. sg.] (Mu* : J 6,1)

Tyberjady [gen. sg.] (Mu : J 6,23; 21,1)

Tyberyady [gen. sg.] (Sz, L, Cz, Brz, W, Wu : J 6,23; B : J 6,1; 6,23)

Tyberyadskie [adi.] (Sz, Brz, Cz, W, G, Wu : J 6,1)

Thyberiadskie [adi.] (L : J 6,1)

Tyberyadskiego [adi.] (Sz, L, Brz, Cz, W, Wu, G : J 6,1)

Tyberyadskiem [adi.] (B : J 6,1)

TYR

11: Mt 11,21; 11,22; 15,21; Mk 3,8; 7,24; 7,31; Łk 6,17; 10,13; 10,14; Dz 21,3; 21,7

gr. *Τύρος*, łac. *Tyrus*; rzeczownik rodzaju żeńskiego, etymologia hebr. ‘skała’; prastare miasto fenickie nad Morzem Śródziemnym (GPSS); gr. *Tyros*, asyr. *Zara* lub *Zarus*, fen. *Sur*, akad. *Surru(m)*, hebr. *Sor*, *Sori* ‘skała’, ‘miasto na skale’, łac. *Tyrus* ‘skała’, ‘obsydian’, ‘ostrzy kamień (krzemień używany w Egipcie do obrzezania)’ (SWB)

Thyru [gen. sg.] (Brz : Dz 21,7; L : Dz 21,7; L : Mk 3,8; Łk 6,17; Dz 21,3)

Tiru [gen. sg.] (Sz : Mk 7,24; 7,31)

Tyru [gen. sg.] (Mu, Sz, Brz, B, Cz, W, Wu, G : Mk 3,8; Mt 15,21; Mu, Sz, B, Brz, Cz, W, Wu, G : Dz 21,3; Cz, G : Dz 21,7; Mu, Sz, B, W, Wu : Dz 21,7; Mu, Cz, W, Wu, G : Mk 7,24; Sz, Brz, B, W : Łk 6,17; Mu, Wu : Mk 7,31; Mu, Cz, Wu : Łk 6,17)

Tirowi [dat. sg.] (Mu : Łk 10,14)

Tyrowi [dat. sg.] (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G : Mt 11,22; Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G : Łk 10,14)

Tyru [loc. sg.] (B : Łk 10,13)

Thyrze [dat. sg.] (L : Łk 10,13)

Tyrze [loc. sg.] (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G : Mt 11,21; Mu, Sz, Brz, Cz, W, Wu, G : Łk 10,13; G : Łk 6,17)

Tyryjczykom [etn.] (G : Dz 12,20)

Tyrczyki [etn.] (Mu, Sz : Dz 12,20)

Tyryjczyki [etn.] (Brz, W : Dz 12,20)

Tyryjczyki [etn.] (L, Cz, W : Dz 12,20)

Tyryjczyki [etn.] (Wu : Dz 12,20)

Tyrskie [adi.] (L : Mt 15,21)

Tyrskich [adi.] (L, Brz, B : Mk 7,24;
B : Dz 12,20; L, Brz, B, Cz, G, W,
Wu* : Mk 7,31)

⟨WIR⟩ cf. ⟨HAK⟩,

⟨LIPKIE MORZE⟩, SYRTA

1: Dz 27,17

Wir (W)

⟨WŁOCHY⟩

cf. ITALIA, ⟨ZIEMIA WŁOSKA⟩

4: Dz 18,2; 27,1; 27,6; Hbr 13,24

Włoch [gen. pl.] (Mu, Sz, L, Brz,
Cz, B, Wu, G : Dz 18,2; Sz, L,
Brz, Cz, B, Wu, G : Dz 27,1; 27,6;
Sz, L, Mu, Cz, W, B, Wu, G :
Hbr 13,24)

Włoszy [etn.] (Brz : Hbr 13,24)

Włoskiei [adi.] (Mu : Dz 27,1; 27,6)

(ZABULON)

cf. ⟨ZIEMIA ZABULIŃSKA⟩

2: Mt 4,13; 4,15

gr. *Ζαβουλών*, łac. *Zabulon*; imię
własne (osobowe), etymologia
hebr. ‘miejsce zamieszkania’;
plemię Zabulona (GPSS); gr.
Zaboulon, łac. *Zabulon*, hebr.

Zebulon ‘wywyższać’, ‘pano-
wanie’, ‘mały książę’ (wg Rdz
30,20 od hebr. *sebed* ‘pre-
zent’, ‘dar’ albo od *sabal* ‘czcić’,
‘mieszkać’); ‘Bóg obdarował’
lub ‘mieszkanie’; jeżeli od *Ze-
wulun* ‘obdarować’; dziesiąty
spośród synów Jakuba, plemię
Zebulona; terytorium tegoż pro-
toplasty (SWB)

Zabulon^{ind.} [gen. sg.] (Brz, Wu :
Mt 4,13; Mu, Sz, L, Brz, Wu :
Mt 4,15)

Zebulona [gen. sg.] (Mu, Sz : Mt
4,13)

Zabulońska [adi.] (Cz, W : Mt
4,15)

Zabulońskich [adi.] (L, Cz, W : Mt
4,13)

Zabulonowa [adi.] (B, G : Mt 4,15)

Zabulonowych [adi.] (B, G : Mt
4,13)

ZAJORDANIE cf. JORDAN

3: Mt 4,25; Mk 3,8; 10,1

Za Jordania [gen. sg.] (B, Cz, G,
Wu : Mt 4,25; Sz, L, Cz, B, W,
Wu, G : Mk 3,8)

Zaiordania [gen. sg.] (Sz : Mt 4,25)

Za Jordanie [acc. sg.] (B : Mk 10,1)

Zaiordańskich [adi.] (L : Mt 4,25)

⟨ZIEMIA CHALDEJSKA⟩

cf. [CHALDEA]

1: Dz 7,4

Kaldejska Ziemia (Mu)

Ziemia Chaldejska (Sz, L, B, W, Wu, G)

Ziemia Kaldejczyków (Brz)

Ziemia Kaldejska (Cz)

**⟨ZIEMIA CHANANEJSKA⟩
cf. KANAAN**

2: Dz 7,11; 13,19

gr. γῆ Χαναάν, łac. *terra Chanaan*

Ziemia Chananejska (L, Brz, Cz, W, Wu, G : Dz 13,19; L, Brz, Cz, W, G : Dz 7,11)

Ziemia Chanańska (B : Dz 7,11; 13,19)

Ziemia Chanaan (Mu, Sz : Dz 13,19)

**⟨ZIEMIA GADAREŃCZYKÓW⟩
cf. GADARA, ⟨KRAINA
GADARENÓW⟩, ⟨KRAJ
GADARENÓW⟩, ⟨OKOLICA
GADARYŃSKA⟩, ⟨ZIEMICA
GADAREŃCZYKÓW⟩**

1: Mk 5,1

Ziemia Gadareńczyków (Brz)

**⟨ZIEMIA GALILEJSKA⟩
cf. GALILEA**

2: Łk 4,44; 5,17

Ziemia Galilejska (Mu : Łk 4,44; 5,17)

**⟨ZIEMIA GENEZARETSKA⟩
cf. GENEZARET**

2: Mt 14,34; Mk 6,53

gr. γῆ εἰς Γεννησαρέτ, łac. *terra Gennesaret*

Ziemia Genezar (W, Wu : Mt 14,34)

Ziemia Genezaret (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W*, Wu*, G : Mt 14,34; Cz, G : Mk 6,53)

Ziemia Genezaretska (B : Mk 6,53)

**⟨ZIEMIA IZRAELSKA⟩
cf. (IZRAEL)**

2: Mt 2,20; 2,21

gr. γῆ Ἰσραήλ, łac. *terra Israel*

Ziemia Izraelska (Mu, Sz, L, Brz, Cz, W, Wu, G : Mt 2,20; 2,21)

Ziemia Izraelowa (B : Mt 2,20; 2,21)

**⟨ZIEMIA JUDZKA⟩ cf. JUDA,
JUDEA, ⟨KRAINA JUDZKA⟩,
⟨KRAJ JUDZKI⟩, ⟨KRAINA
ŻYDOWSKA⟩, ⟨ZIEMIA
JUDZKA⟩, ⟨ŻYDOSTWO⟩**

32: Mt 2,1; 2,22; 3,5; 4,25; 24,16; Mk 1,5; 3,7; Łk 2,4; 6,17; 7,17; 21,21; 23,5; J 4,3; 4,47; 4,54; 7,1; 7,3; 11,7; Dz 1,8; 2,9; 8,1; 9,31; 11,1; 11,29; 12,19; 15,1; 21,10; 28,21; Rz 15,31; 1 Tes 2,14; Ga 1,22; 2 Kor 1,16

Ziemia Judowska (Mu* : Mt,21)

Ziemia Judzka (Cz : Mt 3,5; 4,25; Brz : Mk 1,5; L, G : Łk 2,4; Cz, G : J 7,1; Dz 8,1; W : Rz 15,31)

Judzka Ziemia (L, B, W, G : Mt 2,22; 3,5; 4,25; B, W, G : Mt 24,16; Łk 6,17; 7,17; 21,21; 23,5; J 4,3; 4,47; 4,54; B, W, Cz, G :

Mk 3,7; B, Cz, W : Łk 2,4; W : J 7,1; W, G : J 7,3; 11,7; Dz 1,8; 2,9; 9,31; 12,19; Cz, W, G : Dz 11,1; 11,29; 21,10; 28,21; 2 Kor 1,16; Cz, W : Dz 15,1; 1 Tes 2,14; W : Rz 15,31)

⟨ZIEMIA MISRAIMSKA⟩

cf. EGIPT, ⟨MISRAIM⟩

1: Mt 2,13

Ziemia Micraimska (B*)

⟨ZIEMIA NEFTALIMSKA⟩

cf. (NEFTALI)

1: Mt 4,15

gr. γῆ Νεφθαλίμ, łac. *terra Nephthali*

Ziemia Neftali (Brz)

Ziemia Neftalimowa (B, G)

Ziemia Neftalimska (Cz, W)

Ziemia Nephtalim (Sz, L, Wu)

⟨ZIEMIA SODOMCZYKÓW⟩

cf. SODOMA, ⟨ZIEMIA SODOMSKA⟩, ⟨ZIEMIA SODOMCZYKÓW I GOMOREJCZYKÓW⟩, ⟨ZIEMIA SODOMSKA I GOMOREJSKA⟩

1: Mt 11,24

gr. γῆ Σοδόμων, łac. *terrae Sodomorum*

Ziemia Sodomczykow (W)

Ziemia Sodomitow (W, Wu)

Ziemia Sodomow (Mu)

ZIEMIA SODOMCZYKÓW

I GOMOREJCZYKÓW⟩

cf. GOMORA, SODOMA,

⟨ZIEMIA SODOMCZYKÓW⟩,

⟨ZIEMIA SODOMSKA⟩,

⟨ZIEMIA SODOMSKA

I GOMOREJSKA⟩

1: Mt 10,15

gr. γῆ Σοδόμων καὶ Γομόρρων,
łac. *terrae Sodomorum et Gomorraeorum*

Ziemia Sodomczykow i Gomorejczykow (Brz, Cz)

Ziemia Sodomow i Gomorow (Mu)

⟨ZIEMIA SODOMSKA⟩

cf. SODOMA, ⟨ZIEMIA SODOMCZYKÓW⟩,

⟨ZIEMIA SODOMCZYKÓW

I GOMOREJCZYKÓW⟩,

⟨ZIEMIA SODOMSKA

I GOMOREJSKA⟩

1: Mt 11,24

Ziemia Sodomka (Sz, Brz, B, G)

⟨ZIEMIA SODOMSKA

I GOMOREJSKA⟩

cf. GOMORA, SODOMA,

⟨ZIEMIA SODOMCZYKÓW⟩,

⟨ZIEMIA SODOMSKA⟩,

⟨ZIEMIA SODOMCZYKÓW

I GOMOREJCZYKÓW⟩

1: Mt 10,15

Ziemia Sodomka i Gomorska
(Sz, L, B, G)

Ziemia Sodomka i Gomorejska
(W, Wu)

**⟨ZIEMIA TRACHONICKA⟩
cf. ⟨KRAINA TRACHONICKA⟩**

1: Łk 3,1

Trachonitska Ziemia (Sz, L, Brz)

**⟨ZIEMIA WŁOSKA⟩
cf. ITALIA, ⟨WŁOCHY⟩**

1: Dz 27,6

Włoska Ziemia (Mu)

**⟨ZIEMIA ZABULOŃSKA⟩
cf. (ZABULON)**

1: Mt 4,15

gr. γῆ Ζαβουλὼν, łac. *terra Zabulon*

Ziemia Zabulon (Mu, Sz, L, Brz, Wu)

Ziemia Zabulonowa (B, G)

Ziemia Zabulońska (Cz, W)

**⟨ZIEMIA ŻYDOWSKA⟩
cf. JUDA, JUDEA, ⟨KRAINA
JUDZKA⟩, ⟨KRAJ JUDZKI⟩,
⟨KRAINA ŻYDOWSKA⟩,
⟨ZIEMIA JUDZKA⟩,
⟨ŻYDOSTWO⟩**

36: Mt 2,1, 2,22; 3,5; 4,25; 19,1; 24,16; Mk 1,5; 10,1; 2,4; 3,1; 5,17; 6,17; 7,17; 21,21; 23,5; J 4,3; 4,47; 4,54; 7,1; 7,3; 11,7; Dz 1,8; 2,9; 8,1; 9,31; 10,37; 11,1; 11,29; 12,19; 15,1; 21,10; 28,21; Rz 15,31; 1 Tes 2,14; Ga 1,22; 2 Kor 1,16

Ziemia Żydowska (Mu, Brz : Mt 2,1; 24,16; Mu : Mt 2,22; 19,1; Mk 10,1; Łk 3,1; 5,17; 21,21; Dz

1,8; 9,31; 2 Kor 1,16; Brz : Mt 4,25; Rz 15,31; Mu, Sz, L, Brz : Ga 1,22; Mu, Sz, L : Łk 6,17; Sz, L : J 7,1; B : J 7,3)

Żydowska Ziemia (Mu, Wu : Mt 3,5; Mk 1,5; 3,7; 2,4; 7,17; 23,5; J 4,47; 4,54; 7,3; Dz 8,1; Wu : Mt 2,22; 4,25; 19,1; 24,16; Mk 10,1; Łk 3,1; 5,1; 5,17; 6,17; W : Łk 21,21; Mu, L, Wu : J 4,3; Mu, B, Wu : J 7,1; 7,3; Dz 11,1; 11,29; 12,19; 15,1; 21,10; Rz 15,31; B, Wu : Dz 1,8; 9,31; 28,21; Mu, Sz, L, B, Wu : Dz 2,9; Mu, B : Dz 10,37; Mu, Brz, B, Wu, G : 1 Tes 2,14; B : Ga 1,22; L, Brz, B, Wu : 2 Kor 1,16)

**⟨ZIEMICA GADAREŃCZYKÓW⟩
cf. GADARA, ⟨KRAINA
GADARENÓW⟩, ⟨KRAJ
GADARENÓW⟩, ⟨OKOLICA
GADARYŃSKA⟩, ⟨ZIEMIA
GADAREŃCZYKÓW⟩**

1: Łk 8,37

Ziemia Gadareńczyków (Brz)

**⟨ŻYDOSTWO⟩ cf. BETLEJEM,
⟨BETLEJEM JUDZKIE⟩,
JUDA, JUDEA, ⟨KRAINA
JUDZKA⟩, ⟨KRAJ JUDZKI⟩,
⟨KRAINA ŻYDOWSKA⟩,
⟨PUSTYNIA JUDZKA⟩,
⟨PUSZCZA JUDZKA⟩,
⟨ZIEMIA JUDZKA⟩**

43: Mt 2,1; 2,5; 2,6; 2,22; 3,5; 4,25; 10,1; 19,1; 24,16; Mk 1,5; 3,7; 10,1; Łk 1,5; 1,65; 2,4; 3,1;

- 5,17; 6,17; 7,17; 21,21; 23,5; J 4,3; 4,47; 4,54; 7,1; 7,3; 11,7; Dz 1,8; 2,9; 8,1; 9,31; 10,37; 11,1; 11,29; 12,19; 15,1; 21,10; 26,20; 28,21; Rz 15,31; 1 Tes 2,14; 2 Kor 1,16; Ga 1,22
- Żydostwo* [nom. sg.] (Sz : Mt 3,5)
- Żydostwa* [gen. sg.] (Mu, Sz, Brz : Dz 28,21; Sz, L, Brz, Cz : Dz 12,19; Sz, L, Brz : Dz 15,1; 21,10; Sz, L : J 4,47; 4,54; 7,3; 11,7; Sz : Mt 19,1; 4,25; 10,1; Mk 3,7; 10,1; 2 Kor 1,16; Wu : Ga 1,22; Mu* : Mt 2,6)
- Żydosthwa* [gen. sg.] (L : Mk 3,7)
- Żydowstwa* [gen. sg.] (L : Dz 28,21)
- Żydostwo* [acc. sg.] (Sz : J 4,3)
- Żydostwie* [loc. sg.] (Sz, L, Brz, Cz, W, Wu, G : Dz 10,37; Sz, L, Brz : Dz 9,31; 11,1; 11,29; Sz, L : Mt 24,16; Łk 7,17; 21,21; 23,5; Rz 15,31; 1 Tes 2,14; Sz, L : Dz 1,8; Brz : J 7,1; Mu* : Mt 2,6)
- Żydowskiego* [adi.] (Sz, Mu : Łk 1,5)
- Żydowskich* [adi.] (Sz : Łk 1,65)
- Żydowska* [adi.] (Mu, Sz, L : Mk 1,5; Mu, Wu : Mt 3,5)
- Żydowskiei* [adi.] (Mu : Mt 2,1; 2,5; 2,6; 19,1; 24,16; Mk 3,7; 10,1; Łk 1,65; 2,4; 5,17; 6,17; J 4,47; 4,54; 7,1; 7,3; 11,7; Dz 8,1; 15,1; 21,10; 2 Kor 1,16; Ga 1,22; Łk 7,17; 21,21; 23,5; Dz 1,8; 2,9; 9,31; 10,37; 11,1; 11,29; 12,19; Rz 15,31; 1 Tes 2,14)
- Żydowskiey* [adi.] (Sz, L, Brz, B : Ga 1,22; L, Brz, B, Wu : 2 Kor 1,16; Brz, Wu : Mt 4,25; 19,1; Mk 3,7; 10,1; Łk 1,5; 1,65; Łk 2,4; 5,17; 6,17; J 4,47; 4,54; Dz 8,1; Sz, L : Łk 6,17; J 7,1; B, W : J 7,3; B, Wu : J 11,7; Dz 15,1; 21,10; 28,21; G : Dz 15,1; Mu, Sz, L : Dz 26,20; Sz, L, B, Wu : Dz 2,9; Mu, Brz : Mt 2,1; Mu, Wu : Mt 2,22; Łk 7,17; 21,21; 23,5; Brz, B, Wu, G : 1 Tes 2,14; Brz, B, Wu : Dz 26,20; Brz, Wu : Mt 24,16; B, Wu : J 7,1; Dz 1,8; 9,31; 11,1; 11,29; 12,19; Rz 15,31; Brz : Rz 15,31; B : Dz 10,37; Wu : Mk 1,5; Brz : Mt 2,1; Sz : Mt 2,6; Mu : Mt 2,5)
- Żydowską* [adi.] (Mu, L, Wu : J 4,3; Mu, Wu : Łk 3,1)
- Żydowskim* [adi.] (W, G : Ga 1,22)
- Żydowskich* [adi.] (L : Mk 10,1; Łk 1,65; Sz, L, B : Dz 8,1)
- [-] (Brz : Mt 3,5) cf. *Judea, Juda*

BIBLIOGRAFIA I SKRÓTY

Źródła

- B:** *Biblia to iest księgi Starego y Nowego Przymierza znowu z ięzyka ebreyskiego, greckiego y łacińskiego na polski przełożone*, Nieśwież, Zasław 1572, drukowano w drukarni y nakładem (...) M. Kawieczyńskiego (...) a skończono za (...) staraniem (...) y nakładow dołożeniem (...) Hektora y (...) Albrychta Kawieczyńskich: przez Daniela drukarza z Łęczycy, online: <https://polona.pl/item/biblia-to-iest-ksiegi-starego-y-nowego-przymierza-znowu-z-iezuka-ebreyskiego-greckiego,ODI8NDcwODg/6/#info:metadata> (dostęp 20.12.2020) (*Biblia Sz. Budnego*).
- Brz:** *Biblia święta, tho iest, Księgi Starego y Nowego Zakonu, własnie z Żydowskiego, Greckiego, y Łacińskiego, nowo na Polski ięzyk z pilności y wiernie wyłożone...*, Brześć Litewski 1563: wydał Mikołaj Radziwiłł Czarny, online: <https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/show-content/publication/edition/2752?id=2752> (dostęp 12.02.2020) (*Biblia brzeska*).
- Cz:** *Nowy Testament to iest wszystkie pisma Nowego Przymierza z greckiego ięzyka na rzecz polską [...] przełożone...*, tłum. M. Czechowic, Raków 1577: wyd. A. Rodecki, online: <https://polona.pl/item/biblia-to-iest-ksiegi-starego-y-nowego-przymierza-znowu-z-iezuka-ebreyskiego-greckiego,ODI8NDcwODg/6/#info:metadata> (dostęp 12.02.2020) (*Nowy Testament M. Czechowica*).
- G:** *Biblia Święta To jest Księgi Starego Y Nowego Przymierza Z Żydowskiego y Greckiego Języka na Polski pilnie y wiernie przetłumaczone*, Gdańsk 1632: wyd. A. Hünefeld, online: <http://www.bibliagdanska.pl/biblia.php?s=1258&d=Nowy%20Testament&k=Dzieje%20Apostolskie&r=1> (dostęp 12.02.2020) (tzw. *Biblia gdańska*).
- L:** *Biblia to iest Xięgi Starego y Nowego Zakonu na polski ięzyk z pilności według łacińskiey Bibliey od Kościoła Krześciańskiego powszechnego przyjęty, nowo wyłożona...*, Kraków 1561: wyd. M. Szarffenberg, online: <https://bcu.l.lib.uni.lodz.pl/dlibra/show-content/publication/edition/3919?id=3919> (dostęp 12.02.2020) (*Biblia Leopolicy*).

- Mu:** *Testament Novvy zupełny z greckiego ięzyka na polski przelożony i wykładem krotkiem objaśniony [...] przytem przydana iest nauka czytania i pisanja ięzyka polskiego...*, tłum. S. Murzynowski, Królewiec Pruski 1553: wyd. J. Seklucjan, online: <https://polona.pl/item/testament-novvy-zupelny-z-greckiego-iezuka-na-polski-przelozony-i-wykładem-krotkiem,ODU5NDc3MA/2/#info:metadata> (dostęp 12.02.2020) (*Nowy Testament* S. Murzynowskiego).
- Sz:** *Nowy Testament polskim ięzykiem wyłożony : według [...] łacinskiego tekstu od kościoła krześcianskiego przyiętego. Ktemu przyłożono Lekcie y prorocstwa z Starego Zakonu wzięte, ktore przy ewangeliach bywaią czytane...*, Kraków 1556: wyd. M. Szarfenberger, online: <https://polona.pl/item/nowy-testament-polskim-iezukiem-wylozony-wedlug-lacinskiego-tekstu-od-kosciola,Njk1MjY3MzU/6/#info:metadata> (dostęp 12.02.2020) (*Nowy Testament* Szarfenbergera).
- W:** *Nowy Testament Pana naszego Iesusa Christusa, znowu z łacińskiego y z gr[a]ckiego na polskie wiernie [...] przełożony y argumentami abo summariuszami każdych ksiąg y rozdziałow y annotacyami [...] objaśniony*, tłum. J. Wujek, Kraków 1593, wyd. A. Piotrkowczyk, online: <https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/publication/editin/9662?id=9662&from=&dirids=1> (dostęp 18.12.2019) (*Nowy Testament* J. Wujka).
- Wu:** *Biblia to iest księgi Starego y Nowego Testamentu / według łacińskiego przekładu starego, w kościele powszechnym przyiętego, na polski ięzyk znowu z pilnością przełożone...*, tłum. J. Wujek, Kraków 1599, Drukarnia Łazarzowa, online: <https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/show-content/publication/edition/9662?id=9662&from=FBC> (dostęp 12.02.2020) (*Biblia* J. Wujka).

Słowniki i źródła pomocnicze

- BNOT:** Tronina A., Walewski P., *Biblijne nazwy osobowe i topograficzne. Słownik etymologiczny*, Częstochowa 2009, Edycja świętego Pawła.
- BT:** *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie z języków oryginalnych*, oprac. Zespół Biblistów Polskich z inicjatywy Benedyktynów Tynieckich, Poznań 1996 (wyd. 1 — 1965; wyd. 2 — 1971) (tzw. *Biblia Tysiąclecia*), online: <https://biblia.deon.pl/> (dostęp 15.01.2020).

- Dittmann R., 2009, *Místní jména v českých překladech Starého zákona*, Olomouc, Refugium Velehrad-Roma s.r.o.
- EPIB**: *Ewangeliczny przekład interlinearny Biblii*, online: <https://biblia.oblubienica.eu/> (dostęp 15.01.2020).
- GPSS**: Strong J., LL.D., S.T.D., *Grecko-polski słownik Stronga z lokalizacją słów greckich i kodami Popowskiego*, Warszawa 2015, Oficyna Wydawnicza „Vocatio”.
- Heller J., 2003, *Výkladový slovník biblických jmen*, Praha, Vyšehrad spol. s.r.o.
- IKB**: *Biblia 2000*. Internetowa konkordancja biblijna, online: <https://www.biblia.info.pl/szukaj.html> (dostęp 15.01.2020).
- Kzogr**: *Quattuor Evangeliorum Codex glagoliticus olim Zographensis nunc petropolitanus. Characteribus cyrillicis transcriptum notis criticis prolegomensis appendicibus auctum. adiuvante summi ministerii Borussici liberalitate edit V. Jagić, Wiedmannos 1879, Berolini*.
- NA**: *Novum Testamentum Graece et Latine*, Textum Graecum post E. et E. Nestle communiter ediderunt B. et. K. Aland..., Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart 1984, online: <https://sites.google.com/site/nestle1904/> (dostęp 15.01.2020).
- NVG**: *Nova Vulgata. Bibliorum Sacrorum Editio*, online: http://www.vatican.va/archive/bible/nova_vulgata/documents/nova-vulgata_index_lt.html (dostęp 14.01.2020).
- SGŁP**: Wietrzykowski P., *Słownik grecko-łacińsko-polski do Nowego Testamentu*, Bytom 2002, online: http://wietrzykowski.net/Voc_gr-lat-pol_do.NT.pdf (dostęp 15.01.2020).
- SJS**: *Slovník jazyka staroslověského. Lexicon linguae palaeoslovenicae*, red. J. Kurz, Z. Hauptová, Praha 1958–1997, Nakl. Československé akademie věd.
- SŁP**: *Słownik łacińsko-polski. Według słownika H. Mengego i H. Kopii*, K. Kumaniecki, oprac., Warszawa 1977, PWN.
- SNOZ**: Zarebski R., *Słownik nazw osobowych w polskich przekładach Nowego Testamentu*, Łódź 2005, Archidiecezjalne Wydawnictwo Łódzkie.
- SPE**: *Szesnastowieczne przekłady Ewangelii*, online: <https://ewangelie.uw.edu.pl/> (dostęp 12.20.2020).

- Sstp:** *Słownik staropolski*, red. S. Urbańczyk, Wrocław–Warszawa–Kraków 1953–2002, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, online: <http://www.rcin.org.pl/publication/39990> (dostęp 12.05.2020).
- SWB:** Bosak P.Cz., *Słownik wszystkich biblijnych nazw i imion własnych*, Kraków 2019, Wydawnictwo Petrus.
- SXVI:** *Słownik polszczyzny XVI wieku*, red. M.R. Mayenowa, Wrocław–Warszawa–Kraków 1966–2001, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, PAN, online: <http://kpbc.umk.pl/dlibra/docmetadata?id=38413&dirds=1&tab=3> (dostęp 15.05.2020).
- VG:** *Biblia Sacra Vulgata*, online: <http://www.drbo.org/lvb/> (dostęp 14.01.2020).
- VGDH:** *Vollständiges griechisch-deutsches Handwörterbuch zu den Schriften des Neuen Testaments und der übrigen urchristlichen Literatur*, Preuschen E., Giessen 1910, Töpelmann, online: <https://archive.org/stream/vollstndigesgr00preu> (dostęp 20.03.2020).
- VS:** Heller J., *Výkladový slovník biblických jmen*, Vyšehrad 2003, Advent — Orion.

Opracowania

- Adams J.N., 2003, *Bilingualism and the Latin Language*, Cambridge, University Press.
- Altbauer M., 1965, *Dublety imion biblijnych w polszczyźnie*, „Onomastica”, X, 196–203.
- Auerbach M., Golias M., 1985, *Gramatyka grecka*, Warszawa, PWN.
- Ballard M., 2001, *Le nom propre en traduction*, Paris, Ophrys.
- Ballard M., 2011, *Epistémologie du nom propre en traduction*, „Translations”, 3, 33–47, online: <http://www.diacronia.ro/ro/indexing/details/A24428/pdf> (dostęp 05.02.2020).
- Bańko M., Svobodová D., Rączaszek-Leonardi J., Tatjewski M., 2016, *Nie całkiem obce. Zapożyczenia wyrazowe w języku polskim i czeskim*, Warszawa, Wydawnictwo UW, online: https://www.wuw.pl/data/include/cms/Nie_calkiem_obce_Banko_Miroslaw_Svobodova_Diana_2016.pdf (dostęp 10.05.2020).
- Bartmiński I. i J., 1997, *Słownik wymowy i odmiany nazwisk obcych*, Bielsko-Biała, PPU „Park”.

- Berger S., 2012, *La Bible au XVIe siècle. Études sur les origines de la critique biblique*, Pars, Berger-Levrault 1879, Reprint Genève, Slatkine.
- Bieńkowska D., 1990, *Rola glos marginalnych w przekładzie Biblii J.J. Wujka*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Linguistica” 23, 21–29.
- Bieńkowska D., 1992, *Styl językowy przekładu Nowego Testamentu Jakuba Wujka (na materiale czterech Ewangelii)*, Łódź, Wydawnictwo UŁ.
- Bieńkowska D., 1993, *Nazwy własne i formy od nich derywowane w XVI-wiecznych przekładach tekstów ewangelicznych*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Linguistica” 27, 9–14.
- Bieńkowska D., 1996, *O niektórych problemach przekładu biblijnego (na przykładzie miast, miasteczek i wsi)*, [w:] *Biblia w kulturze polskiej*, red. S. Rzepczyński, Słupsk, Wydawnictwo Uczelniane WSP, 215–228.
- Bieńkowska D., 2002, *Polski styl biblijny*, Łódź, Archidiecezjalne Wydawnictwo Łódzkie.
- Borowiec K., 2015, *Dwujęzyczność pisarza i tekstu na średniowiecznym Śląsku. Rekonesans*, [w:] *Staropolskie Spotkania Językoznawcze*, t. 1. *Jak badać teksty staropolskie*, red. T. Mika, D. Rojszczak-Robińska, O. Stramczewska, Poznań, Wydawnictwo Rys, 19–38.
- Breza E., 1987, *Skąd pochodzą formy „efezjanie”, „koryntianie”, „kolosanie” i o tytułaturze niektórych ksiąg Nowego Testamentu*, „Język Polski” 67, nr 1–2, 31–35.
- Breza E., 1988, *Galaci, nie Galacjanie*, „Język Polski” 68, nr 4–5, 285–287.
- Breza E., 1992, *Odmiana nazw własnych w Nowym Testamencie Biblii Wujka i Biblii Tysiąclecia*, [w:] *Biblia a kultura Europy*, t. I, red. M. Kamińska, E. Małek, Łódź, Wydawnictwo UŁ, 152–159.
- Chotkowska J., 1996, *Pisownia oraz wartość fonetyczna zakończeń -ia/-ya, -iia/-yia w odmianie zapożyczonych rzeczowników żeńskich. Na materiale „Słownika języka polskiego XVII i 1. połowy XVIII wieku”*, [w:] *Studia historycznojęzykowe*, t. II, red. M. Kucała, W.R. Rzepka, Kraków, Instytut Języka Polskiego PAN.
- Chouraqui A., 2012, *Czasy biblijne*, Warszawa, Świat Książki.
- Cieślíkowa A., 1990, *Staropolskie odapelatywne nazwy własne. Proces onimizacji*, Wrocław, Instytut Języka Polskiego PAN.

- Cieślíkowa A., 1991, *Derywacja paradygmatyczna w staropolskiej antroponimii*, Kraków, Instytut Języka Polskiego PAN.
- Cieślíkowa A., 1996, *Jak „ocalić w tłumaczeniu” nazwy własne?*, [w:] *Między oryginałem a przekładem*, t. II. *Przekład, jego tworzenie się i wpływ*, red. J. Twardzikowa, M. Filipowicz-Rudek, Kraków, Księgarnia Akademicka, 311–320.
- Cieślíkowa A., 1998, *Nazwy własne w przekładzie literackim*, [w:] *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*, red. E. Rzetelska-Feleszko, Instytut Języka Polskiego PAN, 389–394.
- Cieślíkowa A., 2001, *Nazwa w tekście a tekst w nazwie*, [w:] *Semantyka tekstu artystycznego*, red. A. Pajdzińska, R. Tokarski, Lublin, Wydawnictwo UMCS, 99–108.
- Cunha V., 2009, *Le plurilinguisme comme le procédé stylistique dans la poésie médiévale galicienne portugaise*, [w:] *Le plurilinguisme au Moyen Âge*. Paris, L'Harmattan, 79–93.
- Cybulski M., 1988, *Język piętnastowiecznej części Psalterza floriańskiego. Ortografia, fonetyka, fleksja*, Łódź, Wydawnictwo UŁ.
- Czerniatowicz J., 1969, *Niektóre problemy naukowe grezystyki w pracach biblistów polskich XVI i XVII w.*, Wrocław–Warszawa–Kraków, Wydawnictwo PAN.
- Czerny A., 2011, *Teoria nazw geograficznych*, Warszawa, PAN.
- Dittmann R., 2009, *Místní jména v českých překladech Starého zákona*, Olomouc, Refugium Velehrad-Roma s.r.o.
- Długosz-Kurczabowa K., 1989/1990, *Onomastyka Nowego Testamentu*, „Slavia Occidentalis” XLVI/XLVII, 71–88.
- Friedelówna T., 1993, *Biblijna onomastyka w staro-cerkiewno-słowiańskim Psalterzu synajskim*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Filologia Polska” XL, z. 246, 3–25.
- Gałkowski A., 2018, *Onomastyka translatoryczna a translatoryka onomastyczna*, [w:] *Onomastyka — neohumanistyka — nauki społeczne*, red. U. Bijak, H. Górny, M. Magda-Czekaj, Kraków, Wydawnictwo PAN, 129–138.
- Grzegorzczkova R., Laskowski R., Wróbel H. (red.), 1998, *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*, Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Guenier N., 2009, *Deux moments-clés dans l'histoire de la traduction biblique*, „Archives de sciences sociales des religions” 3 (147), online:

- <https://www.cairn.info/revue-archives-de-sciences-sociales-des-religions-2009-3.htm> (dostęp 12.04.2020).
- Heinz A., 1974, *Pojęcie i rola wariantu językowego*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” 32, 137–157.
- Huchon M., 1995, *Le plurilinguisme au XVIème siècle: Jeux et enjeux*, „Albineana, Cahiers d'Aubigné, 6. Agrippa d'Aubigné et le plurilinguisme. Journées d'études des 29–30 mai 1992”, 15–27, online: https://www.persee.fr/doc/albin_1154-5852_1995_num_6_1_1334 (dostęp 14.12.2019).
- Janowska A., 2018, *Statość, stabilność, ciągłość. Uwagi terminologiczne*, [w:] *Filologia jako porządkowanie chaosu. Studia nad językiem i tekstem. Ad honorem Professoris Marci Cybulski*, red. E. Woźniak, A. Lenartowicz-Zagrodna, Łódź, Wydawnictwo UŁ, 13–21.
- Kaleta Z., 1991, *Ewolucja nazwisk słowiańskich. Studium teoretyczno-porównawcze*, Kraków, Instytut Języka Polskiego PAN.
- Kamieniecki J., 1995, *Zapiski językowe Szymona Budnego (Stary Testament)*, „Rozprawy Komisji Językowej Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego” XXI, 145–153.
- Kamieniecki J., 1999, *Z dziejów szesnastowiecznej filologii biblijnej — przekłady biblijne Szymona Budnego*, „Rozprawy Komisji Językowej Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego” XXV, 59–65.
- Kamińska M., 1981, *Psałterz floriański. Monografia językowa*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź, Łódzkie Towarzystwo Naukowe.
- Kamińska M., 1993, *Onomastyka biblijna tekstów przekładowych jako problem badawczy*, [w:] *Onomastyka literacka*, red. M. Biolik, Olsztyn, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Olsztynie, 321–328.
- Kappler C., Thiolier-Méjean S. (red.), 2009, *Le plurilinguisme au Moyen Âge*. Paris, L'Harmattan.
- Karpluk M., 1986, *Staropolskie nazwy krajów egzotycznych (Afryka, Ameryka, Azja — przegląd derywatów)*, „Onomastica” XXX, 147–158.
- Kawecka A., Zarębski R., 2016, *Linguistic Equivalence of the Hebrew term Eden in Slavic translations of the Bible*, „Studia Ceranea. Journal of the Waldemar Ceran Research Centre for the History and Culture of the Mediterranean and South-East Europe” 6, 43–60.

- Kępińska A., 2018, *O przypisach w Ewangeliach w Biblii brzeskiej z internetowej edycji Szesnastowieczne przekłady Ewangelii*, „Poznańskie Studia Polonistyczne” 25 (2), 105–130.
- Kępińska A., Winiarska-Górska I., 2015, *Ciągłość i zmiana w języku w świetle polskich szesnastowiecznych przekładów Ewangelii*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” 71, 223–239.
- Kępka I., 2003, *Adaptacja imion w Ewangelii wg św. Mateusza w Biblii gdańskiej na tle porównawczym*, [w:] *Nazwy i dialekty Pomorza dawniej i dziś*, t. 5, red. R. Wosiak-Śliwa, Gdańsk, Gdańskie Towarzystwo Naukowe, 197–210.
- Klawek A., 1961, *Onomastyka biblijna*, „Onomastica” VII, 403–416.
- Klemensiewicz Z., 1955, *Przekład jako zagadnienie językoznawstwa*, [w:] *O sztuce tłumaczenia*, red. M. Rusinek, t. 1, Wrocław, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 85–97.
- Klemensiewicz Z., Lehr-Spławiński T., Urbańczyk S., 1981, *Gramatyka historyczna języka polskiego*, Warszawa, PWN.
- Komárek K., 2000, *Osobní jména v českých biblích*, Olomouc, Votobia.
- Kossowska M., 1968, *Biblia w języku polskim*, t. 1, Poznań, Księgarnia św. Wojciecha.
- Kossowska M., 1969, *Biblia w języku polskim*, t. 2, Poznań, Księgarnia św. Wojciecha.
- Kosyl Cz., 1982, *Warianty i ekwiwalenty nazw własnych*, „Poradnik Językowy” 4, 213–221.
- Kowalik-Kaleta Z., 1981, *Staropolskie nazwy osobowe motywowane przez nazwy miejscowe*, Wrocław, Instytut Języka Polskiego PAN.
- Kowalik-Kaleta Z., 1982, *Miejsce kategorii nazw mieszkańców (Polanin, Francuz, Warszawiak) oraz etników (Wiślanie, Litwini) w systemie językowym*, „Onomastica” XXVII, 39–53.
- Kowska A., 1973, *Końcówka -ej w odmianie rzeczowników rodzaju żeńskiego w języku polskim*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Prace Językoznawcze” 2, 58–81.
- Krašovec J., 2007, *Svetopisemska lastna imena. Fonetika, etimologija, prevajanje in transliteriranje. Biblical proper names. Phonetics, etymology, translation and transliteration*, Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za filološke in literarne vede: = Academia scientiarum et artium Slovenica, Classis II: Philologia et litterae: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Založba ZRC.

- Krążyńska Z., Mika T., Słoboda A., 2015, *Składnia średniowiecznej polszczyzny. Część I. Konteksty — metody — tendencje*. Poznań, Wydawnictwo Rys.
- Kreja B., 1978, *Problematyka słowotwórcza derywatów od nazw geograficznych we współczesnym języku polskim*, „Gdańskie Studia Językoznawcze” II, 5–18.
- Książek-Bryłowa W., 1994, *Wariantywność fleksji w historii i gwarach języka polskiego*, Lublin, Wydawnictwo UMCS.
- Kudasiewicz J., 1973, *Nazwy Jeruzalem i Jerozolima w użyciu św. Łukasza*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” XX (1), 17–36.
- Kuźmicki M., 2013, *Współistnienie języków w rotach przysięg sądowych*, „Slavia Occidentalis” 70, 75–85.
- Kwilecka I., 2001, *Kommentare: Eigennamen*, [w:] *Die Brester Bibel: kulturgeschichtliche und Sprachliche Fragen der Übersetzung*, [w:] *Biblia Slavica*, Hrsg. von H. Rothe und F. Scholz, serie II: *Polnische Bibeln*. Band 2: *Brester Bibel 1563*; Teil 1: *Stary Zakon*, Teil 2: *Nowy Testament*, Paderborn, 1580–1587 (maszynopis w polskiej wersji językowej, 155–169).
- Kwilecka I., 2003a, *Średniowieczna Biblia francuska a najstarsze zachodniosłowiańskie przekłady biblijne*, [w:] *taż, Studia nad staropolskimi przekładami Biblii*, Poznań, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza. Wydział Teologiczny, 153–175.
- Kwilecka I., 2003b, *Studia nad staropolskimi przekładami Biblii*, Poznań, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza. Wydział Teologiczny.
- Larue-Tondeur J., 2010, *Traductions bibliques opposées*, „Cahiers Sens Public” (1–2) 13–14, 229–237, online: <https://www.cairn.info/revue-cahiers-sens-public-2010-1-page-229.htm?contenu=article> (dostęp 10.04.2020).
- Lenartowicz-Zagrodna A., 2015, *Księgi Jezusa, syna Syrachowego, Ecclesiasticus rzezone, ktore wszytkich cnot naukę zamykają w sobie w przekładzie Piotra Poznańczyka. Studium języka zabytku*, Łódź, Wydawnictwo UŁ.
- Lewaszewicz T., 1992, *Rola przekładów Biblii w formowaniu języków literackich europejskiego kręgu kulturowego*, [w:] *Biblia a kultura Europy*, t. 1, red. M. Kamińska, E. Małek, Łódź, Wydawnictwo UŁ, 232–248.
- Ligara B., 2018, *Badania bilingwizmu (i wielojęzyczności) wybitnych nosicieli języka w przestrzeni języka polskiego: nowa subdomena*

- historii języka?, [w:] *Historia języka w XXI wieku. Stan i perspektywy*, red. M. Pastuch, M. Siuciak, przy współpracy K. Wąsińskiej i W. Wilczek, Katowice, Wydawnictwo UŚ, 97–108.
- Lipiński E., 1975, *Studies in Aramic Inscriptions and Onomastics I*, Leuven, Peeters Publishers.
- Lipiński E., 1980, *Études d'onomastique ouest-sémitique*, „Bibliotheca Orientalis” 37, 3–12.
- Lisowski T., 1999, *Polszczyzna początku XVI wieku. Problemy wariantowości i normalizacji fonetyki i fleksji*, Poznań, Wydawnictwo WiS.
- Lisowski T., 2001, *Grafia druków polskich z 1521 i 1522 roku. Problemy wariantowości i normalizacji*, Poznań, Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Lisowski T., 2010, *Sola Scriptura. Leksyka Nowego Testamentu Biblii gdańskiej (1632) na tle porównawczym. Ujęcie kwantytatywno-dystrybucyjne*, Poznań, Wydawnictwo Rys.
- Lisowski T., 2018, *Przekłady Jakuba Wujka w odnowie leksyki Nowego Testamentu gdańskiego (1606). Ujęcie dystrybucyjno-kontekstowe*, Poznań, Wydawnictwo Rys.
- Łoś J., 1925, *Gramatyka polska*, cz. 2: *Słowotwórstwo*, Lwów–Warszawa–Kraków, Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Łuczak A., 2016, *Droga Szymona Budnego do krytycznego wydania Nowego Testamentu z 1574 roku*, Warszawa, Instytut Sławistyki PAN.
- Luto-Kamińska A., 2010, *Polska wersja przekładowa Ex. P. Terentii comediis Latinissimae colloquiorum formulae... Mateusza z Kęt. Studium języka autora na tle polszczyzny XVI wieku*, Warszawa, Instytut Badań Literackich PAN.
- Malec M., 1979, *Rodzimy wzór derywacyjny a zapożyczone imiona osobowe*, [w:] *Opuscula Polono-Slavica*, red. J. Safarewicz, S. Urbańczyk, Wrocław, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 201–204.
- Malec M., 1994, *Imiona chrześcijańskie w średniowiecznej Polsce*, Kraków, Instytut Języka Polskiego PAN.
- Malec M., 1996, *Fleksja imion zapożyczonych. Zjawiska wybrane*, [w:] *Studia historycznojęzykowe*, t. 2, red. M. Kucała, W.R. Rzepka, Kraków, Instytut Języka Polskiego PAN, 79–91.

- Malec M., 1998, *Nazwy etniczne*, [w:] *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*, red. E. Rzetelska-Feleszko, Warszawa–Kraków, Instytut Języka Polskiego PAN, 181–188.
- Malec M., 2000, *Adaptacja obcych nazw własnych w „Rozmyślaniu przemyskim”*, [w:] *Studia historycznojęzykowe*, t. 3, red. K. Rymut, W.R. Rzepka, Kraków, Instytut Języka Polskiego PAN, 329–333.
- Malec M., 2003, *Onomastyka w „Rozmyślaniu przemyskim”*, „Polonica” XXII–XXIII, 345–390.
- Markowski A., 2012, *Wykłady z leksykologii*, Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Masłej D., 2018, *O potrzebie zastosowania terminu wernakularyzacja w polskich badaniach historycznojęzykowych*, „LingVaria” 1 (25), 113–122.
- Mielcarek, K., 2008, *Ἱερουσαλήμ, Ἱεροσόλυμα. Starotestamentowe i hellenistyczne korzenie Łukaszowego obrazu świętego miasta w świetle onomastyki greckiej*, Lublin, Wydawnictwo KUL.
- Migdał J., 1999, *O języku Andrzeja Glabera z Kobyłina. Studium normalizacji polszczyzny wczesnorennesansowej*, Poznań, Wydawnictwo WiS.
- Mika T., 2018, *Literacy as a Context of the Medieval Bible translations into Polish*, „Polonica” XXXVIII, 263–275.
- Molino J., 1982, *Le nom propre dans la langue*, „Langages” 66, 5–20, online: https://www.persee.fr/doc/lgge_0458-726x_1982_num_16_66_1123 (dostęp 19.04.2020).
- Moss A., 1994, *Being in Two Minds: The Bilingual Factor in Renaissance Writing*, [q:], *Acta Conventus Neo-Latini Hafniensis*, red. A. Moss et al., Binghamton, NY: Medieval & Renaissance Texts & Studies, 61–74.
- Moszyńska D., 1975, *Morfologia zapożyczeń łacińskich i greckich w staropolszczyźnie*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Moszyński L., 1992, *Hebr. ha — Adam: nomen appellativum — nomen proprium w renesansowych przekładach biblijnego opisu życia pierwszego człowieka (Gn I 26 – V5)*, „Slavia” 61, 503–508.
- Moszyński L., 1994, *Komentarz do: Biblia to jest Księgi starego i Nowego Przymierza*. In der Übersetzung des Simon Budny. Nieśwież, Zasław 1571–1572. Herausgegeben von Hans Rothe und Friedrich

- Scholz. *Księgi Nowego Przymierza Kto pospolicie Nowym Testamentem zową z wielką pracą y pilnym poprawieniem z Greckiego na Polski ięzyk przetłumaczone*, seria Biblia Slavica. Seria II: Polnische Bibeln, Paderborn–München–Wien–Zürich.
- Moszyński L., 1997, *Szymon Budny jako onomasta. 1. Antroponimia*, [w:] *Onomastyka i dialektologia*, red. H. Popowska-Taborska, J. Duma, Warszawa, Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy 187–196.
- Moszyński L., 1998, „*Na tej opoce zbuduję kościół mój*” — *przekład czy egzegeza polskich wersji zdania Mt 16,18 od XVI wieku do dziś*, [w:] *Funkcja słowa w ewangelizacji*, red. M. Kamińska, E. Umińska-Tytoń, Łódź, Archidiecezjalne Wydawnictwo Łódzkie, 33–46.
- Moszyński L., 2003, *Biblia Szymona Budnego. Charakterystyka przekładu*, [w:] *Biblie staropolskie*, red. I. Kwilecka, Poznań, Ośrodek Wydawnictw Naukowych, 41–50.
- Moszyński L., 2005a, *Szymon Budny jako onomasta. 2. Etonimia, teo- i demononimia. Chrematonimia*, [w:] *Ad perpetuam rei memoriam. Profesorowi Wojciechowi Ryszardowi Rzepce z okazji 65. urodzin*, red. J. Migdał, Poznań, Wydawnictwo „Poznańskie Studia Polonistyczne”, 287–299.
- Moszyński L., 2005b, *Szymon Budny jako onomasta. 3. Ojkonimia*, [w:] *Ogród nauk filologicznych. Księga Jubileuszowa poświęcona Profesorowi Stanisławowi Kochmanowi*, red. M. Balowski, W. Chlebda, Opole, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 445–455.
- Mrózek R., 1998, *Nazwy terenowe*, [w:] *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*, red. E. Rzetelska-Feleszko, Warszawa–Kraków, Instytut Języka Polskiego PAN, 231–257.
- Mrózek R., 2004, *Nazwy geograficzne w zróżnicowaniu motywacyjno-funkcjonalnym*, [w:] *Nazwy własne w języku, kulturze i komunikacji społecznej*, red. R. Mrózek, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 65–87.
- Nadolski B., 1952, *Dookoła prac przekładowych w XVI wieku*, „Pamiętnik Literacki” 43 (1–2), 475–487.
- Nida E.A., 1981, *Zasady przekładu na przykładzie tłumaczenia „Biblii”*, „Pamiętnik Literacki” LXXII (1), tłum. M.B. Fedewicz, 323–342.
- Nord Ch., 2003, *Proper Names in Translation for Children: Alice in Wonderland as a case in point*, „Meta” XLVIII (1–2), 182–196.

- Odelain O., Séguineau R., 1978, *Dictionnaire des noms propres de la Bible*, Paris, Edition du Cerf.
- Osadnik W., 2010, *Teoria wielosystemowa i rodzaje ekwiwalencji w przekładzie*, Katowice, „Śląsk” Wydawnictwo Naukowe.
- Pepłowski F., 1978, *Zmiany językowo-stylistyczne w „Nowym Testamencie” Szymona Budnego z 1574 r.*, [w:] *Tekst. Język. Poetyka. Zbiór studiów*, red. M.R. Mayenowa, Wrocław, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 319–342.
- Pietkiewicz, R., 2016, *Biblia Polonorum. Hystoria Biblii w języku polskim*, t. 1: *Od początku do 1638 roku*, Poznań, Wydawnictwo Pallotinum.
- Poniatowski Z., 1971, *Nowy Testament w świetle statystyki językowej*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Raková Z., 2014, *La traduction des noms propres dans deux romans hugoliens*, „Romanica Olomucensia”, Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta, 26/1, 51–65.
- Rejter A., 2016, *Nazwa własna wobec gatunku i dyskursu*, Katowice, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Rico Ch., 2002, *La linguistique peut-elle définir l’acte de traduction*, [w:] *L’autorité de l’écriture*, red. J.M. Poffet, Paris, Les Édition du Cerf, 193–226.
- Rospond S., 1980, *Onomastica sacra w Nowym Testamencie. 1: Jerozolim–Jeruzalem*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 33 (4), 207–212.
- Rospond S., 1982–1983, *Onomastica sacra. 3. Ewangelia św. Mateusza w świetle nazewnictwa*, „Roczniki Humanistyczne. Językoznawstwo. Towarzystwo Naukowe KUL” XXX–XXXI (6), 183–191.
- Rospond S., 1983, *Onomastica sacra w Nowym Testamencie: Ewangelia św. Marka w świetle nazewnictwa*, „Onomastica” XXVIII, 5–32.
- Rospond S., 2000, *Gramatyka historyczna języka polskiego*, Warszawa–Wrocław, Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Rymut K., 1979, *Granica czy strefa przejściowa między nomen appellativum a nomen proprium*, „Slavica Lundensia” 7, 175–180.
- Rzepka W.R., Walczak B., 1983, *Z historii adaptacji obcych nazw geograficznych XVI i XVII wieku (Uwagi o rodzaju i liczbie)*, [w:] *Warsztat współczesnego onomasty. Materiały z III Ogólnopolskiej Konferencji Onomastycznej*, red. D. Kopertowska, Kielce, Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Jana Kochanowskiego, 153–162.

- Rzetelska-Feleszko E., 1993, *Perspektywy badawcze onomastyki literackiej*, [w:] *Onomastyka literacka*, red. M. Biolik, Olsztyn, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Olsztynie, 21–26.
- Rzetelska-Feleszko E., 1998a, *Nazwy terenowe*, [w:] *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*, red. E. Rzetelska-Feleszko, Warszawa–Kraków, Instytut Języka Polskiego PAN, 191–230.
- Rzetelska-Feleszko E., 1998b, *Nazwy Żydów w słowiańskich przekładach Nowego Testamentu*, [w:] *Funkcja słowa w ewangelizacji*, red. M. Kamińska, E. Umińska-Tytoń, Łódź, Archidiecezjalne Wydawnictwo Łódzkie, 213–224.
- Safarewicz J., 1969, *Łacińskie imiona osobowe na -ius w polszczyźnie*, „Język Polski” XLIX, 57–61.
- Safarewicz J., 1972, *Wpływ łaciny na system gramatyczny polszczyzny*, [w:] *Symbolae polonicae in honorem Stanisłai Jodłowski*, red. J. Zaleski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 145–150.
- Saussure F. de, 1976 (1915), *Cours de linguistique générale. Édition critique préparée par Tullio de Mauro*, Paris, Payot.
- Schendl H., 2000, *Linguistic aspects of code-switching in medieval English texts*, [w:] *Multilingualism in Later Medieval Britain*, red. D.A. Trotter, Cambridge, 77–92.
- Shendl H., 2012, *Literacy, Multilingualism and Code-switching in Early English Written Texts*, [w:] *Language Mixing and Code-Switching in Writing. Approaches to Mixed-Language Written Discourse*, red. S. Mahootian, M. Sebba, C. Jonsson, New York, Routledge, 27–43.
- Siekierska K., 1974, *Język Wojciecha Stanisława Chrościńskiego. Studium mazowieckiej polszczyzny z przełomu XVII i XVIII wieku*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Skubalanka T., Książek-Bryłowa W., 1992, *Wariantywność polskiej fleksji*, Wrocław, Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Sobczykowa J., 2001, *Myśl o języku w komentarzu biblijnym ks. Jakuba Wujka*, Katowice, Wydawnictwo UŚ.
- Sobczykowa J., 2012, *O naukowej polszczyźnie humanistycznej złote-go wieku. Wujek — Budny — Murzynowski*, Katowice, Wydawnictwo UŚ.

- Sowa F., 1992, *Osobowe nazwy własne w polskich przekładach Biblii*, [w:] *Biblia a kultura Europy*, t. I, red. M. Kamińska, E. Małek, Łódź, Wydawnictwo UŁ, 81–85.
- Stieber Z., 1974, *Świat językowy Słowian*, Warszawa, PWN.
- Strus A., 1978, *Nomen-Omen. La stylistique sonore des noms propres dans le Pentateuque*, Roma, Biblical Institute Press.
- Sulisz M., 1969, *Budowa słotwórcza nazw etnicznych w języku polskim (formacje z przyrostkiem -'anin, -ak/-'ak, -czyk, -'ec, -ek, -ik/-yk, -in/-yn)*, „Rozprawy Komisji Językowej Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego” 7, 287–341.
- Szczerbowski T., 2002, *Kulturowe uwarunkowania przekładu biblijnego*, „Socjolingwistyka” XI, 445–458.
- Szewczyk Ł.M., 1996, *Jednostkowe deskrypcje określone w onomastyce literackiej*, „Poznańskie Spotkania Językoznawcze” I, 83–88.
- Szliferszteinowa S., 1960, *Przymiotniki dzierżawcze w języku polskim*, Wrocław, Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Szurek M.M., 2013, *Z dziejów polszczyzny biblijnej. Biblia Wujka (1599) a Biblia gdańska (1632)*, Kraków, Collegium Columbinum.
- Thieberger R., 1972, *La langage de la traduction*, „Langages” 28, 75–84, online: https://www.persee.fr/doc/lgge_0458-726x_1972_num_7_28_2101 (dostęp 18.03.2020).
- Toury G., 1995, *Descriptive translation studies and beyond*, Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins Publishing Company.
- Umińska-Tytoń E., 1993, *Nazwy osobowe w tzw. dynamicznym przekładzie Nowego Testamentu*, [w:] *Onomastyka literacka*, red. M. Biolik, Olsztyn, Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Olsztynie, 329–335.
- Urbańczyk S., 1952, *Z zagadnień staropolskich. 3. Rzeczowniki na -yja, -ija*, „Język Polski” 32, 126–127.
- Walczak B., 2000, *Co to są composita onomastyczne?*, [w:] *Słowiańskie composita antroponimiczne*, red. S. Warchoł, Lublin, Wydawnictwo UMCS, 297–304.
- Weiss-Brzezina M., 1986, *Wariancja spółgłoskowa przed zakończeniem -ia w femininach zapożyczonych z łaciny*, [w:] *Collectanea linguistica in honorem Adami Heinz*, red. F. Sławski, Wrocław, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 39–42.

- Wikarjak J., 1978, *Gramatyka opisowa języka łacińskiego*, Warszawa, PWN.
- Wilczewska K., 1988, *Uwagi do artykułu E. Brezy pt. Skąd pochodzi...*, „Język Polski” 68 (4–5), 287–290.
- Wilkoń A., 2010, *Trwanie a zmiana językowa*, „LingVaria” II, 69–74.
- Wilkoń A., 2011, *Trwanie i jego rodzaje w języku*, [w:] *Badania historycznojęzykowe. Stan, metodologia, perspektywy*, red. B. Dunaj, M. Rak, Księgarnia Akademicka, Kraków, 65–70.
- Winiarska-Górska I., 2017, *Szesnastowieczne przekłady Pisma Świętego na język polski (1551–1599) jako gatunek nowożytnej książki formacyjnej*, Warszawa, Wydział Polonistyki UW.
- Winiarska-Górska I., [projekt internetowy], *Fleksja w szesnastowiecznych przekładach Ewangelii*, 1–79, online: <https://ewangelie.uw.edu.pl/files/fleksja.pdf> (dostęp 10.05.2020).
- Wolnicz-Pawłowska E., 2014, *Nazwy własne w przekładzie. Zarys problematyki*, „Poznańskie Spotkania Językoznawcze” 27, 201–214.
- Woźniak E., 1994, *Fleksja nazw własnych w Psalterzu krakowskim (na tle innych staropolskich przekładów Księgi Psalmów)*, „Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego” XXXIX, 109–146.
- Zarębski R., 2003, *Etonimy i nazwy odcienne w polskich przekładach Nowego Testamentu*, „Onomastica” XLVIII, 45–78.
- Zarębski R., 2005a, *Nazwy osobowe w ekumenicznym przekładzie Nowego Testamentu*, [w:] *Z najnowszych tendencji w polskim nazewnictwie*, red. R. Łobodzińska, Łask, Leksem, 191–205.
- Zarębski R., 2005b, *Nazwy własne w Rejowym przekładzie „Apokalipsy” na tle innych przekładów szesnastowiecznych*, [w:] *Mikołaj Rej — w pięćsetlecie urodzin, cz. I: Humanizm, reformacja, retoryka i język*, red. J. Okoń, Łódź, Wydawnictwo UŁ, 333–345.
- Zarębski R., 2006a, *Nazwy osobowe w polskich przekładach Nowego Testamentu*, Łódź, Archidiecezjalne Wydawnictwo Łódzkie.
- Zarębski R., 2006b, *Rodzaje komentarzy marginalnych do nazw własnych w XVI-wiecznych przekładach Nowego Testamentu*, [w:] *Staropolszczyzna — piękna i interesująca. Zbiór studiów*, t. 2, red. E. Koniusz, S. Cygan, Kielce, Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej, 185–196.

- Zarębski R., 2007, *Tłumaczenie obcych nazw geograficznych w dawnych i współczesnych polskich przekładach Nowego Testamentu*, [w:] *Studia nad słownictwem dawnym i współczesnym języków słowiańskich*, red. J. Kamper-Warejko, I. Kaproń-Charzyńska, J. Kulwicka-Kamińska, Toruń, Wydawnictwo UMK, 113–123.
- Zarębski R., 2010, *Rodzime ekwiwalenty semantyczne nowotestamentowych nazw osobowych*, [w:] *Res slavisticae. Księga dedykowana Profesor Ewie Siatkowskiej*, red. J. Goszczyńska, Z. Greń, Warszawa, Instytut Slawistyki Zachodniej i Południowej UW, 231–241.
- Zarębski R., 2015, *Wartość stylistyczna nazw geograficznych w polskich przekładach Nowego Testamentu*, [w:] *Funkcje nazw własnych w kulturze i komunikacji*, red. I. Sarnowska, M. Balowski, M. Graf, Poznań, Instytut Naukowo-Wydawniczy „Maiuscula”, 767–780.
- Zarębski R., 2017a, *Indywidualizmy nazewnicze Szymona Budnego (na przykładzie nowotestamentowych nazw geograficznych w Biblii nieświeskiej)*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Linguistica” 51 (2), 41–53.
- Zarębski R., 2017b, *Rola najstarszych polskich przekładów biblijnych w kształtowaniu onimicznej tradycji tłumaczeniowej*, „Onomastica” LXI (2), 409–423.
- Zarębski R., 2017c, *Trwałość i / a stabilność nazewnictwa biblijnego (z badań nad toponimią Nowego Testamentu Szarffenberga z 1556 roku)*, „Język Polski” XCVII (4), 38–48.
- Zarębski R., 2018, *Biblia nieświeska (1572) a Nowy Testament Szymona Budnego (1574) — zmiany w zakresie geograficznych nazw własnych*, [w:] *Języki i kultura Słowian*, red. A. Gostomska, D. Żyłko, Gdańsk, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 95–109.
- Zarębski R., 2020, *Cerkiewnośłowiańskie i wschodniosłowiańskie wpływy językowe w warstwie onimicznej przekładów biblijnych Szymona Budnego (na materiale Nowego Testamentu)*, „Język Polski” C (2), 77–88.
- Zieniukowa J., 1992, *Rozważania o tzw. dynamicznym przekładzie Biblii*, [w:] *Biblia a kultura Europy*, red. M. Kamińska, E. Małek, t. 1, Łódź, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 104–113.
- Zierhoffer K., Zierhofferowa Z., 2000, *Nazwy zachodnioeuropejskie w języku polskim a związki Polski z kulturą Europy*, Poznań, Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk.

- Zierhofferowie K. i Z., 2007, *Polska a Europa w świetle nazw geograficznych*, Poznań, Wydawnictwo „Poznańskie Studia Polonistyczne”.
- Ziółkowska O., 2016, *Specyfika języka Rozmyślań dominikańskich w świetle składni i języka*, Poznań, Wydawnictwo Rys.
- Зарембски Р., 2013, *Номинации с определителна филиативна дескрипция в Зографския кодекс на фона на някои славянски преводи на Евангелието*, „Palaeobulgarica / Старобългаристика” XXXVII (4), 81–94.
- Зарембски Р., 2016, *Перевод библейских собственных имен в старых польских переводах Библии как исследовательская проблема (на примере нескольких ветхозаветных имен)*, [w:] 100 години кирилометодиевистика в България. Идентифициране на еврейски и християнски модели в литературата (= Кирило-Методиевски студии. Кн.25), red. С. Бърлиева, S. Ruzer, Н. Ганчева, Г. Филипова, София, 395–404.
- Кавеца А., Зарембски Р., 2018, *Езикови еквиваленти на думата на иврит שְׁאוֹל (шеол) в избрани славянски преводи на Библията*, „Palaeobulgarica / Старобългаристика” XLII (1), 117–135.

Inne skróty

acc. — *accusativus*

adi. — *adiectivum*

aram. — aramejski

dat. — *dativus*

etn. — etnonim

f. — *femininum*

gen. — *genetivus*

gr. — grecki

hebr. — hebrajski

ind. — *indeclinabile*

instr. — *instrumentalis*

łac. — łaciński

loc. — *locativus*

m. — *masculinum*

n. — *neutrum*

n. geogr. — nazwa geograficzna

nom. — *nominativus*

pl. — *pluralis*

sg. — *singularis*

stwniem. — staro-wysoko-niemiecki

voc. — *vocativus*

Pozostałe skróty za opracowaniami.

Skróty tytułów ksiąg biblijnych za BT.

GEOGRAPHICAL NAMES IN THE SIXTEENTH AND SEVENTEENTH-CENTURY POLISH TRANSLATIONS OF THE NEW TESTAMENT – ANALYSIS AND GLOSSARY

The scholarly discipline that for centuries has taken particular interest in examining the *Bible* is philology in its broadest sense, and within it linguistics. Originally, the focus was mainly on the etymology and morphology of biblical names, which directed researchers' attention to the original languages. Over time, issues related to translation and the language of the first and oldest biblical translations (into Greek and Latin) began to garner interest, and finally the linguistic aspect of translations into national languages. In this field, various topics have been addressed: from phenomena related to the method of translation, through detailed issues of equivalence of forms present in the translated source (translations into national languages are, as we know, based on various source texts, e.g. Hebrew and Greek original — *Textus Receptus*, Greek *Septuaginta*, Latin *Vulgate*, etc.) and issues pertaining to the description of particular subsystems of a given target language, to the stylistic and pragmatic issues of translations. The area of proper names provides an opportunity to study virtually every aspect mentioned here, all the more so if the axis of interest is to make a translation series, i.e. a series of translations within a single language, created at different times and dependent on different external conditions.

Genetically foreign proper names in the translated text are a kind of bridge between different linguistic realities and, with regard to Bible translations, very distant realities. They belong to that section of different linguistic and cultural systems which, although affected by different adaptation practices in translation, is common and most resistant to translation. In this sense, they should also be seen as a signal of the bi- or even multilingualism of old-time authors (Moss 1994; Huchon 1995; Shendl 2000; 2012; Cunha 2009; Adams

2003; Kappler, Thiolier-Méjean (eds.) 2009)¹. It can be assumed that the stronger the signal was, the less the form of a given name was adapted. Foreign propria are also a collection of lexis, which in the target language, or rather the target environment and culture, is closest to the original, and most distant from the final product, i.e. the translation. A foreign name in the translated text not only evokes the reality of the source language through its meaning (etymological, symbolic, allusive, metaphorical), but also immerses the recipient in the environment of the original through its sound and graphic aspects (Ballard 2011, 37).

This study falls within the framework of translational onomastics and diachronic linguistics. The introduction presents the aims and methods of research, the material base and characterizes the state of research on Biblical onomastics, in particular onomastics of Slavic and Polish *New Testament* translations.

Examined herein are geographical names in the Middle Polish (16th and 17th century) translations of the *New Testament* (hereinafter NT). It has been decided not to include issues pertaining to the etymology of NT names, the relationship between the name and the object, concerning archaeology and biblical philology in general, focusing mainly on the linguistic structure of toponyms in old NT translations, methods of bringing them closer to the native reader (various mechanisms of adaptation to the Polish language) and on stylistic and pragmatic conditions related to the basis of translation, translation strategies and relation to the tradition of earlier translations.

The equivalents of NT one-word toponyms, compilations and toponymic descriptors have been collected based on available glossaries and concordances (e.g. GPSS) from nine translations made in the sixteenth and seventeenth centuries. Next, individual equivalents of geographical names within the same biblical locations in all included texts have been examined². The oldest of the included texts is the earliest known full Polish translation of NT from 1553 by Stanisław

---

¹ Earliest Polish literature derived from Latin or Czech literary sources is examined from the perspective of the research on bilingualism in Kuźmicki 2013; Borowiec 2015; Krażyńska, Mika, Słoboda 2015; Ziółkowska 2016; Maślej 2018; Mika 2018. This context for the research on bilingualism is rather poorly studied in Polish scholarly literature.

² This method was used in Polish translations by, for example, Bieńkowska 1992, Lisowski 2010; 2018.

Murzynowski (Mu). The most recent of the texts in the analyzed period is the *Gdansk Bible* (G), published in 1632, which crowns the era of Middle Polish biblical translations.

The body of texts from which toponyms have been extracted consisted of the following Middle Polish NT translations: Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, Wu, Wu, G, of which five (L, Brz, B, Wu, G) were included in full (i.e. including the *Old Testament* – OT) translations of the *Bible*³. These are varied in scope:

- sources (based on the Greek text of NT – *Textus Receptus*: Mu, Brz, B, Cz, G; based on the Latin *Vulgate*: Sz, L, W, Wu),
- religious circle in which and for whose needs they were created (Catholic: Sz, L, W, Wu; Protestant: Mu, Brz, B, Cz, G),
- translation methods: literal translations (created in the spirit of *verbum de verbo* principle), e.g. B, W, Wu vs. free translations, e.g. L, Brz⁴.

The methodological background to the research is primarily onomastics, and its sub-discipline called *translation onomastics* (Gałkowski 2018). The translational *propria nomina* have been examined from the perspective of diachronic linguistics: the philological method — variants of names have been extracted from old printed texts, as well as contrastive method in the narrow sense⁵ — because variants of individual names have been compared in different translational realizations of the source text(s) — and to a lesser extent — in the context of traductology.

The NT geographical names in Middle Polish translations are described from the perspective of external (related to the type of source text, translation method, relation to the translation tradition) and intra-language (concerning various adaptation mechanisms) factors. Both the former and

³ For the meaning of abbreviations, see *Bibliografia i skróty* [Bibliography and Abbreviations].

⁴ In some early NT translations, attempts were made to compromise between the method of consistency in terms of the meaning and the method of rational consistency in terms of the word. This was the case in *Nowy Testament Gdański* [The Gdansk New Testament] of 1606 (Lisowski 2010, 23–24). Suffice to say that Jakub Wujek, who followed the traditional method of literal translation, departed from this principle in those places where it would distort or render meaningless the biblical text in Polish. When translating from the *Vulgate*, Wujek used the original texts, including the Greek NT. He was also familiar with earlier translations, both Catholic: Sz, L, and Protestant: Brz, Cz, and translations by Sz. Budny (see Kossowska 1968, 313–338).

⁵ The comparative method in the classic sense aims, as we know, to establish the relationship between the languages.

the latter type of parameters shape the style (and therefore the naming aspect) of a particular translation. The pragmatic aspect of translation onymy appears as a result of both types of conditions interacting.

It has been concluded that all phenomena related to the transformation of appellative lexis translation in relation to the source (amplifications, simplifications, univocalizations, multi-word equivalence) can affect — to different extent, of course — the proprial material. Some years ago, Maria Kaminska (1993) drew attention to the problem, also mentioning the phenomenon of explaining the meanings of names or embellishing them with additional epithets. Differences in the number of proper names between the source text and the target are a frequent feature of translations, resulting from factors of various nature (sociological, historical, linguistic, stylistic), as M. Ballard (2011, 40–45) wrote in more detail.

Chapter One is devoted to the characteristics of the NT toponymy in terms of frequency and function in the text, and the linguistic structure of NT toponyms. One-word nouns dominate here, e.g. *Betlejem* (Bethlehem), *Jeruzalem* (Jerusalem), *Kreta* (Crete). The second group consists of compound names, e.g. *Judzkie Betlejem* (Judean Bethlehem), *Morze Czerwone* (Red Sea), *Góra Oliwna* (Mount of Olives). A characteristic phenomenon for the NT toponymy are defined descriptors with an explanatory formula of the type *zwany* (called), *który jest* (that is), for example, *do miasta ktore zowq* (to the city **which is called**) (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) / *nazwanego* (**named**) (B) *Naim* / *Nain* (Greek εἰς πόλιν καλουμένην Ναῖν, Latin *in civitatem, quae vocatur Naim*) (Lk 7,11) and nominations with an explicatory expression, e.g. *miejsce, ktore bywa zwano* (Sz) / *ktore jest rzeczono* (Brz) / *ktore zowq* (Mu, Cz, W, Wu, G) / *nazywane* (B) (*place called*) *po żydowsku* (**in Jewish**) (Mu, Sz, L, Cz, W, Wu, G) / *po ebrejsku* (**in Hebrew**) (B) *Armageddon* (Greek τὸν τόπον τὸν καλούμενον Ἑβραϊστὶ Ἀρμαγεδών, Latin *in locum, qui vocatur Hebraice Harmagedon*) (Rev 16,16).

Chapter Two discusses the linguistic ways of assimilating the NT toponyms in 16th and 17th century Polish NT translations. Part I describes the forms transferred in the form of Greek and Latin quotations to Polish texts, e.g. *in Aenon* (Wu), *Ennon* (L), *Enon* (Brz, Cz, G) (J 3,23) (Latin *in Enon*, cf. Greek ἐν Αἰνών), *Bethsaidan* (Mu, Brz) (Mt 11,21) (Greek Βηθσαϊδά, Βηθσαϊδάν, cf. Latin *Bethsaida*) and the phenomenon of transmission of foreign forms of dependent cases,

e.g. *w Dekapolim* (Cz, Brz) (Mk 5,20) (Greek ἐν τῇ Δεκαπόλει, Latin *in Decapoli*, *Decapoli*; foreign denominator forms: Greek Δεκάπολις, Latin *Decapolis*).

Part II concerns the linguistic adaptation of NT toponyms on the Polish translation ground. First to have been discussed is the graphic and phonetic adaptation as regards assimilating foreign vowels and diphthongs in the initial and middle position, and as regards adopting foreign consonants and consonant groups. The adoption of foreign — Latin — spelling methods in relation to NT toponyms has also been presented, e.g. replication of geminates, e.g. *Gomorra*, *Kappadocyey*, letter notation and their combinations, such as *rh*, e.g. *Rhegium*, *th*, e.g. *Bethania*, *ph*, e.g. *Amphipol*, *x*, e.g. *Alexandriey*.

Next, the inflective adaptation of NT on the ground of Polish Renaissance translation has been analyzed. The starting point here is the type of ending of Greek and Latin names (names ending in a vowel in Latin and Greek, e.g. *Betabara* (Greek Βηθαβαρά, Latin *Bethabara*), *Galilea* (Greek Γαλιλαία, Latin *Galilaea*), *Salmon* (Greek Σαλμώνη, Latin *Salmonē*), in a consonant, e.g. *Betle(h)em* (Greek Βηθλέεμ, Latin *Bethlehem*), *Na(d)zaret* (Greek Ναζαρέθ, Latin *Nazareth*), names occurring in plural form in source languages, e.g. *Puteolos* (Greek Ποτίολοι, Latin *Puteoli*), *Sardys* (Greek Σάρδεις, Latin *Sardis*), which in Polish translations adapted to Polish declination paradigms. Also analyzed has been the inflection of formations derived from geographical names: ethnonyms and names of inhabitants, as well as the differential and anthroponym-based possessive adjectives, which are part of the New Testament nominations and toponymic descriptors, e.g. *Ziemia Judzka* [*Land of Judea*], *Forum Appiusza* [*Appius' Forum*]. Another subject of analysis has been word formation — within Polish — of these toponym-based derivatives (ethnonyms and names of inhabitants, e.g. *Macedonin*, place-based adjectives, e.g. *Azyjski*, anthroponym-based possessive adjectives, e.g. *Filipowy* [*of Philip*]).

The analysis of syntactic adaptation has been based on such issues as: toponyms in the structure of prepositional phrases, e.g. *do Gazy* [*to Gaza*] (Mu, Sz, L, B) / *ku Gazie* [*towards Gaza*] (Brz, Cz, W, Wu, G) (Acts 8,26) (Greek εἰς Φιλίππου, Latin *in Gazam*), toponyms in the structure of names of inhabitants and people linked to a given place, e.g. Greek Φιλίππου δὲ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ τετρααρχοῦντος τῆς Ἰουραίας, Latin *Philippo autem fratre eius tetrarch Ituraeae: za Filipa* [...] *Krola Iturejskiego* (Brz), *tetrarchq Iturejskim* (B, Cz, W, Wu, G), toponyms in the

structure of compound names and descriptions, e.g. *do ziemie Genezarret* [to the land of Genesaret] (Mu, Sz, L, Brz, Cz, W, Wu, G) / *do ziemie Genezareckiej* (B) (Mk 6,53) (Greek ἐπὶ τὴν γῆν ἦλθον εἰς Γεννησαρὲτ, Latin *in terram Gennesaret*), the formation of toponymic elements of compilations and descriptive toponyms, e.g. *Trachonicka Ziemia* (Ziemia, Kraina) [Trachonite Land] (Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu) / *Kraina Trachonicka* (Mu, G) (Łk 3,1) (Greek καὶ Τραχωνίτιδος χώρας, Latin *Trachonitidis regionis*).

The final part of the chapter on the linguistic adaptation of foreign toponyms in Polish translations concerns the translation of geographical names using Polish semantic equivalents. Here, we can distinguish examples of both a translation imposed by the translated source, e.g. Aramaic *Aceldamach* → Greek Ἀγρὸς αἵματος / Latin *ager Sanguinis* → *Rola Krwie* (Mu, Sz, L, Brz, Cz, W, Wu, G) / *Pole Krwie* (B) (Mt 27,8; OJ 1,19) as well as the translation of names resulting from individual decisions of translators, e.g. Greek τὸν ἀγρὸν τοῦ κεραμέως, Latin *ex illis agrum Figuli* → *Rola Garncarska* [Potter's Field] (Sz, L, Cz) / *Rola Garnarczowa* (Mu, W, Wu, G) / *Rola Zduna* (Brz) / *Pole Garncarskie* (B) (Mt 27,7). Semantic translation equivalents have also been discussed here, the use of which was determined by pragmatic factors (the stylistic diversity of Polish semantic equivalents), e.g. *Judea* — *Juda* — *Żydostwo*, *Italia* — *Włochy*, *Illiria* — *Słowianie* — *Słowacy*.

Chapter Three has been devoted to the role of NT toponyms equivalents in the individualization of the language and style of Middle Polish NT translations. It discusses the issue of the in-lexem variability of one-component toponyms (reflected at the level of spelling, e.g. *Asia* (Sz) / *Asja* (Mu) / *Azya* (L, Brz, B, Cz, W, Wu, G), phonetics, e.g. *Jericho* (Wu) / *Hiericho* (Mu), inflection, e.g. *Dekapola* (Mu, Mu*) / *Dekapolu* (Wu), *Knida* (B) / *Knidu* (Cz), *Knida* (B) / *Knidu* (Cz), word formation, e.g. *Macedończyk* (W, Wu) / *Macedonin* (B), syntax, e.g. *wyspę zową Malta* [the island called Malta] (W*) / *Maltą* (Wu), lexical variation of one-component toponyms: resulting from the differences present in source texts, e.g. *Jerozolima* (B) / *Jerusalem* (Mu, Sz, L, Brz, B, Cz, W, Wu, G) (Mt 20,18), as well as those that only appeared in translation, e.g. *z, w Dziesięci Miast* (Mu, Mu*, Sz, L, B, G), *w Dziesięci Miastach* (G) / *z Dekapolu* (Wu), *z Dekapola* (Mu, Mu*), *od Dekapoli* (Brz), *z Dekapolej* (Cz, W), *Dekapolis* (Brz), *w Dekapolim* (Cz, Brz), variability in the structure of compound toponyms and toponymic descriptors, e.g. *Cezarea Filipowa* / *Cezarea przezwiskiem Filipowa* [Philip's Cesarea] (Mu, L) (Mk 8.27).

The second part of Chapter Three has been devoted to discussing the stylistic value of toponyms and their participation in the individualization of language and style of Middle Polish NT translations. Examined aspects include the translators' onymic postulates and their implementation in individual translations (e.g. Szymon Budny's views on the necessary declension of genetically foreign names in translation, Jakub Wujek's opinion on avoiding names in the Semitic form in favor of Latinized and Hellenized versions), the role of marginal glosses and comments in shaping the toponymic aspect (basic types of marginal glosses and comments on toponyms in translations have been discussed), the issue of selecting from among co-functional variants and operating on the structure of composite names as a stylistic factor, e.g. *Antyjochija Pizydejska, Pizydyjska* (Sz, L, B, Cz, W, Wu, G) > *Antyjochia, ktora w Pizydyjej* (Mu), *Antyjochija, miasto w Pizydyjej* (Brz) (Acts 13,14).

In the conclusion, interferences from partial analyses have been collected and research directions opened by the presented analyses have been indicated: 1) the problem of NT toponyms in the context of multilingualism, 2) further research on *Bible* translation onomastics in different languages (more or less related and unrelated), and 3) the role of NT toponyms in shaping the (Polish) biblical onymic tradition, because the linguistic form of biblical toponyms is part of the phenomenon of constancy and variability of certain language processes and characteristics. A list of sources, glossaries and compendia used has been included in the volume, along with studies on the subject and a list of other abbreviations.

The monograph concludes with a glossary of geographical names (one-component and compound names) and their equivalents in the sixteenth- and seventeenth-century Polish translations of the NT, in which the equivalents of the NT toponyms have been collected as transliterations in nine translations from that timeframe. Individual names are accompanied by etymological explanations, and equivalents — by information on the grammatical case and number. The equivalents of Greek and Latin geographical names also include noun ethnonyms and names of inhabitants, as well as toponym-based (and less frequently anthroponym-based) adjectives that are part of toponymic descriptions.

Książka Rafała Zarębskiego to studium na wysokim poziomie refleksji naukowej, wpisujące się w serię monografii dotyczących polszczyzny przekładów biblijnych XVI i XVII wieku, które w ostatnich latach ukazały się na rynku krajowym i zagranicznym. Uzupełnia wiedzę na temat polszczyzny renesansowej, a w szczególności polszczyzny biblijnej, zwłaszcza w jej planie onomastycznym. Autor ukazał przejęte do polszczyzny nowotestamentowe nazwy geograficzne zarówno w aspekcie formalnym, jak i stylistycznym oraz semantycznym. Na podstawie pozyskanych danych sporządził też *Słownik nazw geograficznych i ich ekwiwalentów w polskich przekładach Nowego Testamentu z XVI i XVII wieku*, będący niezwykle wartościowym naukowo dopełnieniem monografii.

Publikacja wraz ze słownikiem to pozycja w pełni oryginalna zarówno na polskim, jak i zagranicznym rynku wydawniczym. Stanowi studium pionierskie, jeśli chodzi o materiał empiryczny, który został poddany analizie lingwistycznej, a także nowatorskie, jeśli chodzi o założenia metodologiczne, splatające w jedno zagadnienia z onomastyki, semantyki, diachronicznych studiów filologicznych, filologii biblijnej, teolingwistyki, lingwistyki antropologicznej, translatologii, teorii wariantywności i historii języka polskiego.

Z recenzji prof. dr. hab. Tomasza Lisowskiego

Książka dostępna również
jako e-book

 **WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO**

 wydawnictwo.uni.lodz.pl

 ksiegarnia@uni.lodz.pl

 (42) 665 58 63

ISBN 978-83-8220-208-3

9 788382 202083